

Maša T. Vukanović

**KULTURNA POLITIKA U SRBIJI –
ANTROPOLOŠKA PERSPEKTIVA**

doktorska disertacija

Beograd, 2013

UNIVERSITY OF BELGRADE

Faculty of Philosophy

Maša T. Vukanović

**CULTURAL POLICY IN SERBIA –
ANTHROPOLOGICAL PERSPECTIVE**

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2013

Mentor:

- prof. dr Miloš Milenković

Članovi komisije:

- prof dr Vesna Đukić
- prof. dr Vladimir Ribić
- dr Ljiljana Gavrilović
- dr Zorica Ivanović

Datum odbrane doktorske disertacije:

Kulturna politika u Srbiji – antropološka perspektiva

Rezime:

U savremenim društvima javna politika je postala toliko značajan koncept organizovanja i upravljanju da se, kako antropolozi ističu, gotovo izjednačio sa tradicionalnim konceptima kao što su porodica ili društvo. Predmet disertacije je javna politika koja se praktikuje u sferi kulture, kulturna politika u savremenoj Srbiji, s ciljem da pruži antropološko viđenje kako kulturna politika u savremenoj Srbiji radi i zašto ponekad ne radi onako kako donosioci odluka (ali) i stručna javnost planiraju i žele. Teorijski i metodološki okvir nađen je u antropologiji javne politike, relativno novom polju antropoloških izučavanja. Imajući u vidu pitanja koja postavlja antropologija javne politike, u disertaciji je pažnja posvećena diskursima i njihovim delovanjima, akterima i njihovim delovanjima te pitanju ravnoteže u delovanju različitih aktera, okvirima u kojima se vrši vrednovanje rada ustanova i profesionalaca u kulturi, pitanju odnosa javne politike u sferi kulture prema tzv. „tradicionalnoj“ kulturi i razvijanju unutrašnje kulture. Razmatrajući posebne teme (kulturna politika u oblasti kulturnog nasleđa, zakone i zakonodavnu aktivnost, pitanje evaluacije, te kulturno – umetnički amaterizam) namera u disertaciji jeste i ukazivanje na potencijalne pravce ostvarivanja saradnje između etnologa i antropologa i drugih profesionalaca u sferi kulture a kako bi se glasovi sa margina glasnije čuli.

Ključne reči: antropologija, javna politika, kulturna politika, kulturno nasleđe, zakoni, kulturno-umetnički amaterizam, evaluacija, Srbija

Naučna oblast: etnologija - antropologija

Uža naučna oblast: etnologija - antropologija javnih politika

Cultural Policy in Serbia – anthropological perspective

Abstract:

In contemporary societies public policy, as many anthropologists argued, has become very important concept in organization and governance of the society, almost equal with other organizing concepts such as family or society. Dissertation is focused upon public policy in the sphere of culture, cultural policy. Aim of dissertation is to throw anthropological light on processes of cultural policy in contemporary Serbia as an attempt to reveal how does it work and why sometimes it doesn't work as planned. Theoretical and methodological frame was found in anthropology of policy, reasonably new field of anthropology. Bearing in mind questions that anthropology of policy poses, particular issues that dissertation address include discourses behind actions and decisions of different actors, the role of different actors and how the balance between actions is achieved, what are the frames for evaluation, how cultural policy addresses development of „genious“ culture and „traditional“ culture. Analysis of cultural policy in the field fo cultural heritage, laws and legislation process in the sphere of culture, amateurs in arts and culture are done with an intention to point out the possibilities for establishing closer cooperation between anthropologists and other scholars and professionals in the spehere of culture so their voice becomes louder in the ears of decision makers.

Key words: anthropology, public policy, cultural policy, cultural heritage, law, amateurs in arts and culture, evaluation, Serbia

Scientific field: Anthropology

Research focus: Ethnology and anthropology

Sadržaj

Uvod	2
„Kultura“, „javna politika“, „kulturalna politika“ i kako se kulturalna politika proučava(la) u Srbiji	10
Kulturalna politika u oblasti kulturnog nasleđa	44
Zakoni i zakonodavna aktivnost u sferi kulture	77
Na slovo.... na slovo... „E“ – evaluacija, efikasnost, efekti, etika	108
Kulturalna politika i kulturno – umetnički amaterizam	139
Zaključak	176
Literatura	188
Biografija autora	196

Uvod

Ode to Joy

L. V. BEETHOVEN (1770-1827)

Otkako je moć da se da život preuzela primat nad moći da se život uskrati došlo je do promena u upravljanju državom.¹ Od 17. veka, a posebno otkako su se u Evropi počele formirati nacionalne države (krajem 18. i početkom 19. veka), počeo je da raste broj oblasti društvenog života koje su zahtevale posebnu i pomniju regulaciju. Opšta, velika politika počela je da se cepa a značaj javne politike počeo da raste. Danas je njen značaj toliko veliki da je postala ravnopravna sa ključnim organizacionim konceptima kao što su porodica i društvo.² S obzirom na značaj javne politike u savremenom svetu, poslednjih decenija interesovanje društveno-humanističkih nauka za javnu politiku i njene oblike ispoljavanja raste, posebno u okviru onih pod-disciplina koje su posvećene *javnoj politici* (eng. *policy*), *planovima*, *strategijama ili vizijama*, poput studija javne politike (eng. *policy studies*), sociologije javne politike (eng. *sociology of policy*), antropologije javne politike (eng. *anthropology of policy*), studija kulture (eng. *cultural studies*, koje su pak najviše zainteresovane za kulturnu politiku, eng. *cultural policy*) i dr. Porast interesovanja i uviđanje plodnog potencijala za primenu izazvao je i razčlanjivanje istraživanja na domene kao što su zdravstvena politika, socijalna politika, ekonomska politika, politika razvoja, urbanistička politika, obrazovna politika, turistička politika, kulturna politika itd. Reč je o ispitivanju instrumenata stvorenih kako bi partikulrani segmenti svakodnevnog života građana mogli na najsvrsishodniji način da: a) funkcionišu, b) budu unapređeni ali i v) budu uopšte proučeni (što je potrebno i u okviru postupka u javnoj politici – evaluacije).

Jedan od osnovnih zadataka ali i jedna od društvenih uloga antropologije jeste otkrivanje, razumevanje, tumačenje, poređenje ali i analiza međudnosa funkcionalnih sfera u društvu. Stoga i pitanje kako javna politika, i kao instrument vladavine i kao instrument kulturne promene, „radi“ i zašto ponekad „ne radi“ onako kako je planirano,

¹ Videti: Fuko, M. *Istorija seksualnosti I* (1976), Karpos, Loznica, 2006

² Videti: Shore C. and Wright S. „Policy. A new field of anthropology“, u Shore C. and Wright S. (eds.) *Anthropology of Policy. Critical perspectives on governance and power*, London and New York: Routledge, 1997, 6

predstavlja jedan od esencijalnih problema kada je o antropologiji javne politike reč. Nastojeći da doprinesu razvoju antropologije javne politike, a nadovezujući se na Šor i Rajt, Vedel i dr. su izneli listu pitanja koje antropologija javne politike postavlja: „šta ljudi rade u ime javne politike? kako javna politika radi i zašto ponekad ne radi onako kako je zamišljeno? kako se mogu konceptualizovati procesi javne politike koji stvaraju specifične konstelacije aktera, aktivnosti i uticaja koji oblikuju javnu politiku u domenima? koje uloge javna politika igra u modeliranju modernih subjekata i subjektiviteta? da li je korisno javnu politiku videti kao „tehniku sebe“ ili značenjsku projekciju toga kako zajednica razume sebe, druge i svet? koja su ograničenja svesnosti s obzirom na data ograničenja koja postavljaju vladina tela? kako možemo antropološki proučavati javnu politiku i šta je u antropološki obojenom skupu perspektiva distinktivno?“³ Dakle, umesto bavljenja premisama istraživačkih agendi, prema ovim autorima, probitačnije je nastojati da se pruže odgovori na ova pitanja.

Opšta reč „demokratija“, kojom se u Srbiji '90-ih (zbirno) opisivalo političko uređenje u zapadnoevropskim državama, je na kraju te decenije postala nalik fetišu⁴, sinonim za novu, modernu, uspešnu formu života koju treba dostići. Na izborima održanim septembra 2000. godine građani Srbije su podržali političku opciju koja je zagovarala približavanje Evropi oličenoj u Evropskoj uniji. To je označilo početak društvene promene, transformaciju⁵ iz socijalističkog autoritarizma '90-ih u (lokalni)

³ Wedel, J, Shore C, Feldman, G. and Lathorp, S, „Toward an Anthropology of Public Policy“, *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Sciences*, 2005, 34-35

⁴ O demokratiji kao fetišu videti: Aretxaga, B. A fictional reality: paramilitary death squads and the construction of state terror in Spain. In: *Death Squad. The Anthropology of State Terror*, ed. Sluka, J.A., University Pennsylvania Press, Philadelphia 2000, pp 46 - 69

⁵ Kod nas je običajnije reći „tranzicija“. Međutim, kao što Krid kaže, reč „tranzicija je... problematična jer u uobičajenoj upotrebi implicira trenutno stanje i neizbežan rezultat. Društvene karakteristike tranzicije mogu biti beskrajne a ishod svakako nije predodređen.“ Creed GW *Domesticating Revolution: From Socialist Reform to Ambivalent Transition in Bulgarian Village*. University Park, PA: Pennsylvania State University Press, 1998, p. xv. Navedeno iz Paley J. „Toward an Anthropology of Democracy“, *Annual Review of Anthropology* Vol. 31 2002, 478 Pali takođe ističe da određeni broj analitičara smatra da je reč „transformacija“ adekvatnija od reči „tranzicija“. Kovačević je recimo pisao o tri socijalno – ekonomsko – politička perioda s tim da fazu od 1950. do 1985. godine karakteriše povremeno jačanje i popuštanje državnih stega u pogledu ekonomije (na primer najpre potiskivanje privatnog preduzetništva pa njegovo podsticanje posle čega bi usledile hajke na na tu vrstu preduzetništva), fazu od 1985. do 2000. Kovačević deli u dve podfaze predtranzicija i prva tranzicija a u tom periodu dolazi do „oslobođanja privatnog vlasništva i preduzetništva socijalističkih ograničenja uz zadržavanje socijalističkih oblika svojine ali i devastaciju njene supstance.“ Period od 2001. godine Kovačević naziva periodom druge tranzicije. Detaljnije videti: Kovačević, I., *Antropologija tranzicije*. Beograd: Srpski genealoški centar i Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu, 2007, 21 – 24. Đukić – Dojčinović smatra da je prva faza tranzicije otpočela „ispitivanjem nacionalnog nasleđa koje je bilo pohranjeno u raznim muzejskim, arhivskim i bibliotečkim 'bunkerima' za vreme vladavine totalitarnih režima. U toj fazi koju karakteriše otpočinje procesa traganja za nacionalnim kulturnim identitetom...“ i u

varijetet tržištem rukovođene demokratije. Ta transformacija odvija se pre svega kroz javnu politiku, odnosno njeno menjanje (u odnosu na prethodno uređenje) a u skladu sa kriterijumima koje Evropska komisija postavlja svim državama željnim da se Evropskoj uniji pridruže.⁶

Sfera kulture je jedna od retkih koje su u potpunosti u domenu (nacionalnih) država – svaka država donosi odluke za sebe i, sprovodeći svoje kulturne politike, na svojoj teritoriji usmerava razvoj kulture uopšte.⁷ Sam pojam kulture jedan je od najkomplicovanijih, posebno u akademskom diskursu, i tokom proteklih nešto više od sto godina nastalo je više stotina definicija. Na ovom mestu⁸ bih samo ukazala na uža i šira shvatanja kulture: uže shvaćena kultura je „sektor“, jedan od segmenata društvenog života u kome važnu ulogu imaju institucije koje obavljajući svoje delatnosti omogućavaju građanima da imaju pristup kulturnom nasleđu i mogućnostima za umetničko stvaralaštvo (bilo tradicionalno (folklor, narodna radinost) bilo savremeno) te da shodno tome zadovoljavaju svoje kulturne potrebe. Šire shvaćena, kultura je „ta kompleksna celina koja uključuje znanja, verovanja, umetnost, moral, pravo, običaje i sve druge sposobnosti i navike koje je čovek razvio kao član društva.“⁹ Kulturna politika, iz ugla studija javnih politika je „javna praktična politika u oblasti kulture, umetnosti i medija“¹⁰. Zadatak kulturne politike je da definiše ciljeve (šta se razvojem

tom smislu Jugoslavija je u tu prvu fazu ušla kada i ostale bivše totalitarne zemlje. Međutim, ona smatra da je vođenje „kvazinationalne politike“ označilo i blokiranje tranzicije još pri ulasku u prvu fazu. Videti: Đukić – Dojčinović, V. *Kulturna politika Srbije 1989 / 2001*, Beograd: Zavod za proučavanje kulturnog razvitka, 2002, 10 – 11. Takođe, o tome da je upotreba tradicije označila početak političke tranzicije krajem '80-ih videti Naumović S. “Instrumentalised Tradition: Traditionalist Rhetoric, Nationalism and Political Transition in Serbia, 1987-1990.” In: Miroslav Jovanović, Karl Kaser, Slobodan Naumović (Eds.), *Between the Archives and the Field. A Dialogue on Historical Anthropology of the Balkans*, Zur Kunde Südosteuropas - Band II/24, Udruženje za društvenu istoriju - Posebna izdanja / Teorija I/1, Belgrade-Graz, pp. 179-217, 1999

⁶ Početni preduslovi uključuju postojanje institucija koje garantuju demokratiju, vladavinu prava, poštovanje ljudskih prava i prava manjina; funkcionišuću tržišnu ekonomiju i kapacitet da se nose sa konkurencijom i silama tržišta u Evropi; sposobnost da preuzmu i implementiraju obaveze koje proističu iz članstva te pokažu privrženost ciljevima političke, ekonomske i monetarne unije. Kandidati moraju da usvoje, implementiraju i jačaju pravila Unije u 35 domena javne politike (na primer transport, zaštita životne sredine, itd). Detaljnije pogledati na sajtu Evropske komisije: http://ec.europa.eu/enlargement/policy/conditions-membership/index_en.htm Evropska komisija je takođe pripremila publikaciju *Europe in 12 lessons*: <http://bookshop.europa.eu/en/europe-in-12-lessons-pbNA3110652/>

⁷ Videti na primer Đukić, V. *Država i kultura*, Beograd: Fakultet dramskih umetnosti, 36 - 37

⁸ Detaljnija pažnja ključnim pojmovima biće posvećena u poglavlju „Kultura“, „javna politike“, „kulturna politika“ i kako se kulturna politika proučava(la) u Srbiji

⁹ Tylor, E. *Primitive Culture. Volume I*, 1871 London: John Murray, 1

¹⁰ Đukić, V. *Država i kultura. Studije savremene kulturne politike*. Beograd: Institut za pozorište, film, radio i televiziju. Fakultet dramskih umetnosti, 2010, 24

konkretno kulture želi postići), aktere (kojima se poveravaju zadaci čije obavljanje vodi ostvarivanju postavljenih ciljeva), instrumente i mehanizme (u smislu preporučenih najboljih načina da se zadaci obave i ciljevi ostvare kao i u smislu podrške sprovođenju akcija vezanih za obavljanje zadataka i ostvarivanje ciljeva). Iz ugla antropologije javne politike, kulturna politika bi se mogla odrediti kao javna politika kojom se upravlja sferom kulture (neposredno one „uže“ i posredno one „šire“).

Pionirski i utemeljujući rad u oblasti kulturne politike u Srbiji obavili su politikolozi, menadžeri kulture (organizatori kulturnih delatnosti), sociolozi kulture a faze kulturne politike Jugoslavije pre i posle Drugog svetskog rata obrađene su i iz ugla istorijske nauke.¹¹ Radovima u ovoj oblasti, posebno u novije vreme, zajedničko je ukazivanje na društvene i istorijske okolnosti koje su dovele do trenutnog stanja u razvoju kulture i kulturne politike u Srbiji ali i nastojanja da se, kako kulturna politika tako kao i javni pristup kulturi u Srbiji, unaprede.

S obzirom na izneta shvatanja zadataka antropologije te dosadašnje pristupe u bavljenju kulturnom politikom u Srbiji, cilj ove disertacije jeste da pruži antropološko viđenje kako kulturna politika u Srbiji danas funkcioniše, koje pojmove i teorije koristi i kakve su perspektive eventualne saradnje antropologa i drugih analitičara/planera kulture u tom domenu. Pritom, treba na umu da kulturna politika nije tek jedan od domena javne politike, već, posebno za antropologe, ona koja je ključna za razvoj društva, ona koja najdirektnije utiče na promene u sferi koja je u srcu antropologije – kulturi. Stoga je i svojevrsna dužnost antropologa da aktivno učestvuju u debatama vezanim za kulturnu politiku, što takođe uključuje razmišljanja i raspravljanja „o tome kako se angažujemo – i kako se bolje možemo angažovati – u kritičkim temama i dilemama našeg doba izvan sopstvenih zona komfora.“¹²

Razmatrajući jezik koji javna politika koristi za političke manipulacije i diskursima koji su u pozadini javne politike, analizirajući arhitekturu modernih odnosa moći, antropologija javne politike doprinosi preispitivanju da li su novi diskursi u kojima

¹¹ Videti na primer: Đukić (*Država i kultura. Studije savremene kulturne politike* i (kao Đukić – Dojčinović) na pr. *Pravo na razlike selo – grad, Kulturna politika Srbije 1989 – 2001* i *Tranzicione kulturne politike*), Dragičević Šešić (između ostalog: sa Stojkovićem *Kulturna politika i menadžment u kulturi*), Prnjat (između ostalog: *Kulturna politika i kulturni razvoj* i *Uvod u kulturnu politiku*), Simić-Hiber i Milinković (*Kulturna prava*), Dimić (*Agitprop kultura. Agitpropovska faza kulturne politike i Kulturna politika Kraljevine Jugoslavije 1918 – 1941*), itd

¹² Borofsky, R. privatna prepiska sa Paley, J. objavljeno u Paley J. „Toward an Anthropology of Democracy“, *Annual Review of Anthropology* Vol. 31 2002, 488

je naglasak na liberalizmu, individualizmu, tržištu i menadžmentu dokazi promene ili epistemološki izlaz u načinu na koji se upravljanje konceptualizuje i praktikuje. Takođe, analizirajući načine na koje javne politike konstituišu nove subjekte moći, sondiraju se odnosi između upravljanja, javne politike i subjektiviteta. Stoga javna politika može poslužiti i kao analitički koncept za unapređivanje programa rada razvijenog '70-ih u okvirima političke antropologije, čime se politička antropologija osvežava.¹³

Fokus na javnu politiku, prema Šor i Rajt, „otvara novu aveniju u proučavanju lokalizacije globalnih procesa u savremenom svetu.“¹⁴ U tom smislu antropologija javne politike daje podstrek političkoj antropologiji. Takođe, antropologija javnih politika sadrži implikacije koje se tiču i studija javne politike i same antropologije. Naime, u studijama javne politike postoji tendencija da se javna politika posmatra kao prikladan, logičan, sledstven i racionalan skup tokova i procedura koji se racionalno i sistematično pomeraju od formulacije i dizajna ka izvršenju i evaluaciji, dakle kao linearan proces nalik proizvodnoj traci u fabrici. Govori se o „okupljanju elemenata“ javne politike po domenima. Tema se „smešta na političku agendu“, definiše, pomera kroz legislativu i izvršne grane vlade gde se predlažu alternativna rešenja koja se analiziraju i čine legitimnim, izabranim i rafiniranim, izvršna tela i agencije implementiraju rešenja koja zainteresovane strane konstantno izazivaju i revidiraju; i najzad, ako je proces stvaranja javne politike u domenima menadžerski sofisticiran, on obezbeđuje sredstva evaluacije i revizije primenjenih rešenja. Problem sa studijama javne politike je što one nastavljaju da rade unutar pozitivističke paradigme koja javnu politiku tretira kao upredmetujući entitet čija se datost ne analizira, retko ispitujući konceptualne ili kulturne osnove sopstvenih analitičkih pretpostavki. Međutim, stvaranje i implementiranje javne politike u domenima teško da sledi linearan proces sa predviđenim ishodom. Štaviše, procesi javne politike se često susreću sa nepredviđenim okolnostima koje su često povezane sa nepredviđenim putevima i nepredviđenim posledicama. Zato antropologija javne politike donosi novu perspektivu u uticajnom polju javne politike i istraživanjima u okviru studija javne politike.¹⁵

U vezi sa tradicionalnim antropološkim proučavanjem fokus na javnu politiku menja istraživačko polje. Više nije reč o (geografski ograničenim) lokalnim

¹³ Videti: Shore and Wright, navedeno delo, 12 - 14

¹⁴ Shore and Wright, navedeno delo, 13

¹⁵ Wedell et al, navedeno delo, 38

zajednicama, društvima i narodima. Istraživanje se pomera i vertikalno (različiti nivoi na kojima javna politika nastaje i sprovodi se u domenima) i horizontalno (forme koje se sreću na istim nivoima ali u različitim lokalnim, nacionalnim i globalnim kontekstima). Takođe, fokus na javnu politiku implicira i rad sa novim vrstama materijala, kao što su različiti dokumenti (pravni i drugi akti, memorandumi, planovi i izveštaji) vezani za određeni domen javne politike. Dokumenti „se mogu tretirati kao klasifikacioni izumi, kao narativi koji služe tome da se sadašnjost opravda ili osudi, ili kao retorički alati i diskurzivne formacije koje ojačavaju jedan diskurs a ućutkuju drugi.“¹⁶ Korišćenje dokumenata nije novina jer je istorijska građa vazda bila važan izvor u sagledavanju nekog društva ili zajednice. Ali u tradicionalnim antropološkim istraživanjima istorijska građa je korišćena kao, uslovno rečeno, dopuna etnografskom terenskom radu. U slučaju javne politike situacija može biti konvertovana – terenska etnografija dopunjuje / preispituje ono što je u dokumentima napisano (proklamovano kao poželjno).

U radovima posvećenim trasiranju antropologije javne politike istaknuto je da najveći broj antropologa javnu politiku proučava koristeći etnografsku metodu ali i da se koriste i druge metodološke tehnike. Među njima su „proučavanje kroz“ (eng. *styding through*)¹⁷, analiza mreža, metod produženog slučaja, analiza dokumenata (uključujući i izveštaje o projektima, interne i eksterne objave), analiza štampe i medija, intervju, observacija sa raznovrsnim stepenima participacije i dr.

S obzirom na to da je kulturne politika široka tema i imajući na umu pomenuta pitanja koja antropologija javne politike postavlja, identifikovala sam četiri posebne teme kojima će pažnja u disertaciji biti detaljnije posvećena: kulturnoj politici u oblasti kulturnog nasleđa, što je uzeto kao primer delovanja diskursa; zakonima u sferi kulture u Srbiji, što je uzeto kao primer delovanja aktera; kulturno-umetničkom amaterizmu, što je uzeto kao primer odnosa države prema polju kulture u kome se prelamaju narodna kultura, briga o nematerijalnom kulturnom nasleđu i učestvovanje u kulturno-umetničkom stvaralaštvu; i evaluacija kulturne politike, kao način da se prikažu okviri u

¹⁶ Shore and Wright, navedeno delo, 15

¹⁷ Termin „proučavanje kroz“ sugerisala je Reinhold da bi označila načine na koje moć stvara mreže i odnose među akterima, institucijama i diskursima kroz prostor i vreme. Prema Šor i Rajt, „proučavanje kroz“ sa sobom povlači multi – položajne etnografije koje prate povezanost različitih organizacionih i svakodnevnih svetova kroz javnu politiku. Videti: Reinhold, S. „Local Conflict and Ideological Struggle: 'Positive Images' and Section 28“, University of Sussex, unpublished D. Phil. Thesis, 1994 i Shore and Wright, navedeno delo, 14

kojima se odvija određivanje vrednosti preduzetih koraka i aktivnosti te pomaci u kulturnoj politici ali i iznesu predlozi za njeno unapređenje. Ove posebne teme uzete zajedno navode na razmišljanja o dve nešto opštije ali takođe povezane i preplićuće teme koje iz antropološke perspektive govore o kulturnoj politici u Srbiji: čiji glasovi preovlađuju utičući na heterogenost profesionalnih zajednica u sferi kulture i (ne)uplitanje, kao i pitanje etičnosti u angažovanju stručnjaka u procesima javne politike, što je još jedna od mogućnosti da antropolozi doprinesu sagledavanju javne politike.

Identifikacija ovih tema podrazumevala je i odabir konkretnih metodoloških tehnika. Tako je kulturna politika u oblasti kulturnog nasleđa analizirana kroz prizmu događaja koje je organizovala profesionalna zajednica koja se kulturnim nasleđem bavi, te rezultata istraživanja sprovedenih za potrebe događaja. Obrađivanje teme zakona u sferi kulture podrazumevalo je analizu dokumenata (pre svega pravnih akata) kao i analizu štampe. Takođe, obavljani su neformalni razgovori sa ljudima koji su direktno ili indirektno bili uključeni u procese izrade i usvajanja određenih akata.¹⁸ Situacija u oblasti kulturno-umetničkog amaterizma istražena je terenskim prikupljanjem podataka o radu amaterskih društava¹⁹ kao i intervjuima posvećenim mogućnostima za unapređenje položaja kulturno-umetničkog amaterizma. Samo poglavlje posvećeno kulturno-umetničkom amaterizmu postavljeno je kao svojevrsna deskriptivna SWOT analiza.²⁰ Obrađivanje teme evaluacije kulturne politike podrazumevalo je analizu dokumenata, pre svega zakona koji se direktno tiču sprovođenja kulturne politike i izveštaja u kojima je data deskripcija trendova u savremenoj kulturnoj politici u Srbiji.

¹⁸ Reč je pre svega o (kako je to formulisala jedna od službenica u Ministarstvu kulture) „malima od palube“, odnosno ljudima koji rade u i Ministarstvu kulture i u drugim ustanovama kao stalno zaposlena lica koja nisu postavljena po političkoj liniji, a koji shodno svom poslu i iskustvu te uključenosti u procesima donošenja odluka imaju (bogata) znanja o aktivnostima i procesima u savremenoj kulturnoj politici.

¹⁹ U okviru projekata Zavoda za proučavanje kulturnog razvitka *Lokalne kulturne politike* i *Kulturne politike okruga u Srbiji* sprovedeno je 208 intervjuova sa predstavnicima amaterskih društava i lokalnih vlasti (koje nadležan za amatere). Pitanja su uključivala: identifikaciju amaterskih društava u datom gradu ili opštini, pitanja o članstvu, problemi u radu, primeri dobre prakse, i sl. Svi ovi intervjuovi su snimljeni i dati mi na analizu. Sa predstavnicima amaterskih društava iz različitih krajeva Srbije u Zavodu za proučavanje kulturnog razvitka održan je grupni intervju 3. juna 2012. godine. Poseban intervju sam obavila sa g. Mučibabićem predsednikom Saveza amatera Vojvodine i Saveza amatera Srbije.

²⁰ Konkretnije, to je značilo sistematizaciju podataka prema četiri osnovne kategorije: snage ili prednosti (eng. strengths), slabosti (eng. weakness) izražene kroz praktične probleme, mogućnosti (eng. opportunities) koje mogu doprineti prevazilaženju slabosti, i pretnje (eng. threats) oličene kroz suštavne probleme koji se mogu javiti kao prepreke na putu prevazilaženja slabosti i ostvarivanja mogućnosti.

Stavljanje napored (eng. juxtaposition) predloženih ideja (ideja raspoloživih donosiocima odluka u trenutku donošenja istih) i donetih odluka, te pristupa preuzetih iz inostranstva kao i iskustava iz prošlosti, kao tehnika kulturne kritike²¹ korišćena je gotovo u svim poglavljima: u slučaju kulturne politike u oblasti kulturnog nasleđa napored su stavljani dostupni podaci i zaključci / predlozi daljeg delovanja; u slučaju zakona napored su stavljane ideje aktera i njihova materijalizacija u aktima koji su ključni instrument u sprovođenju javne politike i u domenu kulture; u slučaju evaluacije napored su stavljani okviri u kojima se kreće vrednovanje preduzetih tokova delovanja a kao ishodi prevođenja diskursa koji deluju u evropskim državama a uočljivi su i u Srbiji; najzad, završna razmatranja uključuju i stavljanje napored pitanja relevantnih za oblikovanje i sprovođenje kulturne politike iz ranijih perioda i sadašnje kulturne politike.

Antropološka perspektiva omogućava da se sagleda kako i u kojoj meri ali i zašto teorijski postulati (ne) uspevaju u svojim praktičnim aplikacijama. Odnosno, ona pruža korektivnu percepciju za sve one koji kulturu vide šire od specijalizovanog domena. Međutim, pre nego što se upustim u pomenute teme neophodno je najpre razmotriti ključne pojmove: „kultura“, „javna politika“, „kulturna politika“. Takođe, predstaviću pristupe u proučavanju kulturne politike kroz radove domaćih autora. Najzad, radovi domaćih autora omogućavaju da se sačini etnografska skica kulturne politike Srbije.

²¹ Reč o tehnici kritike kulture koja je jedna od varijanti bazične strategije kritike kulture – defamilijarizacije. Ova strategija nije korišćena samo u antropologiji već su je koristili i nadrealisti i drugi umetnici. „Razbijanje zdravog razuma, rađenje neočekivanog, smeštanje familijarnih subjekata u nefamilijarne, ili čak šokantne, kontekste su ciljevi ove strategije a kako bi čitalac bio svestan različitosti.“ Marcus, G. E. and Fischer, M. M. J, *Anthropology as Cultural Critique*, Chicagon and London: The University of Chicago Press, 1999, 137 U antropologiji, pionir ove tehnike strategije defamilijarizacije koja napored stavlja „našu“ kulturu i kulturu drugih bila je Margaret Mid koja je napored stavljala opažanja o adolescenciji na Samoi i u SAD (videti na primer: Mid, M. *Sazrevanje na Samoi*, Beograd: Prosveta, 1978.). Ipak, Markus i Fišer smatraju da njen rad predstavlja slabiju verziju kritike kulture korišćenjem tehnike stavljanja napored zato što se zaustavila na postavljanju alternativa. Ovi autori smatraju da jača verzija kritike kulture korišćenjem tehnike stavljanjem napored kultura jeste kada „stavljanje napored nije samo postavljanje alternative ili idealnog kontrasta sa praksom kod kuće; to je sredstvo postavljanja pitanja za intenzivan rad na projektima domaće etnografije.“ Marcus, G. E. and Fischer, M. M. J, navedeno delo, 160

„Kultura“, „javne politike“, „kulturalna politika“ i kako se kulturalna politika proučava(la) u Srbiji

*Neko pliva u Savi,
neko živi u Rumi
neko raste u travi
a vuk živi u šumi.*

(stihovi iz dečje pesme „Vuče, vuče, bubo lenja“)

Kako javna politika, šire kao opšte društveni skup vizija, planova i strategija i uže po domenima „radi“, jeste jedno od osnovnih pitanja koja antropologija javne politike postavlja. Pitanje koje je pokrenulo ovu disertaciju je kako kulturalna politika u Srbiji radi. Da bi se do odgovora na ovo pitanje došlo neophodno je najpre ukazati na značenja ključnih pojmova a zatim i predstaviti postojeća znanja o kulturalnoj politici u Srbiji. Stoga je početak ovog poglavlja posvećen pojmovima „kultura“, „javna politika“ i „kulturalna politika“. Drugi deo ovog poglavlja posvećen je pitanju kako se u Srbiji kulturalna politika proučava(la) i šta se iz do sada objavljenih radova domaćih autora o kulturalnoj politici u Srbiji može saznati.

Antropolozi u Srbiji poslednjih dvadesetak godina bavili su se i temama kroz koje se kultura i politika prelamaju. Tako je na primer Čolović ukazivao na načine na koje se kultura javljala kao izvor simbola i kako se politika javljala kao tumač simbola ali i obrnuto, Naumović je (između ostalog) proučavao na koje načine se tradicija upotrebljava(la) u periodu tranzicije, Erdei se bavi pitanjima potrošnje, privatizacije i odnosa prema prošlosti koji se (ne) ispoljava u procesima privatizacija privrednih organizacija; Kovačević je na primer analizirao urbane (i tranzicione) legende koje u svakodnevnom životu oslikavaju želje, stremljenja (pa i) vrednosti, Ribić perspektivama tranzicije (mikroprocesu iz makroistorijske perspektive), Milenković i Brković kako se upravlja identitetima u savremenoj Srbiji, itd.²² Međutim, kulturalna politika se

²² Videti: Čolović, I., *Politika Simbola: ogledio političkoj antropologiji*, Beograd: Radio B92, 1997 i *Vesti iz kulture*, Beograd: Peščanik, 2008 Naumović, S., na primer „Instrumentalised Tradition: Traditionalist Rhetoric, Nationalism and Political Transition in Serbia 1987 – 1990“ In: Miroslav Jovanović, Karl Kaser and Slobodan Naumović (eds) *Between the archives and the field: A dialogue on historical anthropology of the Balkans*, Belgrade – Graz, 1999 i *Studying Peoples in the People's Democracies II. Socialist Era Anthropology in South-East Europe*, Vintilă Mihăilescu, Ilia Iliev and Slobodan Naumović, (eds.), Halle Studies in the Anthropology of Eurasia 17, Münster-Hamburg-Berlin-Wien-London: LIT Verlag. 2008, primer *Antropologija potrošnje. Teorije i koncepti na kraju XX veka*, Beograd: Biblioteka XX vek, 2008, „'Rocky made in Serbia'. Globalne ikone i lokalni razvoj“ u Ines Prica i Tea Škokić (ur) *Horor – porno – ennui. Kulturne prakse postsocijalizma* i „Šta je u pivu? Kulture koje se prožimaju u privatizaciji pivare“. *Etnoantropološki problemi* No 1 (6), Beograd, 2011; Kovačević I, na primer *Antropologija tranzicije*,

proučava(la) i na druge načine zbog čega je neophodno otići na ekskurziju kroz koju ćemo se upoznati sa ključnim mestima u dosadašnjim proučavanjima kulturne politike u radovima domaćih autora koji nisu antropolozi.

„Definisati kulturnu politiku (...) znači razmišljati o razvoju i zaokruživanju jedne civilizacije. A to zaokruživanje je smisao koji treba dati budućnosti.“ Šarpantró²³

Antropologija je od rođenja discipline posvećena proučavanjima kulture(a). Sam pojam „kultura“, kako je Vilijams ukazivao, jedan je od najkomplicovanijih u engleskom jeziku²⁴ mada je to slučaj i u bilo kom drugom jeziku. Otkako je Tejlor 1871. godine kulturu definisao kao „tu kompleksnu celinu...“ definisanje kulture u antropologiji je pre mesto raskršća nego konsenzusa. U delu „Culture: a critical review of concepts and definitions“ iz 1952. godine Kreber i Klakon su prikupili i predstavili 162 definicije kulture.²⁵ Hobart ističe da je rezultat „konačna neodređenost u većini upotreba.“²⁶ Kultura je „interpretiva simultano kao neposredni objekt proučavanja (običaji itd) ili kao apstraktni, odnosni objekt proučavanja (obrasci itd). Opet ona je podjednako često tretirana kao modalitet ljudske aktivnosti (razmišljanje ili strukturisanja) i tako rekurzivno u ispitivanju (interpretaciji razmišljanja). Najvažnije, kultura je zamišljena kao ukupost. Kao takva ona uzima dva oblika. Može se tretirati kao skup radnih pretpostavki koje se na prvom mestu istražuju, referencijalni okvir, sredstvo za završetak. Alterantivno, kultura može biti *a priori*, odnosno ono što prethodi

Beograd: Srpski geneološki centar i Odeljenje za etnologiju i antropologiju FF u Beogradu, 2007, Ribić V., „O ekonomskoj tranziciji iz makroistorijske perspektive“ U: *Antropologija postsocijalizma* (ur.) Ribić V., Srpski geneološki centar. Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta u Beogradu; Milenković, M. „Problemi konstitucionalizacije multikulturalizma. Pogled iz antropologije“. *Etoantropološki problemi* n.s. god. 3, sv. 2, Beograd, 2008, Brković, Č, „Upravljanje osećanjima pripadanja: Antropološka analiza „kulture“ i „identiteta“ u Ustavu Republike Srbije“, *Etoantropološki problemi* n.s. god. 3, sv. 2 (2008)

²³ Charpentreau, J. *Pour une politique culturelle*, Les Editions ouvriers, Paris, (1967, navedeno iz Prnjat, B. *Uvod u kulturnu politiku*, Novi Sad: Stilos, 2006, 50

²⁴ Williams, R, *Keywords: A Vocabulary of Culture and Society*. London: Fontara, 1976, 25

²⁵ Kroeber, A. and Kluckholm, C, *Culture: A critical review of concepts and definitions*. (Harvard University Peabody Museum of American Archeology and Ethnology Papers 47, 1952)

²⁶ Hobart, M. *After culture: anthropology as radical metaphysical critique*. Yogyakarta: Duta Wacana University Press 2000, 14

i konstituiše sama iskustva i znanja. Običaji i razmišljanje onda teže da se pojave kao fenomeni, manifestacije apstraktnog ali sve prigrljujućeg, realnost ili numinon.²⁷

Poslednjih decenija dominira semiotičko shvatanje kulture kao procesa označavanja.²⁸ S ove tačke gledišta „kultura“ se odnosi na prakse i institucije koje prave značenja, prakse i institucije u kojima je simbolička komunikacija, po definiciji, glavna svrha pa čak i ishod po sebi, kao odlazak u bioskop da bi se gledao film. Vedin smatra da se kultura kao semiotička praksa „odnosi na to šta jezik i simboli rade – kako su upisani u konkretnim akcijama i kako deluju u proizvodnji opaživih političkih efekata. U tom smislu, kultura se može koristiti kao kauzalna ili eksplanatorna varijabla. Istovremeno, utoliko što su semiotičke prakse takođe efekti institucionalnih dogovaranja, struktura dominacije, i strateških interesa, aktivnosti pravljenja značenja se mogu protumačiti kao efekti ili zavisna varijabla. (...) kultura kao semiotička praksa je takođe sočivo. Ono nudi pogled na političke fenomene fokusirajući pažnju na to kako i zašto se akteri zaodevaju značenjem.“²⁹

U popularisanju ovakvog pristupa kulturi kao označavajućoj praksi značajnu ulogu su imali teoretičari interdisciplinarnog pravca studija kulture, što je uticalo i na domaća sagledavanja kulturne politike iz ugla drugih disciplina i disciplinarnih pravaca. Prema Holu, kultura uključuje „sumu dostupnih deskripcija kroz koje društva stvaraju smisao i reflektuju zajednička iskustva“³⁰ On kulturu definiše „i kao značenja i vrednosti koja se uzdižu među distinktivnim društvenim grupama i klasama na osnovu njihovih istorijskih uslova i odnosa kroz koje oni rukovode svoje odgovore na uslove postojanja, i kao življene tradicije i prakse kroz koje se ta 'razumevanja' izražavaju i u kojima su ona utkana.“³¹ Kultura je dakle „stvar“ grupe.³² Pritom, svakodnevna

²⁷ ibid

²⁸ Videti na primer: Hobart, navedeno delo; McGuigan, J. „Cultural Policy Studies“ u Lewis, J. and Miller, T. (eds) *Critical Cultural Policy Studies. A Reader*. Blackwell Publishing Ltd. (2003) pp. 23 - 42, Wedeen, L. „Conceptualizing Culture: Possibilities for Political Science“, *The American Political Science Review* Vol. 96, No. 4 Dec 2002

²⁹ Wedeen, L. „Conceptualizing Culture: Possibilities for Political Science“, *The American Political Science Review* Vol. 96, No. 4 Dec 2002, 714

³⁰ Hall, S. „Cultural studies: two paradigms“. In *Media, culture and society*. eds. R. Collins et al. London: Sage, 1986, 35 Citirano iz Hobart navedeno delo, 6

³¹ Hall, S. „Cultural studies: two paradigms“. In *Media, culture and society*. eds. R. Collins et al. London: Sage, 1986, 39 Citirano iz Hobart, navedeno delo, 6-7

³² Kada se za osobu kaže da je „kulturna“ obično se aludira da je ta osoba je u nešto većoj meri usvojila ono što je (teoretski) prihvaćeno kao pravila ponašanja i stekla nešto veće obrazovanje koje mu/joj omogućava da doprinese postojećim tumačenjima simbola ili, alternativno, da na drugačiji način interpretira određene simbole, i sl.

komunikacija, elitna umetnost, popularna umetnost³³, materijalni ostaci koji pričaju određene priče, i sl. prožimaju se u životima ljudi i grupa stvarajući specifičan kontekst u kome se formira osećaj pripadanja. Narativi koji se grade i dograđuju u grupama se članovima grupa nude kao svojevrsni kodovi pomoću kojih se simboli dekodiraju. Vilijams je isticao da je kultura obična – „Svako ljudsko društvo ima svoj oblik, svoje svrhe i svoja značenja. Svako ljudsko društvo izražava svoj oblik, svoje svrhe i svoja značenja u institucijama, u umetnosti i kroz učenje. Stvaranje društva je nalaženje zajedničkih značenja i pravaca, a njegov rast je aktivna debata i popravljavanje pod pritiscima iskustva, kontakata i otkrića zapisanih u zemlji. (...) Kultura ima dva aspekta: poznata značenja i pravci kojima se članovi uče; i nova opažanja i značenja koja se nude i testiraju. To su obični procesi ljudskih društava i ljudskih umova a kroz njih vidimo prirodu kulture: da je ona uvek i tradicionalna i kreativna; da je i najordinarnije zajedničko značenje i najfinije individualno značenje. Reč kultura koristimo u dva smisla: misleći na ceo način života – zajednička značenja; i misleći na umetnost i učenje – posebni procesi otkrivanja i kreativnih napora.“³⁴

Sumirajući razmišljanja o kulturi, pre svega u studijama kulture, Luis i Miler ističu da se u savremenom svetu kultura definiše ne samo umetničkim tradicijama već i akademskim disciplinama koje definišu i interpretiraju određene repertoare velike umetnosti. Uže posmatrano, kultura se da odrediti kroz umetnost. To, opet s jedne strane podrazumeva kulturu kako se po navici vidi od strane kulturne elite, a s druge institucije, organizaciju i procese pomaganja, kontrolisanja, regulativa i direktiva vezanih za najraznovrsnija značenja reči kreativnost. Šire posmatrano, kultura se da odrediti u više antropološkom smislu kao orijentir u koncipiranju načina na koje živimo, koncept onoga što nas čini ljudskim bićima. A ako se kultura razume u ovom širem smislu onda se može videti kako javna politika kao niz uputstava funkcioniše u definisanju tokova delovanja usmerenih ka ostvarivanju društvenih vizija.³⁵

Mek Gjuigan ističe da je „kultura“ u prošlosti bila odvojena i izjednačavana sa umetnošću, marginalizovana ali vredna oblast javne politike. Sada je, pak, postalo često da se „kultura“ resituira unutar ekonomskih i tehnicističkih diskursa javne politike i na

³³ na koju se pak često referira kao na popularnu, masovnu kulturu ili industriju zabave

³⁴ Williams, R. “Moving from High Culture to Ordinary Culture” In: *Convictions*, (ed.) N. McKenzie, 1958

³⁵ Videti: Lewis, J. and Miller, T. „Introduction“ In *Critical Cultural Policy Studies*, Lewis, J. And Miller, T. (eds). 2003. Blackwell Publishers, 2-3

taj način je povezana sa upravljanjem medijima. „U mnogo pogleda, ovo je glavna prednost za kulturnu politiku i potencijalno za efektne komunikacije, jer je tako smeštena bliže centru politike. Ono što se može izgubiti je specifično kulturno, kultura kao komunikacija i značenje, prakse i iskustva koji su suviše kompleksni i osećajni da bi se adekvatno tretirali u efektivnim terminima ekonomskih i birokratskih modela politike.“³⁶ U skladu s tim je i ukazivanje Dragičević – Šešić je na primer da je „kulturna knjiga iz '90-ih *In from the margins*, brzo je zaboravljena usled sveopšte tehnokratizacije i standardizacije kulture. Ona je slavila kulturne promene inicirane sa margina društva.“³⁷ Takođe, dajući kritiku kreativnih industrija Dragičević – Šešić je istakla da se insistiranjem na ekonomskoj valorizaciji u terminima isplativosti kulture i umetnosti zapravo ograničava kreativnost: „U kulturi često nevladin sektor ima inicijativu, ali da li nevladin sektor koji se svakodnevno bori za opstanak može stvarno da kreira nove agende ili se uključuje u već postojeće kreirane agende da bi od donatora dobili novčana sredstva. O inkluzivnosti se nekada dosta govorilo, pa sada malo manje. To su primeri instrumentalizacije kulture, opasne instrumentalizacije kulture u neoliberalnom dobu, ali je to i dalje manje opasno od striktno ekonomske valorizacije umetnosti ili kulturnog projekta.“³⁸

Ukazujući na tendenciju kod donosioca odluka pa i medijskih komentatora da legitimnost svojih diskursa ističu referirajući na „kulturu u antropološkom smislu“ Rajt je napravila distinkciju između starih i novih ideja kulture pre svega u antropologiji. Ukratko, stare ideje kulture počivaju na antropološkim istraživanjima malih, relativno izolovanih, zajednica koja su sprovedena do Drugog svetskog rata. U svojim teorijama i aspektima zapadnjačke misli koju preispituju, antropolozi su se veoma razlikovali ali su pritom delili ideju da je svet sačinjen od „naroda“ koji svi imaju svoj koherentan način života ili „kulturu“. Sumirano, za „stare ideje“ o kulturi se može reći da ih karakterišu: „ograničeni, mali entiteti; definisane karakteristike (s obzirom na istraživačka polazišta); nepromenljivost (u izbalansiranom ekvilibrijumu ili samo-reprodukciji);

³⁶ McGuigan, J. „Cultural Policy Studies“ u *Critical Cultural Policy Study* Lewis, J. and Miller, T, (eds), Blackwell Publishers Ltd, 2003, 38

³⁷ Dragičević – Šešić, M. „Građani Srbije, kulturna politika i kulturne prakse“. Prikaz knjige Zagorka Golubović i Isidora Jarić, *KULTURA I PREOBRAŽAJ SRBIJE*, vrednosna usmerenja građana u promenama posle 2000. godine, Res publica i Službeni glasnik, Beograd, 2010. Tekst dostupan na: http://www.academica.rs/academica/Milena-Dragicevic-Sesic_Gradjani-Srbije-kulturne-politike-i-kulturne-prakse.pdf

³⁸ Dragičević – Šešić, M. „Za kulturu, protiv kreativnih industrija“, 2012, 6
Preuzeto sa www.madmarx.rs

potcrtavajući sistem deljenih značenja ('autentična kultura'); identični, homogeni pojedinci.³⁹ Do novih ideja o kulturi došlo je zahvaljujući promenama koje su se od (druge) polovine 20. veka odigrale u svetu. Naime, promenjeni politički i ekonomski uslovi koji uključuju stvaranje međunarodnih proizvodnih organizacija, širenje globalnih komunikacijskih mreža i međunarodnu integraciju finansijskih sistema rezultirali su većom pokretljivošću radno sposobnog stanovništva bilo iz razloga potrage za poslom bilo iz razloga turizma. Za razvoj novih ideja o kulturi od važnosti je bilo to što je u drugim disciplinama, a pre svega u interdisciplinarnom pravcu studija kulture, ojačalo uviđanje činjenice da kulturni identiteti nisu inherentni, ograničeni ili statični već da su oni, kako su antropolozi isticali, dinamični, fluidni i konstruisani s obzirom na situaciju, u osobitom prostoru i vremenu. Kao takvi, oni su stalni predmet usaglašavanja među različitim akterima. Sama kultura se tako pojavljuje kao dinamičan koncept o kome se u procesu prihvatanja, osporavanja i transformisanja uvek pregovara. "Različito pozicionirani akteri, s nepredvidivom inventivnošću, crpu, ponovo rade i protežu nove pravce u kojima se akumuliraju značenja kulture, uključujući i stara i nova akademska značenja. Sumirano, karakteristike novih ideja kulture su: 'kultura' je aktivan proces stvaranja značenja i nadmetanja oko definicija uključujući i definicije nje same; različito pozicionirani akteri u društvenim odnosima i procesima dominacije koriste dostupne institucionalne i ekonomske resurse nastojeći da prilepe svoje definicije situacije, da spreče da se druge definicije čuju, i da nagomilaju materijalne ishode; lokaliteti nisu ograničeni: ljudi se pozivaju na lokalne, nacionalne i globalne veze; načini na koje su grupe koncepata formirane su istorijski specifični a ideje nikada ne formiraju koherentnu ili zatvorenu celinu; u svojim hegemonijskim formama 'kultura' deluje koherentno, sistematično i konsenzualno, kao objekt izvan ljudskog posredovanja koji ni malo nije ideološki."⁴⁰ Rajt je pokazala da je danas pojam kultura često argument koji se koristi kako bi se opravdale određene odluke i/ili pokrenule određene akcije koje bi trebalo da vode postizanju određenih svrha. U tome odabir da li će se koristiti stare ili nove ideje ili će se one pak nekako izmešati zavisi od same svrhe koja se nastoji postići. Pritom, upotrebljavanje kulture od strane političara ali i medijskih komentatora navelo je i teoretičare politike da pažnju posvete konceptima kao što su „kulturalna prava“, „multikulturalizam“, „zahtevi za raznolikošću“, „politike

³⁹ Wright, S. „Politicization of 'Culture'“, *Anthropology Today*, Vol. 14, No. 1 (Feb., 1998), 8

⁴⁰ *ibid*, 10

razlika“, „politike priznanja“, i sl.⁴¹ koji se, pak, često koriste kao argumentacijski okviri unutar kojih se potvrđuje donošenje određenih odluka i pokretanje određenih akcija.

Sprovodeći istraživanja u različitim entitetima veliki broj antropologa se u svom radu bavi(o) i proučavanjem načina na koje se grupe i društva organizuju, načine na koje u svakodnevnom životu reprodukuju i/ili reinterpreteraju znanja, verovanja, koje su norme, šta je prihvatljivo a šta nije, načina na koje se grupama i društvima upravlja, itd. Delujući kao „povelja za delovanje“, nalik mitu u trobrijandskom društvu⁴², javna politika u zapadnim državama jeste unapređeni i modernizovan izraz organizacionih principa te, s obzirom na to da ilustruje umetnost upravljanja, jeste inherentno antropološki fenomen.⁴³

Pojam „javna politika“ jeste grozd u kome svako zrno ima poseban šmek, dajući vino jedinstvene arome, odnosno čineći jednu kompleksnu celinu značenja. Javna politika (eng. policy) proističe iz politike (eng. politics). Do grananja politike (eng. politics) došlo je otkako se krajem 16. i početkom 17. veka u Evropi počeo razvijati koncept suverenih država, što uključuje i danas važeće odrednice: teritorijalni integritet, vladavinu prava, postojanje institucija, konsenzus o opštem dobru. Naime, postalo je neophodno standardizovati zakone, monetarne jedinice, poreski sistem, jezik i način za obezbeđivanje socijalne sigurnosti. Tako je došlo do potrebe za stvaranjem pojedinačne regulative kako bi se obezbedilo integralno funkcionisanje šireg sistema kao što je država. S godinama, decenijama pa sada i vekovima, broj oblasti koje treba pojedinačno regulisati je rastao i tako se “velika”/opšta politika cepala i cvetala. Kako su se ove pojedinačne regulative neposredno ticale svakodnevnog života subjekata države u procesu donošenja pojedinačnih regulativa javnost je postala izuzetno značajna a sam odnos između države i društva postao recipročan.

Pojam javnih politika (policy) znači:⁴⁴

policy [’polisi] (sf., g.) s. 1. † = polity i. 2. politika, državna (ili državnička) mudrost, veština upravljanja državom. 3. politika, način upravljanja; smernice stranke; politički ideali stranke. 4. politika, opšte ponašanje jedinice u postizavanju svrha; plan za

⁴¹ Videti: Scott, D. „Culture in Political Theory“, *Political Theory* Vol. 31 No 1(Feb. 2003), 93

⁴² Videti: Malinowski, B. *Myth in Primitive Psychology*, London, Kegan Paul, 1926

⁴³ Videti: Shore and Wright, navedeno delo, 7

⁴⁴ Enciklopediski englesko-srpskohrvatski rečnik; Izradili: Svetomir Ristić, Živojin Simić, Vladeta Popović. Prosveta Beograd. Cambridge University Press – London, 1963

postizavanje svrha; mudrost snalaženja (u životu); mudro ili (pametno) postupanje; lukavstvo; taktika. 5. (šk. često *pl.*) zemljišni posed letnjikovca.

Ali i pravilo.

I polisa osiguranja.

U praktičnom svetu pojam „policy“ se koristi uz pridev koji opisuje njeno konkretno polje delovanja (domen), bilo da je reč o nekoj posebnoj grani kao na primer zdravstvena politika, kulturna politika, socijalna politika, itd, bilo da je reč o specifičnim predlozima za unapređenje delovanja u okviru supranacionalnih organizacija kao što je na primer Evropska unija, ili da je reč o delu vladine legislative. Pojam „policy“ se takođe koristi da opiše opšti program ili željeno stanje stvari, ili, alternativno, kao etiketa kojom se opisuju ishodi ili šta je vlada uspela da ostvari. Ove upotrebe su dosledne u odnosu na ono što je postalo standardan moderni smisao razumljiv kao „tok akcija i stremljenja koje su vlada, partija, vladari, državnici itd usvojili“ ili bilo koji tok akcije usvojen kao pogodan.

Podjednako važni klasteri značenja pojma „policy“, prema Vedel et all., proističu iz istorijske semantike pojma. Na primer u francuskom srednjovekovnom smislu reč je povezana sa policijom u smislu upravljanja. Iako danas zastarela, ova definicija iz 16. veka kaže da je reč o organizovanju i regulisanju unutrašnjeg poretka i „nosi neopreznost sličnost sa kritičkim uglom koji savremeni antropolozi imaju u odnosu na modernu državu.“⁴⁵ Ključni deo istraživanja u kojima se sreće „neopreznost“ je otkrivanje kako javna politika u različitim domenima pomaže državi u oblikovanju, kontrolisanju i regulisanju heterogenih populacija. Kroz klasifikacione šeme koje homogenizuju različitosti, subjekti se čine transparentnim za državu koja implementira pravne i prostorne granice među različitim kategorijama subjekata.

Smisao „policy“ kao polise osiguranja takođe može odgovarati idejama „odgovornosti“ i „transparentnosti“, to jest tome da vladina tela podnose izveštaje građanima, članovima ili investitorima i da su obavezni da komuniciraju u vezi sa svojim aktivnostima i odlukama. Javna politika je polisa koja građanima (treba da) garantuje da će se njihova prava ostvarivati, ukoliko svoje obaveze poštuju.

Prema Vedel et all, još značajnije su asocijacije termina „policy“ sa dva rivalska skupa značenja i načina na koje su se oni tokom vekova pomerali. U 15. i 16. veku u

⁴⁵ Wedell et all, navedeno delo, 35

Engleskoj reč „policy“ je korišćena kao imenica koja označava političku oštroumnost, mudrost ili veštinu u vršenju državnštva. Međutim, u istom tom periodu reč je takođe korišćena kao pridev kojim se opisuje tip ponašanja bilo ono dobro ili loše. S jedne strane „policy“ evocira ideje „diplomacije“, „mudrosti“ i „pogodnosti“ a s druge je takođe značila „prepredenost“, „lukavost“, „veštinu“ i „pretvaranje“. Opet, ove dve alternative u čitanju deluju istaknuto za razumevanje savremenih potreba i značenja reči „policy“. Kada se ova dva značenja stave zajedno oni pokazuju kako državnštvo koje je nepromenjivo zainteresovano za konsolidaciju društvenog poretka inherentno privileguje nejednakost; „policy“ mora biti „loša“ da bi ostvarila „dobro“ stabilne države. Važna poenta ove istorijske semantike je ta što je koncept „policy“ opterećen često sasvim kontradiktornim značenjima; to je reč koja se može kodirati i dekodirati da bi prenela dvosmislena značenja.⁴⁶

Termin „policy“ se danas često javlja i u jeziku elita i u svakodnevnom govoru. Reč je postala nedvosmislena u jeziku vlada i organizacija, posebno u načinu na koje ova tela sebe predstavljaju, kako definišu svoje ciljeve ili opravdavaju svoje postojanje. „Policy“ je postala i lajtmotiv modernih organizacija. Kao što su Šor i Rajt ukazivali, „policy“ je sve više postala centralni organizacioni princip u savremenom društvu, rame uz rame sa drugim krucijalnim mobilisućim konceptima kao što su „zajednica“, „društvo“, „nacija“.⁴⁷ Međutim, za razliku od pojmova „zajednica“, „društvo“ ili „nacija“ termin „policy“ se obično vidi kao nešto što je neutralno i racionalno: legalno-racionalni način za postizavanje svrha.

U srpskom jeziku ne postoji ekvivalent za pojam „(public) policy“ već se ovaj pojam prevodi i interpretira s obzirom na nastojanja autora da svoje teze tačnije i preciznije iznesu i argumentuju. Dragičević-Šešić i Stojković su u svojoj knjizi „Kultura, menadžment, animacija, marketing“ koristili reč *politika* i to „da označi svesno delovanje usmereno ka postizanju društveno prihvatljivih ciljeva. Pojedine oblasti javnog života imaju svoje ciljeve, pa se tako govori o privrednoj, zdravstvenoj, obrazovnoj... politici za koje u engleskom jeziku postoji zajednički termin *public policies*. Kada je reč o sprovođenju javnog interesa u kulturi i odgovornosti države,

⁴⁶ ibid, 36

⁴⁷ Shore and Wright, navedeno delo, 6

susrećemo se sa pojmom kulturne politike.⁴⁸ I zaista, u svakodnevnom jeziku kada se o javnoj politici govori pre svega se govori o posebnim sferama društvenog (političkog, ekonomskog, socijalnog i kulturnog) života te je stoga najčešće korišćenje opšteg pojma politika uz pridev kao što je na primer „zdravstvena“, „socijalna“, „ekonomska“ ili „kulturna“ politika. Đukić je pak u svojim radovima ukazala na specifičnost vezanu za pojam „policy“ – praktičnost.⁴⁹ Kao što su i Šor i Rajt ukazali, javna politika (za razliku od morala) se često ogrće plaštom neutralnosti (naročito političke, dakle kao partijski neobojene), i predstavlja kao da je opskrbljena za efikasnost. Međutim, odluke koje se donose, iako se donose u ime javnosti, ponekad, a kako će biti pokazano u poglavljima koja slede, zarad efikasnosti prenebrejavaju javnost. Pošto postizanje proklamovanog opšteg interesa (za čije je ostvarivanje neophodno biti praktičan) i javnost procedura kroz koje se odluke donose (a kako bi se proklamovani opšti interes ostvario) nisu sinonimi, pojam „public policy“ prevodim kao javna politika jer to navodi i na pomisao na to da se predlog ili odluka tajno (iza zatvorenih vrata) definiše i osmisli među kreatorima predloga i javno prihvati ili ne prihvati, odnosno kao javno iskazana nastojanja da se na praktičan način pristupi rešavanju postojećih problema i trasiranju pravaca kojima treba ići ka ostvarivanju društveno prihvatljivih ciljeva.

Kulturna politika je javna politika koja se praktikuje u sferi kulture. Ona se, u stvari, bavi stanjima kulture, materijalnim i diskurzivnim determinacijama u vremenu i prostoru kulturne produkcije i potrošnje. Proučavanje kulturne politike i praktične namere doprinošenja uokviravanju politika ne poriče značaj (kritičke) tekstualne interpretacije već pre stavlja u prvi plan pitanja koja se tiču pravljenja tekstova i njihovog cirkulisanja. Fundamentalno za ovu poziciju kulturne politike je normativan pogled da u demokratskom društvu „javna volja“, kako god da je ona shvaćena i konstruisana, treba odlučno da utiču na stanja kulture, njihovu persistentnost i njihov potencijal za promene. U mnogim (razvijenim) državama kulturna politika je jedna od važnijih domena javne politike jer ona omogućava stvaranje kulturnih građana (eng. cultural citizens) i kulturnog građanstva (eng. cultural citizenship), a kroz obrazovanje, običaje, jezik, religiju, priznanje u okviru i/ili od strane mejnstrima održava se i

⁴⁸ Dragičević – Šešić, M. i Stojković, B. *Kultura. Menadžment, animacija, marketing*. Peto dopunjeno izdanje, Beograd: Clio, 2007, 31

⁴⁹ Videti naročito Đukić, V. *Država i kultura. Studije savremene kulturne politike*. Institut za pozorište, film, radio i televiziju, Fakultet dramskih umetnosti, Beograd, 2010 ali i *Tranzicione kulturne politike – konfuzije i dileme*, Zadužbina Andrejević, Beograd, 2003.

produžava kulturna loza (eng. cultural lineage).⁵⁰ MekGjuigan je primetio da se porast interesovanja za kulturno građanstvo i identitet, koje je proisteklo iz egalitarnog projekta socijaldemokratije i pitanja pristupa umetnosti, multikulturalizma i prepoznavanja različitosti, reflektovalo na to da su se teme koje su nekada smatrale „društvenim“ počele posmatrati kao „kulturne“. On ističe da je pitanje kulturnog građanstva „izuzetno difuzno i refleksivno, možda označavajući kako smo počeli da veoma široko razmišljamo o politici i javnom identitetu kao o pitanju znakova.“⁵¹

Javna kulturna politika se takođe može definisati na različite načine. Dimić je recimo ukazao na šest različitih pristupa definisanju: „Kulturnu politiku jedni definišu kao 'organizovanje, upućivanje i upravljanje svih kulturnih napora u jednoj državi, individualnih i kolektivnih, ka stvaranju viših životnih oblika.' Drugi pod tim pojmom podrazumevaju 'organizovanje i podržavanje kulturnog stvaranja i života u državi'. Treći je doživljavaju kao 'dovođenje u vezu kulturnog stvaranja sa društvenom celinom' i 'izraz kulturnih stremljenja jednog naroda..., njegovog duha, odblesak njihovih moralnih sposobnosti i težnji za svesnim kulturnim formiranjem svoga života'. Četvrti je smatraju 'skupom principa i pravila eksplicitnih ili implicitnih'. Peti ističu da ona predstavlja 'sistem svih mera i akcija jedne društvene klase, odnosno njenih političkih partija, udruženja i organizacija i državnog aparata koji je ona uspostavila radi sprovođenja svoje politike u kulturi'. Šesti je definišu kao 'sumu svesnih i promišljenih postupaka, akcija... čiji je cilj da se zadovolje izvesne kulturne potrebe preko optimalnog korišćenja svih fizičkih i ljudskih potencijala kojima u određenom trenutku raspolaže data zajednica' i drugo.“⁵²

Naglašavajući dva značenja kulturne politike - implicitna kulturna politika (postupci države koji se odnose na kulturu, dakle nemajući u vidu specifične kulturne ciljeve) i eksplicitna kulturna politika (manje više sistematske intervencije države i njenih organa u polju kulture), Dragičević-Šešić i Stojković predlažu sledeću definiciju: „Dakle, savremena kulturna politika je svesno regulisanje javnog interesa u oblasti kulture i odlučivanje o svim pitanjima vezanim za kulturni razvitak jednog društva.“⁵³ Kulturna politika se, prema ovim autorima, ispoljava u trostrukom vidu: „kroz teorijske

⁵⁰ Videti: Lewis J. and Miller, T., navedeno delo, 1.

⁵¹ McGuigan, J. *Rethinking Cultural Policy*, UK: Open University Press, 2004, 34

⁵² Dimić, Lj. *Kulturna politika Kraljevine Jugoslavije tom 1*. Beograd: Stubovi kulture, 1996, 9-10

⁵³ Dragičević Šešić i Stojković, navedeno delo, 31 - 32

postavke koje su u skladu sa opštim tendencijama društvenog razvitka i koje su uslovljene ideologijom određenog društva, ali i naučnim dometima sociologije i teorije kulture; kroz precizno definisane ciljeve i zadatke kulturne politike; i kroz sistem metoda i instrumenata realizovanja ciljeva i zadataka kulturne politike. Da bi se razumela kulturna politika određenog društva, neophodno je analizirati sva tri segmenta kulturne politike, čime se obezbeđuje da se na što potpuniji način odrede njena suština i način ispoljavanja.⁵⁴ Kao što se iz navedenog citata nazire, teorijske postavke na kojima počiva veliki broj radova domaćih autora (koji nisu antropolozi) nalaze su u sociologiji (pre svega sociologiji politike).

Nastojeći da predloži okvir za analizu javne politike Brstin je napravio procenu (eng. assessment) socioloških radova objavljenih do 1991. godine o determinantama javne politike unutar domena. Pritom, uzimao je u obzir promene u političkoj agendi, razvoj javne politike, usvajanje legislative; i opisao kako su domeni javne politike povezani sa većim političkim sistemom. Nalazeći korisnim Kingdonov model „kante za smeće organizacionih izbora“⁵⁵ Brstin je sačinio listu tema koje su dominirale (dotadašnjim) sociološkim istraživanjima posvećenim domenima javne politike: odakle teme dolaze? Kako se teme stavljaju na agendu? Kakva je agenda odlučivanja? Kako izgleda specifikacija alternativa? U kojoj meri heterogenost predloga omogućava njegov opstanak? Kako je opšta politika povezana sa odabirom predloga i usvajanjem legislative? Kakav je odnos javne politike (eng. policy) i opšte politike (eng. politics)? Koja je uloga političkih partija? Koja je uloga javnog mnjenja? Kako su povezani i kakvi su odnosi između domena javnih politika i šireg društva?⁵⁶ Ističući potrebu za unapređenjem konceptualnih okvira i metodologije Brstin smatra da su možda najkorisnije analize predloga javne politike (po domenima) one zasnovane „na sistematskoj analizi sadržaja“ koja podrazumeva nekoliko kriterijuma. Prvo, kodiranje

⁵⁴ ibid, 32

⁵⁵ Kingdonov model se odnosi na promene politika, što podrazumeva tri međusobno uglavnom nezavisna toka političkih procesa: tok prepoznavanja problema u kome određena pitanja stižu na političku agendu; tok alternativa u kome se formulišu predlozi javne politike i opšte politike; tok u kome se bira jedan od predloga. Videti Burstein, P. „Policy Domains: Organization, Culture and Policy Outcomes“, *Annual Review of Sociology*, Vol. 17 (1991), 330 Kingdonov model je našao primenu i u softveru dizajniranom za ubrzavanje postupka obrade podataka – SPSS. Pritom, nekoliko kolega koji su završili neke vidove obuke za rad u SPSS-u i koriste ga u svom radu mi je ukazalo da je za relevantnost rezultata od najveće važnosti pažljivo formulisanje pitanja i eventualno ponuđenih odgovora. Ukoliko taj deo posla nije urađen pažljivo ishod je „garbage in – garbage out“.

⁵⁶ Burstein, P. „Policy Domains: Organization, Culture and Policy Outcomes“, *Annual Review of Sociology*, Vol. 17 (1991), 330-331

je zasnovano na objektivnim karakteristikama predloga. Kodiranje sadržaja u odnosu na ideološku dimenziju, na primer, kao na primer „konzervativno“ i „liberalno“ pretpostavlja fiksiranost i očiglednost dok kodiranja koja počivaju na nešto dubokoumnijim dimenzijama podležu debati. Drugo, političke alternative su analizirane na liniji poređenja kroz vreme, kroz domene i među državnim uređenjima. Brstin smatra da je eksplicitna teoretska osnova najbolja za definisanje dimenzija ali ako ona ne postoji analitičari se oslanjaju na sopstveno iskustvo u poređenju politika kako bi razvili šire upotrebljive dimenzije. „Oni koji predlažu alternative često se oslanjaju na pristupe koji su ranije korišćeni u drugim domenima ili političkim sistemima. Ispitivanje takvih 'pozajmljivanja' može voditi ka otkrivanju zajedničkih dimenzija koje potcrtavaju širok spektar predloga politika.“⁵⁷ Treće, merenje unutar posebnih dimenzija jeste specifično ali ne toliko da bi se neki opšti obrasci izgubili u pravnotehničkim detaljima. Determnisanje najkorisnijih nivoa specifičnosti je cilj svih onih koji analiziraju političke i pravne dokumente ali ostvarivanje ovog cilja u mnogome zavisi od umešnosti, rasuđivanja i iskustva istraživača. Četvrto, analize su organizovane tako da se identifikuju „putevi kojima se nije krenulo“⁵⁸, na primer mogućnosti koje nisu iskorišćene, pokazujući kako se teoretski značajan skup mogućnosti odnosi prema užem skupu koji je uzet u razmatranje. Oni koji su se bavili analizom promena politika kroz vreme ili političke jedinice posebno su svesni predloga koji su na jednom mestu ili u jednom vremenu prihvaćeni a na drugom (mestu/vremenu) nisu.

U sociološkim izučavanjima kulturne politike razlikuju se ona koja se bave pitanjima koja proističu iz sprovođenja kulturne politike⁵⁹ i ona koja su posvećena pitanjima kao što je na primer pitanje kulturnih potreba i navika građana, odnosno pitanjima na koje bi kulturna politika trebalo da da odgovor.

Iako je poslednjih godina sprovedeno nekoliko istraživanja posvećenih kulturnim potrebama, do sada je najobuhvatnije istraživanje ono koje je sproveo tim predvođen Cvetičaninom.⁶⁰ Polazeći od Burdiejove teorije o kritici suda ukusa⁶¹,

⁵⁷ ibid, 337-338

⁵⁸ Đukić je u knjizi *Država i kultura* recimo razmatrala (ne)ostvarene preporuke. Videti strane 372 - 404

⁵⁹ na primer B. Stojković, V. Stanovčić i M. Radojković su sprovedli istraživanje *Transverzalna studija. Kulturna politika i kulturna raznovrsnost*, Beograd, 2004.

⁶⁰ Istraživanje je objavljeno u knjizi *Kulturne potrebe, navike i ukus građana Srbije i Makedonije*, OGI, Niš, 2007 U ovom trenutku pažnja je posvećena konceptu samog istraživanja dok će o nekim od rezultata biti reči nešto kasnije u ovom poglavlju.

Gansovog shvatanja odnosa visoke kulture i popularne kulture⁶² te Petersonovih razmišljanja o kulturnoj potrošnji⁶³, Cvetičanin je formulisao istraživanje kulturnih potreba i kulturnih navika građana Srbije i Makedonije. Ako se uzme da je jedan od zadataka savremene kulturne politike da razvija kulturu u širem smislu pri čemu kulturne potrebe građana zapravo ukazuju na moguće pravce delovanja, istraživanja posvećena kulturnim potrebama i kulturnim navikama građana bi morala / trebala da budu na osnovi za donošenje odluka. U tom smislu, istraživanje tima predvođenog Cvetičaninom predstavlja i u pogledu tema ali još i više u pogledu uzorka gotovo najobimnije istraživanje sprovedeno proteklih godina. U istraživanju su ispitane sve vrste kulturne participacije: kulturna produkcija (amatersko ili profesionalno bavljenje umetnošću ili bavljenje nekim kreativnim hobijem); javna kulturna recepcija (koja se odvija kroz posete programima kulturnih institucija ili kulturnim manifestacijama) i privatna kulturna recepcija (koja se najčešće odvija putem medija poput radija, televizije, audio-vizuelnih plejera i kod kuće, dakle u privatnom prostoru). Cvetičanin smatra da, kako bi uopšte došlo do kulturne recepcije, neophodno je „da recipijenti imaju motivaciju da participiraju, sposobnost da participiraju i priliku da participiraju“⁶⁴ te je posebno ispitivano interesovanje ispitanika, njihova sklonost ka umetnosti i omiljene načine sprovođenja slobodnog vremena (potencijalni aspekt kulturnih praksi), što je imenovano kao „kulturne potrebe“ i, s druge strane aktuelna ponašanja ispitanika u oblasti kulturne potrošnje i kulturne proizvodnje što je nazvano „kulturne navike“.⁶⁵

⁶¹ U suštini ove Burdijeove teorije je da kultura i kulturna potrošnja doprinose reprodukciji klasnog sistema u savremenim društvima. Detaljnije videti: Burdieu, P. *La distinction: critique sociale du jugement*, Les Editions de Minuit, Paris, 1979

⁶² U knjizi „Popularna kultura i visoka kultura: analiza i evaluacija ukusa“ („Popular Culture and High Culture: An Analysis and Evaluation of Taste“) objavljenoj 1974. godine (dopunjeno izdanje je objavljeno 1999. godine) Gans polazi od dva osnovna vrednosna suda: (1) da popularna kultura reflektuje i izražava estetičke i druge potrebe mnogih ljudi, što je čini kulturom, a ne samo komercijalnim poduhvatom i (2) da svi ljudi imaju pravo na kulturu koju biraju, nezavisno od toga da li je ona visoka ili popularna. Gans, 1999:xi Videti: Cvetičanin, P. *Kulturne potrebe, navike i ukus građana Srbije i Makedonije*, OGI, Niš, 2007, 19

⁶³ Videti na primer: Peterson, R. A. „Understanding audience segmentation: From elite and mass to omnivore and univore“. *Poetics* 21 (1992) pp. 243 – 258, Peterson R.A and Simkus, A. „How musical tastes mark occupational status groups“. In: Michaela Lamont and Marcel Fournier (eds) *Cultivating differences: Symbolic boundaries and the making of inequality*, pp. 152 – 186, Chicago: Chicago University Press, 1992

⁶⁴ Cvetičanin, P. *Kulturne potrebe, navike i ukus građana Srbije i Makedonije*, OGI, Niš, 2007, 40

⁶⁵ Cvetičanin je kulturne potrebe tretirao kao težnje koje su deo ljudske motivacione strukture a koje se zadovoljavaju kroz interakciju članova zajednice. Kulturne navike Cvetičanin je tretirao kao aktuelizaciju kulturnih potreba „te su utoliko one samo dve strane istog novčića. Osim poseta pozorištu, bioskopu, koncertima, muzejima, galerijama, ispitivali smo i čitanje knjiga, slušanje muzike, korišćenje kompjutera

Najzad, Cvetičanin je testirao teorijski model koji pretpostavlja da su „kulturne prakse oblikovane uslovima primarne socijalizacije i, na drugoj strani, kulturnom adaptacijom, to jest procesom identifikacije sa društvenim grupama kojima ispitanici pripadaju i uspostavljanjem simboličkih granica prema društvenim grupama u odnosu na koje žele da se razlikuju.“⁶⁶

Za proučavanje kulturne politike u Srbiji značajan je i pristup koji proističe iz disciplinarnog pravca čiji su koreni u političkim naukama – studija javne politike. Fokus na javnu politiku u istraživanjima politikologa, kako ističe Sabatijer, kretao se u četiri smera: sušastvena istraživanja oblasti javne politike (reč je o istraživanjima usmerenim ka razumevanju javne politike u domenima kao što su na primer zdravstvena, obrazovna, inostrana, itd); evaluaciona istraživanja i istraživanja uticaja (u okviru kojih su na primer sprovedena istraživanja upotrebe ili neupotrebe analiza javne politike u stvarnom svetu); istraživanja procesa javne politike; te istraživanja dizajna javne politike.⁶⁷ Sprovođeci istraživanja kulturne politike Srbije te smatrajući da je iz ugla menadžmenta u kulturi važno imati na umu proučavanja javne politike u drugim disciplinama, Đukić je istakla da (nalik javnoj politici u drugim domenima) kulturna politika „radi“ u ciklusima.⁶⁸ Ti ciklusi su podeljeni u faze a identifikovano je šest osnovnih faza. Najpre se definišu problemi koji postoje u zajednici i na osnovu njih utvrde prioritete koji se predlažu i eventualno uvrštaju na dnevni red. Prioriteti u zemljama jugoistočne Evrope, a kako je Đukić istakla, češće se postavljaju u odnosu na prioritete političkih partija nego na prioritete utvrđene istraživanjima i analizama stručnjaka. Veće angažovanje akademske zajednice je dodatno otežano njenom rascepkanošću po resorima (na primer fakulteti i instituti u oblasti društvenih nauka ne potpadaju u resor kulture već u resor nauke, odnosno prosvete). Druga faza podrazumeva definisanje ciljeva koji se žele ostvariti i raspoloživih rešenja problema. Đukić smatra da iz razloga koji otežavaju prvu fazu u praksi retko kada dolazi do ove druge. Treća faza podrazumeva izbor najpogodnije opcije javne / praktične politike. Četvrta faza bi bila izrada koncepcije javne politike. Peta faza je sprovođenje i praćenje javne politike. „Najbolji rezultati se postižu ukoliko

i internet servisa, sviranje, slikanje, pisanje i bavljenje određenim kreativnim zanatima – poput veza, pletenja, drvodeljstva, i sl.“ Cvetičanin, navedeno delo, 41

⁶⁶ ibid, 42

⁶⁷ Sabatier, P. „Political Science and Public Policy“, *PS: Political Science and Politics*, Vol. 24, No 2, Jun 1991, 144

⁶⁸ Đukić, V. *Država i kultura. Studije savremene kulturne politike*. Institut za pozorište, film, radio i televiziju, Fakultet dramskih umetnosti, Beograd, 2010. 411-416

se ostvari ravnoteža između dobre koncepcije i njene delotvorne primene.“⁶⁹ Najzad, šesta, završna, faza je procena efikasnosti sprovođenja javne politike s obzirom na postavljene ciljeve, na osnovu koje počinje novi ciklus – identifikacija problema, itd.

Sabatijer⁷⁰ je takođe ukazao da je veliki broj radova politikologa posvećen davanju i razvijanju teorijskih osnova za dalja izučavanja koja se kreću u smerovima studija javne politike. U slučaju domaćih izučavanja kulturne politike, razmatranja teorijskih postulata podrazumevaju promišljanja o modelima (kulturne politike), ciljevima kulturne politike i instrumentima (merama, sredstvima).

Prnjat ističe da „Modeli kulturne politike nisu niti prosti kalup, niti spoljašnja ljuštura jedne kulture, već je svaki model istovremeno i realno tlo borbe svake kulture za sopstvenu autentičnost i relativnu autonomnost. Svaki model je i rezultat ukrštanja različitih društvenih i kulturnih interesa i aspiracija.“⁷¹ Prema Dragičević–Šešić i Stojkoviću model je „misaona konstrukcija koja u stvarnosti ne postoji u čistom obliku, ali na odgovarajući način opisuje bitne odlike i način funkcionisanja pojedinih pojava, u ovom slučaju stvarne kulturne politike pojedinih zemalja. Da bi složeni kulturni sistemi savremenih društava mogli da se razumeju, neophodno je pribеći njihovom prikazivanju u obliku modela. Model pokazuje funkcionisanje sistema na nivou njegovih teorijskih pretpostavki, znači, nezavisno od konkretnih okolnosti koje mogu da ga dovedu u pitanje. Modelski pristup omogućava da se: 1. uoče bitne zajedničke odlike velikog broja kulturnih sistema različitih društava, 2. hipotetički istraži način njihovog funkcionisanja 3. nalazi prikažu na jednostavan i razumljiv način.“⁷² Đukić ističe da su modeli „apstraktna teorijska kategorija koja se retko pojavljuje u praksi u čistom obliku. Oni se razvijaju u okviru praktičnih kulturnih politika, pa se njihovom analizom može uočiti da se ni u jednoj zemlji ne primenjuje čist teorijski model, nego su praktični modeli često kombinacija više teorijskih modela.“⁷³ Svi ovi autori su saglasni u tome da se može govoriti o različitim modelima kulturne politike ali i da među njima postoje sličnosti, što omogućava tipologizaciju modela kulturne politike. Svi ovi autori takođe se slažu oko toga da tipologizacije orbitiraju oko stepena učestvovanja države, tržišta i tzv. „trećeg sektora“. Prnjat pak dodaje: „Ali osnovna linija razdavajnja ne ide iz

⁶⁹ Đukić, V. navedeno delo, 415

⁷⁰ Sabatier, navedeno delo

⁷¹ Prnjat, B. *Uvod u kulturnu politiku*, Stylos, Novi Sad, 2006, 70

⁷² Dragičević – Šešić i Stojković, navedeno delo, 34

⁷³ Đukić, navedeno delo, 97

domena kulture, niti iz njenih potreba da se razvijaju ove ili one forme državne podrške njenom razvoju. Ona, naprotiv, ide iz domena *politike*. Osnovno je pitanje da li je ona *autoritarna*, odnosno *totalitarna* ili *demokratska*. (...) Dakle, ne mogu neka obeležja kulturnog života biti presudna u definisanju modela kulturne politike, već to može biti sama priroda politike, to jest da li je ona autaritarna, odnosno totalitarna, ili demokratska. Uostalo, evropski kulturni prostor, u gotovo celom dvadesetom veku, do pada berlinskog zida, pruža potvrdu za osnovanost ovakve diferencijacije modela.⁷⁴ Zalažući se za novu teoriju kulturne politike koja je zasnovana na uporednoj analizi kulturnih politika koje su se razvijale tokom dva veka postojanja javnih kulturnih politika, te na istraživanjima sprovedenim u nekoliko vremenskih tačaka preseka⁷⁵, Đukić smatra da bi ovakva teorija doprinela „i dubljem razumevanju sličnosti i razlika između teorijskih modela. Novije studije praktične politike će na osnovu takve naučne metodologije moći da opišu i objasne proces razvoja modela kulturne politike tokom istorijskog razvoja društva. Tada će biti moguće doneti relevantan naučni zaključak u pogledu toga da li su se modeli kulturnih politika početkom 21. veka transformisali u toj meri da su izgubili tradicionalne karakteristike koje su suštinski različite od karakteristika drugih modela, pa su razlike među njima u toj meri smanjene da se više ne može prepoznati više različitih teorijskih modela.“⁷⁶

O modelima se zapravo može govoriti i kao o ogledalima diskursa koji deluju unutar države, jer je model određen odnosom snaga među diskursima. Kao ogledalo diskursa koji deluju, model direktno ili indirektno utiče na artikulisanje prioriteta i ciljeva te s obzirom na to odabir strategija i instrumenata koji se pojavljuju kao najadekvatniji za ostvarivanje artikulisanih prioriteta i ciljeva.

Govoreći o ciljevima kulturne politike Prnjat piše: „Ciljevi demokratske kulturne politike predstavljaju one demarkacione tačke na putu kulturnog razvoja, za koje se pretpostavlja da ih je moguće doseći, ili čak da ih je nužno doseći, da bi se

⁷⁴ Prnjat, B. navedeno delo, 75 - 76

⁷⁵ Prema Dragičević-Šešić i Stojkoviću, komparacija je jedan od dva najpoznatija metoda prospektive. Drugi je Delfi metod (koji se „realizuje u nekoliko koraka: a) kreiranje upitnika sa osnovnim pitanjima budućeg razvoja odabranoj grupi od pedesetak eksperata; b) analiza i interpretacija dobijenih odgovora i interpretacija (relevantno je ako stigne najmanje 30% odgovora); c) slanje analize bez navođenja autora pojedinih mišljenja istoj grupi anketiranih eksperata da bi mogli da nepristrasno daju svoje reakcije d) analiza i interpretacija konačnih odgovora i pokušaj definisanja scenarija razvoja.“ Dragičević-Šešić, M. i Stojković, B. navedeno delo, 71

⁷⁶ Đukić, navedeno delo, 117 - 118

društvo u celini skladnije razvijalo i da bi se mogli ostvariti i drugi predviđeni ciljevi.⁷⁷ Dragičević – Šešić i Stojković ukazuju na to da bi odluke o prioritetima i ciljevima trebale da počivaju na analizama situacija ali i da se akcenat često stavlja s obzirom na (ukupnu) politiku vladajuće većine: „socijaldemokratske vlade obično stavljaju akcenat na podizanje nivoa participacije i decentralizaciju aktivnosti, vlade desnice na podizanje kvaliteta nacionalnih / elitnih ustanova kulture.“⁷⁸

Kako bi se ciljevi (i prioriteti) ostvarili, dakle, neophodno je opredeliti se za adekvatnu strategiju(e) i s obzirom na nju/njih, instrumente (sredstva). „Kada kulturna politika ne bi koristila instrumente (sredstva, tj. alate), ona bi predstavljala apstraktni idejni koncept koji nije implementiran u praktičnoj politici. Međutim, kako je kulturna politika praktična javna politika u oblasti kulture, ona se služi odgovarajućim instrumentima pomoću kojih upravlja kulturnim razvojem i ostvaruje praktične rezultate.“⁷⁹ Prema Dragičević-Šešić i Stojkoviću, instrumenti kulturne politike se dele „prema *prirodi* svog delovanja na ekonomske, političko-pravne, organizacione i vrednosno-idejne, a prema *smeru* svog delovanja na podsticajne (stimulativne) i suzbijajuće (represivne).“⁸⁰ Đukić smatra da „Izbor instrumenata najviše zavisi od koncepta kulturne politike za određeni vremenski period razvoja...“⁸¹ Pritom, primena instrumenata vezuje se za strategije čijim se sprovođenjem ostvaruju savremene kulturne politike. Đukić je posebno istakla strategiju povezivanja (uspostavljanje i razvoj partnerstava, decentralizaciju, strategiju internacionalizacije), strategiju postizanja održivosti (privatizacija i deetatizacija, minimalna održivost, spajanja organizacija) te programsko-organizacione kompetitivne strategije (širenje tržišta kulture, strategija diversifikacije programa i usluga, strategija diversifikacije resursa u kulturi).⁸²

Delovanje instrumenata se, dakle, prilagođava zahtevima koji su u skladu i sa proklamovanim nacionalnim ciljevima ali još više u skladu sa (neo)liberalnim principima delovanja. Jedan od takvih zahteva koje postavljaju neoliberalni principi

⁷⁷ Prnjat, navedeno delo, 182

⁷⁸ Dragičević – Šešić i Stojković, navedeno delo, 72

⁷⁹ Đukić, navedeno delo, 118

⁸⁰ Dragičević – Šešić, M. i Stojković, B. navedeno delo, 47. Prnjat pak pišući o sredstvima kulturne politike pažnju pre svega posvećuje razlikovanju represivnih i stimulativnih sredstava. Videti: Prnjat, B. navedeno delo, 87 - 96

⁸¹ Đukić, navedeno delo, 396

⁸² Detaljnije videti: Đukić, navedeno delo, 239 - 349

delovanja jeste i „potreba uspeha na tržištu, ekonomičnosti i efektivnosti poslovanja.“⁸³
U skladu s tim, u ustanove kulture se uvodi(o) menadžment i marketing.⁸⁴

*O kulturnoj politici Srbije na osnovu raspoložive (ne-antropološke) literature
(etnografska skica)*

Uvodeći u kulturnu politiku, Prnjat ističe da kulturna politika „nosi neosporno elemente parcijalnosti, jer je nužno vezana za parcijalne interese vladajuće elite. Ali ona je povezana i sa sferom kreacije, pa se tako stvara i mogućnost da pobedi sopstvenu parcijalnost, ukoliko se kao rezultat te kulturne politike rodi umetničko delo trajne vrednosti. Kulturna politika, kada se otvara prema kulturnom i umetničkom stvaralaštvu i kada podstiče njihov razvitak, nosi u sebi klice negacije sopstvene parcijalnosti. Ali to podsticanje kreativnosti će ići samo do one granice koja neće dovoditi u pitanje njene osnovne ideološke i ekonomske pozicije i interese.“⁸⁵ Dalje on piše: „U kulturnoj politici prelamaju se društvene, političke i ideološke suprotnosti savremenog sveta; odražavaju se bitni ciljevi društvenog razvoja i političkih borbi; oslikava se ukupna pozicija, sloboda i stvaralaštvo čoveka; reflektuje se svakodnevni život u bezbroj vidova.“⁸⁶ Stoga, kako i Dimić ukazuje, kulturna politika se može uzeti i kao ogledalo opštih društvenih, ekonomskih, socijalnih, političkih, kulturnih i ideoloških zbivanja kroz koje je prolazila zemlja i društvo.⁸⁷ Ili i dalje prolazi.

Od formiranja moderne (nacionalne) države Srbije kulturna politika se artikuliše i sprovodi na nivou države. U 19. veku ona se ispoljavala kroz državnu podršku radu ličnosti koje su nastojale da srpsku kulturu reformišu a u skladu sa romantičarsko – prosvetiteljskim idejama toga doba a kao što su na primer Vuk Karadžić, Joakim Vujić, Lucijan Mušicki, itd. Podrška inicijativama uglednih intelektualaca rezultirala je

⁸³ Dragičević – Šešić. i Stojković, navedeno delo, 95

⁸⁴ Menadžment pre svega podrazumeva primenu savremenih u poslovnom svetu razvijenih principa upravljanja koji podrazumevaju kreiranje poslovne orijentacije i donošenje odluka o opsegu i broju programskih aktivnosti, upravljanje ljudskim resursima tako da ostvarivanje programske orijentacije s obzirom na utvrđeni kvantitet bude moguće, obezbeđivanje materijalne osnove za realizaciju programskih aktivnosti. Marketing podrazumeva plasiranje „proizvoda“ u javnosti (na tržištu), odnosno odabir načina na koje će „proizvod“ (delo) biti predstavljeno javnosti (na tržištu), kako da privuče publiku i eventualno ostvari uticaj (koji se može ogledati u na primer preporučivanju izložbe/filma/predstave prijateljima i poznanicima ili na primer zainteresovanosti za detaljnije upoznavanje sa nekom temom ili opusom nekog autora, što može navesti na dalju „potrošnju“ na primer pozajmljivanje drugih knjiga istog autora ili knjiga o određenoj temi iz biblioteke ili kupovina istih i sl.).

⁸⁵ Prnjat, navedeno delo, 42

⁸⁶ ibid 49

⁸⁷ Videti: Dimić, *Kulturna politika Kraljevine Jugoslavije 1918 – 1941* tom 1, 9

nastankom institucija kao što su Narodno pozorište (1868. godine), Beogradski univerzitet (1905)⁸⁸ itd. U okvirima ovih institucija su se formirali i razvijali umetnici i intelektualci koji su kroz svoj rad razvijali kulturu i razumevanje nje.

U 19. veku javila se ideja jugoslovenstva, ideja da su južnoslovenski narodi koji su naselili Balkansko poluostrvo bratski i da treba da žive u zajedničkoj državi. Ova ideja je realizovana pred kraj Prvog svetskog rata, 1918. godine kada je formirana Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca. Kraljevina je obuhvatala oblasti koje su ekonomski i kulturno bile različite, u kojima je stanovništvo bilo uglavnom neobrazovano. Ujedinjavanje ovih naroda i ublažavanje razlika koje su među njima postojale predstavljalo je osnovni zadatak kulturne politike. Nastojanje da se izgradi jugoslovenski identitet (kao način za ublažavanje razlika) postalo je posebno izrazito uvođenjem šestojanuarske diktature (6. januara 1929. godine) tokom koje je i ime Kraljevine promenjeno u Kraljevina Jugoslavija.

Kulturna politika se pre svega sprovodila kroz školski sistem. „Težnja da se putem narodnog prosvetavanja, preko škole, prosvetnog zakonodavstva, zajedničkih udžbenika prosvetno i kulturno ujednači država nesumnjivo da je pokazatelj ideološkog značaja te oblasti društvenog života.“⁸⁹ U školskim programima prednost je davana delima ličnosti koje su bile zagovornici ideje jugoslovenstva a kao što su Vuk, Štrosmajer, Zrinski i Frankopan i drugi.⁹⁰ Međutim, materijalna osnova na kojoj je počivalo sprovođenje kulturne politike bila je nejak. Takođe, na nižim nivoima uprave značaj obrazovanja i kulture nije adekvatno shvaćen (verovatno zbog opšte neobrazovanosti stanovništva). Tako su ionako skromna sredstva povremeno na lokalnom nivou umanjivana zarad drugih ciljeva. „Ako znamo da se od ukupnih sredstava koje su školske opštine trebale da ulažu u održavanje škola samo 10% trošilo u prosvetne svrhe, slika o materijalnim prilikama koje je trebalo da podrže inicijative prosvetne politike izgleda prilično sumorno.“⁹¹

U školskim aktivnostima učestvovala su i druge institucije i udruženja ali su „uz literarna i sokolska učenička udruženja mogla da budu osnivana samo ona koja imaju izraziti jugoslovenski karakter (Jadranska straža, Savez trezvene mladeži, Skauti,

⁸⁸ Univerzitet je nastao iz Velike škole koja je pak nastala 1863. godine transformisanjem Liceja koji je osnovan u Kragujevcu 1838. godine. Detaljnije videti: <http://www.bg.ac.rs/sr/univerzitet/istorijat.php>

⁸⁹ Dimić, navedeno delo, tom 1, 239

⁹⁰ Videti: Dimić, navedeno delo, tom 1, 299

⁹¹ Dimić, navedeno delo, tom 2, 144

Hrišćanska zajednica mladih ljudi, Streljački savez, Savez jugoslovenskih srednjoškolskih udruženja i druga).“⁹² Iako su se interesi ovih institucija i organizacija delimično preklapali sa ciljevima koje je proklamovala država, oni nisu uvek bili u skladu sa interesima državnih upravljača. Dimić je posebno ukazao na sukobljavanja koncepcija Katoličke crkve⁹³ i Sokola Kraljevine Jugoslavije⁹⁴. Ovaj kulturni rat kulturnu politiku prikazuje kao poprište borbi za ostvarivanje interesa različitih institucija i organizacija, pokazujući različitost u prihvatanju elemenata koji su od strane države sugerisani kao oni koji podstiču integraciju južnoslovenskih naroda. Što je još značajnije, ovaj kulturni rat dodatno naglašava izuzetno veliki ideološki značaj prosvete i kulture imale.

S druge strane, napori države bili su usmereni i ka formiranju kulturnog života te su izvesna sredstva izdvajana za rad ustanova kulture i razvoj umetničkog stvaralaštva. „Mesto koje su muzeji, arhivi i biblioteke kao ustanove koje prikupljaju i čuvaju nacionalno umetničko i knjiško blago imali u budžetu Ministarstva prosvete (manje od hiljaditog dela budžeta), na svojevrsan način je oslikavao opšte kulturne prilike u zemlji. Dotacije su bile jedva dovoljne da se podmiruju materijalni troškovi postojanja ovih ustanova (plate, struja, popravka zgrada), dok su za otkup umetnina, organizaciju izložbi, korišćenje knjiga, skupe konzervatorske radove sredstva uvek manjkala i teško se nabavljala. Ustanove zadužbinarstva, donacije i mecenatstva presudnije su od državne materijalne pomoći uticale na život ustanova ove vrste.“⁹⁵ Iako je na prvi pogled delovalo da je država dozvoljavala autonomiju umetničkog stvaralaštva, pomnijem posmatranjem se pak može primetiti da su „opšte političke i ekonomske prilike u zemlji državnoj kulturnoj politici veliki izbor mogućnosti uticaja na stvaraoce i kontrole umetničkog i političkog angažmana. Egzistencijalna upućenost na državnu službu i zavisnost od nje, dotacije, otkupi radova, štampanje knjiga, nagrade, okupljanje i organizovanje umetnika, formiranje ukusa, politička represija i drugo bili su veoma

⁹² ibid, 262

⁹³ U kojoj je od početka 20. veka dominirao klerikalizam i u skladu s tim Katolička crkva je nastojala da kod južnoslovenskih katolika razvije pre svega verski identitet pri čemu ta nastojanja nisu uključivala izgradnju jugoslovenskog identiteta.

⁹⁴ U slovenskim zemljama od '60-ih godina 19. veka osnivana su društva za telesni odgoj - sokoli. Prvo sokolsko društvo u Srbiji osnovano je 1882. godine u Beogradu. Ujedinjenje jugoslovenskih naroda i stvaranje kraljevine SHS (Jugoslavije) sokolske organizacije su videle kao nastupanje novog doba te je na Vidovdanskom saboru, 28. juna 1929. godine, prihvaćen jugoslovenski realizam i jugoslovenstvo. Osnovni cilj Sokola Kraljevine Jugoslavije bio je „da 'podiže telesno zdravlje, moralno jake i nacionalno svesne državljane Kraljevine Jugoslavije.“ Dimić, navedeno delo, tom 1, 436

⁹⁵ Dimić, navedeno delo, tom 1, 99

dobar spoj straha i stimulacije putem kojih je svesno ili nesvesno uticano na umetnike.“⁹⁶

U sprovođenju ali i artikulisanju kulturne politike veliki problem bio je često menjanje resornih ministara. Tako je u periodu od 1918. do 1929. godine odigralo se 27 smena ministara prosvete s tim da je tu funkciju ukupno obavljalo 10 različitih ličnosti; dok je u periodu od 1930. do 1941. godine odigralo se 20 smena ministara prosvete s tim da je ukupno 11 ličnosti obavljalo tu funkciju. „Nova' kulturna politika koju je svaki novopostavljeni ministar nameravao da sprovede i 'stari' problemi u sferi kulture i prosvete koji su se svakim danom uvećavali i koje je trebalo rešavati i dalje su bili konstanta u društvenom životu. Jaz između željenog i proklamovanog i mogućeg i ostvarljivog i dalje se povećavao.“⁹⁷

Sumirajući opažanja o kulturnoj politici Kraljevine Jugoslavije Dimić kaže: „Kulturna politika Kraljevine Jugoslavije nije imala jasne principe i pravila kojih bi se u kontinuitetu pridržavala i koji bi doprinosili da ona zaista bude sistem koji zna svoje krajnje ciljeve, materijalne mogućnosti, sredstva i metode kojima se ti ciljevi, u ekonomski i kulturno nerazvijenom i neravnomernom društvu. (...) Postignuto je manje od željenog, ali rezultat ipak nije bio mali.“⁹⁸

Budući da su dometi kulturne politike Kraljevine Jugoslavije bili ograničeni, početkom druge polovine 20. veka kulturna zaostalost stanovništva je i dalje bila velika. Stoga je jedan od prioriteta nove države formirane po okončanju Drugog svetskog rata a koju je vodila Komunistička partija Jugoslavije bilo upravo prevazilaženje nasleđene kulturne zaostalosti stanovništva. Dimić piše da su ciljevi kulturne politike (prevazilaženje nasleđene kulturne zaostalosti, radikalna demokratizacija kulture i likvidacija ideoloških ostataka kapitalizma u svesti širokih narodnih masa i njihovo vaspitanje u duhu socijalizma) proizilazili „iz humane težnje revolucije da uzdigne i emancipuje čoveka, ali i iz političke potrebe da se preko kulture i obrazovanja politički i ideološki utiče na svest ljudi.“⁹⁹ Pritom, „Pri formulisanju ciljeva kulturne politike Partija je polazila od objektivnih potreba koje je nametala kulturna zaostalost nasleđena iz prošlosti, vlastitih iskustava stečenih u ilegalnom periodu života i rada, u NOB-u, i

⁹⁶ Dimić, navedeno delo, tom 3, 289

⁹⁷ Dimić, navedeno delo, tom 1, 395

⁹⁸ Dimić, navedeno delo, tom 3, 460

⁹⁹ Dimić, Lj. *Agitprop kultura. Agitpropovska faza kulturne politike u Srbiji 1945 – 1952*, Beograd: Izdavačka organizacija „Rad“, 1988, 265

prakse prve zemlje socijalizma čiji su pogledi na kulturnu politiku bili deo opštih političkih koncepcija koje je ona u to vreme prihvatila.¹⁰⁰ U tom smislu postavljeni su prioriteta i zadaci među kojima su bili likvidiranje nepismenosti, donošenje zakonskih propisa kojima bi se regulisao rad u kulturno – prosvetnim ustanovama, obnavljanje i jačanje radio-difuzne mreže, obnavljanje rada kulturno – prosvetnih ustanova, osposobljavanje i podizanje kadrova koji rade na ostvarivanju kulturne politike, razvijanje kulturnog stvaralaštva u duhu marksizma – lenjinizma, itd. U ostvarivanju ovih zadataka važnu ulogu je imao aparat za agitaciju i propagandu (agitprop). Zadatak ovog aparata „bio je da u rukama Partije i njenih propagandnih ustanova koncentriše 'posredno ili neposredno' celokupan politički, kulturni i naučni život, kojim je trebalo da se rukovodi neposredno iz partijskih centara od centralnih, pokrajinskih ili nižih partijskih foruma. Agitprop aparat je trebalo da kanališe sve težnje stanovništva za kulturnim životom i da spreči svaku težnju ili svaki pokušaj Partiji neprijateljskih elemenata da kulturni život potčine svojim interesima.“¹⁰¹

S obzirom na to da u Marksovoj misli centralnu poziciju zauzima radnička klasa, smatralo se da neobrazovana radnička klasa ne može na adekvatan način doprineti razvoju socijalističkog društva. Stoga je Partija postavila zahtev da se radništvu pruži „pravo, svestrano političko znanje i kulturu'. To je značilo da nisu dovoljni samo skupovi i mitinzi, već da je bilo nužno 'povisiti ideološki i kulturni nivo radničke klase', a to je moglo da se ostvari samo ako država organizuje škole i kurseve za opšte i stručno obrazovanje radnika.“¹⁰² U obrazovanju radnika značajnu ulogu su imale i organizacije poput sindikata, AFŽ, SUBNOR, SKOJ i sl. Ove organizacije su u okviru svojih delatnosti organizovale kurseve i slične edukativne programe kroz koje je radnicima pružano dodatno obrazovanje i u oblasti kulture.

Takođe, s obzirom na to da je „postojala namera da kulturne delatnosti budu taj homogenizujući agens koji će poništiti ideološke, na prvom mestu, a zatim i ekonomske, socijalne i kulturne razlike između sela i grada“¹⁰³ Partija jeste ulagala i napora da se seosko stanovništvo kulturno uzdiže. U tom smislu podržavan je rad seoskih ustanova kulture (doduše u značajno manjoj meri u odnosu na gradske

¹⁰⁰ ibid, 29

¹⁰¹ ibid, 36

¹⁰² ibid, 78

¹⁰³ Đukić-Dojčinović V. *Pravo na razlike selo grad*, Beograd: Zadužbina Andrejević, 1997, 20

ustanove), organizovani su kursevi opismenjavanja, itd. Međutim, „Nedovoljna materijalna baza za razvoj kulturne politike, kampanjski način rada koji je bio uslovljen rasporedom poljskih radova, nedostatak dugoročnog planiranja, organizacione slabosti aparata zaduženog za sprovođenje kulturne politike, nezadovoljavajuća kadrovska struktura i drugo, ometali su postizanje boljih rezultata.“¹⁰⁴

Način rada aparata za agitaciju i propagandu promenjen je zauzimanjem novog političkog kursa u 1950. godini. Aparati za agitaciju i propagandu su reorganizovani (radom se više ne bave pojedinci već članovi Partije, izmenjena je funkcija i profil agitprop komisija, zaustavljena je dalja profesionalizacija aparata, rad je oslobođen od birokratizma, metod administrativnog rukovođenja zamenjen je metodom idejno – političkog rukovođenja, data je veća inicijativa nižim partijskim telima i slično). „Međutim, reorganizacija agitprop aparata u Srbiji sprovedena je uz mnogo teškoća. (...) Za ostvarivanje proklamovane kulturne politike neophodni su bili kulturno i ideološki spremni i sposobni kadrovi. Njih nije bilo u dovoljnom broju, pa u tome leži i deo objašnjenja zašto ono što je planirano u kulturnoj politici nije ostvareno. Partija se za rad na kulturnom sektoru radije odlučivala za dobrog partijca nego za sposobnog intelektualca u koga nije imala dovoljno poverenja.“¹⁰⁵

Od početka šeste decenije 20. veka počela je da se odvija promena koja je zahvatila i kulturnu politiku. Pojačana razlazom sa Informbiroom ova promena je donela uspostavljanje za to doba inovativnog sistema samoupravljanja. Samoupravljanje kako ga je oslikao Majstorović u izveštaju o kulturnoj politici Jugoslavije sačinjenom prema smernicama UNESKO¹⁰⁶, omogućio je prevazilaženje etatizma i prevelike uloga administracije. Ono predstavlja svojevrsni oblik decentralizacije i u pogledu donošenja odluka i u pogledu finansiranja. S obzirom na to da je reč o zvaničnom dokumentu posvećenom kulturnoj politici Jugoslavije, Majstorović je ipak suzdržanije nego u svojoj disertaciji predstavio probleme samoupravljanja i to pre svega kroz tekst posvećen decentralizaciji. Decentralizacija je, kaže Majstorović, u društvima kao što je

¹⁰⁴ Videti: Dimić, *Agitprop kultura*, 91

¹⁰⁵ Dimić, *Agitprop kultura*, 268

¹⁰⁶ UNESKO je krajem '60-tih i početkom '70-tih dao smernice koje uključuju principe i metode kulturne politike, evaluaciji kulturnih potreba, administrativnoj strukturi i upravljanju, planiranju i finansiranju, organizaciji resursa, legislativi, budžetu, javnim i privatnim ustanovama, sadržaju kulturne edukacije, kulturnoj autonomiji i decentralizaciji, ljudskim resursima, institucionalnoj infrastrukturi koja korespondira sa posebnim kulturnim potrebama, zaštitu kulturnog nasleđa, ustanove koje se bave širenjem kulture, međunarodnu kulturnu saradnju.

(bilo) jugoslovensko determinisana nacionalnom strukturom države a u sferi kulture se ogledala u tome što je kultura pre svega bila nadležnost republika, pokrajina gradova i opština a na federalnom nivou je delovao mali broj institucija: administracija zadužena za tehničku, obrazovnu, naučnu i kulturnu međunarodnu saradnju, kancelarija za saradnju sa UNESKO, Arhiv Jugoslavije, Nagrada AVNOJ-a, Muzej Nikole Tesle. Majstorović je, međutim, ukazao i na neke manjkavosti ovakve decentralizacije: „Decentralizacija je, između ostalog postavila, problem koji se tiče koordinacije raznovrsnih potreba i interesa. Ona je, kao posledicu imala favorizovanje tendencije da se kulturni razvoj i kulturne potrebe vide pre svega u svetlu lokalnih ambicija i uskih interesa profesionalnih organizacija ili kulturnih ustanova. Postojala je tendencija, na različite načine opravdavana, da se dinar namenjen kulturi zadrži za sebe. Može se konstatovati da su u zajednicama koje su finansirale aktivnosti i ustanove kulture debate bile posebno žive kada je ova tema bila na dnevnom redu. U principu, sve ustanove i svi kulturni programi bilo da su u nadležnosti federacije, republika ili pokrajina, kao i kulturna saradnja među republikama ili na međunarodnom nivou i zajedničke manifestacije kulture su finansirane kroz doprinose prikupljene na lokalnom nivou. Sa svoje strane, opštine, često više zainteresovane za sopstvene potrebe, su oklevale da prepuste da se sredstava koja su same prikupile koriste na republičkom nivou, dok su predstavnici republika insistirali da se pored lokalnih potreba vodi računa i o širim interesima regiona, republika ili pokrajina.”¹⁰⁷ Problem harmonizacije interesa i potreba se nije postavljao samo u momentima odlučivanja o investiranju u oblasti kulture već i u planiranju kulturnog razvoja, koordinisanja programa, preuzimanja odgovornosti za kulturne akcije.

Praktični aspekti kulturne politike Jugoslavije ispoljavali su se kroz rad samoupravnih interesnih zajednica (SIZ-ova), samoupravljanje u ustanovama kulture, delovanje organa vlasti u sprovođenju kulturne politike, legislativi, planiranju, ulozi društveno – političkih organizacija kao što su sindikati, AFŽ, USOJ, SUBNOR.

U izveštajima za UNESKO Majstorović je u stvari i sažeo neka pitanja kojima je detaljniju pažnju posvetio u svojim ranijim radovima posebno u knjigama „Pravo na kulturu“¹⁰⁸ i svojoj doktorskoj disertaciji, objavljenoj pod nazivom „Kultura i demokratija“ U disertaciji Majstorović je predstavio u tom trenutku gotovo sve

¹⁰⁷ Majstorović S *La politique culturelle en Yugoslavie*, Paris: UNESCO, 1980, 40 - 41

¹⁰⁸ Majstorović, S *Pravo na kulturu*, Kulturno – prosvetna zajednica, Beograd, 1972

najznačajnije (kako teoretske tako i praktične) pristupe pitanju kulture i demokratije (na primer Marlo, Žirar, Lenjin, Markuze, itd.) On je sa stanovišta marksizma rasvetljavao različite aspekte odnosa kulture i demokratije, smatrajući da je pitanje kulture u stvari pitanje demokratije u kome „Osnovno pitanje svakog shvatanja kulture i svakog shvatanja demokratije je pravo na kulturu kao pravo čoveka.“¹⁰⁹ Takođe, Majstorović je dosta pažnje posvetio (naizgled suptilnim) razlikama između demokratizacije kulture (koja podrazumeva širenje kulture i njeno izlaženje na tržište) i kulturne demokratije (koja podrazumeva demokratski pristup u donošenju i sprovođenju odluka usmerenih ka ravnopravnim mogućnostima upražnjavanja prava na kulturu). Pored toga što je nastojao da potakne debate o kulturnoj politici te odnosu kulture i demokratije, Majstorović je dao dragoceni doprinos rasvetljavanju sistema samoupravljanja, koji je, kako je već rečeno, u tom trenutku bio inovativni jugoslovenski pristup kulturne demokratije. Pošto je knjiga „Kultura i demokratija“ bila njegova doktorska disertacija on je bio nešto eksplicitniji po pitanju problema koje je samoupravljanje postavilo. Opisujući protivurečnosti u radu samoupravnih interesnih zajednica (SIZ-ova) koje su donosile odluke i finansirale kulturne delatnosti, on je ukazao na protivurečnost „koja se spolja izražava kao problem finansiranja i raspodele sredstava.“¹¹⁰ Naime, predstavnici udruženog rada (privrede) su smatrali da ne dobijaju proporcionalno onome što ulažu. Međutim, „Pravi problem (...) nije u finansiranju i raspodeli sredstava, nego u jednoj dubljoj protivurečnosti koju je samoupravljanje otvorilo i sve više je zaoštrava. Reč je o sučeljavanju dve shvatanja kulture i dve različite društveno-kulturne prakse. Ovu bismo protivurečnost mogli uslovno označiti kao onu između samoupravljanja u kulturi (formalni odnos) i kulture samoupravljanja (novo shvatanje kulture i nova kulturna praksa).“¹¹¹ Radilo se dakle o tome da se samoupravljanje prenosilo i razvijalo u kulturi, „a ne i o tome da se kultura integriše u samoupravno društvo.“¹¹² Poenta samoupravljanja, kako ga je Majstorović video, bila je u podsticanju otvaranja zatvorenih struktura (kao što su tradicionalne ustanove kulture) i društvenog povezivanja (rada i kulture). S druge strane, samoupravljanje je doprinelo tome da su

¹⁰⁹ Majstorović, S., *Kultura i demokratija*, Prosveta, Beograd, 1977, 446

¹¹⁰ ibid, 188

¹¹¹ ibid, 190

¹¹² ibid, 195

neke (tradicionalne) ustanove kulture pretvorene u „bunkere“ u kojima se kritika doživljavala kao mešanje u interne stvari, odnosno samoupravu u samoj ustanovi.

Period vrhunca samoupravljanja, '70-ih godina, obeležile su dve ključne odluke kroz koje je upravljanje u sferi kulture decentralizovano: formiranje SIZ-ova kojima je, kao paradržavnim delima, povereno da utvrđuju kulturnu politiku na svim nivoima počevši od opštinskog pa do republičkog, a sredstva za kulturu u ovom sistemu namenski su obezbeđivana iz doprinosa građana; i sistem „susretnog planiranja“ „koji je primenjivan i po vertikalnom i po horizontalnom principu što je omogućavalo da se planovi 'odozgo' susretnu sa planovima 'odozdo'. Tačnije, to je značilo usklađivanje interesa na istom nivou upravljanja, ali različitog tipa, kao i na različitim nivoima upravljanja čime se postizalo da se planovi lokalnih zajednica ugrade u savezne, republičke i pokrajinske planove razvoja. Ovi planovi su mogli biti kratkoročni (godinu dana), srednjoročni (pet godina) i dugoročni (deset godina).“¹¹³ Kako bi ilustrovala efekte ovog sistema planiranja Đukić - Dojčinović navodi primer „Društvenog plana Srbije za period 1986 – 1990.“ koji je usvojen jula 1985. godine. Ovim planom su, između ostalog, precizno utvrđeni prioriteti kulturnog razvoja a takođe su i definisane mere za njihovo sprovođenje pri čemu Đukić - Dojčinović posebno naglašava da su istraživanja kulturnih potreba na prvom mestu, što je i danas osnovno opredeljenje kulturnih politika koje su okrenute ka zadovoljavanju kulturnih potreba građana.

Na samom kraju '80-ih u Srbiji je prevagnula (i na prvim višestranačkim izborima održanim 1990. godine pobedila) nacionalistička struja predvođena Miloševićem. Nacionalistička orijentacija Miloševićevog režima na simboličan način je inogurisana 28. juna 1989. godine na Gazimestanu, poprištu za Srbe izuzetno važne Kosovske bitke prilikom proslave 600 godina od ove bitke. Đukić – Dojčinović smatra da je time Srbija zapravo ušla u prvu fazu tranzicije koja se, kao i u drugim evropskim državama koje su posle 2. svetskog rata postale socijalističke (zemlje istočne i centralne Evrope), odlikovala upravo povratkom nacionalizma sputavanog tokom 45 godina. Međutim, za razliku od drugih država koje su prešle na drugu fazu tranzicije (faza evropske integracije) tokom '90-ih Srbija se izolovala.

Izolaciji je doprineo povratak centralizacije, odnosno preuzimanje centralne uloge u političkom, ekonomskom, društvenom i kulturnom životu od strane države i

¹¹³ Đukić – Dojčinović, V. *Kulturna politika Srbije 1989/2001*, Zavod za proučavanje kulturnog razvitka, Beograd, 2002., 7 Tekst je dostupan na Internet stranici Zavod www.zaprokul.org.rs

elite na vlasti, što je u suštini osnovni diskontinuitet koji je Miloševićev režim napravio. Detaljnije, diskontinuitet je oličen u ukidanju pomenute dve tekovine samoupravljanja koje su bile od suštinske važnosti za ostvarivanje kulturnog razvoja. Pre svega, kada je 1990. godine usvojen „Zakon o fondovima za finansiranje kulture“ ukinute su samoupravne interesne zajednice (SIZ-ovi) a umesto njih su osnovani fondova koji su imali ovlašćenja da sprovedu kulturnu politiku ali ne i da je kreiraju značilo je dakle vraćanje sa decentralizovanog na centralizovan sistem. Ministar kulture g. Đukić je obrazlažući u Skupštini Srbije „Zakon o delatnostima od opšteg interesa u oblasti kulture“ (Službeni glasnik RS br. 49/1992) jedinstven sistem finansiranja istakao kao pozitivnu „novinu“ ovog zakona. Druga mera koja ilustruje diskontinuitet je ukidanje sistema društvenog planiranja čime je zapravo ukinuta tekovina planiranja. Dodatna otežavajuća okolnost za kulturni razvitak bila je ta što nisu uspostavljene nove procedure planiranja te se nije znalo ni ko su institucionalni nosioci u procesu strateškog planiranja. Tako je pravljenje planova postalo stihijsko i u rukama elite. O tome govori i već pomenuti „Zakon o delatnostima od opšteg interesa u oblasti kulture“ prema kome se Ministar pita za govtovo sve. Iako je ovaj zakon predviđao da se Ministar konsultuje sa stručnjacima to u praksi nije funkcionisalo. Jedina savetodavna ustanova u oblasti kulture, Zavod za proučavanje kulturnog razvitka, je marginalizovana a kulturni razvoj je postao odraz ličnih afiniteta elite na vlasti.

Ističući da je za koherentnu kulturnu politiku neophodna „ideologija kao koherentan skup političkih ciljeva, društvenih vrednosti, verovanja i značenja“¹¹⁴ Đukić-Dojčinović smatra da je u Miloševićevoj vladavini neki koncept ipak postojao, a to je bio onaj koji je reafirmisao srpski nacionalni i kulturni identitet. Po njoj, problem je pak bio u tome što se u izolaciji ovaj koncept ne može braniti. Milošević i njegova elita su to ipak probali i u tu svrhu uzurpirani su mediji. Zbog toga autorka, govoreći o periodu '90-ih u kulturnoj politici Srbije, koristi termin „agitprop treće Jugoslavije“.¹¹⁵

Period '90-ih u kulturnoj politici Srbije obeležile su tri tendencije: reafirmacija nacionalnog, politikanstvo¹¹⁶ i orijentisanost ka samo-izolaciji.¹¹⁷ Sumirajući period '90-

¹¹⁴ Đukić-Dojčinović, navedeno delo, 11

¹¹⁵ Ovaj termin Đukić koristi i u svojoj knjizi *Država i kultura. Studije savremene kulturne politike* objavljenoj 2010. godine.

¹¹⁶ Termin kojim se aludira na neformalne procese u pozadini odluka pri čemu stručnost biva potisnuta mogućnostima za ostvarivanje ličnih interesa po principu „ja tebi – ti meni“. Dragičević-Šešić i Stojković u svojoj knjizi „Kultura. Marketing, menadžment, animacija“ koriste termin „burazerski“ određujući ga

ih u kulturnoj politici Srbije Đukić-Dojčinović kaže da „Iako prioriteta kulturne politike u ovom periodu nisu eksplicitno formulisani pošto je vođena implicitna, a ne eksplicitna politika, naknadnom analizom bi se moglo zaključiti da je u periodu od 1989-2000 godine, dakle – tokom poslednje decenije XX veka, osnovni cilj državne kulturne politike koju usmeren ka: jačanju uticaja države; re-centralizaciji odlučivanja o ključnim pitanjima i prioritetima kulturnog razvoja; politizaciji kulture u cilju podizanje unutrašnje „kulturne“ izolacije od sveta kao reakcije na međunarodni embargo; buđenju patriotizma i okretanje ka kvazinacionalnim kulturnim vrednostima; afirmaciji novokomponovanog kulturnog modela.“¹¹⁸

Promena režima na izborima 2000. godine donela je izvesne promene u kulturnoj politici Srbije. Pre svega, reč je o tome da su nivoi odlučivanja i stepeni nadležnosti preciznije određeni te da su procesi raspodele sredstava postali otvoreniji (Ministarstvo kulture je 2001. godine uvelo a od 2002. godine počelo da sprovodi konkurse za sufinansiranje programa i projekata a odluke o tome koji će programi i projekti dobiti finansijsku podršku donose stručne komisije). Međutim, neke „nasledene boljke“ su opstale. U tekstu posvećenom (de)centralizaciji kulture Cvetičanin je ukazao da „na nivou čitave države dominacija politike nad kulturom predstavlja očiglednu kočnicu razvoju kulture, ali na lokalnom nivou ona poprima najvulgarnije oblike. Ona se ispoljava najpre u formi partijske kadrovske politike, koja onemogućava da na mesta rukovodilaca ustanova kulture dođu (i na njima opstanu) stručni ljudi. Izbor rukovodilaca kulturnih institucija je u celini podređen partijskim dogovorima na

kao „termin nastao iz potrebe da se pokaže kako su dugogodišnji suparnici potkupljeni da bi prividno nešto zajednički uradili. (...) Uvek se odnosi na nešto privremeno, veoma sumnjivo, na nešto čiji učesnici imaju 'prste u pekmezu'. Dragičević-Šešić i Stojković, navedeno delo, 380

¹¹⁷ Videti Đukić – Dojčinović, V. navedeno delo, 15 – 16 Orijentisanost ka reafirmaciji nacionalnog Đukić-Dojčinović je ilustrovala akcijom otkupa knjiga koju sprovodi Ministarstvo kulture. U periodu 1995-1997. godine, Ministarstvo je pažnju pre svega posvećivalo monografijama i zbornicima iz oblasti nacionalne istorije i o nacionalnim spomenicima kulture i resursima. U oblasti lepe književnosti i beletristike su takođe dominirali naslovi domaćih autora i dela domaće književnosti. Drugi trend u tadašnjoj kulturnoj politici je „politikanstvo“ koje se odražavalo u procesima kroz koje su donošene odluke. Đukić-Dojčinović je ovu tendenciju ilustrovala citatom iz teksta „Povest otimačine“ autora Aleksandra Milovanovića, pozorišnog kritičara i selektora Sterijinog pozorja, koji je posvećen pitanju selekcije za pozorišnu manifestaciju. Naime, Milovanović je ukazao na politički ključ po kome su (nakon pijanke na jednom splavu) birane predstave za „Sterijino pozorje“ 1995. godine. Najzad, odbacivanje svetskih tendencija i orijentisanost ka samoizolaciji Đukić - Dojčinović ilustruje delom intervju sa g. M. Ševarlićem, tada zamenikom direktora Narodnog pozorišta u Beogradu, objavljenom 27. 12. 1999. godine u listu „Borba“. G. Ševarlić je u tom intervjuu izjavio da nacionalni kulturni identitet i ustanove koje treba da budu generatori takvog identiteta (a kao što je Narodno pozorište) treba čuvati od „belosvetskih trendova“ koje nosi globalizacija.

¹¹⁸ Đukić – Dojčinović, navedeno delo, 17

lokalnom nivou, tako da svaki novi lokalni izbori rezultiraju smenom rukovodećih ljudi u ustanovama kulture. Često i promene u lokalnim partijskim koalicijama, u periodima između izbora, mogu voditi njihovim smenama. Iz toga proizlazi nemogućnost kontinuiteta i dugoročnog planiranja, koja je, posebno u domenu kulture, preduslov uspeha. Dominacija politike u oblasti kadrovske politike ispoljava se i u političkom zapošljavanju nepotrebnih kadrova, tako da u većini institucija kulture na lokalnom nivou imamo istovremeno višak zaposlenih i manjak stručnjaka u njima. Ugroženost sfere kulture od strane lokalnih političkih moćnika ogleda se i u netransparentnosti lokalnih budžeta za kulturu, širokim diskrecionim pravima lokalnih političara i posebno u (zlo)upotrebi velikih budžetskih sredstava za kulturu gradova/opština za organizaciju javnih svetkovina zabavno-vašarskog tipa u cilju promocija političkih rukovodilaca ili političkih stranaka.¹¹⁹ Izdvajanje i sprovođenje aktivnosti koja bi trebala da prati sušastvenije promene koje omogućavaju decentralizaciju u sferi kulture a koja je više u skladu sa partijskim zadacima stranke koja je preuzela resor kulture pokazuje da vulgarnost politizacije kulture nije ekskluzivno svojstvo lokalnog nivoa već i da se odvija na republičkom nivou¹²⁰

Sumirajući pomake tokom pet godina od promena na izborima 2000. godine Dragičević – Šešić je pisala: „Nažalost – nije došlo do istinskih sistemskih promena koje bi onemogućile da sa svakom promenom vlasti dolazi do krize u institucionalnom sistemu (promene direktora po partijskom ključu, bez institucije konkursa). Nije došlo do istinske demokratizacija kulturne politike, ne postoje ni javne debate ni javni programi – odlučivanje je ponovo vraćeno u ruke ministru... (...) Ne postoji ni program privatizacije, ni decentralizacije, ni podrške kulturnim industrijama... Nisu doneti ni odgovarajući "sektorski" zakoni, a još manje programi intersektorskog povezivanja i delovanja u kulturi (npr. Sa Ministarstvom nauke program podrške razvoju naučnih

¹¹⁹ Cvetičanin, P. „De/Centralizacija kulture u Srbiji“, 5 Tekst je dostupan na Internet stranici www.decentralizacija.org.rs

¹²⁰ O tome da je u kulturi i dalje presudan uticaj politike bilo je reči i na Forumu sajma knjiga naslovljenom „Sufinansiranje izdavaštva - pomoć ili obmana?“ održanom na 56. Međunarodnom sajmu knjiga u Beogradu, 25. 10. 2011. godine. Učesnici Foruma bili su prof. dr.Dragičević – Šešić, prof. dr. Rajić i g. Ilić (vlasnik izdavačke kuće „Fabrika knjiga“). Videti tekst: „Presudan uticaj politike“, Pravda, 26. 10. 2011. <http://www.pravda.rs/2011/10/26/presudan-uticaj-politike/>

istraživanja u kulturi. Decentralizacija je prvo označavala prepuštanje brige o ustanovi nižoj instanci vlasti (pokrajini, gradovima, opštinama...)...”¹²¹

U knjizi „Država i kultura“ Đukić je kao možda najvažniji problem savremene kulturne politike istakla odsustvo strateškog planiranja. Ona primećuje da je strateško planiranje jedan od osnovnih instrumenata sprovođenja bilo koje javne politike, pa tako i kulturne. Međutim, iako je u nekim drugim oblastima društvenog života strateško planiranje početkom 21. veka ponovo uspostavljeno u kulturi se to nije desilo. Poredeći 2003. i 2009. godinu Đukić konstatuje da u kulturi strateško planiranje još uvek nije prepoznato kao osnovni instrument kulturne politike.

Pritom, Đukić ističe da strateški planovi moraju biti zasnovani na istraživanjima ne samo postojećih kulturnih praksi i problema u kulturnom sistemu već i na istraživanjima kulturnih potreba, navika i interesovanja javnosti i publike. Ona pak konstatuje da su u periodu od 2000. do 2009. godine sprovedena samo dva sistematska i sveobuhvatna istraživanja koja mogu da predstavljaju osnovu za donošenje ključnih odluka u daljem razvoju kulture na teritoriji Srbije: jedno je ono čiji su rezultati i doveli do preporuka – „Kulturna politika Srbije 1989/2001“¹²² a drugo je istraživanje Cvetičanina „Kulturne potrebe, navike i ukus građana Srbije i Makedonije“. Podršku pak istraživanju Đukić ali i pregledu mogućnosti za kulturnu ponudu u različitim krajevima Srbije koje je istaknuto u Cvetičaninovom tekstu posvećenom (de)centralizaciji kulture pružila je elektronska baza podataka *E-kultura*¹²³ Ova baza i Cvetičaninovo istraživanje kulturnih potreba, navika i ukusa građana Srbije čine osnovu sa koje se može krenuti kako u ažuriranje podataka o aktuelnim stanjima (neophodno za ustanovljavanje budućih konkretnih akcija) tako i u kreativno interpretiranje podataka na osnovu čega se mogu formulisati predlozi unapređenja javne politike i u domenu kulture. S druge strane pak treba imati na umu da političari – donosioci odluka u stvari

¹²¹ Dragičević – Šešić, M., „Vidljiv ali nedovoljan pomak“ B92 Specijal: 5 godina od 5. oktobra, <http://www.b92.net/specijal/5.oktobar/kultura.php> (stranica poslednji put posećena 28. 02. 2013.)

¹²² Na osnovu ovog istraživanja Đukić je u knjizi *Tranzicione kulturne politike* iznela preporuke za unapređenje savremene kulturne politike u Srbiji. Videti: Đukić, V. *Tranzicione kulturne politike, konfuzije i dileme*, Zadužbina Andrejević, Beograd 2003.

¹²³ Na ovoj bazi je počelo da se radi 2001. godine u vreme kada je Đukić (tada Đukić – Dojčinović) bila direktorka Zavoda za proučavanje kulturnog razvitka. U to vreme baza se zvala *Geokulturna karta Srbije*, a naziv je promenjen 2005. godine u *E-kultura*. U ovoj bazi se nalaze podaci o ustanovama i organizacijama koje obavljaju kulturnu i umetničku delatnost.

veoma često ne uzimaju u obzir istraživanja¹²⁴: odluku da skрати i delimično doradi „Nacrt strategije decentralizacije kulture u Srbiji“ te objavi ga kao samostalan tekst koji govori o (de)centralizaciji kulture, Cvetičanin je obrazložio opažanjem da veliki broj istraživanja čak i kada su naručena od strane donosioca odluka završava u arhivama¹²⁵, zbog čega i dolazi do neostvarivanja preporuka, a o čemu je pisala Đukić.¹²⁶

Đukić je u knjizi *Država i kultura* ponovila potrebu za međuresornom saradnjom. Ona je posebnu pažnju posvetila nepovezanosti kulture i turizma i nepovezanosti kulture i obrazovanja. Kada je reč o nepovezanosti kulture i turizma reflektuje se na razvijanje kulturnog turizma. Naime, poslednjih decenija kulturni turizam, turizam motivisan željom da se upoznaju kulturne osobenosti različitih podneblja. U Srbiji turizam uključuje na primer promociju kulturnog nasleđa ali Strategija razvoja turizma kao i aktivnosti Ministarstva kulture ne podržavaju razvoj ove međuresorne oblasti koja je u mnogim razvijenim državama važan ekonomski faktor. Kada je reč o obrazovanju, odsustvo bližih veza kulture i obrazovanja ogleda se s jedne strane u nedostatku interesovanja da se podstiče obrazovanje zaposlenih u ustanovama i organizacijama kulture kao način za unapređenje ljudskih resursa te efikasnosti i efektivnosti rada ustanova i organizacija. S druge strane, umetničko obrazovanje u školama i povezivanje obrazovnih i kulturnih ustanova omogućavaju da naročito mlađe generacije formiraju svoje kulturne navike i ukuse te shodno tome i razvijaju kulturne potrebe.

Istraživanje kulturnih potreba, navika i ukusa građana Srbije pokazalo je da su kulturne navike nedovoljno razvijene, što se odražava i na načine na koje se kulturne potrebe zadovoljavaju. Aktivno učestvovanje u kulturnoj produkciji je u Srbiji jedan od najnepopularnijih načina za zadovoljavanje kulturnih potreba a među popularnijim načinima je pasivna konzumacija medijskih saržaja ili (nešto aktivnije) korišćenje kompjutera i Interneta. Slaboj razvijenosti kulturnih potreba u unutrašnjosti Srbije doprinosi i oskudnost kulturne ponude (u velikom broju gradova i opština u Srbiji početkom 21. veka nisu radili bioskopi, knjižare i galerije su zatvarane iz razloga

¹²⁴ Donosioci odluka se češće oslanjaju na istraživanja marketinških agencija (koja se pak najčešće sprovode u funkciji ispitivanja raspoloženja javnog mnjenja) nego na kompleksnija naučna istraživanja.

¹²⁵ Cvetičaninu je bilo povereno tekstualno uobličavanje ove strategije. Videti: Cvetičanin, P. „De/Centralizacija kulture u Srbiji“, 5

¹²⁶ Jedno od poglavlja knjige *Država i kultura* u naslovu sadrži (ne)ostvarene preporuka (videti str. 380 – 391). Đukić je takođe na nekoliko mesta u knjizi ukazala na potrebu da se donošenje odluka bazira na studioznim, naučnim, istraživanjima (videti na pr. str. 407 – 408)

ekonomske neisplativosti, i sl). Cvetičanin je ukazao i da se „ogroman broj građana nalazi izvan tradicionalno definisanog domena kulturne politike“¹²⁷ ali da to nije slučaj samo kod nas već i u nekim drugim razvijenijim državama.

Dosadašnja istraživanja i proučavanja kulturne politike u Srbiji uključuju razmatranja modela, preduzetih akcija i (ne)ostvarenih pomaka. Literatura koja se odnosi na kulturnu politiku u doba Jugoslavija (Kraljevine Jugoslavije, FNR Jugoslavije i SFR Jugoslavije) pokazatelj je konteksta u kojima se kultura razvijala (u funkciji razvoja društva), kontinuitet čije je prekidanje u doba SR Jugoslavije zapravo rezultirao sadašnjim mestom kulture u Srbiji. Međutim, dosadašnja istraživanja i proučavanja savremene kulturne politike retko idu duboko u analize pozadinskih procesa koji utiču na to da (teorijske) postavke koje funkcionišu u knjigama i časopisima pa i u velikom broju evropskih država u Srbiji ne daju slične ishode. Na primer, govori se o modelima (i kulturnim modelima koje građani Srbije prihvataju i modelima kulturne politike), ali se o diskursima koji deluju u pozadini retko kada eksplicitno govori. Takođe, u literaturi se partikularno preispituje delovanje diskursa pa recimo ukazuje na dominaciju ekonomske valorizacije (i u Srbiji i u Evropi¹²⁸) te da kultura i umetnost niti mogu niti treba da budu u funkciji samo ostvarivanja ekonomskog razvoja. Pritom, delovanje diskursa jeste od izuzetno velike važnosti za odabir tokova delovanja a način na koji diskursi rade je takav da (ponekad) zaista biva teško razmišljati izvan njih¹²⁹ a to na primer pokazuje kulturno nasleđe. Međutim, u preispitivanju delovanja diskursa i aktera kojih (pre)nose retka je refleksivnost i razmišljanje o sopstvenoj ulozi u procesima donošenja odluka. Na primer, u diskursu tržišta ali u diskursu civilnog društva u Srbiji često se koristi termin „stakeholders“ (eng „stakeholders“) ali se u slučaju istraživača retko kada preispituje njihova (njegova/njena) uloga u formulisanju i donošenju odluka,

¹²⁷ Cvetičanin, P. *Kulturne navike i kulturne potrebe građana Srbije i Makedonije*, 124

¹²⁸ Videti na primer Dragičević – Šešić, „Za kulturu, protiv kreativnih industrija“

¹²⁹ Ovu formulaciju je, komentarišući Fukoovo pristupno predavanje na Kolež d Frans (College de France, predavanje objavljeno pod naslovom *Poredak diskursa*) dao Jang. Videti: Young, R. (ed) *Untying the Text*, London: Routledge, 1981, 48

odnosno uglavnom izostaje preispitivanje ličnih uloga i ulôga.¹³⁰ Refleksivan pristup prema procesima u javnoj politici (i u domenu kulture i uključujući) u antropološkoj literaturi jeste sugerisan kao jedan od načina na koje se može doprineti i unapređivanju kulturne politike i razvijanju kulture u širem smislu.¹³¹

S obzirom na navedene primedbe, naredna dva poglavlja (kulturna politika u oblasti kulturnog nasleđa i zakoni i zakonodavna aktivnost u sferi kulture) posvećena su upravo detaljnijem razmatranju procesa u pozadini formulisanja predloga za unapređenje javne politike u domenu kulture te donošenja odluka kroz koje se usmerava pravac delovanja i konkretne aktivnosti.

Učešće antropologa u procesima javne politike često je uključivalo zastupanje ljudi sa margina¹³² – u tom smislu dva poglavlja koja potom slede posvećena su glasovima sa margina: kulturno-umetničkom amaterizmu kao jednoj od mogućnosti podsticanja učestvovanja u kulturnom i društvenom životu i na primer okupljanje oko kulturnog nasleđa ne samo svoje grupe već i onih u bližem ili daljem okruženju. Glasovi sa strane, kako je primetila i Dragičević – Šešić, „paradoksalno, danas u vreme demokratije, imaju malu šansu da se ČUJU, da budu delatni, uticajni.”¹³³ Konteksti u kojima se vrši određivanje vrednosti u javnoj politici u različitim domenima pokazuju da je i glas akademske zajednice na putu da postane glas sa margine.

¹³⁰ Alternativna opcija je korišćenje reči “doprinos”. Ovde je pak odabrana opcija “ulog” jer se nastoji naglasiti da bez obzira na poziciju, direktno ili indirektno učestvovanje u procesima koji rezultiraju određenim odlukama implicira i profesionalno i lično ulaganje učesnika. Nešto se ulaže, ako nije novac onda je vreme, a u pitanje može da se dovede profesionalni kredibilitet.

¹³¹ Videti na primer: Bačević, J. „Od trga do tržnice: antropologija, kritike obrazovanja i njihov značaj za Srbiju“, *Etnoantropološki problemi* n.s. god 1, sv. 2 (2006), Milenković, M. „Šta je (bila) antropološka refleksivnost? Metodloška formalizacija“. *Etnoantropološki problemi* n.s.god. 1, sv. 2 (2006)

¹³² Videti na primer: Okongwu, A. F. and Mencher, J. P., „The Anthropology of Public Policy: Shifting Terrains”, *Annual Review of Anthropology*, Vol. 29, 2000, 107 – 124 pa i raspravu „Policy Studies and Anthropology [and Comments and Reply]” Author(s): Cochrane, G., Aronson, D. R., Borthwick, M., Bozzoli De Wille, M. E., Bredahl-Petersen, F. E., Chambers, E., Charsley, S. R., Clammer, J., Davis, S. H., Mathews, R. O., Epstein, T. S., Heinen, H. D., Kushner, G., Morauta, L., Sharma, D., Wolfe, A. W. *Current Anthropology*, Vol. 21, No. 4 (Aug. 1980), pp. 445 - 458

¹³³ Dragičević – Šešić, „Građani Srbije, kulturna politika i kulturne prakse“

Kulturna politika u oblasti kulturnog nasleđa

*U muzeje ne ide, prezire kulturu.
(stih iz dečje pesme „Vuče, vuče bubo lenja“)*

Događaji koji su obeležili dan u sadašnjosti sutra su istorija. Slična stvar je i sa nasleđem – izuzetna dela iz oblasti savremene umetnosti i kulture, nauke i tehnologije sutra su nasleđe. Značaj nasleđa se ogleda pre svega u edukativnim i inspirativnim kapacitetima koji se reflektuju na osećaj pripadnosti i identiteta i u stvaranju novih izuzetnih dela i dostignuća.

Kulturno nasleđe je u međunarodnoj zajednici tokom decenija uočeno kao neobnovljiv resurs za razvoj društava i čovečanstva u celini. Usled razvoja turizma, posebno kulturnog turizma, odnosno porasta interesovanja sve većeg broja ljudi da u svoje slobodno vreme upoznaju druge kulture, kulturno nasleđe je postalo i važan resurs za ekonomski razvoj pojedinaca, grupa i zajednica. Kulturno nasleđe u srpskom društvu još uvek se sporadično vidi kao resurs za socio-ekonomski razvoj. Reći da se (domaće) kulturno nasleđe slabo ceni i među građanima i među onim donosiocima odluka koji ne dolaze iz sfere kulture, nešto je što se teško može poreći. Jedan od zadataka kulturne politike jeste da razvijajući kulturu unapredi i odnos prema njoj, a što uključuje i odnos prema kulturnom nasleđu.

S obzirom na proteklih decenija povećan značaj kulturnog nasleđa u međunarodnoj zajednici, promene u oblasti kulture i kulturnog nasleđa, kao deo opšte društvene promene u Srbiji, pružaju primer koji pokazuje potrebu da se paralelni tokovi društvene promene, koji se dakle odvijaju u različitim oblastima života društva, u nekoj tački prelome i, ne nužno u istoj tački ali ipak, ukrste. Ispitivanje kulturne politike u oblasti kulturnog nasleđa stoga jeste i način da se uoče diskursi na kojima počivaju tokovi delovanja ne samo u oblasti kulturnog nasleđa i kulturne politike već i uopšte u transformisanju društva u Srbiji.

Kulturno nasleđe u međunarodnoj zajednici

Razvoj shvatanja kulturnog nasleđa u međunarodnoj zajednici, posebno u međunarodnom pravu, duboko utiče na nacionalne pristupe u ovoj oblasti kulture. U drugoj polovini 20. veka, posebno nakon što je u Drugom svetskom ratu veliki broj

spomenika uništen, a takođe veliki broj umetničkih dela ukraden, na crnom tržištu preprodavan završavajući u privatnim kolekcijama, međunarodna zajednica počela je da se više bavi kulturnim nasleđem, posebno kroz rad Organizacije Ujedinjenih nacija za nauku, obrazovanje i kulturu (UNESKO). U početku, od 1948. godine kada je UNESKO nastao, kulturno nasleđe je tretirano kao „kulturna dobra“: spomenici i umetnička dela. Međutim, korišćenje pravnog koncepta „dobra“ (eng. property) u slučaju elemenata kulture može biti veoma problematično. Pre svega, „problematično je primeniti pravni koncept koji uključuje prava vlasnika na zaštitu kulturnih resursa jer ona [zaštita] može uključiti i uskraćivanja ili ograničavanja ovih prava.“¹³⁴ Takođe, termin „kulturno dobro“ implicira pripisivanje tržišne vrednosti, odnosno drugim rečima kulturni artefakti postaju nalik robi. Najzad, „najjači argument protiv upotrebe termina 'kulturno dobro' je taj što je ovaj termin suviše ograničen da bi obuhvatio spektar mogućih elemenata, bilo oni opipljivi ili neopipljivi.“¹³⁵ U narednim decenijama, posebno od druge polovine sedme decenije, razvija se uviđanje da su ova dela nastala rukama naših predaka te da čine nezaobilazno važan deo razvoja grupa, zajednica i čovečanstva. Pošto smo ih nasledili i uvideli njihovu važnost za razumevanje ko smo i odakle smo došli, obavezni smo da ih sačuvamo za budućnost kako bi koristili i budućim generacijama. Stoga se koncept nasleđivanja sadržan u terminu „kulturno nasleđe“ pokazao adekvatnijim.¹³⁶

Za preorijentaciju od koncepta „kulturnog dobra“ ka konceptu „kulturnog nasleđa“ ključna je bila sedma decenija 20. veka kada se počela razvijati ekološka svest,

¹³⁴ Blake, J. “On defining cultural heritage”, *The International and Comparative Law Quarterly*, Vol. 49, No. 1, (January 2000), 65-66 Argumente da pojam “kulturno dobro” zapravo konzervira kulturu iznela je i Mezi. Videti: Mezey, N. “The Paradoxes of Cultural Property”, *Columbia Law Review*, Vol. 107, No. 8 (Dec., 2007), pp. 2004 - 2046

¹³⁵ ibid

¹³⁶ U Srbiji je poslednjih godina u upotrebu vraćen termin „baština“. Termin „baština“ bi trebao da bude ekvivalent terminu „heritage“ jer smo određene kulturne elemente bilo materijalne, nepokretne ili pokretne, bilo nematerijalne kao što su na primer lokalno specifična znanja i verovanja „baštinili“ tj. nasledili od predaka. Međutim, i sam termin „baština“ posebno ako se na umu ima njegova etimologija kroz istoriju je problematičan: on na primer naglašava patrilinarnost nasleđivanja i ako se u mnogim aspektima gde je moguće da dođe do retradicionalizacije na primer kulinarstvo ili sl. zapravo podseća na to kako su na primer mama ili baka pravile ajvar, džem i sl. (odnosno neki elementi kulturnog nasleđa se pre mogu naslediti matrilinearno). Detaljnije videti: Gavrilović, Lj. „Nomen est omen – baština ili nasleđe – (ne samo) terminološka dilema“. *Etnoantropološki problemi* 5(2), Beograd, 2010, 41 – 53 i na primer za mame i bake: Golubović, Z. i Jarić, I. *Kultura i preobražaj Srbije, vrednosna usmerenja građana u promenama posle 2000. godine*, Res publica i Službeni glasnik, Beograd, 2010. Dragičević – Šešić, M. „Građani Srbije, kulturna politika i kulturne prakse“. Tekst dostupan na: http://www.academica.rs/academica/Milena-Dragicevic-Sesic_Gradjani-Srbije-kulturne-politike-i-kulturne-prakse.pdf

kada je termin „identitet“ postao rezonantan i u društvenoj analizi i u javnom diskursu, i kada je počelo da se razmišlja o detaljnijem razlaganju (univerzalnih) ljudskih prava koja uključuju i kulturna prava.

Razvoj ekološke svesti „duguje“ rasprostiranju shvatanja da se priroda, okruženje u kome čovek živi, mora čuvati jer brzo i rasipničko trošenje prirodnih resursa ugrožava opstanak života na planeti; prirodni resursi počinju da se vide kao neobnovljivi resursi. Pritom, deo okruženja u kome ljudi žive čine i dela umetnosti i kulture, čime se ističe značaj kulturnog nasleđa. Usvajanjem „Konvencije o zaštiti prirodnog i kulturnog nasleđa“ dve vrste nasleđa, prirodno i kulturno, postale su još tešnje povezane, a briga o njima je zadatak država. U članu 4 ove Konvencije se kaže: „Svaka država potpisnica ove konvencije prepoznaje svoju dužnost da *identifikuje, zaštiti, konzervira, predstavi i prenese budućim generacijama kulturno i prirodno nasleđe* definisano u članovima 1 i 2 a koje se nalazi na njenoj teritoriji, odnosno pripada pre svega toj državi. Države će činiti sve što je u njihovoj mogućnosti, najviše iz svojih resursa, a ukoliko je to potrebno i uz međunarodnu pomoć i saradnju posebno u finansijskom, naučnom i tehničkom pogledu.“¹³⁷ (kurziv M.V.) Ovaj član takođe ukazuje na političku dimenziju u oblasti kulturnog nasleđa. Naime, države su se potpisivanjem ove Konvencije obavezale da identifikuju, zaštite, konzerviraju i budućim naraštajima prenesu kulturne elemente. Šta će biti zaštićeno, konzervirano i preneto i u kojoj meri jesu odluke koje donose organi nadležni za kulturno nasleđe. Te odluke su političke i one imaju velikog uticaja na opstanak elemenata koji će budućim generacijama biti na raspolaganju u procesima njihovog konstruisanja (kulturnog) identiteta.

Sam termin „identitet“ je u društvenim i humanističkim naukama kao i u javnom diskursu postao rezonantan '60-ih godina 20. veka.¹³⁸ Brubejker i Kuper su istakli nekoliko načina na koje se danas ovaj termin upotrebljava: kao pozadina ili osnova društvene ili političke akcije, što je verovatno najčešća upotreba ovog termina; kao specifično kolektivni fenomen kojim se označava fundamentalna i posledična istost među pripadnicima neke grupe ili kategorije (a od istosti se očekuje da se ispolji u

¹³⁷ „Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage”, Article 4, UNESCO, Paris, 16 Novembre 1972, <http://whc.unesco.org/archive/convention-en.pdf>

¹³⁸ Detaljnije videti: Brubejker R. i Kuper, F. „S onu stranu identiteta“, Prevod: Jelena Stakić *Reč. Časopis za književnost i kulturu i društvena pitanja* 69, 2003: 407 Izvornik: Brubaker, R. and Cooper, F. „Beyond identity, *Theory and Society*, 29 (2000), 1-47

solidarnosti, u zajedničkim raspoloženjima ili svesti, ili u zajedničkoj akciji); kao ključni aspekt (pojedinačni ili zajednički) „jastva“ ili kao osnovni uslov društvenog bića (u ovoj upotrebi termin „identitet se priziva da ukaže na nešto navodno duboko, bazično, trajno ili zasnivajuće); kao proizvod društvene ili političke akcije (u ovoj upotrebi termin „identitet“ se priziva da osvetli procesualni, interaktivni razvoj zajedničkog samopoimanja, solidarnosti ili „grupnosti“ koji omogućuje zajedničku akciju); kao nepostojani proizvod višestrukih i konkurentskih diskursa (u ovoj upotrebi termin „identitet“ se priziva da osvetli nepostojanu, višestruku, prolaznu i rasparčanu prirodu savremenog „jastva“).¹³⁹ U kontekstu kulturnog nasleđa, a kao što se eksplicitno ili implicitno nazire iz konvencija i preporuka UNESCO, upotreba termina „identitet“ pre svega jeste u funkciji isticanja bazičnosti koja daje specifičnu težinu pokrenutim ili ostvarenim zajedničkim akcijama a kroz koje se interaktivno razvija (zajedničko) samopoimanje.

Načini upotrebe termina „identitet“ reflektuju različite stavove: s jedne strane su jaki ili tvrdi stavovi o terminu „identitet“ koji „zadržavaju zdravorazumsko značenje izraza“¹⁴⁰ i u kojima je naglasak na istosti kroz vreme i među osobama, odnosno istosti kroz vreme među grupama; i slaba ili meka shvatanja termina „identitet“ koja istost odbacuju, a što je često u novijim teorijama identiteta u kojima se on vidi kao konstantni razvoj konstrukcija, i u kojima se ističe mogućnost da ljudi imaju više identiteta a u zavisnosti od situacije biraju koji će istaći.¹⁴¹

Koncept kulturnog identiteta se može dovesti u vezu sa mekim shvatanjima termina „identitet“: on se konstruiše se u određenom kulturnom kontekstu¹⁴²; on je jedan od identiteta koji osoba i/ili grupa gradi i koji može da razvija ili menja, i deluje kao jedan od „koncentričnih krugova lojalnosti“.¹⁴³ Kao i drugi identiteti (na primer profesionalni ili nacionalni), i kulturni identitet može biti individualan, odnosno manje

¹³⁹ Brubejker i Kuper, navedeno delo, 415-418

¹⁴⁰ *ibid*, 420

¹⁴¹ Videti na primer Cerulo, K. “Identity Constructions: New Issues, New Directions”, *Annual Review of Sociology* Vol. 23 (1997) pp. 385 – 409 pa i Smith, A. „A Europe of Nations. Or the Nation of Europe?”, *Journal of Peace Research*, Vol. 30, No. 2, (May 1993), pp 129 - 135

¹⁴² Iz razloga što nabroja elemente koji oblikuju specifičan kulturni kontekst ovde od koristi može biti definicija kulture koju je 1871. godine dao E. Tejlor, videti: E. Tylor, navedeno delo, 1

¹⁴³ Ovaj termin je „iskovao“ Kolman a ovde je preuzet iz teksta A. Smith, “A Europe of Nations. Or the Nation of Europe?”, *Journal of Peace Research*, Vol. 30, No. 2, May 1993, 130

više jedinstvena kombinacija (kulturnih) elemenata koju pojedinac pravi, i kolektivan, odnosno onaj koji počiva na pripadnosti (kulturnoj) grupi.¹⁴⁴

Koncept kulturnih prava proistekao je iz koncepta (univerzalnih) ljudskih prava. Kulturna prava podrazumevaju priznavanje prava da svako može da učestvuje u kulturnom životu; da se koristi dostignućima nauke i njihovom primenom; da uživa zaštitu moralnih i materijalnih interesa koji proističu iz svake naučne, književne ili umetničke proizvodnje čiji je on autor. U tom smislu države koje su pristupile Međunarodnom paktu o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima (PESK)¹⁴⁵ su obavezne da osiguraju očuvanje, razvoj i širenje nauke i kulture, uvažavajući slobodu neophodnu za naučna istraživanja i stvaralačku delatnost. Očuvanje kulturnog nasleđa i omogućavanje da mu se direktno pristupa dakle ljudima omogućava da umetnička, kulturna i naučna dela nastala tokom istorije upoznaju i koriste (kao inspiraciju pa i, uz poštovanje određenih pravila u pogledu zaštite, kao reusrs ekonomskog razvoja pojedinaca, grupa i zajednica).

Rasvetljajući odnos kulturnog nasleđa, kulturnih prava i kulturnog identiteta Blejk je navela opažanje Kamenke: „... važnost koju osećaj identiteta ima za ljudska bića nije dat samo materijalnim napretkom već i običajima i tradicijom, istorijskim identifikacijama, religijom... [Taj osećaj identiteta] je za većinu ljudi od suštinske važnosti za njihovo dostojanstvo i samopouzdanja, vrednosti koje potcrtavaju i sam koncept ljudskih prava.“¹⁴⁶ Kulturno nasleđe je, dakle, nit koja je od vitalnog značaja za ljude kao pojedince i članove grupa i zajednica i njihov razvoj (kao pojedinaca i društ(a)va). Međutim, kao što je već ukazano, odluka o tome šta će biti zaštićeno i, shodno tome, dostupno budućim generacijama kako bi formirali i razvijali kulturni identitet, jeste zapravo politička odluka.

Politička dimenzija kulturnog nasleđa bila je tema IV Konferencije ministara nadležnih za kulturno nasleđe koja je 1995. godine održana u finskoj prestonici Helsinkiju. Na ovoj konferenciji istaknuta je potreba za novom definicijom kulturnog nasleđa koja će obuhvatiti i materijalne i nematerijalne elemente kulturnog nasleđa i povezati ih sa kulturnim pravima i kulturnim identitetom. U izlaganju delegacije Finske

¹⁴⁴ Videti: Gilbert, P. *Cultural Identity and Political Ethics*, Edinburgh University Press, Edinburgh, 2010

¹⁴⁵ SFRJ je bila jedna od država koja je aktivno učestvovala u stvaranju ovog pakta. Srbija kao pravni naslednik Jugoslavije je takođe prihvatila i obaveze istaknute u dokumentima ovog pakta.

¹⁴⁶ Kamenka, E. "Human Rights and Peoples' Rights" in J. Crawford (ed) *The Rights of Peoples*, Clarendon Press, Oxford, 1988, pp.127-139 at p.134. Citirano iz Blake, navedeno delo, 77

ponuđena je definicija kulturnog nasleđa koja se pre svega koncentriše na nematerijalne elemente nasleđa: „U širem smislu, koncept kulturnog nasleđa pokriva sve manifestacije i poruke koje proističu iz intelektualne aktivnosti koje se u našem okruženju odvijaju. Ove poruke se kroz učenje, intelektualne poduhvate i uvide prenose s generacije na generaciju.“¹⁴⁷ Švedska delegacija je u svom izlaganju između ostalog istakla: „Jasno je da se razvoj društva može interpretirati kroz kulturno nasleđe koje osvetljava probleme i poteškoće sa kojima se suočavamo. Na sličan način, kulturno nasleđe se može koristiti za davanje legitimiteta društvenim i političkim ambicijama, što nije uvek dobra stvar. Međutim, ukoliko se pravilno upotrebljava, kulturno nasleđe obezbeđuje identitet i meru stabilnosti u multi-etničkim društvima i u vremenima koja su obeležena mobilnošću i rapidnim promenama.“¹⁴⁸ Ovi stavovi, delimično inkorporirani u završni dokument Konferencije, odslikavaju neophodnost etičke upotrebe kulturnog nasleđa kao i širenje spektra elemenata koje treba razumeti kao nasleđe.¹⁴⁹ Sagledavanjem kulturnog nasleđa kao neobnovljivog resursa i uviđanjem uloge koju znanja i veštine imaju u negovanju nasleđa lista elementa se dakle proširila i na nematerijalno kulturno nasleđe (znanja, veštine, usmena tradicija, i sl.). Do punog priznanja važnosti nematerijalnog kulturnog nasleđa došlo je 2003. godine kada je usvojena UNESCO „Konvencija o zaštiti nematerijalnog kulturnog nasleđa“. U ovoj Konvenciji nematerijalno kulturno nasleđe se određuje kao „prakse, predstave, ekspresije, znanja i veštine, koje zajednice, grupe i, u nekim slučajevima, pojedinci prepoznaju kao delove njihovog kulturnog nasleđa. Nematerijalno kulturno nasleđe, prenošeno s generacije na generaciju, zajednice i grupe stalno re-kreiraju kao odgovor na njihovo okruženje, njihove interakcije sa prirodom i svojim istorijama, što im omogućava shvatanje identiteta i osećaj kontinuiteta, te promovisanje poštovanja kulturnog diverziteta i ljudske kreativnosti.“¹⁵⁰ Ova Konvencija je, dakle, takođe naglasila ulogu kulturnog nasleđa u očuvanju i promovisanju kulturne raznolikosti. UNESCO je 2005. godine usvojio „Konvenciju o zaštiti i promovisanju raznolikosti kulturnog izraza“ u kojoj je kulturna raznolikost

¹⁴⁷ “Cultural Heritage - a Key to the Future” (Strasbourg, 1996) Doc. MPC-4(96)7 p.1. Citirano iz Blake, navedeno delo, 73

¹⁴⁸ “Aspects of Heritage and Education” (Strasbourg, 1996), Doc.MPC-4(96)15 p.3. Citirano iz Blake, navedeno delo, 74

¹⁴⁹ Završni dokument sa IV Konferencije ministara zaduženih za kulturno nasleđe je dostupan na Internet stranici http://www.circulation-biens.culture.gouv.fr/pdf2/Helsinki_1996_EN.pdf

¹⁵⁰ „Convention for Safeguarding of Intangible Cultural Heritage“, Article 2, UNESCO, Paris, October 2003, <http://unesdoc.unesco.org/images/0013/001325/132540e.pdf>

prepoznata kao „definišuća karakteristika čovečanstva“ te da čini „zajedničko nasleđe čovečanstva“ koje treba negovati i čuvati u korist svih.“¹⁵¹ U tački 1 člana 4 kaže se da se kulturna raznolikost manifestuje „ne samo kroz različite načine na koje se kulturno nasleđe čovečanstva izražava, uvećava i prenosi posredstvom mnoštva kulturnih izraza, već i kroz različite oblike umetničkog stvaralaštva bez obzira na korišćenje sredstava i tehnologije.“; dok se u tački 7 zaštita definiše kao „usvajanje mera čiji je cilj očuvanje, osiguranje i unapređenje raznolikosti kulturnih izraza“.¹⁵² Ovom Konvencijom je dakle naglašena potreba da se kulturno nasleđe kao deo raznolikog bogatstva ljudskog izražavanja očuva i zaštiti. Njome su, takođe, eksplicitno spojeni kulturno nasleđe i umetničko stvaralaštvo čime je istaknuto prepoznavanje načina na koje nasleđe nastaje, bilo kao dela nastala korišćenjem elemenata koji su već prepoznati kao kulturno nasleđe bilo da je reč o sasvim novim (izvanrednim) delima raznovrsnog umetničkog stvaralaštva. Aguilar smatra da se kulturna raznolikost može zaštititi zaštitom ljudi koji proizvode raznovrsne kulturne elemente kao i kroz obrazovanje što uključuje i angažovanje medija kao i preispitivanje sistema obrazovanja.¹⁵³

Kulturno nasleđe jeste deo (materijalnog i duhovnog) pejzaža koji oblikuje društveno pamćenje i u kome se kulturni identitet formira i razvija. I kulturno nasleđe i društveno pamćenje „stvaraju afektivne i kognitivne međaše, obezbeđujući deljene reference na istorijsku promenu i kontinuitet.“¹⁵⁴ Stoga, zaštita kulturnog nasleđa jeste jedan od načina na koje se reprodukuje društveni život. Konvencije i preporuke UNESCO u većini država jesu smernice u pogledu zaštite, očuvanja i promovisanja kulturnog nasleđa pri čemu ključnu ulogu u tome ima država. Zaštita kulturnog nasleđa, a posebno od kada je prepoznato kao neobnovljiv resurs, značajan za čovečanstvo u celini, sprovodi se s obzirom na (univerzalnu) izvanrednost kulturnih elemenata koji se prepoznaju kao nasleđe. Pritom, u međunarodnim projektima pažnja se posvećuje pitanju da li je reč o formama ljudskog stvaralaštva distinktivnog (jedinственog) za određeno podneblje i/ili o formama nastalima sticajem istorijskih okolnosti i koje su zajedničke različitim (etničkim i kulturnim) grupama (na primer rimske građevine

¹⁵¹ “Convention on the Protection and Promotion of the Diversity of Cultural Expressions, UNESCO, Paris, October 2005 <http://unesdoc.unesco.org/images/0014/001429/142919e.pdf>

¹⁵² *ibid*

¹⁵³ M. del Carmen Aguilar, “Heritage: the Survival of Cultural Traditions in a Changing World”. *International Journal of Music Education* os-37, 2001, 70

¹⁵⁴ Arantes, A. Diversity, „Heritage and Cultural Politics“, *Theory Culture Society* 24 (2007), 290

rasute širom Evrope). U novije vreme, a kako ukazuje Hoder, (pr)ocena izvanrednosti pored kriterijuma kako što su retkost, kvalitet, raznolikost, uključuje uzimanje u obzir i pitanja ekonomske i razvojne vrednosti, religiozne senzitivnosti, i (opet) uloge nasleđa u formiranju identiteta.¹⁵⁵ Ukupno gledajući, opšti okvir procesa konzervacije može se prikazati u šest faza: „identifikacija lokaliteta ili objekata baštine (lokacija, identifikacija i dokumentacija); istraživanje i inventar (identifikacija i klasifikacija obilježja lokaliteta baštine ali i potencijalnih prepreka u upravljanju); određivanje politike konzervacije (ciljevi konzervacije i institucionalni okviri); označavanje i zaštita (određivanje stupnjeva zaštite lokaliteta / objekta baštine); restauracija i razvoj (fizički zadaci / aktivnosti koje na lokalitetu treba obaviti); upravljanje i interpretacija (uključuje kontinuirano praćenje i evaluaciju te uzima u obzir posjetitelje, odnosno potrebu za interpretacijom).“¹⁵⁶ Izazovi za ostvarivanje pune zaštite ogledaju se u manjku finansijskih sredstava, pritiscima okoline i političke volje, slaboj percepciji javnosti (nedovoljna obrazovanost građana o značaju kulturnog nasleđa).

Klimazevski, Bader i Nis se zalažu da se posebno u identifikaciji elemenata koji će postati kulturno nasleđe koristi metodologija inkluzivne etnografije jer je „svaki napor da se kulturno nasleđe zaštiti podrazumeva raznovrsne nosioce uloga¹⁵⁷ koji će biti uključeni u stvaranje onoga što će biti kanonizovano kao kultura i tradicija, i zato inkluzivni etnografski pristup dozvoljava istraživačima da stvore potpuniju sliku nasuprot jednostavnom oslanjanju na glasove nekolicine u odlučivanju šta se može konstituisati kao 'najtradicionalniji' ili 'najautentičniji' kulturni identitet.“¹⁵⁸

Učešće države posebno u očuvanju i zaštiti kulturnog nasleđa na njenoj teritoriji pre svega se ogleda u obezbeđivanju uslova u smislu zakonske i materijalne podrške ustanovama koje vrše neposrednu zaštitu a kao što su na primer arhivi, muzeji, zavodi za zaštitu spomenika kulture, ili, kao što je na primer slučaj u Nemačkoj, privatnim

¹⁵⁵ Videti: Hodder, I. „Cultural Heritage Rights: From Ownership and Descent to Justice and Well being“ *Anthropological Quarterly*, Vol. 83, No. 4 (Fall 2010), 863 Ovakav pristup oceni nasleđa se recimo vidi i u „Zakonu o kulturnim dobrima“ u kome je izvršena klasifikacija nasleđa, odnosno kulturnih dobara, kulturna dobra, kulturna dobra od velikog značaja i kulturna dobra od izuzetnog značaja. Videti: član 2 „Zakona o kulturnim dobrima“ (Službeni glasnik RS 71/94).

¹⁵⁶ Jelinčić, D. A. *Kultura u izlogu. Kratki vodič za upravljanje kulturnim dobrima*. Zagreb: Meandar media Biblioteka Intermedia knjiga 29, (2010), 56 - 57

¹⁵⁷ eng. „stakeholders“

¹⁵⁸ Klimazewski C., Bader E. G. and Nyce M. J, „Studying up (and down) the cultural heritage preservation agenda. Observations from Romania“. *European Journal od Cultural Studies* 15:479, (2012), 480

firmama koje se bave istraživanjima kulturnog nasleđa ili arheologijom, pri čemu se sama zaštita odvija uz odobrenje nadležnih instanci.

Republika Srbija je, kao pravni naslednik Jugoslavije, prihvatila odgovornost za poštovanje međunarodnih sporazuma potpisanih i ratifikovanih od vremena SFR Jugoslavije. Takođe, od početka 21. veka Republika Srbija je u više navrata isticala odlučnost da štiti, čuva i promovise kulturno nasleđe na njenoj teritoriji. Za sada poslednji izraz te odlučnosti je ratifikovanje UNESCO Konvencije o očuvanju nematerijalnog kulturnog nasleđa u maju 2010. godine, što je prema rečima ministra kulture g. Markovića, bila „najbrže ratifikovan međunarodni dokument u Srbiji“.¹⁵⁹

Kulturno nasleđe u Srbiji

Pravo na nasleđe je segment opštih ljudskih prava, i dobar sistem očuvanja nasleđa pre svega treba da omogući njegovo ispoljavanje ideniteta, ali i poboljšanje kvaliteta života.
Dušica Živković¹⁶⁰

Briga o kulturnom nasleđu deo je kulturne politike. Stoga, sagledavanje kulturne politike u oblasti kulturnog nasleđa jeste ilustrativan primer za sagledavanje kretanja kulturne politike Srbije, a posebno diskursa koji u njoj deluju.

Kulturnim nasleđem u Srbiji, njegovom zaštitom, očuvanjem i promocijom, tj. integrisanjem u život zajednica i nacije, bave se arhivi, biblioteke, kinoteka, muzeji i zavodi za zaštitu spomenika kulture. Arhivi, biblioteke i kinoteka fokusirani su na zaštitu i očuvanje onih elemenata kulture koji istraživačima (bilo amaterskim bilo profesionalnim) omogućavaju da dođu do zaključaka o pojavama koje su direktno ili indirektno uticale na određene ishode, bilo da je reč o na primer individualnim i porodičnim situacijama koje su u vezi sa određenim kontekstom i istorijskom situacijom bilo da je reč o širim grupama i zajednicama.

Zadatak zavoda za zaštitu spomenika kulture je, a prema „Zakonu o kulturnim dobrima“ (Službeni glasnik republike Srbije 71/94), da zaštite spomenike kulture, prostorno – istorijske celine, arheološka nalazišta i znamenita mesta. Poslove zaštite

¹⁵⁹ Skup „Promocija nematerijalnog kulturnog nasleđa Republike Srbije“, Etnografski muzej u Beogradu, 23. 12. 2011. godine (lična beleška)

¹⁶⁰ Dušica Živković, Izlaganje na konferenciji “Kulturna politika u oblasti kulturnog nasleđa i transformacija institucija”, Beograd, 22. maj 2009. U periodu od kraja 2008. do polovine 2012. godine gđa Živković je bila pomoćnica ministra kulture za kulturno nasleđe.

znamenitih mesta i zaštite prirodnih prostora u zaštićenoj okolini nepokretnog kulturnog dobra obavlja ustanova koja vrši delatnost zaštite prirode, tj. Zavod za zaštitu prirode.

Prema statutu *IKOM*-a (*The International Council of Museums*), “muzej je neprofitna, stalna institucija u službi društva i njegovog razvoja, otvorena za javnost, koja sakuplja, konzervira, istražuje, objavljuje i izlaže materijalne dokaze o ljudima i njihovoj sredini u cilju proučavanja, obrazovanja i uživanja.”¹⁶¹ „Muzeji“, kako kaže Gavrilović, „i danas, kao od početka svog postojanja, saopštavaju ono što je u društvu/kulturi označeno kao vrednost: tipovima programa za koje se odlučuju, publikom kojoj se obraćaju, ali i svim drugim segmentima svog rada/postojanja.“¹⁶² Iako su na izgled koncipirani kao svojevrsne baze podataka, u muzejima se stalno „stvaraju sekvence: izložbe, zbirke unutar zbirki, (re)organizacije i revizije zbirki, koje mogu pričati različite, često i suprotstavljene priče. Zbog toga se muzeji nikako ne mogu tretirati kao ukupna slika kulture (što, po opštoj definiciji, pretenduju da budu), nego samo kao jedna od mogućih, na različite načine uslovljenih slika kulture, istovremeno one iz koje predmeti potiču i one koja je formirala muzej.“¹⁶³ Značaj muzeja ogleda se i u tome što su, još od kraja 18. i početka 19. veka (dakle ubrzo po svom nastanku), postali veoma važan element izgradnje nacionalnog identiteta i “imali su važnu ulogu u definisanju dominantnih državnih vrednosti u mnogim delovima sveta.”¹⁶⁴ Muzeji su, prema Huper-Grinhil, originalno imali dve funkcije: elitni hramovi umetnosti i „utilitarnog instrumenta za demokratsku edukaciju.“¹⁶⁵ Kasnije im je pridodata i treća funkcija: instrument disciplinarnog društva. Na kraju 20. veka uloga muzeja u društvu je počela da se menja: iako su akvizicija i kolekcija materijala i dalje važan deo muzejske delatnosti, muzeji su sve više počeli da se okreću ostvarivanju komunikacije sa posetiocima. „Nova muzeološka paradigma i imenom – *nova muzeologija* (...) pokušava da raskine sa dva veka tradicije ekskluzivnosti i elitizma muzeološkog rada (...) i da se obrati svim segmentima društva uključujući socijalno /

¹⁶¹ Statut *IKOM*-a dostupan je na Internet stranici <http://icom.museums/statutes.html>

¹⁶² Gavrilović, LJ. *Kultura u izlogu: ka novoj muzeologiji*, Beograd: Posebna izdanja Etnografskog instituta SANU knjiga 60. (2007), 53

¹⁶³ Gavrilović, LJ. *O politikama, identitetima i druge muzejske priče*, Beograd: Posebna izdanja Glasnika Etnografskog muzeja br. 65, (2009), 21 - 22

¹⁶⁴ Šimić, M. „Izlaganje narodnosti kao tradicionalne kulture u Etnografskom muzeju u Beogradu: Istraživanje muzejske modernističke prakse“, u: *Muzeji u Srbiji: Započeto putovanje*, priredili: LJ. Gavrilović i M. Stojanović, Beograd, Muzejsko društvo Srbije, 2008, 47

¹⁶⁵ Hooper-Greenhill *The Museum in Disciplinary Society*, (1989) 63 Citirano iz Bennett, T. (2003) “The Political Rationality of the Museum”. U *Critical Cultural Policy Studies*, J. Lewis and T. Miller (eds) Blackwell Publishers Ltd, 180

kulturno isključene grupe. Muzeji se počinju smatrati ne samo mestom čuvanja i, eventualno, stvaranja znanja, nego pre svega mestom kreiranja identiteta (regionalnog, lokalnog, grupnog, individualnog), a muzeološki rad integralnim delom, čak zamajcem društvene promene. Fokus muzeološkog rada pomerio se tokom tog perioda „sa paradigme zbirke i kustosa na paradigmu izložbenog medija“ (Šola 2002: 51), izlazeći istovremeno iz tesnih okvira muzejske zbirke/zgrade u šire društveno okruženje.¹⁶⁶

Kulturno nasleđe i ustanove koje se njime u Srbiji bave već duže vreme se nalaze u situaciji koja bi se teško mogla opisati rečju „dobra“. S jedne strane, poslednjih godina relativno često se u novinama i na Internet stranicama domaćih medija može pročitati o krađama spomenika i o njihovom završavanju na stovarištima sekundarnih sirovina¹⁶⁷. Takođe, širom Srbije veliki broj građana koji bilo slučajno (na primer oruči njive) bilo namerno tragajući za zakopanim blagom (tzv. „divlji arheolozi“) svoje nalaze radije preprodaju na crnom tržištu nego što prijavljuju nadležnim instancama (MUP i ustanove kulture).¹⁶⁸ Osim toga, brojni lokaliteti (mada se iz godine u godinu njihov broj ipak smanjuje) služe kao izvor građevinskog materijala ili kao smetlišta ili kao javni toaleti. Najzad, veliki broj objekata koji su stavljeni pod zaštitu (odnosno uvršteni u evidenciju / registar nepokretnog kulturnog nasleđa) uprkos priznavanju značaja (činjenica da su stavljeni pod zaštitu) usled nedostatka sredstava (kako države tako i

¹⁶⁶ Gavrilović, *Kultura u izlogu*, 8-9

¹⁶⁷ Videti na primer: Paković, Z. „Kradljivci spomenika“ u *Politika: Kulturni dodatak* 26. 02. 2011.

<http://www.politika.rs/rubrike/Kulturni-dodatak/Kradljivci-spomenika.lt.html> „Filmska krađa u Kamenovu: ukraden spomenik pčeli težak 300 kilograma!

<http://www.pressonline.rs/info/hronika/147815/filmska-kradja-u-kamenovu-ukraden-spomenik-pceli-tezak-300-kilograma.html> „Oštećeni spomenici i fontane na Paliću“

<http://www.subotica.com/m/vesti/osteceni-spomenici-i-fontane-na-palicu-id13614.html> „GPS protiv krađe spomenika kulture“ *B92.net* 20. 08. 2011.

http://www.b92.net/kultura/vesti.php?nav_category=1087&yyyy=2011&mm=08&dd=20&nav_id=536266 itd

¹⁶⁸ Mada prema informacijama dobijenim u razgovorima sa ljudima iz različitih ustanova kulture u Srbiji (pre svega muzeja), lokalni divlji arheolozi ponekad neoficijelno pregovaraju sa ustanovama kulture tako da deo „slučajnih“ nalaza ipak završi u muzejima. O tzv. „arheološkoj mafiji“ ili „divljim arheolozima“ videti na primer i Gligorijević, J. i Jovanović, T. „Arheološka mafija u Srbiji: Otimači blaga“, *Vreme* br. 636 <http://www.vreme.com/cms/view.php?id=334908> ; „Divlji arheolozi haraju Topličkim krajem“, *Blic*, 8. 12. 2008. <http://www.blic.rs/Vesti/Srbija/69052/Divlji-arheolozi-haraju-Toplickim-krajem>

njenih građana) propada.¹⁶⁹ S druge strane, ustanove kojima je zadatak da čuvaju, štite i promovišu kulturno nasleđe u ostvarivanju svoje delatnosti pre svega zavise od države.

Otkako su se krajem 18. i u 19. veku počele formirati moderne nacionalne države, kulturna politika je postala jedan od segmenata opšte državne politike. Od osnivanja Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca koja je kasnije postala Jugoslavija, kulturna politika je u nadležnosti države. To je značilo da se na teritoriji koju država zauzima izgradi kulturni sistem i razviju nacionalni i kulturni identitet. Država je zapravo na sebe preuzela ulogu da obezbedi uslove za kulturno i umetničko stvaralaštvo i kulturni život građana na svojoj teritoriji. Obezbeđivanje uslova podrazumeva zakonsku i finansijsku potporu te organizacione (planiranje, upravljanje, osnivanje novih ustanova i sl. i vrednosno idejne (vrednovanje, nagradjivanje i sl) instrumente neophodne za obavljanje osnovne delatnosti koja u ovom našem konkretnom slučaju podrazumeva brigu o kulturnom nasleđu. Sudbina institucija kulture, kao što su zavodi za zaštitu spomenika i muzeji, je time vezana za sudbinu države. Ustavom iz 1974. godine konstitucionalizovan je sistem samoupravljanja. Ovaj sistem je podrazumevao prelazak sa državnog na paradržavni model kulturne politike; procedura odlučivanja se zasnivala na dogovaranju i planiranju a finansiranje je decentralizacovano. Početkom '90-ih, kada se na vlasti ustalio Milošević i njegov režim, ovaj decentralizovan sistem je ukinut a Republika je ponovo sebi dodelila ulogu glavnog „junaka“ koji obezbeđuje uslove za razvoj kulture, uključujući i rad ustanova. Međutim, sve lošija ekonomska situacija uzrokovala je da sredstva postanu sve skromnija i, što je možda još važnije, slabljenje motivacije zaposlenih u ustanovama da se angažuju više od svakodnevnih rutina. Ishod je bila veoma loša situacija koja je muzealce navela da se oktobra 2001. godine okupe u Kruševcu na seminaru o jugoslovenskoj muzeologiji nazvanom „Kako dalje?“. Cilj ovog skupa bio je da se „zaustavi proces daljeg urušavanja muzeja i degradacije muzejske struke u celini, kao i da podstaknu otvaranje puteva za promene i

¹⁶⁹ Najobimniji poduhvat evidentiranja graditeljskog nasleđa izveden je u okviru projekta Republičkog zavoda za zaštitu spomenika kulture „Atlas narodnog graditeljstva“. Projekat su realizovali savetnici Republičkog zavoda Božidar Krstanović i Estela Radonjić – Živkov. Na činjenicu da to što je objekat pod zaštitom ili što je tu živela neka znamenita ličnost ne znači da ne propada ukazivano je i od strane stručnjaka na različitim događajima ali i u medijima videti na primer tekst „Kuće velikana propadaju“ na <http://www.021.rs/Novi-Sad/Vesti/Kuce-velikana-propadaju.html> „Propada kuća kneza Miloša“, Glas javnosti 18. 06. 2009. <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/ljudi-i-dogadjaji/glas-javnosti-18-06-2009/propada-kuca-kneza-milosa> ; „Propadaju uz državnu zaštitu“, Pravda, 25. 02. 2011. <http://www.pravda.rs/2011/02/25/propadaju-uz-drzavnu-zastitu/?lng=lat>

poboljšanja u kulturi...“¹⁷⁰ Teme o kojima se na ovom skupu govorilo obuhvatale su funkcionisanje muzeja (prostor, finansije, ljudski resursi), pitanja saradnje, dokumentacije, rada sa publikom. Zaključci su formulisani tako da relevantnim akterima (državnim organima i institucijama, strukovnim udruženjima i drugim udruženjima građana koja se bave muzeologijom i nasleđem, i zainteresovanim pojedincima) ukažu na probleme i sugerišu pravce delovanja kako bi se ti problemi rešili.

Ministarstvu kulture je skrenuta pažnja na šest grupa potreba u čijem je zadovoljavanju uloga Ministarstva ključna: utvrđivanje realnog stanja (od Ministarstva je zatraženo da od Zavoda za proučavanje kulturnog razvitka naruči istraživanje stanja u muzejima a ukazano je i na loše uslove u kojima se obavlja delatnost muzeja, što se pre svega odnosi na prostor); tehničko – organizaciono unapređenje muzejskih službi (pomoć Ministarstva u pogledu poboljšanja protoka informacija o svim važnim i relevantnim pitanjima vezanim za rad muzeja uključujući i formiranje dokumentacionog centra i iznalaženje finansijske podrške); snaženje materijalne podrške zaštiti kulturnih dobara (osnivanje Fonda za otkup predmeta od nacionalnog i izuzetnog kulturnog i umetničkog značaja na osnovu predloga muzeja, podsticanje lokalnih samouprava da uzmu većeg učešća u obnovi starih zdanja i drugih spomenika kulture); unapređivanje upravno – pravne organizacije muzejskih službi i njihove efikasnosti (pored potrebe da se unapredi zakonska regulativa koja se direktno odnosi na rad muzeja istaknuta je i potreba da se kroz regulativu iz oblasti poreske politike podstaknu preduzeća da ulažu u kulturu); podsticanje međuresorne saradnje (uspostavljanje saradnje sa Ministarstvom prosvete a kako bi se kulturna baština uvela u školske programe, unapređenje saradnje sa naučnim i visokoškolskim institucijama, poslediplomski kursevi muzeologije); poboljšavanje stanja muzeja i rešavanje problema i potreba.

Strukovnim organizacijama i zainteresovanim pojedincima upućene su preporuke koje se tiču: povezivanja i uzajamne saradnje (jačanje mreža i strukovnih organizacija); izložbi (modernizacija postavki, reagovanje na potrebe publike); zbirki i dokumentacije (sređivanje dokumentacije, uvođenje kriterijuma prikupljanja muzejskih predmeta u skladu sa postojećim zbirkama, registrovanje kolekcionara i organizovanje edukacije iz preventivne konzervacije); izdavaštva, biliblioteka i naučnog rada (praćenje

¹⁷⁰ Dokument o seminaru o jugoslovenskoj muzeologiji „Kako dalje?“ dostupan je na Internet stranici: <http://www.ncd.matf.bg.ac.rs/yuicom/sr/dokumenti/svidosckurs1.htm>, stranica posećena 22. maja 2012.

novih pravaca u naukama od značaja za muzejsku delatnost, popisivanje arhivske građe koja se čuva u muzejima, razvijanje programa naučne obrade muzejskog materijala); usavršavanja i vrednovanja rada (nezavisne komisije za stručne ispite, redefinisane zaduženja kustosa pedagoga, razvijanje kadrovskog menadžmenta, razvijanje programa evaluacije muzejske delatnosti).

Sedam i po godina kasnije, krajem marta 2009. godine, Sektor za kulturno nasleđe Ministarstva kulture i informisanja otpočeo je sa organizacijom konferencije „Kulturna politika u oblasti kulturnog nasleđa i transformacija institucija“. Za potrebe ove konferencije Sektor ministarstva je od Zavoda za proučavanje kulturnog razvitka naručio dva istraživanja čiji je cilj ispitivanje aktuelnog stanja u ustanovama koje se bave kulturnim nasleđem: muzejima (istraživanje *Muzeji Srbije – aktuelno stanje*) i zavodima za zaštitu spomenika kulture (*Zavodi za zaštitu spomenika kulture – aktuelno stanje*).¹⁷¹

Kada je reč o muzejima, istraživanje je pokazalo da je jedan od najvećih problema muzeja prostor i to i izložbeni i radni i za smeštaj i čuvanje eksponata (depoi). Drugi veliki problem je osavremenjivanje vođenja dokumentacije i digitalizacija zbirki. Treći veliki problem su ljudski resursi. Od ispitanih 69 muzeja (što je 75% svih muzeja u Srbiji), 51% je navelo da im sadašnja struktura zaposlenih ne omogućava uspešan rad te da vlada veliki nedostatak stručnih kadrova kao što su na primer konzervatori, pedagozi, etnolozi, istoričari, istoričari umetnosti, itd. S tim u vezi je i dodatna / permanentna edukacija zaposlenih koja je u 30,4% ispitanih muzeja navedena kao jedan od prvih pet prioriteta u radu ustanove. Iako bi se dalo pomisliti da su problem broj jedan, finansije su retko isticane kao važan problem u funkcionisanju muzeja. Ipak, dva

¹⁷¹ Istraživanja su sprovedena na osnovu opsežnih upitnika koji su elektronskoj formi dostavljani muzejima odnosno zavodima za zaštitu spomenika kulture. Upitnik za muzeje sačinio je tim: mr Maša Vukanović, mr Slobodan Mrđa i Dragana Martinović (istraživači Zavoda za proučavanje kulturnog razvitka) uz pomoć gđe. Nede Jevremović (šefa Odeljenja za dokumentaciju Narodnog muzeja u Beogradu); gđe. Aleksandre Savić (kustosa Prirodnjačkog muzeja), Saše Srečkovića (kustosa Etnografskog muzeja) i mr. Vladimira Krivošejeva (direktora Narodnog muzeja u Valjevu). Rezultati istraživanja objavljeni su u Vukanović, M. “Muzeji Srbije – aktuelno stanje”, *Kultura* br. 124, str. 243 – 257 te u publikaciji Zavoda za proučavanje kulturnog razvitka *Muzeji Srbije – aktuelno stanje*. Ova publikacija dostupna je na Internet stranici www.zaprokul.org.rs Upitnik za zavode za zaštitu spomenika kulture pripremili su mr Maša Vukanović i mr Slobodan Mrđa (Zavod za proučavanje kulturnog razvitka) i Gordana Mitrović (savetnica u Republičkom zavodu za zaštitu spomenika kulture). Podaci iz ovog istraživanja su delimično predstavljeni u izlaganju gđe Pavlović – Lončarski na konferenciji “Kulturna politika u oblasti kulturnog nasleđa i transformacija institucija”. Deo podataka koji se odnose na finansiranje zavoda prikazan je u publikaciji Vukanović, M. *Pogled na kulturu. Zakoni i prakse u Srbiji i pet država članica Evropske unije*. Zavod za proučavanje kulturnog razvitka, 2011. Ova publikacija je dostupna na www.zaprokul.org.rs

od tri glavna problema (prostor i ljudski resursi) jesu tesno povezani sa finansijama.¹⁷² Najzad, pretposljednje pitanje u inače obimnom upitniku bilo je da se brojevima od jedan do deset označi redosled prioriteta u radu (dato je deset prioriteta). Etika u vreme devastacije i krađa kulturnog nasleđa se na ovoj listi prioriteta našla se poslednjem mestu.

Istraživanje sprovedeno među zavodima za zaštitu spomenika kulture je pokazalo da su prioriteti u radu ovih ustanova usmereni ka dokumentaciji, reviziji i digitalizaciji, permanentnoj edukaciji, poboljšanju menadžmenta, unapređivanju saradnje u zemlji i inostranstvu. Pri dnu liste prioriteta (sedmi od devet, znači ipak nešto više rangirano u odnosu na muzeje) nalazi se etika u vreme devastacije i krađa. U odnosu na ove prioritete problemi se tiču nedostatka stručnog kadra, neusklađenosti finansiranja, manjkavosti u saradnji sa opštinama i različitim ministarstvima. Takođe, tri zavoda su eksplicitno navela potrebu za donošenjem adekvatnih propisa (zakona ili uredbe) kojima bi se regulisao rad zavoda za zaštitu spomenika kulture. U vezi sa poštovanjem zakona jedan zavod je naveo da investitori (kojima je potrebna dozvola nadležnog zavoda) ponekad ne poštuju zakonske odredbe.

Istraživanje aktuelnog stanja u zavodima za zaštitu spomenika kulture zaključeno je pred samu konferenciju sa 100% prikupljenih odgovora. Rezultati ovog istraživanja, kao što je već napomenuto, delimično su prikazani u izlaganju gđe. Pavlović – Lončarski, (tada) direktorke Republičkog zavoda za zaštitu spomenika kulture. Do pred konferenciju prikupljeni su upitnici iz 53 muzeja, odnosno 57,6% svih muzeja koji rade u Srbiji a te preliminarne rezultate je na samom kraju konferencije izneo g. Lazarević, (tada) direktor Zavoda za proučavanje kulturnog razvitka.

Podaci su važni za javne politike. Aptrop je pisao „Diskurs javnih politika pre teži da ubedi nego da opiše. U paradigmi javnih politika integralni su žanr i stil. Jezik nije jedini način za razumevanje javnih politika ili njihovih analiza ali on nesumnjivo ima distinktivne i posledične stilove prakse (...) Dok jezik javne politike predstavlja politike kao da su rukovođene podacima, povremeno se žaleći na 'nedostatak podataka', on maskira opseg u kome je javna politika rukovođena podacima (nedostatak 'odgovarajućih' podataka), birajući podatke koje preferira. (...) Jezik javnih politika i njihovih analiza traži moć kroz karakteristično objavljivanje da se problemi javnih

¹⁷² detaljnije o ovome videti: Vukanović, M. „Muzeji Srbije – aktuelno stanje“, *Kultura* 124, Beograd: Zavod za proučavanje kulturnog razvitka (2009)

politika mogu rešiti 'krpljenjem rupa' u istraživačkim informacijama kroz obezbeđivanje novih i odgovarajućih neutralnih podataka.“¹⁷³

Konferencija „Kulturna politika u oblasti kulturnog nasleđa i transformacija institucija“ je održana 22. i 23. maja 2009. godine u Beogradu. S obzirom na u trenutku održavanja konferencije dostupne podatke predstaviću zaključke sa ove konferencije. Oni su naslovljeni „Deset zapovesti o kulturnoj baštini“.¹⁷⁴

1. uspostavićemo i usaglasiti domaću i međunarodnu legislativu u vezi sa materijalnom i nematerijalnom kulturnom baštinom. U ovom trenutku i dalje je na snazi „Zakon o kulturnim dobrima“. S obzirom na činjenicu da je donesen 1994. godine, razumljivo je da je zastareo posebno kada se na umu ima razvoj tehnologije. Na sajtu Ministarstva kulture, informisanja i informacionog društva u sekciji propisi u prvoj polovini 2008. godine postavljeni su nacrti dva zakona: „Radna verzija zakona o muzejskom nasleđu“ i „Prednacrt zakona o nepokretnom kulturnom nasleđu“.¹⁷⁵ Oba su bila prilično obimna: radna verzija „Zakona o muzejskom nasleđu“ imala je 214 članova a iz prvog člana saznajemo da je predmet ovog zakona da se uredi „sistem zaštite i korišćenja muzejskog nasleđa i utvrđuju uslovi za obavljanje i razvoj delatnosti zaštite muzejskog nasleđa.“; prednacrt Zakona o nepokretnom kulturnom nasleđu imao je 192 člana a iz prvog člana saznajemo da se ovim zakonom uređuju „istraživanje, proučavanje, zaštita i korišćenje nepokretnog kulturnog nasleđa i uslovi i način obavljanja delatnosti istraživanja, proučavanja, zaštite i korišćenja nepokretnog kulturnog nasleđa.“ Međutim, na konferenciji o zakonskim rešenjima najviše je bilo reči u uvodnom izlaganju ministra koji pak nije govorio o ovim zakonskim rešenjima. Na konferenciji se nije govorilo ni o nekim pravnim problemima sa kojima se neki od muzeja suočavaju, smatrajući ih jednom od glavnih kočnica u radu, a kao što je pravni status pre svega muzeja u sastavu.¹⁷⁶

¹⁷³ Apthorpe, R. "Writing development policy and policy analysis plain or clear. On language, genre and power". U *Anthropology of Policy. Critical perspectives on governance and power*, Shore C. and Wright, S. (eds) London and New York: Routledge, 1997, 55-56

¹⁷⁴ Saopštenje Ministarstva kulture, <http://www.kultura.gov.rs/lat/node/14318>

¹⁷⁵ Najave ovih zakona date su na konferencijama za štampu Ministarstva kulture. Videti tekstove: *Novi nacrt zakona o kulturi*, Danas, 21. 04. 2008. str 23, *Predstavljen prerađen tekst nacrta zakona o kulturi*, Danas, 22. 04. 2008. str 24, *Korak ka svetu*, Večernje novosti, 21. 04. 2008. <http://www.novosti.rs/vesti/kultura.71.html:214311-Korak-ka-svetu>

¹⁷⁶ Pitanje muzeja u sastavu, depandanasa i „radnih jedinica“ bio je problem i pri pravljenju upitnika za ispitivanje aktuelnog stanja u muzejima. U aneksu VIII statuta *IKOM-a* stoji da muzeji mogu da budu i kulturni centri i druge ustanove koje olakšavaju čuvanje, kontinuitet i upravljanje pokretnim i nematerijalnim kulturnim dobrima baštine.

2. **uređićemo baze podataka i ustanoviti nacionalni registar kulturnih dobara, nepokretne, pokretne i nematerijalne baštine;** „Zakon o kulturnim dobrima“ kao obavezu predviđa vođenje registra. Prema rezultatima istraživanja, podatke u centralni registar unosi 56,5% muzeja koji su na upitnik odgovorili. Kada je reč o zavodima za zaštitu spomenika kulture, svih 14 zavoda unosi podatke u centralni registar. Dakle, centralni registri postoje i podaci se u njih unose. Uređivanje baza podataka uslovljeno je sređivanjem dokumentacije. I u muzejima i u zavodima za zaštitu spomenika kulture vođenje dokumentacije je jedan od najvećih prioriteta u radu. U 82,6% ispitanih muzeja dokumentacija, revizija i digitalizacija zbirke je među prvih pet prioriteta. U 93% zavoda dokumentacija, revizija i digitalizacija su među prva tri prioriteta (u 50% je prioritet broj 1). Pravila po kojima se dokumentacija u muzejima vodi i dalje su ona iz pre-kompjuterskog doba. Obrada zbirke u muzejima najčešće se radi na tradicionalan način, što podrazumeva ulaznu (kolektorsku) knjigu, inventarsku knjigu i stručno-naučne kartone. U dobijenim pismenim i usmenim odgovorima, često je isticano da postojeća zakonska regulativa u oblasti vođenja dokumentacije zahteva poštovanje zastarelih pravila. Po zakonu i prema postojećim propisima, muzeji u Srbiji su i danas (početak 21. veka, kompjuteri stigli još pre desetak godina, a nešto skorije i digitalni fotoaparati i kamere) obavezni da vode inventar crno - belih fotografija i negativa. Podaci o obrađenosti zbirke pokazuju da je u svim ispitanim muzejima obrađeno 21,5% predmeta. Veliki procenat bez odgovora o obrađenosti (60,9% predmeta), kao i veliki procenat bez podataka o konzervaciji predmeta, ukazuje na nesređenost koja vlada u ovom veoma važnom segmentu rada muzeja.

U „Radnoj verziji zakona o muzejskom nasleđu“ bilo je predviđeno postojanje dve centralne ustanove čiji je zadatak, između ostalog, da objedinjuju i povezuju aktivnosti i specijalizovana znanja radi unapređenja muzejske delatnosti i rada muzeja i zaštite muzeološkog nasleđa, Centralni institut za konzervaciju (odluku o osnivanju ovog centra Vlada Republike Srbije je donela 22. januara 2009. a s radom se počelo 1. oktobra iste godine) i Centralni institut za muzeologiju.

Vođenje dokumentacije u zavodima podrazumeva osnovnu, projektnu, istraživačku i tehničku dokumentaciju. Na osnovu dokumentacije u periodu od 2006. do 2008. godine za nepokretna kulturna dobra od strane četrnaest zavoda predloženo je ukupno 195 objekata.

3. **obezbedićemo modele akreditacija državnih i privatnih institucija zaštite, precizirati uslove za dobijanje personalnih licenci za profesije iz domena zaštite kulturnih dobara kao i afirmisati centre izvrsnosti u domenu zaštite kulturnog nasleđa;** Zakonska rešenja koja su bila dostupna na sajtu Ministarstva predviđala su licenciranje i akreditiranje. Tako su u „Radnoj verziji zakona o muzejskom nasleđu“ predviđene personalne licence za muzeološko osoblje. U članovima 140 do 149 precizirani su uslovi za izdavanje, produžavanje i oduzimanje odobrenja za samostalni rad, odnosno personalne licence. Prema članu 141 personalna licenca je javna isprava kojom se muzeološkom radniku odobrava samostalan rad na zaštiti muzejskog nasleđa. Personalnu licencu a na osnovu položenog stručnog ispita muzeološkom osoblju (kustos, konzervator-restaurator, preparator, tehničar) izdaje Centralni institut za muzeologiju. Licenca važi pet godina a potom se može obnavljati. Takođe, ova verzija zakona predviđala je i akreditiranje muzeja i to akreditiranje za učešće u obrazovnim programima visokoškolskih ustanova kao i akreditiranje za obavljanje naučno-istraživačkog rada. „Prednacrt zakona o nepokretnom kulturnom nasleđu“ takođe je predviđao personalne licence (za odgovornog projektanta konzervatora, odgovornog rukovodioca radova na izvođenju mera tehničke zaštite i odgovornog konzervatora rukovodioca istraživanja), licence u oblasti istraživanja i zaštite nepokretnog kulturnog nasleđa za pravne subjekte, službene legitimacije za zaposlene na određenim poslovima u zavodu kao i odobrenja za arheološka iskopavanja i istraživanja. I „Zakon o kulturi“, koji je u fazi nacrtu bio dostupan učesnicima konferencije, nagoveštava licenciranje u ustanovama gde je to neophodno a radi upisa u evidenciju lica koja samostalno obavljaju umetničku ili drugu delatnost u oblasti kulture.¹⁷⁷ Pošto regulativa u oblasti kulturnog nasleđa nije menjana ni ove ideje nisu još uvek nije zaživele.

4. **uvažavaćemo i primenjivati načela poslovne politike, uz plansko i kontinuirano obezbeđivanje dodatnih vidova prihoda;** Ovde je zapravo reč o nastojanjima da se poveća učešće alternativnih vidova finansiranja u strukturi budžeta ustanova zaštite. Istraživanje je pokazalo da su sopstveni prihodi činili više od 50% ostvarenog budžeta u 2008. godini u 3,8% ispitanih muzeja. Alternativni vidovi finansiranja kao što su donacije činili su do 5% ostvarenog budžeta u 2008. godini u

¹⁷⁷ Reč je o sadašnjem članu 61 Zakona o kulturi koji je i u Nacrtu postojao. Ovde treba podsetiti da su muzealci kao i predstavnici zavoda za zaštitu spomenika kulture učestvovali u javnoj raspravi o „Nacrtu zakona o kulturi“. Videti tekst: *Odličan početak*, Danas, 02. 10. 2007.

17% muzeja dok su sponzorstva činila do 5% ostvarenog budžeta u ovoj godini u 7% ispitanih muzeja. Kada je reč o ostvarenom budžetu za 2008. godinu u zavodima za zaštitu spomenika kulture sponzorstvo je dobio samo jedan zavod i to je činilo 38% ostvarenog budžeta tog zavoda, dok su donacije dobila tri zavoda i ta sredstva su u ostvarenom budžetu činila do 1%¹⁷⁸. Zakonska osnova za ulaganja u kulturu nalazi se u „Pravilniku o ulaganjima u oblasti kulture koja se priznaju kao rashod“ (Službeni glasnik RS 9/02) i „Zakonu o porezu na dobit preduzeća“ (Službeni glasnik RS 25/2001). Nema podataka o tome koliko se mogućnosti predviđene ovim aktima u praksi zaista ostvaruju.

5. uspostavićemo mrežu zavoda za zaštitu kulturnog nasleđa i mrežu muzeja, i povezaćemo ih sa srodnim organizacijama u Regionu Jugoistočne Evrope;

Zavodi za zaštitu spomenika kulture su umreženi a Republički zavod za zaštitu spomenika kroz mejling liste održava bliske kontakte. Zahvaljujući toj činjenici u roku od mesec dana otkako su upitnici za istraživanje aktuelnog stanja poslati odgovori su stigli iz svih četrnaest zavoda. Muzeji su nešto labavije povezani pre svega kroz rad krajem 2001. i početkom 2002. godine obnovljeno Muzejsko društvo Srbije.

Kada je reč o članstvima u profesionalnim asocijacijama u 88% ispitanih muzeja zaposleni su članovi neke domaće profesionalne asocijacije kao što su Muzejsko društvo Srbije, Srpsko arheološko društvo, Društvo konzervatora Srbije, Etnološko-antropološko društvo. Članove u međunarodnim profesionalnim asocijacijama ima 49% ispitanih muzeja. Reč je pre svega o IKOM, IKOMOS i IKROMOS. U zavodima zaposleni su najčešće članovi asocijacija kao što su Društvo konzervatora, Srpsko arheološko društvo, i sl.

6. razvijaćemo aktivnu i kontinuiranu međunarodnu saradnju kao neophodni oblik programskih i obrazovnih aktivnosti;

7. stimulisaćemo intenzivniju saradnju između naučnih ustanova i ustanova zaštite kulturne baštine;

U upitnicima prosleđenim muzejima pitanja o saradnji su bila raščlanjena na saradnju na istraživačkim projektima i saradnju u vezi sa izložbama. Na istraživačkim projektima sa drugim muzejima, ustanovama i organizacijama saraduje 90% ispitanih muzeja. Pored drugih muzeja, saradnja se najčešće ostvaruje sa zavodima za zaštitu

¹⁷⁸ Zavod za zaštitu spomenika kulture Beograda – 0,25% ostvarenog budžeta u 2008, Zavod za zaštitu spomenika kulture Subotica – 0,88%, i Zavod za zaštitu spomenika kulture Kragujevac – 0,8%.

spomenika kulture, različitim fakultetima pre svega pri Beogradskom univerzitetu, institutima, galerijama, ali i sličnim ustanovama iz inostranstva. U vezi sa izlozbama saradnju sa drugim muzejima i ustanovama ostvaruje 98% ispitanih muzeja. Na ovom polju pak dominira saradnja sa drugim muzejima u zemlji i inostranstvu ali se saraduje i sa drugim ustanovama. Kako bi svoje kolekcije i izložbe približili što većem broju posetioca 88% ispitanih muzeja je navelo da saraduje sa turističkom organizacijom.

Očigledno je da mreže postoje kao i da se neka saradnja odvija. Međutim, saradnja nije nešto što je jednom i zauvek, na njoj uvek treba raditi.

8. unapređivaćemo sve vidove rada sa publikom, kroz specijalizovane programe za različite ciljne grupe; Istraživanje je pokazalo da se posebni programi kao što su tribine, predavanja, promocije i koncerti jedan put mesečno organizuje 23% ispitanih muzeja. U odnosu na određene ciljne grupe (deca predškolskog uzrasta, deca školskog uzrasta, odrasli i osobe s invaliditetom), najčešće se organizuju programi namenjeni deci školskog uzrasta, deci predškolskog uzrasta i odraslima. Najređe se organizuju posebni programi namenjeni osobama s invaliditetom. Rad sa publikom našao se na trećem mestu liste prioriteta muzeja u 10% ispitanih muzeja (ni u jednom na prva dva) dok se u 43% ispitanih muzeja našao na jednom od poslednja tri mesta na listi prioriteta. Rad sa korisnicima u zavodima za zaštitu spomenika kulture takođe je nisko rangiran – u 36% zavoda među poslednja tri mesta na listi prioriteta a u 21% zavoda na jednom od prva tri mesta.

9. razvijaćemo digitalizaciju kulturnog nasleđa i obogaćivati forme njegove prezentacije; Kao što je u komentaru na drugu „zapovest“ već napomenuto, važeća zakonska rešenja iz razloga zastarelosti ne podržavaju digitalizaciju. Međutim, iako zakonom nije propisano, trećina ispitanih muzeja, uključujući i neke od centralnih institucija, za vođenje dokumentacije koristi sopstvenu kompjutersku aplikaciju. U nekoliko upitnika eksplicitno je napisano da su od centralnih muzejskih institucija traženi programi (“softveri”) za digitalizaciju. Očigledno je da među muzealcima postoji želja da se jedna od osnovnih muzejskih delatnosti osavremeni. Međutim, iako je još od 1996. godine bilo pokušaja da se uspostave zajednički kriterijumi za digitalno vođenje dokumentacije¹⁷⁹, a 2000. je pokrenut MISS (“Muzejski informacioni sistem

¹⁷⁹ Videti: Mitrović, M. “Muzejski informacioni sistem Srbije i zaštita narodnih igara u dokumentacionom smislu”, u: *Muzeji u Srbiji: Započeto putovanje*, priredili: LJ. Gavrilović i M. Stojanović, Beograd, Muzejsko društvo Srbije, 2008, 107–113; Cvetković, M. “Etnomuzikološka dokumentacija – pomaci i

Srbije”), te osnovan Nacionalni centar za digitalizaciju, do dana današnjeg nije uspostavljen jedinstveni informacioni sistem, niti je legislativa unapređena. Digitalizacija je, za sada, najuočljivija kada je reč o snimljenosti zbirki. Stalna postavka snimljena je u 71% ispitanih muzeja. Razvrstano po zbirkama, odnos analognih i digitalnih snimaka je, aproksimativno, pola-pola. Fotodokumentaciju i inventar negativa vodi 63,8% ispitanih muzeja. Dokumentaciju o nematerijalnoj građi ima 46,4% ispitanih muzeja, što je podatak koji govori o tome da se ovoj izuzetno osetljivoj građi i dalje poklanja nedovoljna pažnja.

Nijedan zavod za zaštitu spomenika kulture ne koristi neku kompjutersku aplikaciju za vođenje registra nepokretnih kulturnih dobara. Zbirno posmatrano u fototekama zavoda preovlađuje digitalna dokumentacija (na kompakt-diskovima i DVD-ovima) mada se i dalje vodi analogna dokumentacija (negativi).

10. podstićemo medije na aktivniju ulogu u stručnom prikazivanju stanja u oblasti kulturne baštine i u povećavanju stepena socijalne odgovornosti za kulturno nasleđe. Istraživanja pokazuju da sa medijima više puta mesečno komunicira četiri zavoda dok preostalih deset to čini povremeno, odnosno kada imaju nešto da kažu. Kontakte sa medijima ima povremeno u zavisnosti od događanja održava 34 muzeja (59% muzeja koji su odgovorili). U 99% slučajeva mediji objavljuju informacije dobijene od muzeja. Saradnjom sa medijima zadovoljno je 71% ispitanih muzeja a nezadovoljno 24% muzeja koji su popunjene upitnike dostavili. Podsticanje medija da uzmu aktivniju ulogu u prezentovanju kulturne baštine i podsticanju na socijalnu odgovornost za kulturno nasleđe, pak, jeste važna stvar koja uključuje i kontinuiran rad.

Polazeći od Fukoovog mišljenja da se razvoj modernih oblika upravljanja može pratiti kroz razvoj novih tehnologija čiji je cilj da regulišu ponašanje pojedinaca i populacija, Benet je istakao da se tamo gde se javlja neslaganje između retorike kojom se nove tehnologije upravljaju i političke racionalnosti otelotvorene u stvarnim načinima funkcionisanja tih tehnologija, otvara prostor za diskurs reforme. Prema Benetu muzeji su jedna od institucija za koju je reforma vazda predmet pregovaranja čak i u uslovima

trendovi”, u: *Muzeji u Srbiji: Započeto putovanje*, priredili: LJ. Gavrilović i M. Stojanović, Beograd, Muzejsko društvo Srbije, 2008, 117–121.

boljim od onih u (tranzicionoj) Srbiji. Diskurs reforme koji motiviše pregovaranja karakterišu dva principa: princip javnih prava, tj. muzej bi trebao da bude dostupan svima ili kako je to (tada) pomoćnica ministra kulture za kulturnu baštinu gđa. Živković u svom uvodnom izlaganju na konferenciji 2009. godine istakla „Pravo na nasleđe je segment opštih ljudskih prava...“¹⁸⁰; i princip reprezentativne adekvatnosti, tj. muzej bi trebao da podjednako zastupi kulture i vrednosti različitih delova javnosti. Analizirajući muzeje od njihovog nastanka Benet smatra da na prvi pogled može delovati da su zahtevi za reformu u muzejima nametnuti spolja ali su oni u stvari potaknuti internom dinamikom rada u samim muzejima. „Preciznije, ovi zahtevi dobijaju gorivo iz neslaganja retorike koja upravlja izrečenim ciljevima muzeja, i s druge strane, političke racionalnosti otelotvorene u stvarnim načinima njihovog funkcionisanja – neslaganje koje garantuje da će zahtevi koje ono generiše ostati nezadovoljeni. Stoga, (...) zahtev javnih prava se proizvodi i održava disonancom između s jedne strane demokratske retorike kojom se muzej kao sredstvo javnog obrazovanja upravlja i s druge, njegovog stvarnog funkcionisanja kao instrumenta reformisanja javnih manira.“¹⁸¹ Upravo zbog čestog neslaganja retorike kojom se upravlja ka ostvarivanju postavljenih ciljeva i političke racionalnosti u stvarnom funkcionisanju muzeja diskurs reforme lako može postati beskrajn.

Dva skupa čiji su zaključci gore navedeni organizovani su u cilju prevazilaženja loše situacije u oblasti kulturnog nasleđa, odnosno u ustanovama čiji je zadatak da se njime bave. Skup u Kruševcu bio je prilika da se predstavnicima muzeja uruče upitnici za bazu podataka na kojoj je radio Zavod za proučavanje kulturnog razvitka i koja se tada zvala *Geokulturna karta Srbije* (danas se zove *E-kultura*) a čiji je cilj bio stvaranje i razvijanje elektronske baze podataka o ustanovama, manifestacijama i organizacijama u kulturi. Do sredine 2002. godine nedostajali su upitnici iz svega pet muzeja dok su u klasama arhivi, biblioteke i zavodi za zaštitu spomenika kulture sve ustanove dostavile popunjene upitnike. Postavljena pitanja uključivala su podatke o prostoru, dokumentaciji, tehničkoj opremljenosti i ljudskim resursima. Baza je (i dalje dostupna) u Zavodu ali su analize podataka bile dostupne svakome ko je (bio) zainteresovan za rad

¹⁸⁰ Tekst izlaganja gđe Živković dostupan je na portalu Seecult:

<http://www.seecult.org/blog/1620/izlaganje-dusice-zivkovic>

¹⁸¹ Bennett, T. “The Political Rationality of the Museum”. U *Critical Cultural Policy Studies*, J. Lewis and T. Miller (eds) Blackwell Publishers Ltd, 2003, 181

ustanova kulture u Srbiji. Od 2005. godine promenjeno je ime baze u *E-kultura* a njen adresar je bio postavljen na Internetu. Ideja je bila da se ustanove, manifestacije i organizacije u kulturi potaknu da podatke o sebi ažuriraju *on-line*.¹⁸² Do 2009. godine u bazi su ažurirani samo osnovni podaci tako da je potreba da se istražuje aktuelno stanje u ustanovama koje se bave kulturnim nasleđem bila opravdana. Podaci iz istraživanja *Muzeji Srbije – aktuelno stanje* i *Zavodi za zaštitu spomenika kulture – aktuelno stanje* koji se odnose na vođenje dokumentacije i potrebu za digitalizacijom, kao i podaci vezani za rad sa publikom, te lista prioriteta pokazuju da je upravo reforma sa stanovišta struke primarno interesovanje ustanova koje se bave kulturnom baštinom. Uprošćeno rečeno, viđenje reforme iz ugla profesionalne zajednice prati liniju prema kojoj osavremenjivanje obavljanja primarne delatnosti, menadžment i marketing pomaže u privlačenju (nove) publike a povećanje broja posetioca se odražava na povećanje učešća samostalnih prihoda u budžetu. Ponavljanje ovih tema, uz neznatne varijacije, čini ih osama oko kojih orbitira diskurs reforme. Međutim, naslov, jezik i stil zaključaka konferencije („Deset zapovesti o kulturnoj baštini“) potvrđuju opažanje da diskurs reforme može lako postati beskrajan, posebno kada se pomaci i podaci parcijalno uzimaju u obzir.¹⁸³

U izlaganju kojim je pozdravio učesnike i otvorio konferenciju (tadašnji) ministar g. Bradić je rekao „Potreba za boljom, efikasnijom, kvalitetnijom, drugačijom, pravom, jasnom kulturnom politikom u oblasti kulturnog nasleđa u Srbiji - postoji decenijama unazad. Može se slobodno reći da njome nikada nisu bili zadovoljni ni stručnjaci, niti oni koji su oblikovali uslove delovanja u kulturi.“¹⁸⁴ Ipak, i uprkos okolnostima kao što su ekonomska kriza treba „ustati, obrisati prašinu i krenuti ispočetka.“¹⁸⁵ I to u novom smeru. Najavljujući „Zakon o kulturi“ i „Zakon o

¹⁸² Ovu ideju je odbacio tadašnji direktor Zavoda za proučavanje kulturnog razvitka, g. Lazarević, opredelivši se na pešačko prikupljanje podataka ličnim posetama istraživača opštinama i okruzima u Srbiji.

¹⁸³ Primera radi, ubrzo posle skupa „Kako dalje?“ tadašnji ministar kulture, g. Lečić, je doneo „Pravilnik o ulaganjima u oblasti kulture koja se priznaju kao rashod“ koji je vezan za „Zakon o porezu na dobit preduzeća“. Međutim, donošenje ovog podzakonskog akta je prošlo nezapaženo. Takođe, muzeji su u okviru svojih mogućnosti, koje pak često zavise od umešnosti uprave, krenuli da sređuju dokumentacije, da menjaju izložbene koncepcije, da na različite načine privlače publiku. Neki muzeji su čak i uspeli da renoviraju deo prostora kojima raspolažu.

¹⁸⁴ Saopštenje Ministarstva. „Ustani, udahni duboko, otrisi prašinu sa poimanja, i kreni - u novom smeru“. Videti na Internet stranici Ministarstva kulture <http://www.kultura.gov.rs/lat/node/14307>

¹⁸⁵ Isto. Ovde je zapravo reč o citatu iz filma *Swing time* koji je u inoguracionom govoru iskoristio i američki predsednik g. Obama. Aludira se na izlazak iz krize.

zadužbinama i fondacijama“ g. Bradić je nagovestio i koji bi to smer trebao da bude. Konkretnije, on je ponovo prizvao diskurs tržišta i diskurs koji je MekGjuigan nazvao diskursom civilnog društva, odnosno komunikacije.

U Evropi, diskurs tržišta se javio s jačanjem manifestacija moći kapitala i potrošačke kulture. U njegovoj suštini je da ekonomski i tržišni pokazatelji diktiraju pravce u kojima razvoj kulture treba da se kreće. Mnoge evropske države na različite načine nastoje da podspeše tzv. javno-privatno partnerstvo u kulturi koje podrazumeva da s jedne strane ustanove i organizacije koje se kulturom i umetnošću bave tržišno razmišljaju a s druge strane da se privatni preduzetnici potaknu da u kulturu i umetnost ulažu. Primer Velike Britanije, koja među evropskim državama prednjači u uvođenju diskursa tržišta, govori da ovaj diskurs promoviše i nastoji da potakne investiranje u umetnost kao način za ostvarivanje dva cilja: **javna potrošnja se opravdava** kao neka vrsta akumulacije kapitala koja osigurava da će se **privatno uložene investicije isplatiti**. Šareni, dobro ilustrovani, prospekti, rezultati istraživanja nalik slikovnicama, provokativne reklame i sl, čine marketing oruđem diskursa tržišta kojim se pokazuje isplativost investiranja. Diskurs tržišta obećava da se dobrim menadžmentom, tj. upravljanjem javnih ustanova na način koji je sličan upravljanju u (uspešnim) privatnim preduzećima, i dobrim marketingom može doći do ishoda koji na primer muzej čine ustanovom koja je prijemčiva i za posetioce i za investitore koji svojim ulaganjima pomažu ostvarivanje najživopisnijih ideja kustosa. Pritom, na umu treba imati mogućnosti koje posebno nekritičko uvođenje ili usvajanje diskursa može imati. Na to je ukazao na primer Sibruk pišući o tome kako mit tržišta omađijava gledanje realnosti: „Kao sve duboke sudbine, toliko je rasprostranjeno da je slepo za sve štetne i pogubne sporedne efekte svog rada u svetu: ne vidi da su najosnovnije ljudske potrebe ostale nezadovoljene i koegzistira sa najgrotesknijim ekscesima. Ljudskost nastavlja da se ruši bilo žalosnom nedovoljnošću bilo namernim obiljem. Dovoljno je samo baciti pogled na ekonomske rubrike novina i ispitati jezik kojim su novac i robno tržište opisani da bi se odmah video stepen u kome su oni porpimili ljudske ili nadljudske karakteristike. Tržišta su nervozna ili vibrirajuća, kapriciozna ili golicljiva, ili su smirena i utvrđena. (...) Ako su tržišta dobila ljudske atribute to nije jednostavno pokušaj da se ono što

vidimo kao dobrovoljni procesi učine razumljivim već oblik njihove asimilacije u prirodne sile, čak i kao refleksija božanske volje na zemlji.“¹⁸⁶

Civilno društvo se može definisati kao „zajednica aktera čiji su pravno propisani obrasci udruživanja svojevolljni, što znači da su njihovi članovi opskrbljeni moćima da interpretiraju i transformišu društvene i političke strukture unutar kojih međusobno reaguju.“¹⁸⁷ Drugim rečima, tzv. „treći sektor“ nije ni državni ni privatni i radi na neprofitnom principu. Prostor koji ne pripada ni državnom ni privatnom sektoru omogućava eksperimentisanje i isprobavanje novih pristupa, što je tradicionalnim ustanovama u mnogome onemogućeno. Civilno društvo čini i prostor u kom je moguć nastanak i sprovođenje inicijativa građana, a po pitanju unapređivanja delovanja pre svega državnog/javnog sektora. U tom smislu civilno društvo je tesno povezano sa istorijskim fenomenom buržoaske javne sfere. Najznačajniji teoretičar buržoaske javne sfere bio je nemački filozof J. Habermas. On je ukazao da suštinu (buržoaske) javne sfere čine racionalne i kritičke debate koje su se vodile među buržujima.¹⁸⁸ Ove debate su imale izuzetan uticaj na razvoj liberalnog kapitalizma. Početkom 20. veka usled razvoja i preuzimanja prevlasti reklama i persuazivnih sadržaja u medijima došlo je do opadanja javne sfere. Međutim, krajem 20. veka, posebno s razvojem Interneta, ona ponovo dobija na zamahu. Kao način provere moći države i simultanog stvaranja uslova za razvoj tržišnih odnosa ona je uticala na zamišljanje civilnog društva u Istočnoj Evropi krajem '80-ih i početkom '90-ih.

Takav slučaj bio je i u Srbiji '90-ih. Diskurs tržišta i diskurs civilnog društva delovali su kao opozicija dominantnom diskursu države. Udruženo delovanje ova dva diskursa, kao i dominacija diskursa države, nastavili su se i posle promena 2000. godine. Teme kao što su menadžment u kulturi, marketing, iznalaženje alternativnih izvora finansiranja (fundraising) teme su diskursa tržišta. Na skupu u Kruševcu kao i na

¹⁸⁶ Seabrook, (1990) *The Myth of the Market – Promises and Illusions*, Bideford: Green Books pp. 11-12. Citirano iz McGuigan, 2004: 48

¹⁸⁷ Keane (1998) *Civil Society – Old Images, New Visions*, 31. Citirano iz McGuigan, *Rethinking Cultural Policy*, 51

¹⁸⁸ U racionalnim i kritičkim debatama koje su činile srž buržoaske javne sfere u 19. veku mogli su učestvovati samo vlasnici imanja. Žene su bile deo intimne, porodične sfere. Radnici i plebs su pak imali svoju sferu u kojoj je recimo aktivno učestvovao K. Marks. Sam Habermas je smatrao da je Marks javnu sferu posmatrao ironično. Videti: Habermas, J. *The Structural Transformation of the Public Sphere – An Inquiry into a Category of Bourgeois Society*. Cambridge: Polity Press, 1989 [1962], p. 123, E. P. Thompson *The Making of the English Workers Class*. London: Victor Gollancz, 1963

nekim drugim skupovima održanim neposredno posle ovog skupa¹⁸⁹ o ovim temama su govorili ljudi čiji se rad pre svega kretao u okvirima civilnog društva (svojevrsnog prostora racionalno – kritičkih debata). Pošto u izolaciji, kao što je bio slučaj u Srbiji '90-ih, samo mali broj ljudi dolazi u priliku da stekne nova znanja, civilno društvo u Srbiji u ovom periodu nalikovalo je arhaičnim diskurzivnim društvima: njegovi članovi/akteri su bili „privilegovani“ da steknu znanja o pomacima koji su se u Evropi i svetu odvijali. Želja i volja da se ova znanja prenesu korespondiraju sa ulogom civilnog društva i javne sfere na kojoj se odvijaju racionalne i kritičke debate kao kanala komunikacije. Sadržaj ovih znanja pak potpada pod diskurs tržišta. Pritom, prenošenje ovih sadržaja nije eksplicitno zagovaranje diskursa tržišta. Reč je pre svega o komunikaciji koja je u 2001. godini još uvek bila jednosmerna. Eksplicitno propagiranje ovog diskursa je učinjeno sa stanovišta vlasti, 2006. godine u izjavi tadašnjeg ministra kulture, g. Kojadinovića u kojoj je on izneo očekivanje da će „tržišni principi sve više uzimati maha i na kulturnoj sceni. (...) Naravno da postoji dobar deo kulturnog stvaralaštva koji ne može da bude okrenut pukoj komercijali, ali sve manje će biti zahvatanja iz budžeta, a sve više će se odgovarati realnim i stvarnim potrebama građana koji žele da konzumiraju te umetničke sadržaje“¹⁹⁰ I zaista, prebacujući lokalne muzeje na budžet lokalnih samouprava i dodatnim smanjivanjem raspoloživih sredstava iz republičkog budžeta, nastojanje da se diskurs tržišta ojača je očigledno.

Izlaganje ministra Bradića ukazuje pak nastojanje da se ojačaju i diskurs tržišta i diskurs civilnog društva. Pritom, iz ovog izlaganja deluje očigledno da se ova dva diskursa i dalje vide kao tesno povezana. To potvrđuje nagoveštavanje „Zakona o zadužbinama i fondacijama“. S jedne strane, podstičući dobročino ulaganje u kulturu oličeno u na primer doniranju predmeta ili drugih spomenika kulture (zadužbinarstvo) smanjuju se rashodi za akviziciju, odnosno rasterećuje budžet. S druge strane, podsticanje otvaranja i rada fondacija kao specifičnih organizacija kroz čiji se rad donekle kanališe zadužbinarstvo, jeste u vezi sa jačanjem civilnog društva. Kretanje ispočetka, u novom smeru, reflektuje pokušaj da se (opoziciona) energija ova dva

¹⁸⁹ Na primer *Reedukacija za kulturni turizam*, projekat koji je bio namenjen kustosima muzeja i radnicima iz turističkih organizacija a koji je Zavod za proučavanje kulturnog razvitka realizovao 2002. i 2003. godine. Detaljnije o ovom projektu videti: <http://www.zaprokul.org.rs/ArticleDetails.aspx?ID=92>

¹⁹⁰ Navedeno iz: „Kojadinović: Na jesen tri ključna zakona o kulturi“, *Danas* 25. 04. 2006.

diskursa iz 1990-ih oživi ovaj put kao podrška državi u nastojanjima da do kakvog – takvog razvoja kulture dođe i sa njim poboljšanja u oblasti kulturnog nasleđa.

Na prethodnim stranama skicirane su teme, puzle čijim se sklapanjem može napraviti slika o kulturnoj politici Srbije. Trenutak je da se puzle sklope.

Iako je koncept nasleđivanja dugo pre stvaranja „Zakona o kulturnim dobrima“ preuzeo primat u međunarodnoj zajednici priklanjanje konceptu „kulturnog dobra“ odredilo je opseg kulturne politike u oblasti kulturnog nasleđa. To je rezultiralo čitavim nizom problema u očuvanju drugih kulturnih elemenata, posebno nematerijalnog kulturnog nasleđa čija je važnost velika posebno za brigu o materijalnom nasleđu i izgradnju kulturnog identiteta.¹⁹¹

Kao što je Aptrop primetio¹⁹², jezik javne politike predstavlja je kao da je rukovođena podacima. Podaci pojačavaju ubedljivost zahteva za promenama i unapređenjima, u našem konkretnom slučaju kulturne politike, a kako bi ona dala (neke) rezultate.¹⁹³ Međutim, „Deset zapovesti“ zapravo potvrđuju Mosovo opažanje: „Pokazivanje potrebe za daljom akcijom je uvek politički važnije nego demonstrirati rezultate.“¹⁹⁴ Parcijalno korišćenje podataka uvek ostavlja prostor za rupe koje se daju

¹⁹¹ Gore pomenuta IV Konferencija ministara zaduženih za kulturno nasleđe, a koja je bila ključna za jačanje uviđanja značaja nematerijalnog kulturnog nasleđa, održana je 1995. godine (u Helsinkiju), nepunih godinu dana po usvajanju „Zakona o kulturnim dobrima“. Međutim, Srbija je tada bila u izolaciji a „belosvetske tendencije“ (kako je to formulisao nekadašnji direktor Narodnog pozorišta u Beogradu, g. Ševarlić. Videti: Đukić – Dojčinović, 2002, 10) su smatrane nepoželjnim. U jednom pogledu to korespondira sa Hinšoom opazanjem o tome koliko donosioci odluka uzimaju u obzir akademske nalaze sa kojima zapravo mogu biti saglasni ali stepen u kome ih uzimaju u obzir određen je privrženošću efikasnom ostvarivanju percipiranih ciljeva javne politike: na primer podsticanje očuvanja nematerijalnog kulturnog nasleđa je moglo da bude korisno za ciljeve tadašnjeg režima ali kao „belosvetska tendencija“ nije uzeto u obzir zarad insistiranja na sopstvenom putu. Tu je pak i problematično koliko su predstavnici profesionalne zajednice koji su bili uključeni u izradu „Zakona o kulturnim dobrima“ bili upoznati sa drugim tendencijama i koliko su bili u poziciji da svoja eventualna znanja proguraju.

¹⁹² Aptrop, R., navedeno delo.

¹⁹³ Podsetimo se, kada je održan skup „Kako dalje“ jedini dostupni podaci bili su oni o tome koji sve muzeji postoje u Srbiji. Kada se održavala konferencija „Kulturna politika u oblasti kulturnog nasleđa i transformacija institucija“ učesnicima su na raspolaganju bili podaci koji omogućavaju detaljnije zaključivanje o stanju u ustanovama koje se bave čuvanjem, zaštitom i promocijom kulturnog nasleđa.

¹⁹⁴ Moss, D., “Anti – Social Anthropology? Objectivity, objection and the ethnography of public policy and professional community”, *Journal of Royal Anthropological Institute* (N.S.) 12, 2006, 943. Pritom treba imati na umu da je konferencija „Kulturna politika u oblasti kulturnog nasleđa i transformacija institucija“ zapravo bio prvi veliki događaj otkako je posle izbora 2008. godine formirana nova konstelacija u Ministarstvu kulture.

popuniti podacima dobijenim kroz nova istraživanja. Ta nova istraživanja pak ne moraju doneti nove podatke jer se promene retko kada dešavaju munjevitom brzinom. „Rupa“ koja je napravljena parcijalnim uzimanjem u obzir raspoloživih podataka proširuje prostor za diskurs reforme koji, kako je Benet pokazao, u slučaju muzeja može težiti beskraj. Zakonska rešenja, kao instrument sprovođenja javne politike, mogu pak biti makar tačka-zarez na beskrajne cikluse reformi muzeja i ustanova koje obavljaju delatnost u oblasti kulturnog nasleđa. Odbacivanje nacrtu dva zakona i odabir da se krene ispočetka ukazuje na heterogenost profesionalne zajednice koja se bavi kulturnim nasleđem, a što je obično recept za vrtenje u krug ili neuspeh.¹⁹⁵ Govoreći na skupu „Promocija nematerijalnog kulturnog nasleđa“ održanom 23. decembra 2011. godine ministar kulture, g. Marković je istakao potrebu da legislativa u oblasti kulturnog nasleđa podrži savremene napore da se kulturno nasleđe štiti, čuva i promovise. Ministar je istakao da je shodno tome zadatak poveren „onima koji to na najbolji način mogu da urade – stručnjacima Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu“.¹⁹⁶ Takvo „prelamanje“ u kretanju ispočetka zapravo se može protumačiti i kao trenutak kada je kulturna politika počela da radi u oblasti kulturnog nasleđa. Drugim rečima, pišući o isključivanju diskursa Fuko je kao jedan od principa istakao podelu i odbacivanje a dva predloga su zapravo pojačavala podelu koja se sreće i u svakodnevnom govoru i radu vezanom za kulturno nasleđe – podela na nematerijalno kulturno nasleđe, muzejsko nasleđe, nepokretno nasleđe, arheološko nasleđe, itd. Odbacivanje postojećih predloga i poveravanje zadatka neutralnim stručnjacima stoga predstavlja primer odlučnije reakcije dominantnog diskursa države. Fuko je pisao (u vezi sa principom podele i odbacivanja): „Ako je tišina razuma potrebna za izlečenje monstruma, za ovu tišinu dovoljno je da bude na pozoru...“¹⁹⁷ Budući da tišina traje¹⁹⁸, šta će i u kojoj meri biti zadržano od prethodnih predloga, šta će biti promenjeno i šta će biti novo (a novo leži u povratku

¹⁹⁵ Videti: Burstein, navedeno delo, 339-340

¹⁹⁶ Izlaganje ministra kulture, g. Markovića na skupu „Promocija nematerijalnog kulturnog nasleđa“, Etnografski muzej u Beogradu, 23. 12. 2011. Lična beleška.

¹⁹⁷ Fuko, M. *Poredak diskursa* [1970], Loznica: Karpos, 2006, 11

¹⁹⁸ Prema informacijama koje je na tribini „Kultura izgubljena među zakonima“ održanoj marta 2012. godine u Zavodu za proučavanje kulturnog razvitka izneo profesor na Pravnom fakultetu i član radne grupe za izradu zakona u oblasti kulturnog nasleđa, dr Rakić, u 2012. godini bilo je planirana identifikacija elemenata koje treba pravno obraditi te donošenje odluke o tome da li će cela oblast kulturnog nasleđa biti regulisana jednim zakonom ili će se sačiniti posebni zakoni s obzirom na vrstu kulturnog nasleđa.

izrečenog), posebno u pogledu delovanja diskursa, ostaje kao moguća tema za dalja istraživanja.

Dva skupa profesionalne zajednice koja se bavi kulturnim nasleđem zapravo predstavljaju dva diskurzivna događaja. Fuko je rekao da „Događaj svakako nije ni supstanca ni akcidenca, niti kvalitet niti proces; događaj ne spada u poredak tela. Ali nije ni nešto nematerijalno, budući da je uvek delotvorno na nivou materijalnosti. On ima svoje mesto i sastoji se u relacijama, koegzistencijama, rasipanju, preklapanju, akumulaciji i selekciji materijalnih elemenata; (...) on se proizvodi kao posledica materijalnog rasipanja i unutar tog rasipanja.“¹⁹⁹ Na pomenuta dva događaja susrela su se u stvari četiri diskursa koja ćemo pobliže analizirati. Tačnije, susrela su se tri diskursa prožeta željama (profesionalna zajednica koja želi reformu sa stanovišta struke; država koja želi da se rastereti podsticanjem privatnog i tzv. trećeg sektora; i civilno društvo koje želi da pomogne i jednima i drugima kao kanal komunikacije) dok je četvrti diskurs (diskurs tržišta) učestvovao preko posrednika, čime je zapravo marginalizovan a s obzirom na ekonomski krizu koja se zahuktala u trenutku održavanja za sada poslednjeg „final four“ pitanje je kako i u kojoj meri bi on zaista i mogao da se uključi.

U suštini diskursa države jeste da država donosi konačne odluke u pogledu ostvarivanja sadašnjih i sprovođenja budućih stručnih aktivnosti. Dominacija diskursa države je na skupu u Kruševcu označena kao jedan od uzroka lošeg stanja u muzejima. Međutim, u zaključcima sa ovog skupa elaboriran je pre svega diskurs reforme a kao odraz želje profesionalne zajednice da se nešto promeni. Zaokupljenost „Deset zapovesti“ pre svega reformom struke reflektuje nezadovoljstvo brzinom, načinom i opsegom promena u oblasti kulturnog nasleđa na nivou struke. Pritom, iz ugla profesionalne zajednice (sređivanje dokumentacije kao preduslov za nove postavke (stalne ili povremene izložbe), akcentovanje rada sa publikom, programi za posebne vrste publike, saradnja sa medijima) muzej se vidi kao deo društva disciplinovanja (Fuko). Država, čija uloga i dalje dominira u sferi kulture o tome ima možda samo blagu predstavu (i to zbog toga što u državnim organima rade i ljudi bliski profesionalnoj zajednici u oblasti kulturnog nasleđa). Takođe, uključivanje zavoda za zaštitu spomenika kulture pokazuje nastojanje da se profesionalna zajednica u oblasti

¹⁹⁹ Fuko, M. navedeno delo, 43-44

kulturnog nasleđa ujedini oko projekta unapređenja položaja kulturnog nasleđa i njegovog integrisanja u život društva.

Na konferenciji u Beogradu država je u pomoć pozvala diskurs tržišta i diskurs civilnog društva. Iako u jednoj liniji paradoksalan jer njime država zapravo demonstrira svoju nemoć (a diskursi jesu povezani sa vršenjem moći²⁰⁰), takav poziv „po sebi“ nije loš – on se može tumačiti kao poziv struci da pruži pomoć administratorima. Međutim, način na koji je poziv upućen pre govori da država kulturu vidi kao teret²⁰¹, poziv demonstrira njenu nemoć da se sama, uz veliki broj drugih problema u društvu, nosi sa razvojem kulture.²⁰² Konkretnije, država je pre svega tražila pomoć u pogledu finansiranja (podsticanje učestvovanja privatnog sektora) i pomoć civilnog društva kao kanala komunikacije u asistiranju ustanovama da se transformišu tako da budu konkurentne na tržištu (i tako državi omogućе olakšice u pogledu budžetskih rashoda). U Srbiji nema ustanove kulture čiji bi direktor / upravnik / menadžer mogao/la da da kompletniji primer kako sistematično raditi i u skladu sa tržišnim principima jer radom ustanova diktira država. Pritom, na skupovima nije bilo predstavnika „drugog“ odnosno privatnog sektora ili makar ekonomista koji bi (dodatno) objasnio/la/li principe i aspekte rada privatnog sektora te ukazao/la/li na mogućnosti za uključivanje privatnog sektora u razvojne procese kulture već su to prenosili predstavnici civilnog društva. Međutim, ako je civilno društvo pomoglo u prenošenju premisa diskursa tržišta ne znači i da će ono taj diskurs dalje „gurati“. Kao što je MekGjuigan ukazao, civilno društvo zauzima prostor između države i tržišta. Način angažovanja ljudi koji pre svega deluju u okviru civilnog društva pokazuje svesno ograničavanje na ulogu kanala komunikacije. Ta komunikacija može, kao što zapravo najčešće i jeste slučaj, da čini upoznavanje domaće profesionalne zajednice koja se bavi kulturnim nasleđem sa iskustvima iz inostranstva a po pitanju unapređenja rada ustanova, i, stoga, ne mora da znači (niti je civilno društvo u obavezi da prevodi želje države) da će civilno društvo posredovati u trouglu država - profesionalna zajednica – privatni sektor na način na koji država to želi. Nasuprot, delovanje civilnog društva (i akademske zajednice) može ići u smeru demistifikovanja

²⁰⁰ Videti Fuko, navedeno delo, 12 - 13

²⁰¹ U socijalističkoj državi (na primer SFR Jugoslavija) važno mesto je imala Marksova misao a Marks je kulturu smatrao nadgradnjom. Nadgradnjom u građevinskom smislu se pojačava opterećenje noseće konstrukcije.

²⁰² Videti izlaganje ministra Bradića. Poziv veoma podseća na poziv roditelja (zaokupljenog ekonomskim problemima) vaspitačima ili nastavnicima da mu vaspitavaju dete.

pravaca koje država sugerije.²⁰³ U svakom slučaju, ako državi, koja zadržava ulogu sprovoditelja kulturne politike, treba pomoć privrede i drugih organizacija (koje mogu biti i tržišne), ona mora učiniti mnogo više napora da ih privoli da učestvuju u procesima društvene i kulturne promene.

Diskursi čine da razmišljanje izvan njih, posebno ako ste dugo u jednom diskursu, postane veoma teško. U tom smislu, diskurzivni događaji o kojima je bilo reči aktuelizuju teorijske napomene date u uvodu disertacije u vezi sa terminima „tranzicija“ i „transformacija“. Naime, tranzicija bi bila proces „od.. (vremenske tačke A i stanja koje je rezultiralo kulminacijom želje za promenom). do... (vremenske tačke B kada se željeno stanje dostiglo)“ a transformacija „iz.. (državne ustanove, administrativne hijerarhijske kontrole, itd) u... (javne ustanove, odgovornosti, itd)“ Naziv, tačnije deo naziva konferencije održane maja 2009. godine potvrđuje da je u slučaju promena u Srbiji postalo jako teško koristiti termin „tranzicija“ jer je čak i pokušaj prognoziranja kada bi se tranzicija mogla okončati u najmanju ruku nezahvalno. Pravac tranzicije, i kako bi trebalo da se ustanove transformišu oličen je u (posebno zapadno) evropskim državama. Ne samo na događajima o kojima je više reči bilo u ovom poglavlju već i drugim prilikama u kojima se okupljala i profesionalna zajednica koja se bavi kulturnim nasleđem²⁰⁴ zaokupljenost reformom u struci usmerena je ka tome da na primer domaći muzeji počnu suštinski (u smislu principa rada) da liče na vodeće evropske muzeje, odnosno često su se isticali ideal-tipovi kojima se teži. Zašto principi rada ideal-tipskih muzeja ne uspevaju da zažive u Srbiji?

²⁰³ Tako je na primer prof. dr Rajić u Kulturnom dodatku Politike od 31. 10. 2009. godine objavio tekst „Sedam mitova o sponzorstvu u kulturi“ u kome je ukazao da mogućnosti srpske privrede nisu tolike da može značajnije da ulaže u kulturu, da poreske olakšice stvaraju preduslov za ulaganje u kulturi ali ne umanjuju činjenicu da će sponzori i donatori ulagati u ono što oni žele a ne u ono što država želi; da ako se ustanove kulture potrudu da razviju menadžerski pristup dobiti više sredstava „Ne, one će, kao što se u svetu to već dogodilo u nauci i obrazovanju, samo razviti obimne menadžerske službe koje će na kraju juriti za zaradom i potiskivati sve što je ne donosi. Zadatak kulturnih institucija nije da ostvaruju zaradu već da prave dobre kulturne programe. One institucije kulture koje (još uvek) nisu ukinute, troše sve više vremena i energije na jurenje za sponzorima umesto da to vreme posvete svojoj osnovnoj delatnosti. Osim toga, privatno sponzorstvo uvek zavisi od konjunkturalnih kretanja i ličnog ukusa i interesa sponzora, na šta menadžeri iz kulture ne mogu da utiču.“, itd. Detaljnije videti: <http://www.politika.rs/rubrike/Kulturni-dodatak/Sedam-mitova-o-sponzorstvu-u-kulturi.lt.html> Da kultura u umetnost ne postoje da bi pravili profit ukazala je i Dragičević – Šešić u (već pomenutom) tekstu “Za kulturu, protiv kreativnih industrija”.

²⁰⁴ Na primer skup u Kruševcu „Kako dalje?“, projekat „Reedukacija za kulturni turizam“, Savetovanje „Kultura, obrazovanje i turizam“ održano januara 2002. godine u Sokobanji, Konferencija „Ključna pitanja kulturne politike u tranziciji“ održanoj februara 2002. godine u Beogradu.

Kulturna politika u oblasti kulturnog nasleđa jeste u Srbiji zapravo „mikro“ primer koji oslikava „makro“ izgubljenost u prevođenju diskursa.²⁰⁵ Pozivajući na transformaciju institucija koje se kulturnim nasleđem bave, država je demonstrirala volju da svoj diskurs donekle ograniči i nastojanje da se u brigu o kulturnom nasleđu uključe i drugi akteri socio – ekonomskog života. Najavljujući „Zakon o zadužbinama i fondacijama“ država je (kroz usta ministra kulture) istakla šta percipira kao pokretački mehanizam za takvo uključivanje. Detaljniji mehanizmi (na primer kako da zakonske odredbe zaista zažive ili kako da angažman šire javnosti postane kvalitetniji) nisu razrađeni. Implicitna pretpostavka je da će se mogućnosti uključivanja detaljnije razraditi kroz transformaciju ustanova odnosno reformu njihovog rada. Međutim, reforma sa stanovišta struke samo delimično uključuje transformaciju koju država priželjkuje. Takođe, kao što ćemo videti u sledećem poglavlju koje je posvećeno zakonima i zakonodavnoj aktivnosti, država zapravo nije spremna da se odrekne uloge glavnog junaka / donosioca ključnih odluka a ustanovama kulture da (izvesnu) autonomiju, što je jedan od glavnih razloga zašto ideal-tipsko delovanje muzeja ne uspeva da zaživi u Srbiji.

Delovanje aktera je još jedan od razloga zašto ideal-tipsko delovanje muzeja ne uspeva da zaživi u Srbiji. Delovanje aktera i rasprsnutost glasova u eho reflektuju interiornost uže (sektorski shvaćene) kulture, njenu okrenutost ka sebi uprkos proklamovanoj i načelnoj saglasnosti oko potrebe da se unapredi rad sa publikom te shodno tome poveća broj posetioca muzeja. Ali ustanove su tu samo jedan od aktera a uspeh u menjanju odnosa šire populacije zavisi od toga kako će se svi relevantni akteri uključiti u utakmicu.

Diskurzivni događaji takođe su bili prilike da se govori i o načinima na koje se može upražnjavati pravo na kulturu čije je kulturno nasleđe deo. Jezik ljudskih prava su razvijali urođenički narodi, žene, žrtve ratnih razaranja, ratni zarobljenici i mnoge druge grupe koje su tražile zaštitu od autoriteta države. Stoga zakon obično pojačava postojeće

²⁰⁵ Milosavljević, Lj i Milenković, M. „Pridodato u prevodu“: nematerijalno kulturno nasleđe u prevođenju i primeni evropskih politikja doživotnog obrazovanja u Republici Srbiji. U: ŽIKIĆ, Bojan (ur.). *Kulturni identiteti kao nematerijalno kulturno nasleđe : zbornik radova sa naučnog skupa Kulturni identiteti u XIX veku*, (Etnološka biblioteka, knj. 62). Beograd: Srpski genealoški centar: Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta, 2011, 147-178.

odnose moći ali kroz institucije i jezik ljudskih prava može otvoriti put otpora.²⁰⁶ S obzirom na prethodna opažanja igra diskursa bi se mogla posmatrati kao timski rad u kome igrači i treneri zajedno prave strategiju i kreiraju igru. Ali kako se razvija strategija i na samoj utakmici takođe zavisi od igre timova. Stoga će u narednom poglavlju pažnja biti posvećena pitanju kako se dolazi do pravila igre i kako se diskursi konkretizuju u ključnom instrumentu za sprovođenje javne politike i u domenu kulture - zakonima.

²⁰⁶ Videti: Merry, S. E. „Law: Anthropological Perspective“. In: *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*, 8491

Zakoni i zakonodavna aktivnost u sferi kulture

Borila sam se protiv zakona ali je zakon pobedio

(I fought the law and the law won - The Clash)

Život se odvija u skladu sa zakonima, bilo da je reč o onima koje država sprovodi namećući ih kao obavezne obrasce ponašanja, bilo da je reč o onim nelegalnim, s druge strane državnih zakona (i mafija ima svoje zakone). „... zakon je deo društvenog sveta u najširem smislu. Pojavljuje se iz društvenog života ili ga intencionalno stvaraju akteri koji upravljaju društvom u željenim smerovima. (...) U zavisnosti od toga kako se pravo definiše, ono se posmatra ili kao deo kulture ili kao društvene strukture.“²⁰⁷ Kroz zakone se konstituišu kulturne prakse i definišu bazični identiteti kao što je na primer građanski.²⁰⁸ Pravni sistem jednog društva može se posmatrati kao refleksija fundamentalnih vrednosti tog društva i njegov normativni poredak. Da bi bio održiv, pravni sistem „mora da spoji lokalno zamišljene 'ako onda' strukture postojanja i lokalno percipirane 'te stoga' tokove iskustava.“²⁰⁹ Pravo je „i tamo i ovde i bilo gde deo distinktivnog zamišljanja realnog.“²¹⁰ Zamišljanje realnog jeste jedna od „stvari“ koja prati promene koje se u društvu odvijaju. Do društvene promene dolazi usled delovanja različitih faktora kao što su konflikti i strukturalne zategnutosti, ekonomski pritisci, političke i ideološke preferencije, tehnologija ili prirodno okruženje.²¹¹ U stvarnom svetu retko kada jedan faktor uzrokuje društvenu promenu; obično je reč o kombinaciji i udruženom radu faktora. Pošto je pravo element društva, ono se stalno menja a u skladu sa promenama koje se odigravaju u njegovom okruženju. Međutim, pravo nije pasivni element društva već ono takođe utiče na društvenu promenu i ponekad je čak i čini. Inicirajući i sprovodeći većinu reformi vladina tela koriste zakon kao alat za ostvarivanje ciljeva javne politike u različitim domenima. Predmet najvećeg broja debata u vezi sa nekom javnom politikom tiče upravo zakonske regulative i raspodele sredstava (koja se, opet, u pravnim državama

²⁰⁷ Gessner V., „Law as Instrument of Social Change“. In: *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*, 8492

²⁰⁸ Videti: Merry, S. E. navedeno delo, 8491

²⁰⁹ Geertz, C. *Local Knowledge. Further Essays in Interpretative Anthropology*, Basic Books, USA 1983, 175

²¹⁰ ibid, 184

²¹¹ Videti: V. Gessner, navedeno delo.

odvija prema relevantnim zakonima).²¹² Brstin i Kempbel su u svojim prikazima socioloških pomaka u izučavanju javnih politika istakli da je proučavanje prava i zakona jedan od načina za sagledavanje kako domeni javnih politika rade²¹³ te kako se generišu nove ideje za unapređenje ili menjanje javnih politika²¹⁴.

Kostiner je identifikovala tri distinktivne šeme za konceptualizovanje zakona u društvenim promenama: instrumentalnu (koja naglašava promenu u alokaciji konkretnih resursa), političku (koja promene sagledava kao ojačavanje moći marginalizovanih grupa) i kulturnu (koja naglašava transformaciju pretpostavki koje članovi društva dele). Sprovedši dubinske intervjuje sa aktivistima koji se zalažu za društvene promene Kostiner je primetila da za razliku od instrumentalne i političke šeme koje sadrže razumevanje zakona kao načina za društvenu promenu, za aktiviste u kulturnoj šemi, “društvena promena je pre dugoročan nego kratkoročan proces, pre je virtuelna nego stvarna, pre interna nego eksterna, pre procesualna nego rezultatski orijentisana. Prema njihovom gledištu, zakon može reflektovati takvu promenu ali retko kada može da bude instrument promene.”²¹⁵ U praksi, granica između ovih šema nije toliko eksplicitna i one se često kombinuju. U slučaju zakonodavne aktivnosti i zakona u oblasti kulture u Srbiji kombinovanje ovih šema je pre nužnost nego odraz volje istraživača kulturne politike Srbije.

Javna politika, dakle, u različitim domenima koriste zakone kao instrumente za ostvarivanje svrha i ciljeva.²¹⁶ Takav je slučaj i sa kulturnom politikom. Svidler je sugerisala da su posebni kulturni zakoni, iz razloga što se kultura koristi kao uputstvo za delovanje, često povezani sa specifičnim kontekstima i specifičnim institucijama. “Zakoni, konteksti i institucije su ključna karika koja spaja kulturu i akciju. Oni su to jer strukturišu eksternu sredinu značenja koja okružuju aktere, dajući tim značenjima koherentnost i direktne implikacije za akcije koje često nedostaju u mislima i

²¹² Videti i Mucica, D. D., *Cultural Legislation Why? How? What?* Stage Project DGIV/CULT/STAGE(2003)4 Cultural Policy and Action Department Directorate General IV – Education, Culture and Heritage, Youth and Sport, 2003, 23

²¹³ Videti: Burstein, navedeno delo

²¹⁴ Campbell, J. „Ideas, Politics and Public Policy“ *Annual Review of Sociology*, Vol. 28 (2002), pp. 21-38

²¹⁵ Kostiner, I., “Evaluating Legality: Toward a Cultural Approach to the Study of Law and Social Change”. *Law & Society Review*, Vol. 37, No. 2 (Jun., 2003), 362 - 363

²¹⁶ Milenković na primer smatra da se sam Ustav može tretirati kao javna politika. Videti: Milenković, M. Problemi konstitucionalizacije multikulturalizma – pogled iz antropologije, *Etnoantropološki problemi* n.s. god. 3 sv. 2 (2008) str 45 - 57

osećanjima pojedinaca.”²¹⁷ Spajajući neopipljive entitete i zakon i kultura omogućavaju da se ljudi nađu u zajedništvu. Tako je i odnos zakona i kulture je blizak, živ i uzajaman.²¹⁸ Mezi kaže da je „zakon i proizvođač kulture i objekt kulture. Uopšteno rečeno, zakon oblikuje individualni i grupni identitet, društvene prakse i značenja kulturnih simbola, ali sve te stvari [kultura u svom mnoštvu manifestacija] takođe oblikuju zakon jer menjaju ono što je društveno poželjno, politički izvodivo, pravno legitimno.“²¹⁹ Razvoj kulture, a posebno umetnosti, učinio je da na primer cenzura postane društveno nepoželjna. Viđenje zakona kao rešenja nagomilanih problema, pojava česta u državama u kojima se odvija promena posle višegodišnjeg stagniranja ili nazadovanja, te nastojanje da se što više oblasti izbori za zakon nose nesmotrenost koja otvara vrata za povratak cenzure: širenje opsega kontrole sužava prostor za kritiku i upražnjavanje slobode izražavanja. Sloboda izražavanja se pre svega iskazuje kroz jezik jer je jezik je osnovno sredstvo komunikacije. Jezik umetnosti (i kulture) je odvajkada bio sredstvo iskazivanja otpora. On je metaforičan, alegoričan i ponekad na prvi pogled ne baš lako razumljiv. Jezik zakona je sredstvo iskazivanja moći. On mora biti jednostavan i jasan jer samo tako može otkloniti nedoumice i suziti prostor za malverzacije. Da bi podržali razvoj kulture u skladu sa prihvaćenim tekovinama kao što je demokratija, zakoni u oblasti kulture prevode nastojanje umetnosti i kulture da razvijaju kritički odnos prema pojavama u društvu na operativni jezik blizak upravljačkim strukturama. Kvalitet ovog prevoda govori o odnosu države i kulture.

Proučavanje zakona u oblasti kulture, posebno u državama koje su se preorijentisale od komunističkog/socijalističkog uređenja ka demokratiji razvijenoj u zapadnoevropskim državama, a kao što je Srbija, važno je iz tri razloga. Prvo, zakoni uopšte i njihovo usklađivanje sa evropskim demokratskim standardima impliciraju usvajanje tekovina pluralizma, vladavine prava i jačanja civilnog društva. To uključuje i transformaciju “iz 'državnih institucija' u 'javne ustanove', iz piramidalne hijerarhijske strukture u diverzne strukture sa više centara, uključujući i nezavisne agencije, iz administrativne hijerarhijske kontrole u odgovornosti, iz cenzure (implicitne ili eksplicitne) u slobodu izražavanja, iz državnih funkcionera u civilne službenike, iz

²¹⁷ Swidler, A., *Talk of Love: How Culture Matters*. Chicago and London: Univ. of Chicago Press. 2001: 161. Citirano iz Kositner, navedeno delo: 363

²¹⁸ Govoreći na tribini „Kultura izgubljena među zakonima“ održanoj marta 2012. godine u Zavodu za proučavanje kulturnog razvitka, prof. dr Rakić, koji je i član radne grupe za izradu zakona u oblasti kulturnog nasleđa, napravio je paralelu: „kultura je hirur a zakon anesteziolog“. „Istraživanja pokazuju“, dodao je, „da više pacijenata umre zbog greške anesteziologa nego zbog greške hirurga.“

²¹⁹ Mezey, N. „Law as culture.“ *The Yale Journal of Law & the Humanities*, Vol.13, 2001. 46

obezbeđivača kulturnih usluga u status kreatora, iz budžetskog finansiranja u javno-privatnog partnerstva, itd. Ova pomeranja iznose na videlo nove pristupe i duboke promene mentaliteta ne samo na nivou vlada i legislative već na nivou svih aktera u kulturi.²²⁰ Zakoni u oblasti kulture morali bi da prate ove promene. Na koji način i u kojoj meri to čine govore o stepenu i obliku u kome nove upravljачke strukture pomenute tekovine nastoje da približe svojim građanima.

Drugi razlog ogleda se u tome što zakoni u oblasti kulture imaju važnu ulogu u konstruisanju (kulturnog) identiteta. Odnosno, kao što je rečeno, zakoni *en general* definišu bazične identitete kao što je na primer građanstvo, a zakonima u oblasti kulture definišu se elementi kroz koje se kulturni identitet može graditi i razvijati. U tom smislu, zakoni u oblasti kulture jesu odraz nastojanja države da u procesima globalizacije očuva one (kulturne) elemente koji je čine distinktivnom i prepoznatljivom na globalnom nivou. Takođe, iako prema konstitutivnim aktima Evropske unije²²¹, zakoni u oblasti kulture ostaju nadležnost država i sfera u koju se Unija ne meša, od država se očekuje da legislativa u oblasti kulture podrži aktivnosti usmerene ka jačanje evropskog identiteta, čime se nastoji obezbeđivanje evropske distinktivnosti u globalnim procesima.

Treći razlog iz koga je važno baviti se zakonima u oblasti kulture takođe je vezan za činjenicu da Unija isključuje mogućnost harmonizacije zakona u oblasti kulture.²²² To zakone u oblasti kulture čini jednom od tema pan-evropske javne sfere. Prema Habermasu, javna sfera u 19. veku bila je prostor na kome su se odvijale racionalne i kritičke debate koje su uticale na razvoj savremenog evropskog društva. Iako je usled razvoja manipulativnih komunikacija, komercijalizacije informativnih i zabavnih medija, reklamiranja i sl. početkom 20. veka javna sfera počela da zamire, krajem ovog veka ona je počela da oživljava i to kako u teoriji tako i u praksi. Koncept pan-evropskog javnog prostora, između ostalog, naglašava potrebu za razmenom ideja, za dijalogom između kultura i za inter-kulturalnom saradnjom. Proces evropskih integracija je tokom

²²⁰ Mucica, navedeno delo, 10

²²¹ Ovo stanovište je istaknuto i u članu 151 Mاستriškog sporazuma i u članu 167 sporazuma koji je nasledio Mاستriški – Lisabonskom sporazumu.

²²² U tački 1 stava 5 člana 151 Mاستriškog sporazuma odnosno člana 167 Lisabonskog sporazuma stoji: "... Evropski parlament i Savet delujući u skladu sa običnim pravnim procedurama a nakon konsultacija sa Komitetom regiona će usvajati podsticajne mere, *isključujući bilo kakvu harmonizaciju zakona i regulativa* država članica." ("...the European Parliament and the Council acting in accordance with the ordinary legislative procedure and after consulting the Committee of the Regions, shall adopt incentive measures, *excluding any harmonisation of the laws and regulations* of the Member States." (kurziv M.V)

decenija razvio balans između opšte prihvaćenih vrednosti i principa i nacionalnih i lokalnih specifičnosti. No, to je tekući proces koji ne samo zemljama s namerom da se Uniji pridruže već i zemljama članicama postavlja specifične probleme. Prihvatajući suštinu opšte prihvaćenih vrednosti i principa svaka zemlja i zajednice koje u njoj žive moraju da kroz svoje kulturne politike razviju specifične odgovore po pitanju kulture.²²³

Zakonodavstvo u oblasti kulture u Srbiji

Početakom '90-tih, preciznije 1992. godine, usvojen je „Zakon o delatnostima od opšteg interesa u oblasti kulture“ (Službeni glasnik RS 49/1992). Ovim zakonom definisan je opšti interes u oblasti kulture, akteri koji bi svojim radom trebalo da posebno doprinesu ostvarivanju ovih interesa te raspodelu odgovornosti u pogledu finansiranja. Dakle, reč je o jednom opštem aktu koji je trebao da podstakne razvoj kulture. Ovaj zakon je bio predmet brojnih kritika koje su pre svega bile usmerene ka prevelikim ovlašćenjima datih ministru kulture. Od 2001. godine u više navrata je isticana potreba da se zakoni u oblasti kulture promene a kako bi se kultura prilagodila promenama koje su se u srpskom društvu odigrale kao i pomacima ostvarenim u međunarodnoj zajednici. Početkom 2003. godine doneta je odluka o kojoj nije bilo mnogo reči u javnosti, niti je ikada javno obrazložena, da se radi na opštem zakonu o kulturi. Period do usvajanja „Zakona o kulturi“ 2009. godine proteklo je gotovo šest punih godina takoreći vakuuma u kome se čekalo na kraj rada na opštem zakonu. Kada se u obzir uzmu novinski tekstovi koji se odnose na kulturnu politiku Srbije²²⁴, u periodu od 2003. do 2007. godine objavljeno je dvadesetak tekstova posvećenih zakonima u oblasti kulture. U većini ovih tekstova isticala se potreba da se zakonska regulativa u oblasti kulture u Srbiji promeni te, u skladu s tim, u javnost se izlazilo sa najavama kada bi se te promene mogle očekivati.²²⁵

²²³ Jedan od projekata koji podržava koncept pan-evropske javnog prostora za kulturu je projekat Saveta Evrope „Kompendijumi kulturne politike“. Reč je o na Internetu postavljenom sistemu za informisanje i praćenje nacionalnih kulturnih politika koji uključuje ažurirane izveštaje o stanjima i tendencijama kulturnih politika u 50 zemalja članica Saveta Evrope.

²²⁴ U periodu od 2003. godine do danas (februar 2012. godine) objavljeno je 637 tekstova koji odgovaraju ključnoj reči „kulturna politika“. Videti medijski arhiv Ebart, www.arhiv.rs

²²⁵ Na primer u tekstu „Stvaranje haosa“, objavljenom 09. 04. 2003. godine u dnevnom novinama Politika ministar g. Lečić je najavio skup zakona u oblasti kulture ali i strategiju prema kojoj će se razvoj kulture usaglasiti sa evropskim standardima. Sledeći ministar, g. Kojadinović je na konferenciji za štampu Ministarstva kulture 24. 04. 2006. godine takođe najavio donošenje ključnih zakona u oblasti kulture te

Rad na izradi „Zakona o kulturi“ delimično se podudara sa periodom kada se radilo i na novom (aktuelnom) Ustavu Republike Srbije koji je donet nakon referenduma održanog 28. i 29. oktobra 2006. godine. Drugi deo Ustava posvećen je ljudskim i manjinskim pravima i u okviru njih slobodi izražavanja (član 46) i slobodi naučnog i umetničkog stvaranja (član 73). Uopšte, u Ustavu pažnja jeste posvećena i kulturi te se kultura pominje 21 put i to, kao što je Brković ukazala, u nekoliko smisla kao što su: „lepa, uzvišena delatnost koju treba podsticati“ (član 73, 81, 89, 97, 183, 190), „pripada narodu – jedan narod jedna kultura“ (članovi 13, 80), „kriterijum razlike između grupa“ (članovi 48, 79, 81).²²⁶ Brković je takođe ukazala da je u Ustavu propisan „*prostor* delovanja nacionalne kulture, propisan je i *princip* po kome se treba odnositi prema drugim kulturama. Propisana je čak i *mera*.“²²⁷ U tom smislu, Ustav Republike Srbije se može smatrati krovom (nacionalne) kulturne politike. Iako se u Ustavu nigde eksplicitno ne kaže da sfera kulture mora/treba da ima svoj(e) zakon(e), a za razliku od pitanja koja se tiču recimo prava manjina i ovlašćenja autonomnih pokrajina i jedinica lokalne samouprava, a pošto je izjavama ministara kulture nagovešteno da će se legislativa u sferi kulture „modernizovati“ taj deo se, izgleda, podrazumevao.

Među akterima u sferi kulture „Zakon o kulturi“ bio je akt u koji su uložene mnoge nade i velika očekivanja. Objavljivanjem prvog Nacrta zakona na sajtu Ministarstva 24. septembra 2007. godine počela je javna rasprava koja je trajala mesec dana.²²⁸ U okviru ove javne rasprave predlozi su se ticali pojedinačnih oblasti a najviše se govorilo o nacionalnom savetu za kulturu te o položaju samostalnih umetnika. Ministar Brajović i njegov pomoćnik g. Antić posebno su skretali pažnju na odredbe zakona koje se tiču priznanja doprinosa razvoju kulture i umetnosti istaknutih umetnika za koje je po tom osnovu predviđena mesečna penzija. Izmenjena i dopunjena verzija

najavio „vrlo brzo biti saopšten sastav Nacionalnog saveta za kulturu, regulatornog, savetodavnog tela, koje treba direktnije da prati celu kulturnu scenu i da je određuje. (...) Potom treba da uradimo detaljnu analizu naše kulturne scene i našeg ukupnog kulturnog stvaralaštva, da vidimo pre svega gde smo da bi smo znali koji su dalji pravci razvoja“ – preneto u tekstovima: „Kojadinović: Na jesen tri ključna zakona o kulturi“, Danas, 25. 04. 2006. i „Veliki planovi za unapređenje ustanova kulture“, Glas javnosti 25. 04. 2006.

²²⁶ Brković, navedeno delo, 61

²²⁷ ibid, 72

²²⁸ Ova javna rasprava sastojala se od poziva ustanovama i organizacijama da običnom ili elektronskom poštom Ministarstvu dostave svoje komentare i primedbe i od nekoliko skupova organizovanih povodom komentara na Nacrt zakona.

javnosti je predstavljena 21. aprila 2008. godine.²²⁹ Izmene koje su u ovu novu verziju unete tiču se načina na koje se ostvaruje opšti interes u kulturi, nacionalnog saveta (broj članova je sa početnih 17 povećan na 37), te pitanja u vezi sa plaćanjem doprinosa za socijalno i penziono osiguranje samostalnih umetnika. Po predstavljanju ove verzije Nacrta zakona o kulturi on je ušao u skupštinsku proceduru. Međutim, „iz političkih razloga“, kako je to formulisao (tadašnji) ministar g. Brajović,²³⁰ usvajanje ovog zakona moralo je da sačeka nov saziv Skupštine.

Kada je posle izbora 2008. godine došlo do promene konstelacije u Ministarstvu kulture, „Nacrt zakona o kulturi“ je doživeo još izmena. Iz verzije koja je 2008. prošla javnu raspravu izbačeni su delovi koji se tiču privatizacije dok su neki drugi članovi revidirani. Ukupno je izbačeno oko 50 članova.²³¹ Povodom ove nove verzije nije bila organizovana javna rasprava kao u slučaju verzije iz 2007. godine već su organizovane dve sednice skupštinskog odbora za kulturu i informisanje. Ove sednice su imale formu javnog saslušanja. Prva je održana 28. maja a druga 9. juna 2009. godine.²³² U radu prve sednice učestvovali su predstavnici Ministarstva kulture, upravnici i direktori najznačajnijih institucija kulture u Srbiji, predstavnici republičkih i gradskih ustanova kulture, kao i javni i kulturni radnici regionalnih centara kulture dok su drugoj sednici prisustvovali predstavnici umetničkih udruženja, nacionalnih saveta nacionalnih manjina, nevladinih organizacija i reprezentativnih sindikata u kulturi. Najviše primedbi je izrečeno u vezi sa sastavom Nacionalnog saveta za kulturu. Učesnici su smatrali da bi u ovom savetu, pored predstavnika Vlade, trebalo da budu i predstavnici SANU, Univerziteta i civilnog društva, ali da bi najviše predstavnika trebalo da bude iz institucija kulture. Na ovoj sednici bilo je reči i o preciziranju odnosa između direktora ustanova kulture i upravnih odbora a kako bi se postigla funkcionalnost i efikasnost upravnih odbora. Izneta je kritika odredbe po kojoj se samo umetnicima sa 20 godina staža omogućava stalno zaposlenje i rečeno da ne bi trebalo praviti izuzetke, kao i da iz

²²⁹ videti tekst: „Predstavljen prerađen tekst Nacrta zakona o kulturi“, Danas 22. 04. 2008.

²³⁰ videti tekst: „Zakon o kulturi čeka skupštinu“, Politika 14. 03. 2008.

²³¹ Članica Odbora za kulturu i informisanje, gđa Mojović je pak primetila da je „to učinjeno dosta mehanički, pa su neke stvari ostale nedorečene, kao što su doprinosi za plaćanje penzionog i socijalnog osiguranja, izbor članova upravnih odbora, zaštita kulturnih dobara...“ Videti tekst: „Rupe krpe amandmani“ <http://www.novosti.rs/vesti/kultura.71.html:245399-Rupe-krpe-amandmani>

²³² Videti Internet stranicu Narodne skupštine RS:

http://www.parlament.gov.rs/Dvanaesta_sednica_Odbora_za.3920.43.html

zakona nije jasno ko o tome treba da odlučuje. Najzad, istaknuto je da bi strategija razvoja kulture trebala da se donosi na period duži od prvobitno planiranih tri godine.

Na drugoj sednici (koja je Dvanaesta sednica odbora za kulturu i informisanje skupštinskog saziva od 2008. godine) najviše iznetih primedbi se ticalo brojnosti i sastava nacionalnog saveta za kulturu. Naime, ustanovljeno je da Savet od 37 članova preglomazan za efikasan i efektan rad. Na ovoj raspravi bilo je reči o položaju udruženja u oblasti kulture, radnim odnosima (na primer baletski umetnici su tražili beneficirani radni staž), zatraženo je preciziranje uslova za privatizaciju objekata od značaja za kulturu te sprečavanje sprovođenja stečajnog postupka nad ustanovama kulture od nacionalnog značaja. Predstavnici nacionalnih manjina založili su se za njihovo značajnije uključivanje u stvaranje kulturne politike.

Predlog zakona o kulturi je usvojen na trinaestoj sednici odbora za kulturu i informisanje održanoj 16. jula 2009. godine. Potom je predlog prosleđen na razmatranje poslanicima.²³³ Skupština Republike Srbije je „Zakon o kulturi“ (Službeni glasnik RS br. 72/2009) usvojila septembra 2009. a on je na snagu stupio marta 2010. godine. Usvajanjem „Zakona o kulturi“ prestali su da važe pomenuti „Zakon o delatnostima od opšteg interesa u oblasti kulture“ i „Zakon o samostalnom obavljanju umetničke ili druge delatnosti u oblasti kulture“ (Službeni glasnik RS br. 39/93 i 42/98). Međutim, „Zakon o kulturi“ zapravo predstavlja neznatno izmenjenu i nešto malo više dopunjenu sintezu ova dva zakona. Njime se utvrđuje „opšti interes u kulturi, način ostvarivanja opšteg interesa u kulturi i obavljanje kulturnih delatnosti, prava, obaveze i odgovornosti Republike Srbije, autonomnih pokrajina i opština, gradova i grada Beograda (...) u kulturi, kao i uslovi za delovanje svih subjekata u kulturi.“²³⁴ Ostvarivanje opšteg interesa u kulturi i sprovođenje kulturne politike dužnost je Republike Srbije, autonomnih pokrajina te jedinica lokalne samouprave. Načela na kojima počiva kulturni razvitak eksplicitno su navedena u članu 3 koji definiše i ulogu Republike, odnosno Ministarstva kulture kao tela označenog kao nadležno za formulisanje i sprovođenje

²³³ Iako političke partije (čiji su predstavnici poslanici u Narodnoj skupštini) imaju značajnu ulogu u formulisanju predloga za unapređenje javne politike i u domenu kulture dosadašnja istraživanja o tome u kojoj meri i na koji način savremene političke partije u Srbiji u svojim programima posvećuju pažnju sferi kulture je relativno slabo istražena tema. Đukić – Dojčinović je u *Kulturna politika Srbije 1989 / 2001* pažnju posvetila i tom pitanju ali daljih detaljnijih istraživanja na tu temu gotovo da nema. Takođe, ni u ovom radu pažnja neće biti posebno posvećena političkim partijama jer je akcenat stavljen na u stvari vaninstitucionalno delovanje aktera.

²³⁴ član 1 „Zakona o kulturi“

kulturne politike na nivou republike. Formulirana u deset tačaka, načela kulturnog razvoja, o čemu se posebno brine Republika, su zapravo sektorski precizirane odredbe iz Ustava – sloboda izražavanja, autonomija subjekata, uvažavanje evropskih i demokratskih vrednosti, demokratičnost, transparentnost, otvorenost i dostupnost. U članu 4 stoji koje su nadležnosti autonomne pokrajine a koje jedinica lokalne samouprave. Tako se autonomna pokrajina stara „o sprovođenju kulturne politike na svojoj teritoriji i uređuje pitanja od pokrajinskog značaja u oblasti kulture, u okviru prava i obaveza utvrđenih Ustavom i zakonom.“ Jedinica lokalne samouprave, prema stavu 2 člana 4 „stara se o zadovoljavanju potreba građana u kulturi na svojoj teritoriji i uređuje pojedina pitanja od interesa za svoje građane, kao i način njihovog ostvarivanja, u okviru prava i obaveza utvrđenih Ustavom i zakonom.“ U članu 7 je precizirano da u cilju ostvarivanja kulturne politike odnosno zadovoljavanja kulturnih potreba građana autonomna pokrajina, odnosno jedinica lokalne samouprave kreira svoj plan razvoja kulture u odnosu na Ustav, zakon i Strategiju razvoja kulture Republike Srbije. Kulturna politika se, dakle, kreira na republičkom nivou a mogućnost da se to čini na nižim nivoima uprave je redukovana na rešavanje pitanja od pokrajinskog odnosno lokalnog značaja. Pritom, makar teoretski se može desiti da jedinice lokalne samouprave koje se nalaze na teritoriji autonomne pokrajine dođu do pitanja koje prevazilazi ingerencije pokrajine što im onda (teoretski) omogućava da preskoče pokrajinski nivo.

U članu 5 je precizirano da se Nacionalni saveti nacionalnih manjina staraju za sprovođenje kulturne politike nacionalne manjine te da „u skladu sa zakonom, *učestvuju u procesu odlučivanja* ili sami odlučuju o pojedinim pitanjima vezanim za *svoju* kulturu, osnivaju ustanove kulture i druga pravna lica u kulturi.“ (kurziv M.V.) To praktično znači da kulturna politika nacionalne manjine može da bude deo kulturne politike države matice (ako država matica postoji ili u slučaju na primer Roma Svetskog kongresa Roma) ali, sve dok se ne krši Ustav i zakon, ne mora da bude deo kulturne politike Republike Srbije. Pritom, iz ovog člana proizilazi da nacionalne manjine pre svega treba da vode računa o sebi bez obzira na eventualni lokalni identitet koji se može izgraditi s obzirom na recimo mesto življenja, što opet može dovesti do konflikata identiteta, a o čemu će biti reči nešto kasnije.

Na osnovu deset načela definisan je i opšti interes u oblasti kulture. Preciziran u 22 tačke opšti interes uključuje stvaranje mogućnosti za intenzivan i usklađen kulturni

razvoj; stvaranje uslova za podsticanje kulturnog i umetničkog stvaralaštva, što je u tačkama 16, 17, 18, 19 i 20 detaljnije razrađeno (podsticanje stvaralaštva samostalnih umetnika, mladih talenata, amatera, dečjeg stvaralaštva i stvaralaštva osoba sa invaliditetom), dostupnost umetničkih dela i kulturnog nasleđa, razvoj bibliotečke delatnosti, raznovrsne forme istraživačkog rada i digitalizacija, finansiranje rada ustanova kao i programa i projekata koje na konkursima predlažu organizacije i samostalni umetnici.

U ostvarivanju kulturne politike takoreći najvažniju ulogu bi, po zakonu, trebao da ima Nacionalni savet za kulturu koji se (na osnovu člana 15) obrazuje kao „stručno - savetodavno telo, radi obezbeđivanja stalne podrške u očuvanju, razvoju i širenju kulture.“ Savet ima 19 članova koje bira Skupština Republike Srbije a koji dolaze iz reda uglednih i afirmisanih umetnika i stručnjaka u kulturi pri čemu se vodi računa da u Savetu budu zastupljene preovlađujuće kulturne delatnosti: kulturno nasleđe (muzeji, zavodi za zaštitu spomenika kulture, arhivi), scensko-muzička delatnost (pozorišta, muzičke institucije), bibliotekarstvo, kulturno-obrazovna delatnost (centri za kulturu, istraživački centri, filmski centri, galerije). Takođe, članovi Saveta su i predstavnici reprezentativnih udruženja (ukupno pet članova pri čijem se izboru isto vodi računa o zastupljenosti profila), predstavnici Srpske akademije nauka i umetnosti, predstavnici Univerziteta umetnosti (u Beogradu), predstavnici nacionalnih manjina (dva člana a na predlog nacionalnih saveta nacionalnih manjina). Ministarstvo kulture u postupku izbora članova Saveta praktično imenuje osam članova (četiri člana iz reda istaknutih umetnika i stručnjaka u kulturi koje predlaže Vlada a na osnovu preporuka Ministarstva²³⁵ i četiri člana, predstavnika ustanova čiji je osnivač Republika, odnosno autonomne pokrajine i jedinice lokalne samouprave s tim što nije precizirano kako se predlozi autonomnih pokrajina i jedinica lokalne samouprave tretiraju pa je za pretpostaviti da oni svoje predloge upućuju Ministarstvu a onda Ministarstvo vrši odabir) i indirektno utiče na izbor još četiri člana koji dolaze iz udruženja jer Ministarstvo određuje²³⁶ koje će udruženje sprovesti postupak izbora predstavnika drugih udruženja. To praktično znači da Ministarstvo kulture, odnosno ministar kao odgovorno lice na čelu Ministarstva, ostvaruje apsolutnu većinu u radu Saveta. Za takvo

²³⁵ U tački 1 stava 3 člana 16 stoji: „Vlada utvrđuje predlog na osnovu inicijative ministarstva nadležnog za kulturu (u daljem tekstu: Ministarstvo)“

²³⁶ na osnovu tačke 4 stava 3 člana 16 „Zakona o kulturi“

rešenje teško da bi se moglo reći da predstavlja neku promenu o odnosu na itekako kritikovane odredbe „Zakona o ostvarivanju delatnosti od opšteg interesa u oblasti kulture“ prema kojima se ministar pitao za gotovo sve što se tiče kulture i kulturnog razvitka. Zadaci Saveta definisani su članom 17: analizira i daje mišljenje o stanju u kulturi u Republici Srbiji; daje sugestije u kreiranju kulturne politike; daje predloge za razvoj i unapređenje kulturnih delatnosti; učestvuje u izradi predloga strategije razvoja kulture i daje ocenu izvršenja; predlaže kriterijume za sticanje statusa istaknutog umetnika, odnosno istaknutog stručnjaka u kulturi; utvrđuje status istaknutog umetnika, odnosno istaknutog stručnjaka u kulturi; daje sugestije i predloge za uređenje drugih pitanja u oblasti kulture kao i međuresorne saradnje (nauka, obrazovanje, urbanizam, međunarodna saradnja, itd.); obavlja i druge poslove u skladu sa ovim zakonom. Savet donosi odluke većinom glasova od ukupnog broja članova Saveta. Savet podnosi Narodnoj skupštini izveštaj o radu, najmanje jednom godišnje. Narodna skupština Republike Srbije je 25. 05. 2011. imenovala članove Nacionalnog saveta za kulturu a konstitutivna sednica ovog Saveta održana je 12. 07. 2011. godine. Opis nadležnosti Nacionalnog saveta za kulturu prikazuje kako „subjekti u kulturi“ mogu učestvovati u procesima unapređenja upravljačkih procedura upravljanja. Činjenica da je Nacionalni savet za kulturu savetodavno telo te mesto na kome su odredbe kojim se to ozakonjuje date (članovi 15 - 17) nagoveštavaju nastojanje države da ostvari (potpunu) kontrolu nad delovanjem u kulturi, što je dalje razrađeno u poglavlju III naslovljenom „Subjekti u kulturi“ (članovi 21 – 73). Na pitanje „subjekata u kulturi“ vratiću se u završnim razmatranjima u ovom poglavlju.

Strategija razvoja kulture je uslovno rečeno novina u odnosu na praksu stihijskog razmišljanja a koja je bila „na snazi“ od početka 1990ih kada je ukinuto samoupravljanje, SIZ-ovi i planiranje.²³⁷ Strategija kulturnog razvoja, a prema „Zakonu o kulturi“, donosi se na period od deset godina i, na osnovu člana 20 (treba da) sadrži analizu postojećeg stanja, osnovne postavke kulturnog razvoja (što uključuje ciljeve, prioritetna područja rada i prioritete po pitanju međuresorne saradnje), strateške pravce i instrumente kulturnog razvoja (i to naročito po pitanju kulturnih dobara, kulturnog i umetničkog stvaralaštva (kako srpskog tako i manjina), rada ustanova, planiranja potreba kadrova, naučno-istraživačkog rada, amaterizma, međuresorne saradnje), plan

²³⁷ videti istraživanje Đukić-Dojčinović, V., *Kulturna politika Srbije 1989 / 2001*, Beograd, Zavod za proučavanje kulturnog razvitka, 2002

realizacije (definisanje aktivnosti u odnosu na prioritete, dinamika sprovođenja, određivanje subjekata realizacije) i kriterijume, indikatore i postupke evaluacije. Prema članu 85 Strategiju usvaja Vlada i to, u slučaju prve strategije, u roku od godinu dana od dana stupanja na snagu „Zakona o kulturi“. Prema neformalnim (i insajderskim) informacijama, tri poglavlja ove strategije (kulturno nasleđe, kulturne i kreativne industrije i međuresorna saradnja) su uz manje ili više muke napisana, ostalo je da se ona objedine. U Srbiji nema puno ljudi koji su kompetentni da to učine a već je bilo odustajanja usled pritisaka. Ipak, krajem 2012. godine Ministarstvo kulture je objavilo da je Strategija završena te da je upućena Nacionalnom savetu za kulturu na razmatranje.

Novine koje donosi „Zakon o kulturi“ a kada je reč o organizaciji i radu ustanova kulture tiču se pre svega jačanja uloge upravnih odbora (čiji je zadatak da odlučuju o programu rada i ostvarivanju istog kao i o svim važnim pitanjima u vezi sa radom ustanove) dok direktor ima izvršnu ulogu. Takođe, zakon propisuje da se direktori ustanova više ne postavljaju već se biraju a prema konkursu.²³⁸

Kada je reč o položaju i radu udruženja i samostalnih umetnika i profesionalaca u kulturi, zakon nastoji da potakne udruživanje. U tom smislu, reprezentativna strukovna udruženja imaju obavezu da vode registre a samostalni umetnici ili profesionalci u kulturi su, da bi dobili status samostalnog umetnika ili profesionalca u kulturi, obavezni da se u reprezentativnim udruženjima registruju. „Zakon o kulturi“ takođe sadrži odredbe koje se tiču radnih odnosa i zapošljavanja samostalnih umetnika i profesionalaca u kulturi. Po usvajanju „Zakona o kulturi“ najžustrija reakcija bila je povodom člana 50 kojim se predviđa da se umetnici angažuju preko ugovora te im se uskraćuje mogućnost zaposlenja za stalno. Upravo zbog člana 50 na društvenoj mreži Facebook formirana je grupa “Zakon o kulturi je zakon protiv kulture”²³⁹.

²³⁸ Ovaj princip još uvek nije sproveden u ustanovama čiji je osnivač Republika ali jeste na primer u ustanovama čiji je osnivač Skupština grada Beograda. Neformalne informacije pak kazuju da je i dalje najveći plus u biografiji kandidata partijska knjižica.

²³⁹ Ova grupa je na dan 02. 02. 2012. godine imala 2058 članova. Međutim, u promenama na samoj Facebook mreži stranica nije ažurirana i više ne postoji. U opisu ove grupe stajalo je: „Izglasavanjem Zakona o kulturi u paketu sa Zakonom o informisanju, šira javnost, zbog prašine koja se podigla u vezi sa Zakonom o informisanju, nije bila u prilici da se na pravi način upozna sa Zakonom o kulturi. Sporni član 50 Zakona o kulturi ne samo da nije u saglasju sa Ustavom Republike Srbije i Zakonom o radu, nego nije u saglasju niti sa jednom preporukom ili pravnim aktom Evropske Unije na čije smo se poštovanje obavezali kao država koja želi da pristupi EU. Ovaj član predviđa mogućnost da se umetnici angažuju na određeno vreme do tri godine i tako ih ostavlja bez mogućnosti da zasnuju stalni radni odnos kao što je slučaj u svim ostalim profesijama. Veliki ansambli, horovi, orkestri, baletski ansambli će na taj način

„Zakon o kulturi“ sadrži i odredbe koje se tiču finansiranja ustanova, programa i projekata (udruženja). Sredstva za finansiranje i sufinansiranje programa i projekata raspodeljuju se na osnovu rezultata javnih konkursa a odluke donose ekspertska tela koja obrazuje Ministarstvo kulture. Prema „Zakonu o kulturi“ sredstva za finansiranje ili sufinansiranje kulturnih programa i projekata, kao i umetničkih, odnosno stručnih i naučnih istraživanja u pojedinim oblastima kulturne delatnosti obezbeđuju se u budžetu Republike Srbije, budžetu autonomne pokrajine i budžetu jedinice lokalne samouprave. Ova sredstva se raspodeljuju na osnovu rezultata javnih konkursa. Kulturni programi i projekti ustanova kulture i drugih subjekata u kulturi finansiraju se i iz prihoda ostvarenih obavljanjem delatnosti, od naknada za usluge, prodajom proizvoda, ustupanjem autorskih i srodnih prava, od legata, donacija, sponzorstava ili na neki drugi način koji je u skladu sa zakonom. Takođe, sredstva za finansiranje kulturnih delatnosti mogu se obezbeđivati osnivanjem i delovanjem zadužbina i fondacija, a u skladu sa zakonom.

Prema podacima iz istraživanja „Muzeji Srbije – aktuelno stanje“ i „Zavodi za zaštitu spomenika kulture – aktuelno stanje“²⁴⁰, javni fondovi čine najveći deo sredstava koje ove ustanove ostvaruju. U slučaju zavoda, u svih 14 zavoda sredstva iz javnih fondova čine više od 50% budžeta ustanove (sredstva iz republičkog budžeta u proseku čine 35,5%, iz pokrajinskog²⁴¹ 12,5, iz budžeta gradova i opština²⁴² 48%). U slučaju muzeja sredstva iz javnih fondova čine više od 50% budžeta u 74% muzeja.²⁴³

ostati bez mogućnosti da u kontinuiranom radu postignu kvalitet jer će umetnici svojom ili tuđom voljom biti primorani da posao potraže na mestima i u zemljama gde im je omogućeno stalno zaposlenje. A to je praktično moguće u svim zemljama sveta osim u Srbiji, gde su birokrate i činovnici bez osnovnog poznavanja procesa rada u ansamblima sebi dali za pravo da kreiraju kulturnu politiku Srbije. Pozivam sve kolege umetnike, glumce, muzičare, igrače i sve koji se osećaju ugroženim ovim zakonom da nam se pridruže kako bi bili blagovremeno obaveštavani o ovom problemu. Takođe pozivamo i sve one koji žele da nas podrže da nam se priključe kako bi smo što većem broju ljudi skrenuli pažnju na ovaj poražavajući problem dalekosežnih posledica.”

²⁴⁰ Istraživanja su sprovedena aprila 2009. godine a podaci se odnose na 2008. godinu i jedini su koliko-toliko sveži kada je reč o detaljnijoj strukturi budžeta ustanova kulture. Kada je reč o udruženjima građana, ona su u obavezi da svoje godišnje finansijske izveštaje podnose Agenciji za privredne registre. Međutim, APR bez nadoknade objavljuje samo ukupne podatke o poslovanju neprofitnih organizacija na osnovu kojih nije moguće ustanoviti preciznije podatke o udruženjima i organizacijama koje rade u oblasti kulture (izveštaji za 2010 i 2009 godinu kao i izveštaji o poslovanju “drugih pravnih lica” za 2008, 2007, 2006, 2005 i 2004. godinu dostupni su na <http://www.apr.gov.rs>).

²⁴¹ Odnosi se na pet zavoda na teritoriji Vojvodine

²⁴² u ovaj prosek nisu uključeni Republički zavod, Pokrajinski zavod u Novom Sadu i Pokrajinski zavod Kosova (iz Prištine izmešten u Leposavić)

²⁴³ Ovde treba imati na umu da u finansiranju lokalnih muzeja republika retko i u jako maloj meri učestvuje. Takođe, AP Vojvodina finansira samo muzeje sa teritorije Vojvodine tako da razdvajanje prosečne zastupljenosti ne daje relevantne informacije.

Sponzorisanje uglavnom „orbitira“ oko kulturno-umetničkih manifestacija i posebnih događaja. Ipak, ono (i mogućnosti za isto) u velikoj meri zavisi od ranga manifestacije, odnosno događaja - što je etabliranija (manifestacija i/ili ličnost/grupa oko koje događaj orbitira) to je veća šansa da privuče sponzore. Ako je manifestacija tek na početku ili događaj privlači samo specifičnu publiku - šanse najčešće teže nuli. Manifestacije u Srbiji najčešće sponzorišu proizvođači pića (mineralne vode, sokova, piva). Kada je reč o ustanovama, sponzorstva čine do 5% budžeta u 7,2% muzeja, a u 2008. godini od 14 zavoda za zaštitu spomenika kulture samo je Pokrajinski zavod u Novom Sadu dobio sredstva na ime sponzorstva, što je činilo 38% ostvarenog budžeta za tu godinu.

Preciznije podatke o donacijama pravnih i/ili fizičkih lica u oblasti kulture (na primer da li su novčane ili naturalne, koliko čega, i sl) teško je izneti. Dostupni podaci o tome su uopšteni te se na osnovu njih može utvrditi jedino procenat u kome donacije figuriraju u budžetu ustanova. U slučaju muzeja, u 17,5% muzeja sa do 5% u ostvarenom budžetu za 2008. godinu učestvovala su sredstva ostvarena donacijama. U slučaju zavoda za zaštitu spomenika kulture u 2008. godini donacije je dobilo tri zavoda.²⁴⁴

Period kada je postalo izvesno da se proces donošenja „Zakona o kulturi“ bliži kraju, nalikovao je trening trci Formule 1 na kojoj se zauzimaju startne pozicije. Tako su sredinom sredinom 2008. godine na sajtu Ministarstva kulture objavljena dva zakonska rešenja posvećena kulturnom nasleđu: radna verzija „Zakona o muzejskom nasleđu“²⁴⁵ i prednacrt „Zakona o nepokretnom kulturnom nasleđu“ (kojim je u stvari trebalo da se reguliše delatnost zavoda za zaštitu spomenika kulture). Takođe,

²⁴⁴ Tačnije: Zavod za zaštitu spomenika kulture u Subotici (0,88% ostvarenog budžeta za 2008.), Zavod za zaštitu spomenika kulture Beograda (0,25% ostvarenog budžeta za 2008) i Zavod za zaštitu spomenika kulture Kragujevac (0,8% ostvarenog budžeta za 2008).

²⁴⁵ Zakon o muzejskom nasleđu je prema planiranoj zakonodavnoj aktivnosti Vlade u cilju ispunjavanja Nacionalnog programa za integraciju Republike Srbije u EU (NPI) za period 2010 – 2012 trebao da bude usvojen u trećem kvartalu 2010. godine. Videti: http://www.seio.gov.rs/upload/documents/nacionalna_dokumenta/npi/zakonodavni_plan_npi_2010_2012_cir.pdf

kinematografi su počeli sa pripremom zakona kojima će se njihova oblast delovanja regulisati. Slično je bilo i sa onima koji se bave knjigom i pisanom rečju.

Dobijanje „svog“ zakonskog akta reflektuje percepciju zakona kao neke vrste čarobnog štapića koji nosi rešenje za postojeće probleme. Mučica je ovakvu percepciju zakona nazvala „treba nam zakon sindrom“. Ona ističe da se ovaj „sindrom“ javljao u mnogim bivšim socijalističkim državama te da ga treba videti i kao refleksiju nezadovoljstva aktera u (oblastima) kulture postojećim stanjem u datoj oblasti. Pritom se, kako ova autorka ukazuje, često smetne s uma da i zakon ima svoja ograničenja te da puko usvajanje novih zakona nije, odnosno ne mora da bude rešenje postojećih problema.²⁴⁶ Da je ovaj „sindrom“ postojao i u Srbiji potvrđuje vremenska podudarnost dva zakonska predloga koja se tiču materijalnog kulturnog nasleđa.²⁴⁷

Da dobiti zakonski akt ne znači i rešiti postojeće probleme pokazuje prvi zakon usvojen po donošenju „Zakona o kulturi“ – „Zakon o zadužbinama i fondacijama“ (Službeni glasnik RS br. 88/2010). Ovim zakonom nastoji se oživljavanje zadužbinarstva i dodatno podsticanje ulaganja u kulturu što omogućava rasterećivanje državnog budžeta. Pišem „dodatno“ zato što je krajem 2001. godine tadašnji ministar kulture, g. Lečić, potpisao „Pravilnik o ulaganjima u oblasti kulture koja se priznaju kao rashod“.(Službeni glasnik RS br. 9/2002) Ovim Pravilnikom bliže se uređuje šta se u smislu člana 15. stav 3. „Zakona o porezu na dobit preduzeća“ (Službeni glasnik RS br. 25/2001) smatra ulaganjem u oblasti kulture koje se priznaje kao rashod u iznosu najviše do 1,5% od ukupnog prihoda. Da bi se, dakle, priznala kao rashod ulaganja u kulturu treba da se vrše u ustanove kulture, umetnička udruženja, fakultete, akademije, umetničke škole i druga domaća pravna lica koja su registrovana za obavljanje delatnosti u oblasti kulture, uključujući i brigu o prirodnom nasleđu i to tako da omoguće 1) stvaranje, proučavanje i očuvanje kulturnih vrednosti; 2) negovanje, očuvanje i obogaćivanje kulturno-istorijskog nasleđa; 3) stvaranje uslova za obavljanje i razvoj kulturnih delatnosti; 4) podsticanje međunarodne kulturne delatnosti i saradnje; 5) podsticanje edukacije u oblasti kulture; 6) podsticanje naučnih istraživanja u oblasti kulture; 7) stimulisanje mladih talenata u oblasti kulturnog stvaralaštva. Takođe, kao rashod se priznaju i ulaganja koja se odnose na rekonstrukciju postojećih i izgradnju

²⁴⁶ Mucica, navedeno delo, 28

²⁴⁷ Prednacrt zakona o nepokretnom kulturnom nasleđu je datiran na 5. 04. 2008. a Radna verzija zakona o muzejskom nasleđu na april 2008.

novih objekata kulture, programske aktivnosti, produkciju i opremu koja služi za obavljanje delatnosti kulture i umetnosti. Do izmena je došlo kada je 2010. godine stupio na snagu „Zakon o porezu na dobit pravnih lica“ (Službeni glasnik RS br. 18/10). Član 15 stav 3 ovog zakona predviđa da se izdaci za ulaganja u oblasti kulture priznaju kao rashod najviše do 3,5% ukupnog prihoda. U stavu 9 se kaže da bliže propise o tome šta se u smislu ovog zakona smatra ulaganjem u oblasti kulture donosi ministar nadležan za poslove kulture, po pribavljenom mišljenju ministra finansija. I dalje važeći propis koji je izdalo Ministarstvo kulture je pomenuti Pravilnik. Međutim, „Zakon o porezu na dobit pravnih lica“ ne obuhvata i porez na primljena sredstva što dovodi do toga da što više novca ustanova kulture dobija – veći porez treba da plati.

Kada je 2010. godine usvojen „Zakon o porezu na dobit pravnih lica“, reakcije su uključivale mišljenja da je ovaj zakon došao prekasno jer je usled ekonomske krize smanjen broj pravnih lica koja u kulturu mogu da ulažu.²⁴⁸ Ovakve reakcije pak ukazuju da su ranija rešenja u stvari bila nepoznata. Nepoznavanje tih zakonskih rešenja istaknuto je na makar dva događaja na kojima sam 2011. i 2012. prisustvovala.²⁴⁹ Informisanje o usvojenim zakonima zadatak je Ministarstva kulture, informisanja i informacionog društva. Međutim, osim medijske pompe koja je pratila „Zakon o kulturi“ i na primer „Zakon o kinematografiji“, retke su informacije o usvajanju zakona i podzakonskih akata koji su za novinare manje atraktivni. Učestvujući na tribini „Kultura izgubljena u zakonima“ sekretar Ministarstva, g. Blagojević, je objasnio da je pored njega u Ministarstvu samo još jedna osoba zadužena za zakone, a njihov posao obuhvata i provere i odobravanja u skladu sa „Zakonom o kulturi“ izmenjenih statuta i sistematizacija ustanova, koordinisanje aktivnosti u vezi sa procedurama za usvajanje novih zakona, pružanje tumačenja različitih zakonskih rešenja i najzad praćenje primene usvojenih zakona. Međutim, zbog obima posla, za praćenje primene usvojenih zakona u praksi gotovo da nema vremena. Takođe, na tribini i u medijskim nastupima oko ove tribine g. Blagojević je izrazio nadu u „instituciju“ izmena i dopuna zakona, odnosno pošto je teško tačno predvideti kako će se zakon pokazati u praksi kroz „instituciju“

²⁴⁸ videti tekst: „Zakon došao kasno“, Večernje novosti 01. 04. 2010.

<http://www.novosti.rs/vesti/kultura.71.html:269430-Zakon-dosao-kasno>

²⁴⁹ Jedan je bila konferencija „Investiranju u kulturu – ulaganje u lepši deo života“ održana početkom novembra 2011. godine u Centru za likovno obrazovanje u Šumatovačkoj ulici u Beogradu a druga tribina „Kultura izgubljena među zakonima“ održana marta 2012. godine u Zavodu za proučavanje kulturnog razvitka.

izmena i dopuna zakoni se delimično ili potpuno menjaju a s obzirom na iskustva stečena primenjivanjem originalnog zakona. Međutim, ukoliko je opšta informisanost o zakonskim rešenjima na niskom nivou a u Ministarstvu koje je u do sada donetim zakonima označeno kao telo koje treba da prati primenu zakona postoji „usko grlo“ ostaje nejasno kako će se doći do ozbiljnijih zaključaka šta bi možda trebalo dopuniti, šta izbaciti a šta promeniti.

Redosled usvajanja zakona može biti indikator percipiranih prioriteta. U slučaju zakona iz sfere kulture u Srbiji to je donekle moguće s obzirom na to da je odabrana opcija opšteg zakona te da je po donošenju opšteg zakona usvojen zakon kojim se nastoji podsticanje ulaganja u kulturu. Međutim, dalji redosled usvajanja zakona više govori o odnosima snaga aktera u sferi kulture i borbi za prioritete, tj. penjanje na lestvici dnevnog reda Ministarstva kulture, Vlade Republike Srbije i Skupštine Republike Srbije.

Ministarstvo kulture je dakle nastojalo da se pripreme zakoni za gotovo sve oblasti u sferi kulture za koje se smatra da treba da budu i zakonski regulisane.²⁵⁰ Međutim, koja će tačna formulacija nacrt zakona naći pred poslanicima zavisi od toga koliko su i kako oni na koje će se zakonska rešenja odnositi uključeni u proces izrade predloga, načina na koje oni svoje predloge formulisati te odnosa snaga u samim radnim grupama kojima je poverena izrada nacrt zakona. Vlada Srbije je do sada uglavnom prihvatila nacrt zakona (s tim da je verovatno imala poverenja u Ministarstvo kulture pa se nije naročito udubljava) i upućivala ih Skupštini Srbije. Kada će pak na skupštinski dnevni red doći neki zakon iz domena kulture nije izvesno i u zavisnosti je drugih domenima koji se smatraju prioritetnijim.²⁵¹ Generalno govoreći, penjanju na

²⁵⁰ Iako se u nekoliko navrata još od '90-ih govorilo o „Zakonu o pozorištu“ do daljih koraka nije došlo. S druge strane u velikom broju evropskih država izvođačke umetnosti uglavnom nisu posebno zakonski regulisane već se izvođačkim umetnicima zakoni bave u okviru brige za ostvarivanjem socijalne sigurnosti. Izuzeci u pogledu posebnog zakonskog regulisanja vezanog za izvođačke umetnosti mogu se naći na primer u Velikoj Britaniji gde kojoj postoji „Zakon o pozorištu“ i u Letoniji na primer postoji „Zakon o letonskoj nacionalnoj operi“ (*Law on Latvian National opera*) i „Zakon o penzijama za profesionalne orkestre, horove, koncertne organizacije, pozorišta i cirkuse čiji je osnivač država odnosno jedinica lokalne samouprave“ (*Law On the Service Pension of State and Local Government Professional Orchestra, Choir, Concert Organisation, Theatre and Circus Artists and the Allowance for Creative Work of Ballet Artists*). Videti: Compendium of Cultural Policy: Country profile: Great Britain i Compendium of Cultural Policy: Country profile: Latvia na www.culturalpolicies.net

²⁵¹ Kultura se generalno nisko kotira na listi prioriteta, o čemu će više reči biti u poglavlju posvećenom evaluaciji.

lestvici dnevnog reda doprinose još i šira javnost i mediji ali i eventualni dramatični događaji koji zbog nepredviđenosti zahtevaju hitno reagovanje.²⁵²

Pristup da se najpre sačini i usvoji opšti zakon, posebno kada ne postoji detaljan i propisujući dokument o nacionalnoj kulturnoj politici, često se zagovara u teoriji kulturne politike.²⁵³ Činjenica da se u Srbiji posle promene 2000. godine pristupilo upravo izradi ovakvog akta ukazuje na dominantnu ulogu teoretičara kulturne politike, makar na početku procesa donošenja novog zakona. Međutim, kritike upućene na račun usvojene verzije „Zakona o kulturi“ a prema tekstovima objavljenim u štampi došle su od ljudi koje su direktno ili indirektno bili uključeni u proces izrade „Zakona o kulturi“. Po svoj prilici tokom rada na tekstu zakona o kulturi došlo je do promena odnosa snaga među zainteresovanim grupama. Rezultat je da su neka rešenja u „Zakonu o kulturi“ nedorečena²⁵⁴, dok su neke početne ideje suštinski promenjene kao što je na primer uloga Nacionalnog saveta za kulturu. Dragićević – Šešić je na primer u više navrata isticala da Nacionalni savet za kulturu trebao da bude pandan engleskom Umetničkom savetu (Arts Council), tj. da zastupa i razvija umetnost i kulturu te da u ove oblasti investira.²⁵⁵ U tekstu „Građani Srbije, kulturna politika i kulturne prakse“ ona je detaljnije razložila suštinu predloga u pozadini odredba o Nacionalnom savetu za kulturu – reč je o ideji tzv. „produžene ruke“, princip koji funkcioniše na primer u Velikoj Britaniji ali i nekim drugim evropskim državama: „... telo koje odlučuje o strategiji, prioritetima i svojim sopstvenim komisijama koje će onda po prioritetima raspodeljivati 90% sredstava po osnovu konkursa. Samom Ministarstvu (kao i u Engleskoj) treba ostaviti deo sredstava (maksimalno 10%) da odlučuje o tzv. strateškim

²⁵² Na primer u slučaju elementarnih nepogoda nepredviđenost istih i neophodnost hitnog reagovanja i donošenja odluka kojima se donekle saniraju posledice se sprovodi po hitnoj proceduri a odlučivanje o tekućim problemima mora da čeka.

²⁵³ videti: Mucica, navedeno delo, 29

²⁵⁴ O tome je govorila gđa Mojović, videti fusnotu br. 226

²⁵⁵ Tela kao što su na primer Arts Council England (<http://www.artscouncil.org.uk/>), BBC i English Heritage formirala je britanska vlada „po uzoru na Univerzitetski komitet za stipendije (University Grants Committee) koji je formiran 1919. godine a koji je prethodio današnjem Savetu za stipendiranje visokog obrazovanja (Higher Education Funding Council). Ove organizacije su trebale da rade po principu produžene ruke kojom je vlada kontrolisala opštu raspodelu resursa ali nije sprovodila direktnu operacionu kontrolu. Ovaj princip je značio obezbeđivanje političke 'neutralnosti' i 'nepriistrasnosti' među zainteresovanim stranama u posebnoj oblasti delovanja. Oficijelni cilj bio je ostvarivanje na primer 'balansiranog' emitovanja vesti i 'fer' raspodele grantova umetničkim organizacijama a na osnovu vidljivih kriterijuma procene, s principijelnom odgovornošću prema 'javnosti'.“ McGuigan, *Rethinking cultural Policy*, 39 Mek Gjuigan je takođe ukazao na privatizaciju Rijksmuseum u Amsterdamu koja donekle reprezentuje princip produžene ruke: naime, kolekcije i zgrada su ostale u vlasništvu države a upravljanje njima se sprovodi posebna fondacija. Zaposleni više nisu bili klasifikovani kao javni činovnici a nova uprava je bila pod uticajem privatnog biznisa. McGuigan, navedeno delo, 50

projektima, o dugoročnim projektima koji se mogu realizovati samo u interesnoj komunikaciji. U tom slučaju bi Ministar i Ministarstvo imalo više vremena da se posvete pitanjima razvoja i velikim strateškim, interdisciplinarnim i intersektorskim projektima.“²⁵⁶ Međutim, dajući mu savetodavnu ulogu te propisujući da se sastoji od devetnaest delegata, „Zakon o kulturi“ je od ovog tela napravio „debatni klub“²⁵⁷ u kome delegati zastupaju interese grupe koja ih je delegirala.

Tokom 2011. godine usvojeni su: „Zakon o bibliotečkoj i informacionoj delatnosti“ (Službeni glasnik Republike Srbije br. 52/11), „Zakon o obaveznom primerku publikacija“ (Službeni glasnik Republike Srbije br. 52/11) i „Zakon o staroj i retkoj bibliotečkoj građi“ (Službeni glasnik Republike Srbije br. 52/11). Takođe, pripremljen je i „Zakon o izdavaštvu“. Do usvajanja ovih zakona, a prema neformalnim informacijama, došlo je usled ličnog zalaganja te godine imenovanog ministra kulture, g. Markovića, koji, eto slučaja, dolazi upravo iz sveta izdavaštva. Dakle, pravi čovek na pravom mestu se pokazao kao najbolji recept za uspeh.

Kinematografi su pripremili „Nacrt zakona o kinematografiji“, kome je pak trebalo usklađivanje s obzirom na „Zakon o kulturi“. Relativno brzo usvajanje „Zakona o kinematografiji“ (Službeni glasnik Republike Srbije br. 99/11) ukazuje da je stepen kompaktnosti ove grupe aktera bio dovoljan da se relativno brzo reaguje u pogledu usklađivanja odredbi predviđenih „Nacrtom zakona o kinematografiji“ sa odredbama „Zakona o kulturi“ i formulisanja konačne verzije „Zakona o kinematografiji“. Pritom, kinematografi su ostvarivali aktivnu saradnju sa svim garniturama Ministarstva kulture te se relativno brzo usvajanje „Zakona o kinematografiji“ može tumačiti i kao svojevrsna nagrada za trud.

Kao što je već rečeno Sektor za kulturno nasleđe je pripremio dva zakonska rešenja koja se tiču materijalnog kulturnog nasleđa. „Zakon o kulturi“ je pokrio neke od tema kao što je na primer pitanje načina funkcionisanja ustanova, što je uzrokovalo potrebu za menjanjem nekih odredbi u ova dva predloga. Konačan rezultat je odbacivanje ova dva predloga i odluka da se ponovo počne rad na zakonskom regulisanju kulturnog nasleđa. Postavlja se pitanje ako je već krajem 2007. godine bilo

²⁵⁶ Dragičević – Šešić, „Građani Srbije, kulturna politika i kulturne prakse“. O tome da bi u Srbiji trebalo uspostaviti princip produžene ruke pisali su i Vujadinović D., „Srbija - država kulture ili državna kultura“ tekst dostupan na sajtu www.balkankult.org

²⁵⁷ videti tekst: „Milena Dragičević – Šešić, FDU: Izigravanje kulture“, Biznis i finansije <http://www.bifonline.rs/tekstovi.item.397/milena-dragicevic-sesic-fdu-izigravanje-kulture.html>

manje – više poznato koje i kakve će se odredbe predvideti opštim „Zakonom o kulturi“, zašto su nacrti čija je izrada bila u toku formulisani tako da se nisu mogli, kao u slučaju kinematografije, relativno brzo uskladiti sa opštim zakonom? Mogući odgovori bili bi da je pozicija aktera iz oblasti kulturnog nasleđa bila slaba, da su oni u izvesnoj meri marginalizovani, ili da komunikacija među radnim grupama koje su radile na izradi tekstova različitih zakona nije postojala, makar ne na adekvatnom nivou. Verovatno je da istina leži negde između ovih mogućih odgovora. Heterogenost grupe, u ovom konkretnom slučaju profesionalne zajednice koja se bavi kulturnim nasleđem može uticati na koherentnost pristupa u datoj oblasti, konkretno kulturnog nasleđa u kulturnoj politici, odnosno veća heterogenost retko kada rezultira uspehom. Povlačenje predloga i odluka da se krene ispočetka u oblasti zakonske regulative kulturnog nasleđa to potvrđuje.

Na penjanje nekog predloga u vezi sa nekim domenom javnih politika na lestvici dnevnog reda, a kako je već rečeno, značajnu ulogu imaju mediji. Pripremajući tribinu „Kultura izgubljena u zakonima“ koja je u stvari bila promocija projekta „Pogled na kulturu. Zakoni i prakse u Srbiji i pet država članica Evropske unije“ koji sam početkom 2011. godine sprovela u Zavodu za proučavanje kulturnog razvitka ukazano mi je da su zakoni „teška i ozbiljna tema za koju novinari nisu mnogo zainteresovani“. I zaista, odziv novinara je bio slab, u vezi sa tribinom sam imala tri nastupa (dva na radijskim stanicama, jedan na TV stanicama), a u novinama je objavljen jedan tekst.²⁵⁸ Osim toga, a kao što je već napomenuto, pretraživanje medijskog arhiva „Ebart“ rezultiralo je sa oko 627 tekstova posvećenih kulturnoj politici Srbije i objavljenih u srpskoj štampi u periodu od 2003. do 2012. godine a među ovim tekstovima samo se dvadesetak ticalo zakona u oblasti kulture, pri čemu je većina njih je nastala povodom konferencija za štampu Ministarstva kulture. Atraktivnost teme za novinare utiče na opseg o kome je data tema medijski praćena. Zakoni (pritom mislim da to nije slučaj samo sa zakonima iz oblasti kulture već i sa većinom drugih zakona iz gotovo svih oblasti koje se zakonski obrađuju) očigledno nisu atraktivna tema. Zanimljivo pitanje je da li su novinarima zakoni „teška, dosadna, ozbiljna“ tema ili ih percipiraju „teškom, dosadnom i ozbiljnom“ temom za publiku. Tačan odgovor je verovatno negde na sredini. Ono što pak deluje značajnije primetiti je da se u bilo kojoj opciji zakon ne vidi kao izvor

²⁵⁸ Tekst: „Kultura je hirurg a zakonodavac anesteziolog“, Politika, 24. 03. 2012.
<http://www.politika.rs/rubrike/Kultura/Kultura-je-hirurg-a-zakonodavac-anesteziolog.sr.html>

mogućnosti za ostvarivanje unapređenja koja proističu iz preorijentisanosti ka zapadnoj demokratiji u kojoj se zakon pre vidi kao izvor mogućnosti nego kao nametanje obaveza. Takođe, nezainteresovanost novinara za zakone odražava se na slabu informisanost, odnosno da oni kojih se ti zakoni tiču ili treba da se tiču često ne znaju za njih, što pak rezultira ne korišćenjem mogućnosti datih u zakonima. Nekorišćenje mogućnosti koči i sprovođenje javne (kulturne) politike jer se neke teme stalno vraćaju kao što to na primer pokazuje teme finansiranja i ulaganja u kulturu.

Šta zakoni i zakonodavna aktivnost u oblasti kulture govore o kulturnoj politici Srbije?

Kao što je već rečeno, 2006. godine donet je (novi/aktuelni) Ustav Republike Srbije koji se može čitati i kao krov nacionalne kulturne politike, a od 2009. godine doneti su i zakoni kojima se regulišu pitanja relevantna za razvoj kulturne uopšte („Zakon o kulturi“ i „Zakon o zadužbinama i fondacijama“) te pitanja od posebnog značaja za pojedine oblasti u domenu kulture („Zakon o kinematografiji“, „Zakon o bibliotečkoj i informacionoj delatnosti“, „Zakon o obaveznom primerku publikacija“ i „Zakon o staroj i retkoj bibliotečkoj građi“). U ovom zaključnom delu poglavlja posvećenog zakonima pažnja će biti zadržana na aktima koji su od značaja za sve oblasti u domenu kulture.

Opšti zakon o kulturi kao što je „Zakon o kulturi“ je iz regulatorne perspektive problematičan jer je formulisanje takvog zakonskog predloga predmet pregovaranja među zainteresovanim stranama i shodno tome ovakav predlog se zapravo sastoji od kompromisa koji utiču na njegovu koherentnost i njegov regulatorni kvalitet. Kao što je već ukazano, ovaj pristup se najčešće primenjuje u državama koje nemaju detaljan i propisujući dokument o nacionalnoj kulturnoj politici. Međutim, kao što je Fuko pisao, da “nikakav 'obrazac transformacije' ne bi mogao da funkcioniše ako se, na kraju, ne bi uvrstio u sveobuhvatnu strategiju. I obratno, nijedna strategija ne bi mogla da obezbedi sveobuhvatna dejstva ako se ne bi oslanjala o tačne i tanane odnose koji nisu vid njene primene niti njen krajnji ishod, već joj služe kao podloga i uporište. (...) uslovljavanje neke strategije osobenošću mogućih taktika, i uslovljavanje taktika strateškim obavljanjem čini ih dejstvenim.”²⁵⁹ Zakon je, po rangu, jači od dokumenta te odabir da

²⁵⁹ Fuko, Istorija seksualnosti I, [1976], Loznica: Karpos, 2006, 113

se radi na zakonu a ne na dokumentu kao što je na primer nacionalni program ili strategija razvoja kulture, ukazuje na nastojanje da se promenama u kulturi koje su u skladu sa opštom društvenom promenom pristupi s najvećom težinom, odnosno odabrana je opcija nametanja obaveze pre nego artikulisanje mogućnosti. Strategija razvoja kulture je mogla da bude propisujući dokument; posebno ako bi je usvojila Skupština RS kao zakonodavno telo, ona bi imala gotovo istu obavezujuću težinu kao i zakon.²⁶⁰ Međutim, s jedne strane, kao što je Mučica ukazala, transformacija nekadašnjih socijalističkih država u države neke vrste kapitalizma, podrazumeva duboke promene mentaliteta ne samo vlada već i svih drugih aktera u kulturi. U tom smislu odabir da se radi na zakonu a ne na propisujućem dokumentu reflektuje percepciju donosioca odluka o mentalitetu aktera u kulturi – percepciju da bi drugi akteri u kulturi propisujući dokument shvatili manje ozbiljno i shodno tome da bi se odredbe ređe poštovale.²⁶¹ S druge strane, a takođe kako je Mučica ukazala, primena pristupa opšteg zakona je u vezi sa potrebom da se reformiše rad ustanova kulture čija je organizacija originalno bila regulisana zakonom. „Stoga u primeni principa simetrije, nova organizaciona šema trebalo bi da bude implementirana sličnim regulatornim principom, što bi takođe pozvalo natrag prethodni zakon.“²⁶² Sintetišući i dopunjujući dva do tada važeća zakona („Zakon o delatnostima od opšteg interesa u oblasti kulture“ i „Zakon o samostalnom obavljanju umetničke ili druge delatnosti u oblasti kulture“) „Zakon o kulturi“ poziva natrag ove zakone i govori o oklevanju da se preduzmu odlučnije mere usmerene ka pozicioniranju kulture kao aktivnog činioca društvenog razvoja. Korišćenje termina „subjekti u kulturi“ govori čak o većem nastojanju da se uspostavi kontrola i upravljanje radom ustanova, organizacija i pojedinaca nego što je to bio slučaj sa prethodnim zakonima koji su usvajanjem „Zakona o kulturi“ prestali da važe.²⁶³ Pomnije čitanje članova u okviru poglavlja III pokazuje da je termin „subjekti“ zapravo iskorišćen kao zbirna imenica za pravna i fizička lica koja se kulturom (i

²⁶⁰ Na to je recimo ukazivala Đukić u knjizi *Tranzicione kulturne politike*

²⁶¹ Ako bi se ovo prebacilo na svakodnevni govor, „zakon nalaže...“ zvuči više obavezujuće nego reći „strategija nalaže...“ Pritom, kao što je napomenuto zakon se vidi kao propisivanje obaveza a ne kao izvor mogućnosti, dok se strategija pre vidi kao izvor mogućnosti nego obavezujući dokument.

²⁶² Mučica, navedeno delo, 29

²⁶³ U „Zakonu o delatnostima od opšteg interesa u oblasti kulture“ govori se o ustanovama koje svojim radom ostvaruju opšti interes, dok se u „Zakonu o samostalnom obavljanju umetničke i druge delatnosti u oblasti kulture“ govori o licima. Dakle, ni u jednom slučaju nema termina „subjekti“. Termin „subjekt“ je deo upravljačke terminologije: subjekti države su njeni građani koji su potčinjeni vladaru / državnom moći.

umetnošću) bave. Međutim, termin „subjekt“ je deo upravljačke terminologije: subjekti države su njeni građani koji su potčinjeni vladaru / državnoj vlasti. Poglavlje „Subjekti u kulturi“ potvrđuje razumevanje upravljanja kao manje više metodičnih i racionalnih „načina na koji se stvari rade“, ili umetnost ostvarivanja uticaja na delovanje pojedinaca (samostalnih umetnika i profesionalaca u kulturi), bilo individualno bilo kolektivno (udruženja građana) tako da oblikuje, vodi, koriguje ili modifikuje načine na koje se oni sami ponašaju.²⁶⁴ Drugim rečima, samo subjekti koji, podčinjavajući se propisima ministra, znaju **kako treba** da se radi mogu doprineti ostvarivanju interesa u oblasti kulture (član 6) u skladu sa načelima kulturne politike (član 3). Golubović i Dragičević – Šešić ukazuju da je „glavna svrha [Zakona o kulturi] da uspostavi kontrolu nad kulturnim institucijama.“²⁶⁵ S jedne strane, nastojanje države da ostvari kontrolu nad ustanovama čiji je osnivač jeste razumljivo posebno ako se na umu ima da se te ustanove finansiraju pre svega iz javnih fondova (čiji je Ministarstvo kulture distributer). Međutim, poglavlje III sadrži i članove koji se zapravo tiču ostvarivanja kontrole nad organizacijama čiji država nije osnivač i tako ostvarivanja kontrole nad pojedincima. Naime, subjekti su u stvari ustanove i udruženja dok se pojedincima praktično uskraćuje pravo individualnog delanja - na primer svoja socijalna i druga prava mogu ostvariti samo ako se učlane u reprezentativno udruženje ili ako (na ugovor obavljaju poslove u ustanovama) a kroz ustanove i udruženja pojedinci postaju transparentni za državu. U okviru poglavlja III nalazi se i član 50, koji je možda i najkritikovanija odredba *Zakona o kulturi*, a kojim se samostalnim umetnicima i profesionalcima u kulturi uskraćuje mogućnost stalnog zaposlenja u ustanovama kulture. Ovim članom se zapravo implementiraju granice među kategorijama subjekata. Kao što je ukazano, davajući Nacionalnom savetu za kulturu savetodavnu ulogu, subjektima u kulturi je dat još jedan kanal za iznošenje mišljenja o planovima i pokrenutim aktivnostima ali bez obaveze ministara da te predloge prihvate (što se takođe može tumačiti i kao survival totalitarnog ustrojstva).

Takođe, proces usvajanja „Zakona o kulturi“ govori i o degradiranju javnih rasprava. Javne rasprave su, podsetimo se, tekovina demokratije još od antičke Atine na

²⁶⁴ videti: Burchell, G. „Liberal government and techniques of the self“, *Economy and Society*, 22 (3), 267

²⁶⁵ Golubović, Z. i Jarić, I. *Kultura i preobražaj Srbije*, 121 S ovim opažanjem se donekle složila i Dragičević – Šešić: „Svođenje Zakona a i kulturne politike u celini na upravljanje institucijama...“ Videti: Dragičević – Šešić, „Građani Srbije, kulturna politika i kulturne prakse“

čijem su trgu građani imali mogućnost da iznesu svoja viđenja problema i mišljenja po različitim pitanjima. Od kraja 18. i tokom 19. veka u Evropi se formirala javna sfera, prostor gde su se odvijale racionalne i kritičke debate među zainteresovanim stranama a po pitanjima relevantnim za razvoj oblasti u kojoj / kojima deluju čime sa ta oblast ili te oblasti dalje razvijaju a te debate su pak doprinele razvoju liberalnog kapitalizma. Zakonodavna aktivnost i u domenu kulture prikazuje proces kojim se ideja javnih rasprava, čija bi svrha trebala da bude uspostavljanje konsenzusa oko ključnih pitanja, zapravo degradira pretvarajući se u skup kompromisa. Pre svega, bez naročitog konsultovanja stručne (kulturne) javnosti doneta je odluka da se radi na opštem zakonu. S obzirom na to da je stručna javnost u velikoj meri bila složna oko toga da bi legislativa u sferi kulture trebala da podrži napore usmerene ka osavremenjivanju rada i razvojanja kulture te da je zakon po rangu jači od propisujućeg dokumenta kao što je na primer nacionalni program za kulturu ta odluka je, doduše pre implicitno nego eksplicitno, podržana. Kada je nacrt opšteg zakona sačinjen, organizovana je javna rasprava koja se ogledala u pozivu svima zainteresovanim da Ministarstvu kulture dostave mišljenja i komentare na predložene odredbe. Međutim, formulacija tog poziva bila je možda i previše opšta ili u svakom slučaju nedovoljno precizna te je poziv protumačen pre svega kao poziv zainteresovanim da odbrane interese svoje oblasti. Jezik javnih politika, a kako su dokazivali Šor i Rajt, Aptrop i Mos²⁶⁶ jeste važno sredstvo za rad javnih politika. Što je opštiji i neprecizniji, veće su šanse za nerazumevanje i činjenje da možda i najbolje namere i ideje postanu jalove. Tako je recimo i ideja da se formira telo (Nacionalni savet za kulturu) koje je trebalo da bude pandan engleskom Umetničkom savetu doživela fijasko (odnosno Nacionalni savet je od tela koje je trebalo da donosi odluke i preporučuje načine za sprovođenje tih odluka postao savetodavni „debatni klub“) jer je veoma diskutabilno koliko je predstavnicima zainteresovanih grupa uopšte poznato šta i kako engleski Umetnički savet radi. Nastavak javne debate oko revidirane verzije Nacrta izveden je u formi javnih saslušanja koja je organizovao Odbor za kulturu i informisanje Skupštine Srbije. Predlagači zakona su se tako našli u poziciji studenta koji brane svoj rad pred komisijom sačinjenom od narodnih poslanika (predstavnik javnosti koji takođe zastupaju interese partija zahvaljujući kojima su i postali poslanici) i predstavnika

²⁶⁶ Videti: Shore and Wright, navedeno delo, Aptrophe, navedeno delo i Moss, navedeno delo

zainteresovanih grupa (koji su tu došli da brane interese grupa koje su ih delegirale). Tema o kojoj je najviše reči bilo na ovim javnim saslušanjima je upravo bio Nacionalni savet za kulturu pri čemu se koncept nalik engleskom Umetničkom savetu neučestvovanjem akademske zajednice, od koje je i potekao predlog, nije mogao na adekvatan način objasniti i odbraniti. Konačna javna rasprava je usledila na skupštinskom zasedanju na kome je „Zakon o kulturi“ (uz neveliki broj prihvaćenih amandmana a u skladu sa stavovima u tom trenutku vladajuće većine) usvojen. Od odabira opcije da se javna rasprava sprovede u formi javnih saslušanja (a kako bi se, prema insajderskim informacijama, proces usvajanja zakona ubrzao) demokratska procedura javnih rasprava jeste degradirana jer je uzeto da poslanici koje je izabrao narod a) zaista predstavljaju javnost (potpuno netačno: ako je na primer poslanika iz bilo kog grada ili bilo koje opštine izglasao „tamošnji“ narod ne znači i da ga je izglasala celokupna javnost; pitanje koje se naročito u sociologiji postavlja kao reprezentativnost uzorka) i b) da zapravo uopšte imaju pojma o sferi kulture i problemima u njoj na nivou Republike (odnosno možda mogu imati saznanja o problemima u sferi kulture u gradu ili opštini odakle dolaze ili u pojedinoj oblasti kulture kojom se bave ali to nije garancija da imaju veća znanja o tome kako stoje stvari u celoj zemlji ili drugim oblastima kulture i zašto). Kada se dakle saberu heterogenost profesionalnih zajednica (predstavnicima različitih oblasti u domenu kulture) i njihovo učestvovanje i u javnoj raspravi i na saslušanjima, heterogenost znanja narodnih poslanika o situaciji u kulturi u Srbiji i nejasnost / nedovoljna objašnjenost predloga akademske zajednice dobija se zakon čiji je regulatorni kvalitet diskutabilan, koji je odmah po usvajanju postao predmet kritika i koji zapravo priziva natrag stare zakone (o čemu je pisala Mucica²⁶⁷).

Ustav Republike Srbije kaže da je „Republika Srbija je država srpskog naroda i svih građana koji u njoj žive, zasnovana na vladavini prava i socijalnoj pravdi, načelima građanske demokratije, ljudskim i manjinskim pravima i slobodama i pripadnosti evropskim principima i vrednostima.“²⁶⁸ Pritom, kao što je Brković ukazala, treba imati na umu da su u Ustavu narod i kultura izjednačeni.²⁶⁹ Ustavom je zagantovano pravo na slobodu izražavanja te pravo na slobodu umetničkog i naučnog stvaranja.

²⁶⁷ Mucica, navedeno delo, 24-28

²⁶⁸ Član 1 Ustava Republike Srbije

²⁶⁹ Brković, navedeno delo, 61

Razrađujući nadležnosti republike, autonomne pokrajine i jedinica lokalne samouprave „Zakon o kulturi“ precizira kako se prava zagarantovana Ustavom ostvaruju pretpostavljajući da će se time oblikovati razvoj kulture. Tako je republika, preko Ministarstva kulture, nadležna za kreiranje kulturne politike koja se sprovodi na teritoriji cele Srbije. Autonomna pokrajina se stara o sprovođenju (republičke) kulturne politike i rešavanju pitanja od pokrajinskog značaja. To znači da autonomna pokrajina ima ovlašćenja da adaptira republičku kulturnu politiku shodno svojim specifičnostima i potrebama i dužnost da obezbedi materijalnu podršku za razvoj kulture na svojoj teritoriji. Jedinica lokalne samouprave stara se o zadovoljavanju kulturnih potreba svojih građana te rešava pitanja od lokalnog značaja. Pretpostavlja se da će sprovodeći kulturnu politiku autonomna pokrajina ili jedinica lokalne samouprave republici ukazivati na dobre prakse ili probleme, što ne mora da bude tačno jer problem može da se prenebregne i na nivou lokalne samouprave i na primer na putu od lokalne zajednice ka Ministarstvu kulture na više načina i mesta, ili i sama lokalna zajednica ne mora da „prijavi“ primere dobre prakse ili makar ne na način da se to od strane donosioca odluka na republičkom nivou protumači kao predlog / preporuka drugima (odnosno primer dobre prakse može da stigne do Ministarstva ali odatle ne mora da izađe kao preporuka drugima već kao argument „zašto oni a ne vi“ čime se ispušta čitav niz nijansi kako su oni uspeli a vi niste), itd.

Raspodela nadležnosti (i obaveza) u kojoj je naglasak stavljen na zadovoljavanje kulturnih potreba građana (što i jeste preduslov za razvijanje kulture) je jasna i uglavnom precizna. Međutim, ona ipak ostavlja prostor za eventualne kolizije. Naime, pretpostavlja se da će na primer rešavajući pitanja od lokalnog značaja jedinice lokalne samouprave doprineti razvoju kulture na republičkom nivou, a to može ali i ne mora da bude tačno. Na primer ako se u jednoj lokalnoj zajednici donese odluka o oživljavanju/osposobljavanju bioskopa kao načinu da građani te zajednice mogu da zadovoljavaju svoje kulturne potrebe oličene u pasioniranom gledanju filmova u boljim tehničkim uslovima nego što je „kućni bioskop“, to ne znači da će se u istoj zajednici razvijati bilo amaterska bilo profesionalna kinematografija te tako pružiti i doprinos razvoju kinematografije na nacionalnom nivou. Dalje, ako *bona fide* uzmemo da jeste tačno da će rešavajući lokalne probleme lokalne zajednice doprineti i razvoju kulture na nivou republike, ipak ostaje nejasnoća oko povratne reakcije, odnosno kako se lokalne

inicijative koje mogu pružiti i primere dobrih praksi prihvataju od strane pokrajine i/ili republike i kako se one prenose u druge (posebno one udaljenije) lokalne zajednice.²⁷⁰ Drugim rečima, iako „Zakon o kulturi“ propisuje hijerarhiju upravljanja kulturnim razvitkom on ipak ostaje jednosmerna komunikacija između države i njenih subjekata. I sam jezik korišćen u „Zakonu o kulturi“ je takav da, kao što je već rečeno, zakon postavlja kao obavezu a ne kao izvor mogućnosti.

Osim toga, kao posebna kategorija, svojevrsan dodatak u hijerarhiji upravljanja u sferi kulture stoje Nacionalni saveti nacionalnih manjina. Uprkos ovlašćenjima u pogledu odlučivanja o pitanjima važnim za svoju kulturu ostavlja otvorenim i pitanje koje je analizirajući Ustav Republike Srbije postavila Brković: kako se upravlja (kulturnim) identitetima?²⁷¹

U savremenim teorijama identitet se vidi kao konstrukcija koju je tokom života moguće razvijati, ojačavati ili eventualno menjati. Takođe, Smit je ukazao da većina ljudi ima višestruke identitete koji su retko kada konfliktni i koji najčešće rade po principu koncentričnih krugova (lojalnosti).²⁷² U Ustavu i (naročito) „Zakonu o kulturi“, takav koncept identiteta se ne vidi. Prema Ustavu i zakonu, na primer građanin Kikinde može da bude a) Srbin i građanin Srbije ili b) na primer Mađar i građanin Srbije. Ispuštena je mogućnost da građanin Kikinde bude a) Srbin, Kikindanin, Vojvođanin, građanin Srbije ili b) Mađar, Kikindanin, Vojvođanin, građanin Srbije. Dakle, mogućnost je ispuštena, nije ni isključena ni istaknuta a to otvara vrata za fokusiranost pre svega na svoju etničku zajednicu (Ustavom i zakonom izjednačenom sa kulturnom zajednicom) te slabljenje (naročito među-etničke) solidarnosti i razvijanja interkulturalnog dijaloga. Ta fokusiranost na, kako bi poslovice rekla, „u se i u svoje kljuse“ je demonstrirana i u zakonodavnoj aktivnosti u sferi kulture, te navodi na pomišljanje o ulozi aktera, na šta ću se vratiti pošto ukažem na „Zakon o zadužbinama i fondacijama“ kojim se ponovo (posle decenija prekida) etabliraju vrste aktera („subjekata“) koje bi mogle da (kao u dobra stara vremena) imaju zapaženu ulogu u razvoju kulture i kroz čiji se rad udružuju država i privatni sektor oko dobroćinih ideja.

²⁷⁰ Teškoće oko primene primera dobrih praksi iz jedne opštine ili jednog grada u Srbiji u drugoj je kao značajan problem istaknuto u razgovorima sa predstavnicima amaterskih društava u Srbiji a o tome će više reči biti u poglavlju „Kulturno – umetnički amaterizam“

²⁷¹ Takođe treba imati na umu da ni Ustav ni „Zakon o kulturi“ ne prepoznaju interkulturalni dijalog, a o čemu će više reči biti u poglavlju posvećenom evaluaciji u kulturnoj politici.

²⁷² Smith, A. „A Europe of Nations. Or the Nation of Europe?“, *Journal of Peace Research*, Vol. 30, No. 2, (May 1993), pp. 129 - 135

Usvajanje „Zakona o zadužbinama i fondacijama“ reflektuje odnos prema prošlosti ali i viđenje zakona kao instrumenta društvene promene. U Srbiji je vekovima postojala tradicija zadužbinarstva a ta tradicija je posle Drugog svetskog rata usled promenjenog društveno – političkog sistema, zamrla. Donošenje zakona kojim se nastoji oživeti zamrla tradicija u izvesnoj meri reflektuje romantizovano viđenje prošlosti u kojoj je kultura imala poseban položaj. Taj poseban položaj, pored verske nadahnutosti Nemanjića oličene u brojnim manastirima / zadužbinama, uključivao je i tesnu povezanost kulture i obrazovanja, odnosno prepoznavanja i priznavanja prosvetiteljske uloge kulture, koja se pak osebno otkako su resori kulture i prosvete razdvojeni polako gubila. U tom smislu, donošenje „Zakona o zadužbinama i fondacijama“ jeste i odraz nastojanja da se među građanima Srbije promeni odnos prema kulturi, te da se razvije svest o njenom i duhovnom i ekonomskom značaju za razvoj društva u celini (mada u ovom zakonu nema nagoveštaja spona sa prosvetom). Zadužbine i fondacije su prema ovom zakonu pravna lica koja se osnivaju radi „dobročnog ostvarivanja opštekorisnog cilja“. Prema informacijama dobijenim iz Ministarstva kulture, informisanja i informacionog društva najčešće postavljana pitanja u vezi sa ovim zakonom tiču se „nerazumevanja položaja ovih tela u odnosu na udruženja građana i druge privredne subjekte“.²⁷³ Efekti ovog zakona nisu baš poznati. Najčešće postavljana pitanja ukazuju da je tokom decenija očigledno pomalo zaboravljeno šta je u stvari zadužbinarstvo.²⁷⁴ U podsećanju, pak, očigledno je da sam zakon nije dovoljan i da je, s obzirom na nezaobilaznu ulogu medija u savremenom životu potrebno veće uključivanje ovih aktera jer se društvena promena odigrava kroz udruženi rad. Udruživanje snaga što bi ovaj zakon trebao da potakne jeste i odraz nastojanja da se rastereti budžet jer se zadužbine i fondacije javljaju kao akteri koji bi prema uopštenoj podeli sektora spadali u tzv. treći sektor koji pored toga što je kanal komunikacije omogućava i spajanje državnog i privatnog sektora na projektima čiji su ciljevi opšte korisni.

Udruženi rad na ostvarivanju društvene promene koja je na izborima 2000. godine izglasana kao neophodna podrazumeva dakle i povezanost javne politike u različitim domenima i zakona koji to podržavaju. Međutim, zakoni iz različitih domena javnih politika u Srbiji pokazuju visok stepen nepovezanosti i čestog odsustva

²⁷³ Prepiska sa pravnom službom Ministarstva kulture i informisanja, 16. 05. 2012.

²⁷⁴ Na ovo je takođe ukazao Rajić u tekstu „Sedam mitova o spozorstvu kulturi“ istakavši da su moderni zadužbinari „daleko ispod Miše Atanasijevića“. Videti: Politika, 31. 10. 2009.

komunikacije. Pritom, u nekoliko navrata proteklih godina su donosioci odluka u sferi finansija i ekonomije donosili odluke koje se nepovoljno odražavaju na sferu kulture.²⁷⁵

S druge strane, ni sam „Zakon o kulturi“ ne navodi na povezivanje sa drugim sferama društvenog života. Nepovezanost različitih domena javne politike i zakona koji se koriste kao instrumente izaziva niz praktičnih nesporazuma i nerazumevanja koja rezultiraju teškoćama u ostvarivanju ciljeva ustanova, organizacija i pojedinaca koji deluju u sferi kulture. Đukić je na primer pisala o potrebi za povezivanjem obrazovanja i kulture, te povezivanju kulture i turizma. Kada je reč o povezivanju obrazovanja i kulture, jedan aspekt je da bi takva povezanost rezultirala sistematičnim načinima na koje se mladi uče kulturi i umetnosti, a drugi aspekt se ogleda u tome što ne baveći se obrazovanjem zaposlenih ustanove ne uspevaju da svoju kadrovsku strukturu unaprede tako da na adekvatan način reaguju na nove situacije i nove izazove. Kada je reč o povezivanju kulture i turizma, kulturni turizam kao grana u višedecenijskom usponu se u Srbiji razvija pre stihijski nego sistematično, a to je rezultat nepovezanosti politike turizma i strategije razvoja turizma sa kulturnom politikom. Najzad, kulturno nasleđe, a posebno stambena arhitektura, primeri su praktičnih poteškoća u zaštiti kulturnog nasleđa i njegovoj etičkoj upotrebi kao resursa za socio-ekonomskog razvoja pojedinaca, organizacija i ustanova.²⁷⁶ Jedna od radnih grupa koja je učestvovala u stvaranju Strategije razvoja kulture bila je fokusirana na međuresornu saradnju.

²⁷⁵ Ilustracija se može pronaći u sledećem slučaju. Dajući izjavu za štampu novembra 2007. godine a prilikom okončanja javne rasprave o „Nacrtu zakona o kulturi“ gđa. Mojović je između ostalog rekla: „Ljudi iz kulture dugo nisu razumevali koliko na njihovu delatnost utiču brojni zakoni iz drugih oblasti: finansija, poreske politike, penzionog osiguranja, socijalne politike i radnog odnosa... Stoga ubuduće ne bismo smeli da dozvolimo da propustimo donošenje tih propisa i tih zakona, a da se mi koji se bavimo kulturom ne pozabavimo njima i vidimo kako na najbolji način možemo da odbranimo svoj interes.“ Videti tekst: R.. Stanković, „Za nove vrednosti“, NIN, 8. 11. 2007. Maja meseca 2009. godine usvojen je „Zakon o porezu na dohodak građana“ kojim su povećane dažbine na ime ugovora o delu i ugovora o autorskom delu što je direktno ugrozilo rad samostalnih umetnika i profesionalaca u kulturi. Nakon burne reakcije od primeni ovih odredbi su izuzeti umetnici i profesionalci u kulturi. Međutim, sam čin donošenja ovog zakona govori o indolentnosti aktera iz konkretno domena fiskalne politike prema domenu kulture. Takođe, „Zakon o javnim nabavkama“ ima potencijal da ugrozi zaštitu kulturnog nasleđa jer izbor finansijski najpovoljnije ponude ne mora da bude dobro i tehnički održivo i dugotrajnije rešenje (da se ne spominju alu-pvc prozori na konacima manastira koji pretenduju na zaštitu UNESCO, itd). Takođe, u izmenama i dopunama „Zakona o javnim nabavkama“ koji treba da stupi na snagu aprila 2013. godine izbačene su odredbe koje su poštovale specifičnost rada u domenu kulture a prema novim odredbama angažovanje stručnih saradnika ukoliko prelazi sumu od 400.000 dinara ukupno za sve programske i projektne aktivnosti ustanove, ustanova je u obavezi da raspiše tender za stručnjake, što zajedno nalikuje (u nedostatku akademskog termina) stočnoj pijaci.

²⁷⁶ Detaljnije o tome je istaknuto u radu Vukanović i Srećković, „Keeping the heritage: Cultural Heritage in Law and Policy“. Rad predstavljen na konferenciji „Nacionalni i evropski identitet u procesu evropskih integracija“, Institut za međunarodnu politiku i privredu i Hanns Seidel Foundation, Beograd, 28. – 29. 06. 2012. (Zbornik radova je u pripremi)

Međutim, kao što je već rečeno, konačno uobličavanje Strategije je bio komplikovan proces u kome je uloga aktera bila značajan faktor i čiji rezultat još nije poznat široj javnosti.

Bez obzira da li je reč o zainteresovanim ustanovama, organizacijama ili pojedincima ili o prenosiocima informacija, akteri dakle imaju krucijalnu ulogu u uspehu predloga za unapređenje kulturne politike Srbije. To potvrđuju odabir da se najpre radi na opštem zakonu, redosled u zakonodavnoj aktivnosti, uspeh grupa aktera da njihova oblast dobije zakon. S obzirom na to da su zakoni u domenu kulture uglavnom (bili) zastareli, uloga aktera koji su doprineli da do izvesnih promena dođe se pokazala korisnom. Međutim, činjenica da je na primer neki zakon usvojen usled ličnog zalaganja ministra ili da dokument presudan za konkretizovanje zakonskih rešenja (Strategija razvoja kulture) godinu i po dana čeka na postizanje dogovora među akterima ukazuje na nešto mračniju stranu krucijalne uloge aktera. S jedne strane u kulturnoj politici Srbije, njenom artikulisanju i sprovođenju, deluje određeni broj renomiranih stručnjaka koji su dugo na sceni i ljudi sa bogatim iskustvom u domenu kulture. Pored njih deluju i ličnosti koje su delegirane pre svega od strane političkih partija a na mesta direktora ustanova i članova radnih tela (uključujući i upravne odbore ustanova i komisije koje se po različitim pitanjima formiraju). Sprovođenje kulturne politike Srbije odvija se kroz saradnju ove dve grupe aktera. Problem je pak u tome što je ponekad (pre češće nego ređe) delovanje aktera uslovljeno odnosom snaga političkih partija te usmeravanjem pažnje postavljenih aktera pre ka oduživanju za postavljanje nego ka usvajanju i sprovođenju dugoročnih akcija usmerenih ka razvoju kulture. S druge strane, dugotrajni akteri često usled pritisaka političkih partija ne uspevaju da svoje zamisli ostvare na adekvatan način te potpuno ili delimično odustaju od ozbiljnijih angažmana, preusmeravajući se na akademska skretanja pažnje na neke od tema važne za dugoročan razvoj kulture.

Kao što je već rečeno, odnos zakona i kulture je uzajaman i blizak. Kroz taj odnos prelamaju se i odnos zajednice prema pojedincu kao i odnos pojedinca prema zajednici. Kao što je pokazano zakoni u sferi kulture usvojeni proteklih nekoliko godina, a naročito „Zakon o kulturi“ pokazuju da se država kao šira zajednica, ili kako je Anderson dokazivao „zamišljena zajednica“²⁷⁷, pojedince tretira kao „subjekte“ koji

²⁷⁷ Anderson, B. *Imagined Communities*, Verso, London – New York, 1991, 6

se potčinjavaju volji države. Takođe, zakonodavna aktivnost potvrđuje dominaciju diskursa države, odnosno nevoljnost države da se odrekne uloge glavnog junaka u bilo kom drugom pogledu osim finansiranja.

S druge strane delovanje aktera / „subjekata“ pokazuje da je lojalnost pre svega usmerena kao opipljivijim zajednicma, odnosno onim grupama koje su ih u izvesnoj meri afirmisale. Lojalnost aktera prema zajednicma koje su ih afirmisale, pri čemu akteri koji su se afirmisali pre svega u akademskoj zajednici nastoje i da zadrže distanciranost koju propisuje akademska etika te nezainteresovanost medija čine da zakoni budu kod koji propisuje a ne kod kojim se mogućnosti otključavaju. Takva kodiranost čini da promene u kulturi kao deo opšte društvene promene postaju pre odužen nego dugoročan proces.

Hermetičnost zajednica (aktera), delovanje po principu „u se i u svoje kljuse“ određuje dalje tokove u sprovođenju kulturne politike i pitanje određivanja vrednosti, što su teme kojima će biti posvećena naredna dva poglavlja.

Na slovo, na slovo... E

Evaluacija, efikasnost, efekti, etika

Omogućena jezikom (jezicima), razumevanjem deljenih simbola, verovanja, znanja... kultura od nastanka čovečanstva živi kroz komunikaciju; komunikaciju između pojedinaca, komunikaciju između pojedinca i grupe, komunikaciju između pojedinaca i grupa, komunikaciju između grupa, itd.

Otkako je u antičkoj Grčkoj počela da se razvija demokratija, (javna) komunikacija (razvojna dimenzija kulture) je dobila još jednu (danas izuzetno važnu) dimenziju – omogućavanje građanima da (argumentovano) iznesu mišljenja o planiranim ili preduzetim tokovima delovanja. Krajem 18. i početkom 19. veka u Evropi je oživljena javna sfera, svojevrsan prostor²⁷⁸ na kome su se odvijale racionalne i kritičke debate o pitanjima od značaja za ekonomski, politički, socijalni i kulturni razvoj društ(a)va. Kao što je u ranijim poglavljima rečeno, debate vođene u okviru javne sfere su izvršile uticaj na razvoj liberalnog kapitalizma. Argumentovano iskazivanje mišljenja o planiranim ili preduzetim tokovima delovanja, kao jedno od građanskih prava koje je razvijanjem javne sfere postalo ostvarivo, može se tumačiti i kao začetak za savremene javne politike važnog segmenta u donošenju odluka – evaluacije (eng. evaluation). Evaluacija ili određivanje vrednosti kroz studiozno ocenjivanje efikasnosti i efektivnosti javne politike (i uopšte pri čemu onda pojam teži pojmu „politics“ i u različitim domenima) omogućava donošenje odluka o nastavku ili prekidu preduzetih tokova delovanja, o eventualnim unapređenjima u okviru preduzetih aktivnostima i programa, o tome kako se budući tokovi delovanja mogu unaprediti tako da odgovaraju postojećim ciljevima ili eventualno anticipiranim budućim ciljevima. Drugim rečima, cilj evaluacije je da pokaže šta u javnoj politici i njenom sprovođenju po domenima radi a šta ne radi (ili makar ne na najpovoljniji način), da li treba formulisati predloge unapređivanja ili predloge korenitog reformisanja javne politike u određenom domenu ili možda čak javne politike uopšte. Da bi se ovaj cilj ostvario koriste se različite metodološke tehnike, bilo pojedinačno bilo kombinovanjem više tehnika a kako bi se iz različitih uglova

²⁷⁸ Konkretni prostori su bili na primer kafane, saloni, novine, parlamenti ili sabori. Videti: McGuigan, 2003; Eagleton T. *The Function of Criticism - From the Spectator to Post – Structuralism*, London and New York: Verso, 1984,

sagledala efektivnost i efikasnost javne politike.²⁷⁹ „Poslednjih godina, tradicionalna istraživanja koja su se, pre svega, odnosila na evaluaciju uticaja (effects) i analize tipa ulaganja / dobit (cost / benefit) bivaju u sve većoj meri potisnuta preliminarnim evaluacijama (assessments). Njihov cilj je smanjivanje rizika pomoću predviđanja rezultata delovanja. Provizorna tipologija evaluacijskih pristupa uočava najpre političku evaluaciju koja se temelji na vrednosnom sistemu dominantne političke grupe, odnosno one koja ima monopol političke vlasti. Za razliku od nje, naučna evaluacija polazi od neutralnih, naučnih pretpostavki i često se za njeno izvođenje angažuju stručnjaci iz inostranstva kako bi se izbegla svaka (bilo pozitivna, bilo negativna) pristrasnost. (...) S obzirom na vremensku perspektivu, mogu se razlikovati evaluacije *ex post*, koje analiziraju neko prošlo razdoblje kulturne politike, od evaluacija *ex ante*, koje su projektivno orijentisane i čiji je cilj predviđanje budućeg razvoja neke kulturne politike.“²⁸⁰

Razvijanje antropološke misli posebno od 20. veka²⁸¹ u društvenoj teoriji je dovelo do shvatanja da i u društvima koja su se u 19. veku pod uticajem evolucionističke teorije svrstavala na nižu lestvicu razvoja postoji makar neki sofisticirani aspekt koji onemogućava da se o tim kulturama govori kao o „primitivnim“ ili sl. Od početka 20. veka razvijao se kulturni relativizam koji je tokom decenija postao izuzetno uticajan pravac u društvenoj teoriji i javnom diskursu. Ukupno govoreći (iako se za kulturni relativizam teško može reći da je jedinstvena teorija), kulturni relativizam zastupa mišljenje da nema apsolutne istine, „bilo ona etička

²⁷⁹ Evaluacija jeste deo procesa javne politike ali se o njoj ne može govoriti kao o metodi jer se u evaluiranju koriste i metode kvalitativne i metode kvantitativne analize. Up. „*Kao metoda* evaluacija ima dve osnovne funkcije: prvo, ona je instrument koji treba da poboljša kvalitet odlučivanja (pri izboru ciljeva i njima odgovarajućih sredstava) i, drugo, ona predstavlja instrument koji doprinosi uspešnosti komunikacije između onih koji donose odluke i onih na koje se te odluke odnose.“ (kurziv MV) Dragičević – Šešić i Stojković, navedeno delo, 59 i „... *evaluacija je metod* vrednovanja koji poboljšava kvalitet odlučivanja i doprinosi uspešnosti komunikacije između onih koji donose odluke i onih na koje se te odluke odnose.“ Đukić, V. *Država i kultura*, 2010, 166 (kurziv MV)

²⁸⁰ Dragičević-Šešić i Stojković, navedeno delo, 61

²⁸¹ U knjizi *Veštice na putu* T. Pračet je napisao „Širom univerzuma mogu se naći zaostala plemena*... *To jest, zaostalim ih smatraju ljudi koji nose više odeće nego oni.“ (videti: Pračet, T. *Veštice na putu*, Beograd: Laguna, 2001). Ova uprošćena formulacija aludira na to da je u 19. veku, pod uticajem Darvinove teorije evolucije, u društvenoj teoriji toga doba preovlađivalo mišljenje da je zapadna civilizacija napredna i superioran dok su kulture van-evropskih društava viđene kao primitivne i zaostale. Videti na primer Spencer, H. „Progress: Its Law and Cause“, Reprinted in Spencer, H. *Essays, Scientific, Political and Speculative*. New York: Appleton, 1904. Boas, Benedikt pa i Mid su u svojim radovima iznosili skepsu prema opštim generalizacijama i osporavali superiornost zapadne civilizacije. Videti: Boas, F. *Um primitivnog čoveka*, Beograd: Prosveta, 1982 Benedikt, R. *Obrasci kulture*, Beograd: Prosveta, 1976, Mid, M. *Sazrevanje na Samoi*, Beograd: Prosveta, 1978.

moralna ili kulturna i da nema značenjskog načina da se sudi o različitim kulturama jer su sudovi etnocentrični.²⁸² Iako je kulturni relativizam omogućio poređenja kultura u smislu sličnosti i razlika u razvoju društava i kultura, on je takođe uticao na odbacivanje vrednosnih poređenja kultura posebno u terminima „napredna“ / „zaostala“, „superiorna“ / „inferiorna“ i sl. O tome koliko je kulturni relativizam uticajan govori i činjenica da se u Evropskoj uniji i dalje insistira na tome da je kultura nadležnost država, odnosno da aktivnosti Unije ne podrazumevaju harmonizaciju (legislative) u sferi kulture te da se Unija neće mešati u sferu kulture na državnom nivou.²⁸³ Još jedna potvrda uticajnosti kulturnog relativizma nalazi se i u podatku da je, za razliku od programa evaluacije obrazovnih politika i politika bezbednosti a koje je razvila Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju (OEBS) i koji su donekle poslužili kao model za šemu u oblasti kulturne politike koju je razvio Savet Evrope, umesto termina „evaluacija“ koristi se termin „pregled“ (eng. review).

Iako se tiče sfere kulture (a kulture se dakle ne mogu vrednovati ili porediti bez rizika da to bude okarakterisano kao etnocentrizam), kulturna politika je pre svega javna politika te kao takva ona se može donekle vrednovati i u izvesnoj meri porediti sa kulturnim politikama drugih država.

Savet Evrope je razvio šemu pristupa pregleda kulturnih politika država članica ove organizacije. Analizirajući ovu šemu Mičel je sačinila tipologiju koja sumira glavna metodološka pitanja koja se javljaju u evaluaciji kulturnih politika.²⁸⁴ Ona pod pristupima misli na koherentnu kombinaciju premisa i metoda evaluacije. „Evaluacioni program ili projekat, kao što je program SE, retko prikazuje jedan jednostavan pristup ali uzima elemente iz različitih pristupa i kombinuje ih u svoju evaluacionu šemu. Evaluaciona šema reflektuje percepcije dizajnera o tome šta je kultura, kulturna politika i kulturni razvoj.“²⁸⁵ Mičel razlikuje dva pristupa: komparativna analiza nacionalnih

²⁸² Zechenter, E. M. „In the name of culture: Cultural Realivism and the Abuse of the Individual“, *Journal of Anthropological Research*, Vol. 53 No. 3 Universal Human Right Versus Cultural Relativity (Autumn 1997), 323

²⁸³ To je istaknuto u konstitutativnim aktima Evropske unije: u članu 151 Sporazuma iz Mاستrihta te u članu 167 Sporazuma iz Lisabona.

²⁸⁴ R. Mičel je ekspert Saveta Evrope čiji se radovi često navode u literaturi o kulturnoj politici u Srbiji. Analizu šeme pregleda kulturnih politika u Evropi Mičel je iznela na The Second International Conference on Cultural Policy Research, Te Papa, Wellington, New Zeland, 23-26 January 2002, Session 1 National Studies

²⁸⁵ Mitchell, R. Cultural Policy Evaluation as a Means of a Schemata Construction and as a Policy Instrument. Rad predstavljen na The Second International Conference on Cultural Policy Research, Te

kulturnih politika ili njenih sektora²⁸⁶ i jedinstvena nacionalna ili sektorska analiza slučaja. Ona takođe razlikuje dva tipa procene: ekonomska ostvarenja ili procena uspeha i procena slaganja vrednosti.²⁸⁷

Sama procedura pregleda Saveta Evrope podrazumeva izradu nacionalnog izveštaja o kulturnoj politici (koji sačinjavaju domaći stručnjaci) na osnovu koga Savet Evrope šalje na teren svoje nezavisne eksperte koji kroz ispitivanja/razgovore sa predstavnicima vlasti i (lokalnim) stručnjacima proveravaju i razjašnjavaju svoja opažanja i objedinjuju ih u tzv. „ekspertski izveštaj“. Zatim se nacionalni izveštaj i izveštaj eksperata objedinjuju u jedinstvenu publikaciju o nacionalnoj kulturnoj politici. Ova šema pregleda nacionalnih kulturnih politika je donekle pojednostavljena i postavljena na sajt kao kompendijumi (nacionalnih) kulturnih politika koje s vremena na vreme ažuriraju domaći stručnjaci. Originalna ideja pregleda kulturnih politika, kako je istakla Mičel, podrazumevala je nastojanje da se podstiče i održava racionalna debata o kulturnim politikama na širem (evropskom) nivou/prostoru. Međutim, posebno otkako su se u program uključile istočnoevropske države preovladala je potreba da se ukaže na mogućnosti u sprovođenju reformi ili da se reše neki praktični problemi. Iako je originalna ideja danas zapravo marginalizovana, uspeh kompendijuma se ogleda u tome što, zahvaljujući uglavnom redovnom ažuriranju nacionalnih profila, oni jesu jedna od polaznih tačaka u prikupljanju podataka od značaja za proučavanje kulturnih politika država uključenih u program. „Prikupljanje i ažuriranje informacija po zemljama prema usvojenoj šemi je težak zadatak, bez koga krčenje staze pregleda kulturnih politika ne bi bio moguć.“²⁸⁸ Uključivanje država iz istočne i centralne Evrope takođe je navelo na uviđanje potrebe za antropološkim znanjima i veštinama. Naime, bilo je slučajeva iskazivanja nastojanja da se država distancira od ranijeg sistema (na primer neke baltičke države od SSSR) i povezivanja sa zapadnoevropskim kulturnim kontekstom,

Papa, Wellington, New Zeland, 23-26 January 2002, Session 1 National Studies, 1 – 2 <http://www.culturalpolicies.net/web/files/137/en/mitchell.pdf>

²⁸⁶ Sektori su na primer muzika, kulturne industrije, proučavanje kulturne raznolikosti, itd.

²⁸⁷ U slučaju komparativne analize ukupne kulturne politike ili sektora koje kulturna politika pokriva, procena ekonomskih ostvarenja ili procena uspeha podrazumeva „tvrdu“ komparativnu analizu u terminima inputa i outputa, dok bi procena slaganja vrednosti bila „meko“ poređenje ciljeva i ishoda kulturne politike s obzirom na prethodno definisane zajedničke vrednosti. U slučaju jedinstvene nacionalne ili sektorske analize slučaja procena ekonomskih ostvarenja ili procena uspeha podrazumeva dijagnosticanje uspeha i neuspeha kulturne politike u odnosu na raspoložive resurse i mogućnosti, dok bi procena slaganja vrednosti bila dijagnostika slučaja uspeha ili neuspeha kulturne politike u odnosu na jedinstvene nacionalne ili kulturne vrednosti. Videti: Mitchell, navedeno delo, 3

²⁸⁸ *ibid*, 13

što je pak pred ispitivače Saveta Evrope postavilo zadatak da se sagledava širi kontekst, odnosno da se (donekle) praktikuju antropološki pristupi u sagledavanju kulture. Imajući u vidu da je među ciljevima antropologije otkrivanje, razumevanje, tumačenje, poređenje ali i analiza međuodnosa funkcionalnih sfera u društvu, vladanje znanjima iz etnologije i antropologije ili konsultovanje sa (domaćim) etnologima i antropologima jeste se pokazalo veoma korisnim. Pregled trendova u kulturnim politikama može da navede na razmišljanja o kulturnoj prenosivosti pregleda politika, što pak može biti problematično i iz metodološke i iz političke perspektive. Stoga je treba imati na umu tri uslova: „Prvo, metodi i procedure procesa pregledanja i koncepcija / šema kulturne politike koje impliciraju moraju biti fleksibilni – ili se čak može reći usaglasivi – na način da poredak koji nameću nije eksterni već da zaista pomognu pregledanim državama da izgrade bolji kognitivni sistem '*... između sadašnjosti i prošlosti i između svakodnevnih iskustava i opšte preovlađujućih vrednosti*'. Drugo, posebnu pažnju treba posvetiti regrutovanju ispitivača. Iako oni ne moraju po obrazovanju biti antropolozi specijalizovani za državu koja se pregleda, oni moraju utvrđivati iskustvo i veštine neophodne za rad u multikulturnim timovima i u transkulturnom kontekstu. Treće, evaluacija mora biti politički neutralna – i po pitanju dnevne politike i po pitanju dublje politike kulture. Iako evaluacija može biti kritička u okviru dogovorenog opsega vrednosti, ona ne sme omogućiti nikakva ideološka ili materijalnija dobra bilo kojoj grupi.“²⁸⁹

Za pitanje evaluacije posebno kulturne politike u Srbiji važno je razmotriti kontekste u kojima se evaluiranje vrši. U tom smislu mogu se razlikovati dva kontekstualna plana: jedan koji se tiče pristupa i principa u procenjivanju vrednosti javne politike (kao skupa prioriteta i ciljeva države koji treba da se reflektuju u svim domenima socio – ekonomskog života) i drugi koji se tiče pristupa i principa u procenjivanju same kulturne politike te akcija koje se sprovode u cilju ostvarivanja kulturnog razvitka. Odnosno, da iskoristim filmsku terminologiju, reč je o totalu i krupnom planu.

Na izborima održanim 2000. godine građani Srbije su većinski glasali za političku opciju koja je zagovarala približavanje i eventualno pridruživanje Evropskoj

²⁸⁹ ibid, 15

Uniji.²⁹⁰ Pritom, relativno često se u javnost izlazilo sa prognozama kada bi se pridruživanje moglo desiti, odnosno kada bi građani Srbije mogli da očekuju okončanje tranzicije i bolje evropsko sutra. Da bi pak do toga došlo bilo je neophodno da se ispune uslovi koje kroz rad Evropske komisije postavlja Evropska unija a da bi se to desilo dovoljno brzo i da bi građani Srbije što pre počeli da uživaju blagodeti Evrope naglašavala se potreba za efikasnim sprovođenjem reformi.

Teoretski, evaluacija bi trebala da obuhvati i procenjivanje efikasnosti i procenjivanje efektivnosti, preciznije procenjivanje efikasnosti u postizanju efekata. Za razumevanje šireg konteksta treba imati na umu i pretpostavku do koje su došli sociolozi analizirajući javnu politiku u različitim domenima a prema kojoj kreatori politika nemaju puno vremena da se bave iznalaženjem novih ideja već u obzir uzimaju ono što je već dostupno, te se oni koji predlažu alternative često preuzimaju pristupe koji su ranije korišćeni u drugim domenima ili političkim sistemima. Ova pretpostavka omogućava otkrivanje zajedničkih dimenzija koje su u pozadini formulisanja predloga (unapređenja) javne politike u različitim domenima i potonjeg donošenja odluka. Uprošćeno govoreći, tako su donosioci odluka i političari u Srbiji su iz domena ekonomije preuzeli principe i tehnike finansijske revizije i promovisali ih u primaran princip procenjivanja vrednosti u gotovo svim sferama radnog života. Ova uprošćena primedba počiva na kompleksnijim razmatranjima efekata koje brojanje i merenje u nauci (pre svega u društveno – humanističkim naukama), obrazovanju pa i u kulturi ima a naročito u Velikoj Britaniji gde je tzv. „revizorska kultura“ bila etablirana dolaskom na vlast konzervativaca predvođenih M. Tačer krajem '70-ih godina 20. veka a koja je prihvaćena i u Srbiji nakon 2000. godine.²⁹¹ Pojam „revizorska kultura“ je zapravo

²⁹⁰ Sama Evropska unija sačinjena je od država čiji su politički i ekonomski pristupi razvoju veoma različiti. Većina procesa iniciranih u Srbiji se odvijaju u ime evrointegracija, dakle pod parolom približavanja „Evropi“, čineći „Evropu“ pojmom čijim se korišćenjem od strane domaćih političara pa i ekonomista prenebrejavaju „sitne“ različitosti u pristupima. Videti na primer: Gaćanović, I. Kako izmisliti Evropljanina? Antropološka analiza“ *Antropologija* 7, 2009, str. 87 – 104, Krstić, M., „Evro – integracije Republike Srbije: semiološka analiza“, *Etnoantropološki problemi* n.s. god 7. sv. 1, 2012, 143 – 165

²⁹¹ Detaljnije videti na primer Shore, C., „Audit Culture and Illiberal Governance: Universities and the Politics of Accountability“, *Anthropological Theory* 8, 2008, pp. 278 – 298. Za kritička opažanja u vezi sa kulturom revizije u Srbiji videti: Kovačević, I. „O ćurkama, pilićima i citatnim indeksima“, *Antropologija* 8, 2009, 9 – 31, Milenković, M. „O brojanju i merenju (drugih) ljudi za novac. Moralne/civilizacijske implikacije ukidanja društveno-humanističkih nauka u Srbiji putem scijentometrijske pseudonauke“, *Antropologija* 8, 2009, 33-52; Pavićević, A., „Revizionistička ideološka matrica. Spoljni ili unutrašnji neprijatelj antropološkog promišljanja stvarnosti“, *Antropologija* 8, 2009, 69 – 79; Gaćanović I., „Antropološke perspektive o/u kulturni revizije“, *Antropologija* 8, 2009, 81 – 97; Žikić, B. „Druga strana

(slobodniji) prevod engleskog *audit culture*. *Audit culture* se dakle javila u Velikoj Britaniji a kao reakcija na tendencije s kraja '60-ih da obrazovanje bude dostupno što većem broju ljudi što je pak rezultiralo „velikodušnim finansiranjem višeg obrazovanja“.²⁹² To nastojanje da veći broj ljudi ima pristup mogućnostima i zadovoljstvima koja su ranije bila ili potpuno ili delimično nedostupna činilo je značajan segment ne samo obrazovne već i kulturne politike u Britaniji. S druge strane, nastojanja da se serviraju populistički odgovori na pitanja kako se i za šta troši novac poreskih obveznika²⁹³ rezultirao je da se dolaskom na vlast konzervativaca izvrši tehnološki transfer principa finansijske revizije, dakle iz domena ekonomije i fiskalne politike, u druge sfere radnog života. Tome su pogodovale i sve izrazitije manifestacije kapitala i robne kulture koje su počele da se javljaju od '70-ih godina 20. veka a koje su raširile pretpostavku da su „tržište i menadžment privatnog sektora inherentno superiorni u odnosu na širenje političkih sloboda [nasleđe generacije 1968, prim. MV] i administraciju javnog sektora.“²⁹⁴ MekGjuigan je identifikovao primere kako je tržišno razmišljanje kolonizovalo javni sektor: „sumnjiv silogizam ekonomske isplativosti 'ulaganja' u kulturu“ istaknut u nastupima engleskog Arts Council, privlačenje sponzora ili potreba za privlačenjem sponzora bez kritičkog promišljanja o tome da nijedno sponzorstvo nije nevini altruizam, uopšte marketizacija kulture i retorika koja se pritom koristi. Manje - više slični silogizmi i nastojanja istaknuti su i u Srbiji od 2000.-e i u sferi kulture i u sferi (visokškolskog) obrazovanja.

Primena principa finansijske revizije i statistike kao „najobjektivnije“ društvene teorije koja je donosicima odluka (naročito u sferi ekonomije) i najrazumljivija (ima puno slika) ishodovala je uvrežavanjem mišljenja da je sve podložno merenju, da se merenje vidi kao jedini način određivanja „objektivnog“ učinka ustanove i/ili pojedinca, da jedna tabela, grafikon ili pita u excell-u govori više od desetina reči iskazanih u usmenim i pismenim nastojanjima profesionalaca da kritički doprinesu unapređenju kvaliteta rada i delovanja. Pritom, kao i što Žikić ukazuje, pošto u Srbiji „...ne postoji

revizorske kulture. Studija primera odnosa i opterećenja univerzitetskih nastavnika“, *Antropologija* 8, 2009, 99 – 120, te Baćević, J. „Od trga do tržnice: antropologija, kritike savremenog obrazovanja i njihov značaj za Srbiju“. *Etnoantropološki problemi* 1(2), 2006, 209 - 230

²⁹² McGuigan J, *Rethinking Cultural Policy*, 2004, 40

²⁹³ accountability / odgovornost prema poreskim obveznicima jeste jedna od važnijih premisa u neoliberalnom diskursu. Ili kako je to MekGjuigan formulisao „poreski obveznici tako dragi neoliberalnom diskursu“ (“the taxpayer”, so beloved in neoliberal discourse”). Videti: McGuigan, navedeno delo, 44.

²⁹⁴ ibid, 43

egzaktan metod takvog 'merenja', primenjuju se standardi i parametri koje proklamuju sami 'revizori', ili ih preuzimaju od stranih ustanova, pri čemu ih prilagođavaju, često, sopstvenim političkim potrebama, koje 'pravdaju' navodnim 'uvođenjem' reda...²⁹⁵

Od 2000. godine u Srbiji, suočenoj sa nužnošću reformi u socio-ekonomskom životu, red je trebalo uvesti u različitim sferama pri čemu su neke od njih zahtevale i sprovođenje korenitih reformi. S obzirom na to da sprovođenje reformi u različitim sferama kao i uopšte sprovođenje javne politike u različitim domenima zavisi od finansijskih sredstava donošenje „Zakona o budžetskom sistemu“²⁹⁶ 2009. godine označio je uvođenje reda u domenu fiskalne politike, što se pak reflektuje i na ekonomiju u drugim domenima. Pritom treba imati na umu da je ministru / ministarki finansija dato ovlašćenje da donosi odluke o tome šta je u finansiranju prioritet.²⁹⁷ Takvo ovlašćenje „po sebi“ nije sporno ukoliko se pretpostavi izvesna širina pogleda ministara, odnosno da li je ili nije ministar / ministarka prevazišao/la na primer (u vreme kada su gotovo svi dosadašnji ministri bez obzira na resor išli u školu dominantno) marksističko shvatanje da je kultura nadgradnja i stekao/la na primer saznanja da u brojnim evropskim državama kultura daje značajan doprinos u (nacionalnom) BDP.²⁹⁸

„Zakon o budžetskom sistemu“ predviđa godišnje donošenje zakona o budžetu za narednu godinu (koji se odnosi na planirane prihode i rashode) i zakona o završnom računu (koji se odnosi na izvršenje zakona o budžetu za prethodnu godinu), te kalendare fiskalnih ciklusa. Praksa pokazuje da se obaveza donošenja zakona o budžetu za narednu godinu poštuje uglavnom u skladu sa propisanim kalendarom. Međutim,

²⁹⁵ Žikić, B. „Pogled na kulturu revizije iz ugla univerzitetskog nastavnika etnologije i antropologije“, *Etno-antropološke sveske* 13, (n.s.) 2(2009), 70

²⁹⁶ „Zakon o budžetskom sistemu“ usvojen je 2009. godine (Službeni glasnik RS br 54/2009) a revidiran je 2010 (Službeni glasnik RS br 73/2010 i Službeni glasnik RS br. 101/2010), 2011 (Službeni glasnik RS br. 101/2011) i 2012. godine (Službeni glasnik RS br. 93/2012)

²⁹⁷ Videti pre svega član 31 stav 1 tačka 1 u kome stoji „15. februar - ministar daje instrukciju za predlaganje prioriternih oblasti finansiranja za budžetske korisnike koje uključuju i srednjoročne prioritete javnih investicija.“ pa 15. oktobra ministar dostavlja Vladi nacrt zakona o budžetu Republike Srbije, nacrt odluka o davanju saglasnosti na finansijske planove organizacija za obavezno socijalno osiguranje sa finansijskim planovima organizacija za obavezno socijalno osiguranje“, itd. Takođe, prema stavu 4 člana 29 „Ministar bliže uređuje budžetsku klasifikaciju, koju primenjuju Republika Srbija i lokalna vlast, korisnici budžetskih sredstava i korisnici sredstava organizacija za obavezno socijalno osiguranje u pripremanju finansijskih planova.“ Opis nadležnosti ministra finansija obuhvata i davanje saglasnosti na planove direktnih budžetskih korisnika (član 42), pravljenje i vođenje evidencije budžetskih korisnika (član 8), uređivanje plasmana slobodnih novčanih sredstava (član 9), itd.

²⁹⁸ Podatak da na nivou Evropske unije kultura u BDP učestvuje više nego automobilska industrija te još nekoliko primera koji ilustruju učešće kulture u BDP na nivou EU izneo je g. Džefri Braun (Goeffry Brown) direktor EUCLID-a na seminaru koji je od 8. do 9. juna 2011. godine održan u Beogradu u organizaciji Tačke kulturnog kontakta. Prema Kompendijumu kulturne politike Velike Britanije, u ovoj državi kultura u BDP učestvuje sa 5%.

obaveza donošenja zakona o završnom računu Republike Srbije se povremeno poštuje, tako da su za sada javnosti dostupna samo tri ova zakona: „Zakon o završnom računu za 2000. godinu“, „Zakon o završnom računu za 2001. godinu“ i „Zakon o završnom računu za 2011. godinu“.²⁹⁹

Budžet, kako kaže i Đukić-Dojčinović, „potvrđuje položaju kulture u državi u odnosu na druge delatnosti.“³⁰⁰ Ako se uzme da je položaj kulture jedan od reprezentata kulturne politike (kako ona radi) pregled budžeta omogućava svojevrsno evaluiranje kulturne politike, a na to ću se vratiti malo kasnije.

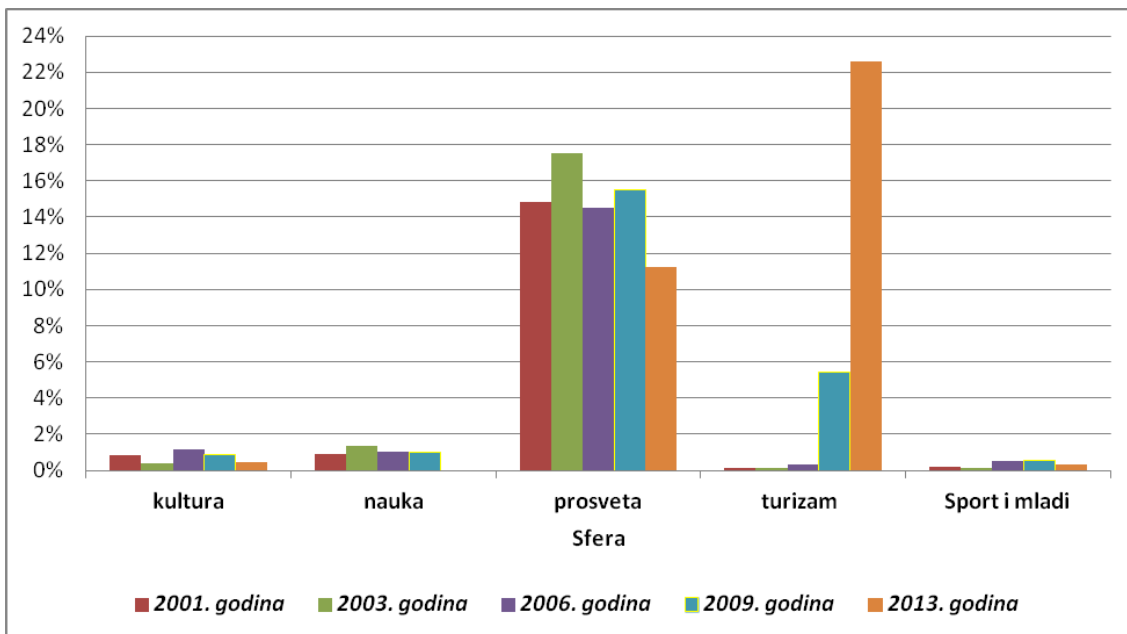
Ako se zakoni o budžetu i (postojeći) zakoni o završnom računu (revizorski) uzmu kao reprezentanti percipiranih prioriteta ministra finansija a, shodno „Zakonu o budžetskom sistemu“, odobrenih od strane Vlade Srbije, uporedni prikaz rashoda se može čitati kao ukazatelj stepena prioriteta pre svega u društvenim delatnostima. Sasvim u skladu sa kulturom revizije ovaj prikaz dajem u grafikonu 1:³⁰¹

Grafikon 1: Trendovi u finansiranju:

²⁹⁹ Zakon o završnom računu za 2000. godinu“ i „Zakon o završnom računu za 2001. godinu“ mogu se pronaći na sajtu Narodne skupštine u sekciji „Doneti zakoni“. „Zakon o završnom računu za 2011. godinu nalazi se u sekciji „predlozi zakona“: http://www.parlament.gov.rs/upload/archive/files/lat/pdf/predlozi_zakona/4400-12%20Lat.pdf

³⁰⁰ Đukić – Dojčinović, *Kulturna politika u Srbiji 1989 / 2001*, 10

³⁰¹ Tačni iznosi na osnovu kojih su procenti izračunati dati su u zakonima o budžetu: „Zakon o budžetu za 2003. godinu“ (Službeni glasnik RS br. 86/2002), „Zakon o budžetu za 2006. godinu“ (Službeni glasnik RS br. 106/2005), „Zakon o budžetu za 2009. godinu“ (Službeni glasnik RS br. 120/08) i „Zakon o budžetu za 2013. godinu“ (Službeni glasnik RS br. 114/2012) te u „Zakonu o završnom računu za 2001. godinu“. Pritom, prilikom izrade ovog grafikona posebna pažnja je posvećena pozicijama istaknutim u ovim zakonima pa su na osnovu toga utvrđene sume namenjene za sport (koja su se do formiranja Ministarstva za omladinu i sport distribuirala pre svega kroz Ministarstvo prosvete) i mlade (Fond za mlade talente je na primer 2006. godine finansiran od strane Ministarstva finansija), iz rashoda predviđenih za Ministarstvo trgovine i turizma (oktobra 2008. godine je turizam pripojen tada formiranom Ministarstvu za ekonomiju i regionalni razvoj) su izuzeta sredstva namenjena Agenciji za robne rezerve. U vezi sa finansiranjem nauke, u sumu nisu uključena sredstva za finansiranje rada Srpske akademije nauka i umetnosti a iz pozicija Ministarstva nauke su u slučaju budžeta za 2006. godinu izuzeti rashodi planirani za brigu o životnoj sredini. Na osnovu „Zakona o ministarstvima“ (Službeni glasnik RS br. 16/2011) Ministarstvu prosvete je pripojena i nauka za koju se do tada izdvajalo u proseku 1,5% ukupno raspoloživih sredstava države. Pritom, pozicije istaknute u glavi 24 člana 7 „Zakona o budžetu za 2013. godinu“ neomogućavaju razdvajanje na liniji prosveta / nauka / tehnološki razvoj, zbog čega u grafikonu nije prikazan stub za nauku u budžetu za 2013. godinu.

Do 2013. godine prioritetna društvena delatnost bila je prosveta – sredstva izdvajana za reformu školstva i unapređivanje prosvetnog delovanja činila su u proseku 15% ukupnih rashoda Republike Srbije. U rashodima planiranim za 2013. godinu očigledno je značajno povećanje sredstava namenjenih podsticanju razvoja turizma (sa gotovo 6% na 23%), što govori o tome da država kao prioritet vidi turizam pri čemu je 2013. godina proglašena za godinu kulturnog turizma u Srbiji.³⁰² Međutim, pad sredstava namenjenih kulturi postavlja pitanje kako će se kulturni turizam razvijati ako su planirani rashodi za sferu kulture ispod 1% ukupnog budžeta države?

Kada je reč o rashodima, u zakonima se akcenat stavlja na tekuće troškove, odnosno prioritet imaju tekuća održavanja ustanova (plate i materijalni troškovi i eventualna renoviranja objekata) dok se programi i projekti finansiraju od sredstava koja preostanu. Pritom, sredstva koja se ulažu u programe i projekte ustanova (a na osnovu plana ustanove koji se dostavlja resornom ministarstvu) i organizacija (kroz konkurse koje ministarstva godišnje raspisuju) daju se bespovratno što znači da ukoliko

³⁰² Otvarajući 35. međunarodni sajam turizma u Beogradu, 21. februara 2013. godine pomoćnik ministra finansija i privrede za turizam, g. Petković je najavio da će 2013. godine biti godina kulturnog turizma. Videti saopštenje na sajtu Ministarstva finansija i privrede: <http://www.turizam.mfp.gov.rs/index.php/sr/home/509--2013> Takođe, Ministarstvo finansija i privrede sprovodi projekat „Put rimskih careva“ (videti: <http://www.turizam.mfp.gov.rs/images/stories/SVI%20MASTER%20PLANOVI/Put%20Rimskih%20careva/MASTER%20PLAN%20RUTE.pdf>) Pritom takođe treba imati na umu da je učestvovanje Ministarstva kulture u projektima kulturnog turizma pre pasivno nego aktivno i ogleda se u povremenim pokušajima da se .

podnosilac projekta dostavi izveštaj o radu/realizaciji programa ili projekta i u njemu pokaže da je program ili projekat realizovan uz (shodno sredstvima) adekvatno učešće određenog broja korisnika programa te da su sredstva namenski potrošena računa se da je projekat uspeo. Pre svega je važno da projekat zadovolji izvesne potrebe grupa i zajednica koje na druge načine nije, makar u dovoljnoj meri, moguće zadovoljiti kao što su na primer podizanje svesti o nečemu što se percipira bitnim ili istraživanja aktuelnih stanja, organizacija događaja u malim mestima u kojima se decenijama nije ništa dešavalo i sl. Bonus je ako je realizacijom projekta ili programa akumuliran simbolički kapital.³⁰³ Simbolički kapital može biti recimo dobar plasman domaćih takmičara (i đaka na takmičenjima iz fizike i sportista i umetnika na festivalima i sl.) na međunarodnim događajima, prisustvo eminentnih ličnosti na događajima u zemlji (jer tako sami događaji dobijaju na međunarodnoj težini a osim toga pružanjem gostoprimstva se omogućava i stvaranje pozitivne slike o Srbiji), pomaci u pristupima i rešavanjima određenih problema, itd. Materijalni rezultati kao što su na primer film ili izložba ili zbornik radova nakon stručnog skupa (bez obzira na stručnu oblast) jesu zapravo materijalni eksponenti simboličkog kapitala akumuliranog realizacijom projekata i programa koji se može ali ne mora dalje manifestovati u na primer budućim odlukama ili aktivnostima vezanim za sprovođenje javne politike po domenima.

Budžetska ulaganja se pak mogu vraćati i na nivou simboličkog kapitala (na primer prepoznatljivost lokaliteta ili manifestacija ne samo u lokalnim okvirima) ali i na nivou ekonomskog razvoja lokalnih zajednica a na ovu mogućnost se ukazivalo i u nekim radovima posvećenim kulturnom turizmu u Srbiji.³⁰⁴ Ostvarivanje takve mogućnosti pak implicira da se u procesima evaluiranja pažnja posveti ne samo efikasnosti u sprovođenju projekata i programa već i raznovrsnim efektima koje oni proizvode, te, najzad, procenama koje rezultiraju smanjivanjem rizika³⁰⁵. Činjenice da se ovakve vrste evaluacije retko kada sprovode i da još ređe imaju odjeka među

³⁰³ Videti na primer „Informatore o radu Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja“, <http://www.mpn.gov.rs/sajt/page.php?page=18>

³⁰⁴ Videti na primer Todorović M. *Trenutno stanje i mogućnosti razvoja arheološkog turizma na lokalitetu Feliks Romuliana (Felih Romuliana)*, Beograd: Zavod za proučavanje kulturnog razvitka, 2011; Đukić, V i Todorović M. „Kulturni turizam - Most između kulturne i turističke politike“. Beograd: *Zbornik radova Fakulteta dramskih umetnosti* 13-14, 2008, Todorović, M, *Železnički identitet jednog sela – od stare pruge do turističke atrakcije*, rad predstavljen na *Znanstvenom skupu u čast dr Dunje Rihtman Auguštin*, Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb, 25. – 27. 10. 2012

³⁰⁵ Razvijanje turizma nosi određene rizike kao što su na primer održivi razvoj lokalnih zajednica, uticaj koji skijališta imaju na životnu sredinu, itd.

donosiocima odluka zapravo potvrđuju opažanja o dominaciji revizorske kulture – sredstva se ulažu, projekti se realizuju, efekti su efemerni.

Planiranje i ostvarivanje prihoda se u zakonima o budžetu i zakonima o završnom računu prikazuju kao zbirne kategorije s obzirom na definicije date u „Zakonu o budžetskom sistemu“: na primer prihodi od poreza se raščlanjuju na prihode od naplate poreza na dobit pravnih lica, poreza na dohodak građana, poreza o autorskih prava itd a u vezi sa datim domenom; neporeska sredstva su prihodi ostvareni naplatom naknada za korišćenje javnih dobra, kazni, penala i sl., takođe u vezi sa datim domenom. Pritom, u zakonima o budžetu i zakonima o završnom računu planirani i ostvareni prihodi se daju zajedno za sve domene (odnosno preuzimaju se izveštaji na primer Poreske uprave). Detaljniji podaci o tome koliko se prihoda ostvarilo po domenima nalaze se u informatorima o radu ministarstava koji su pak tek od poslednjih par godina javno istaknuti na sajtovima ministarstava i shodno tome odnose se uglavnom na period od 2010. godine. Opet, i tu je reč o zbirnom prikazivanju prihoda tako da je eventualno raščlanjivanje moguće samo u smislu iznosa prihoda planiranih (i ostvarenih) na primer na ime poreza na dohodak građana ili poreza na dobit pravnih lica i sl. Odnosno može se videti koliko je na primer Ministarstvo kulture ili Ministarstvo prosvete planiralo i ostvarilo prihode iz zbirnih kategorija ali se teško može reći da li su na primer prihodi koje je Ministarstvo kulture planiralo i ostvarilo na ime poreza na dohodak građana prihodi ostvareni naplatom poreza na dohodak na primer umetnika ili je reč o prihodima ostvarenim naplatom poreza na dohodak svim zaposlenim građanima Srbije. U svakom slučaju, iz ovako prikazanih prihoda teško se može naslutiti koliko se ulaganja sprovedena kroz programe i projekte vraćaju.

S druge strane, kao što je već napomenuto, revizorska kultura je „uvezena“ iz Velike Britanije i to kao proizvod tačerijanske ere.³⁰⁶ Stoga je zanimljiv primer iz Velike Britanije koji pokazuje još jedan način kako se efekti ulaganja mogu prikazati. Reč je o delu izlaganja nekadašnjeg direktora britanskog Umetničkog saveta Riz Moga naslovljenog „Politička ekonomija umetnosti“: „... u 1984 – 85 Umetnički savet je

³⁰⁶ „... revizorska kultura predstavlja proizvod tačerizma i nije široko prihvaćena u evrointegrativnoj zoni, barem ne kao integrativno sredstvo. Dalje, sociokulturni okvir koji je iznedrio revizorsku kulturu ne pati od balasta nedefinisanih vlasničkih odnosa u društvu, kao što je to slučaj u Srbiji, odakle ne postoji ni potencijalni sukob interesa različitih koncepcija razvoja društva, vlasničkih struktura i borbe za ostvarivanjem institucionalnog uticaja dolaskom do moći izvan samih institucija.“ Žikić B, „Druga strana revizorske kulture. Studija primera odnosa obaveza i opterećenja univerzitetskih nastavnika“, *Antropologija* 8, Beograd, 2009, 100 - 101

potrošio 100 miliona funti poreskih obveznika, što je rezultiralo obrtom od 250 miliona funti i otvaranjem 25.000 novih radnih mesta. Zbog toga je Poreska uprava prihodovala 75 miliona funti na ime doprinosa za osiguranje, poreza na dohodak umetnika i PDV-a od prodatih ulaznica. Uštedeno je oko 50 miliona funti na ime beneficija za nezaposlene. Trošenje 100 miliona funti koje je u državnu kasu vratilo 125 miliona funti jeste zdrav profit.³⁰⁷ Iako ovakva argumentacija jeste i *par excellence* primer retorike koju koristi diskurs tržišta, u ovom slučaju citat je naveden u cilju pokazivanja da se recepti iz drugih država u Srbiji preuzimaju i primenjuju parcijalno, čime se podspešuje administrativno - birokratski formalizam (pošto ustanove uključujući i ministarstva i organizacije nisu u obavezi da na relativno sličan način ukažu na efekte programa i projekata koji su dobili podršku iz budžeta već su u obavezi da popune tabele propisane od strane Ministarstva finansija i preuzete od strane drugih ministarstava) ali i prećutkuje suštinska odgovornost prema poreskim obveznicima, odnosno onima koji izvršavajući svoje obaveze prema državi pune budžet. Dakle, iako se u Srbiji insistira na procenjivanjima koja ukazuju da se unapređenja u domenima finansirana novcem poreskih obveznika odvijaju efikasno, sami poreski obveznici i šta oni dobijaju za sredstva koja plaćajući poreze ulažu³⁰⁸ se retko kada pominju što postavlja i pitanje odgovornosti Vlade i ministarstva koja novac poreskih obveznika troše za sprovođenje i unapređivanje javne politike u domenima.

Kao što je već napomenuto, budžet je ukazatelj položaja kulture u širem društvenom kontekstu. Ako se uzme da su zakoni o budžetu predlozi unapređenja javne politike pre svega u domenu ekonomije (što se reflektuje na ekonomiju u drugim domenima), te da su ministri u Vladi reprezenti tema i predloga koje su se našle na dnevnom redu pre svega ministra finansija a potom i Vlade, može se utvrditi uspešnost u zastupanju tema / domena koje učestvuju u raspodeli raspoloživih sredstava. Naime, sociolozi kao što su na primer Kingdon, Kostejn, Jakob i Nelson³⁰⁹ su ukazali na načine

³⁰⁷ Rees-Moggs, W. „The Political Economy of Art“, navedeno iz McGuigan, navedeno delo, 44

³⁰⁸ na primer da li dobijaju propisani broj predavanja i vežbi ili dobijaju i to i kvalitetnu nastavu koja u obzir uzima raznovrsne podatke proistekle iz rada nastavno – naučnog osoblja kako u oblasti praćenja nove literature i pravaca razmišljanja u svetskim okvirima tako i u istraživanjima o određenim „lokalnim“ pojavama samih nastavnika ili i jedno i drugo

³⁰⁹ Kingdon, J. W. *Agendas, Alternatives and Public Policy*, Boston: Little, Brown, 1984, Costain, A. N. „Activist, Agitators and issues“ Pres. Ann. Meet. Am. Polit. Sci. Assoc. , Washington, DC, 1988, , Jacob, H. *Silent Revolution: The Transformation of Divorce Law in the United States*. Chicago: Chicago University Press, 1988, Nelson, B. J. *Making and Issue of Child Abuse*. Chicago: Chicago University Press, 1984.

na koje predlozi javne politike po domenima dolaze na dnevni red donosioca odluka te kako se predlozi dalje penju na lestvici dnevnog reda. Sumirano, u dolaženju na dnevni red važni faktori su: karakteristike onih koji zastupaju određeni predlog (odnosno da li su oni zastupaju predlog isti formulisali tako da ga donosioci odluka razumeju kao koristan te da li imaju kredibilitet kojim bi predlog potkrepili); bliskost sa vladajućim elitama, međusobni odnosi zastupaoca predloga i elita, kao i odnos šire javnosti prema određenoj temi jesu faktori koji utiču na to da se određeni predlog (unapređenja) javne politike u domenima nađe na dnevnom redu donosioca odluka. U penjanju na lestvici dnevnog reda pored ovih faktora važno je još četiri faktora: mediji, uloga javnosti, kako je tema prihvaćena od strane onih kojih će se neposredno ticati i uloge dramatičnih događaja u datoj sferi.³¹⁰

Poslednjih dvanaest godina budžet za kulturu najčešće je činio do 1% ukupnog budžeta Srbije (s izuzecima na primer 2006. i 2011. godine kada je bio iznad 1%)³¹¹. Pritom, standard koji je sugerisan od strane UNESKO a da bi se kulturna politika uspešno sprovodila i kultura razvijala jeste da budžet za kulturu čini minimum 1% ukupnog državnog budžeta.³¹² S obzirom na to i gore prikazan grafikon izdvajanja za kulturu i delatnosti bliske kulturi moglo bi se reći da ministri kulture do sada nisu uspevali da predloge unapređenja u sprovođenju kulturne politike i razvoj kulture zastupaju tako da budu ubedljiviji i razumljiviji ministrima finansija. Argumentacija nalik Riz – Mogovoj uz na primer ukazivanje na učešće kulture u BDP na nivou EU te programe i inicijative Evropske komisije u kojima se potencira značaj kulture i kao ekonomskog i kao socijalnog faktora razvoja³¹³ bi mogla da bude razumljiva ministrima finansija ali se takva vrsta argumentacije u korist kulture uglavnom može čuti na

³¹⁰ Videti: Burstein 1991:334-335

³¹¹ Uperedni pregled budžeta Ministarstva kulture dat je u Informatoru o radu Ministarstva kulture i informisanja, 2. 11. 2012. godine. Videti: <http://www.kultura.gov.rs/informator-o-radu-ministarstva-kulture-informisa-i-informacionog-drustva>

³¹² Videti: Đukić – Dojčinović, *Kulturna politika Srbije 1989 / 2001*, 48

³¹³ Kultura kao faktor socijalnog razvoja i ostvarivanja društvene kohezije je istaknuta u na primer inicijativama kao što je „Evropska godina“: 2008. *Godina interkulturalnog dijaloga*, 2011: *Godina volontera*, 2012: *Godina aktivnog starenja*, itd ali i u dokumentima vezanim za iniciranje programa Kultura 2000 i Kultura 2007 – 2013. U suštini jeste zapravo viđenje da razumevanje različitih kultura doprinosi ostvarivanju društvene kohezije. Videti: Decision No 508/2000/European Commission of the European Parliament and of the Council, Official Journal of the European Communities 10. 03. 2000; Decision No 1855/2006 European Commission of the European Parliament and of the Council, Official Journal EU L372 od 27. 12. 2006; Decision No 1983/2006/EC of the European Parliament and of the Council of 18 December 2006 concerning the European Year of Intercultural Dialogue (2008) Official Journal of the European Union L 412/44.

skupovima stručne javnosti ali ne i u na primer Skupštini Srbije ili sl. To navodi na zaključak da su ministri finansija kada je reč o kulturi ostajali na Marksovom viđenju kulture kao nadgradnje a ministri kulture nisu progovorili jezikom tržišta (iako je tržišni pristup kulturi zagovaralo makar dva ministra kulture u poslednjih 10 godina³¹⁴).

Imajući na umu da mediji jesu značajan faktor u promišljanjima o određenim temama uključujući i položaj kulture u društvu u Srbiji te formiranju stavova šire javnosti Nacionalni medijski servis (RTS) kao skup medija (televizija, radio, Internet) koji se finansira pre svega iz javnih fondova (uključujući i pretplatu) takođe se može uzeti kao ukazatelj položaja kulture i mogućnosti da se predloži unapređenja kulturne politike predstave široj javnosti.³¹⁵ Za razliku od radija gde se naročito na drugom programu kontinuirano emituju emisije posvećene temama koje pokriva kulturna politika i Interneta na kome se objavljuju blogovi koji se donekle tiču tema relevantnih za kulturnu politiku, televizija pokazuje pre odsustvo nego prisustvo sadržaja vezanih za razvijanje kulture i unapređenje kulturne politike. Na primer za drugi kanal Nacionalne televizije se može i čuti i reći da praktično nema program – tu se emituju događaji percipirani kao prioriteta (prenosi skupštinskih zasedanja, sportski događaji, EXIT, Guča i sl. što jeste značajno ali ne znači da građani Srbije nemaju i druga interesovanja) dok je kulturi i unapređenjima umetničkog ukusa posvećen pre svega kanal RTS Digital, dostupan samo korisnicima kablovske televizije.³¹⁶ U okviru redovnih televizijskih programa (ne-kablovskih, dostupnih svim građanima Srbije) tzv. „debatne“ emisije u kojima se pažnja posvećuje temama važnim za razvijanje kulture su veoma retke i često vezane za trenutke (na primer kada se jednom godišnje govori o nacionalnim penzijama za istaknute umetnike i radnike u kulturi ili kako se Srbi predstavljaju u holivudskoj produkciji ili sl). Dve emisije³¹⁷ „Vidik“ i „Metropolis“ koje se bave temama iz oblasti

³¹⁴ Najeksplicitniji je bio ministar kulture g. Kojadinović u izjavama objavljenim u dnevnom listu Danas: „Kojadinović: Na jesen tri ključna zakona o kulturi“, Danas, 25. 04. 2006. dok je na primer ministar Bradić češće bio implicitan (na primer izlaganje na otvaranju konferencije „Kulturna politika u oblasti kulturnog nasleđa i transformacija institucija“) nego eksplicitan (videti na primer na sajtu Ministarstva kulture saopštenje od 28. 02. 2009. „Ustanove kulture u tržišnoj utakmici“ <http://www.kultura.gov.rs/lat/node/14051>

³¹⁵ Ovde se neću baviti detaljnijom i dubljom analizom medija već ću se ograničiti na pogled koji pruža sajt Nacionalnog medijskog servisa www.rts.rs te opažanja koja se mogu čuti i pročitati u ličnoj komunikaciji i dnevnim novinama.

³¹⁶ Na Hrvatskoj radio-televiziji na primer posle centralnog dnevnika u 19:30 sledi posebni „dnevnik“ Vesti iz kulture, što se može protumačiti da se u Hrvatskoj kulturi poklanja značajna pažnja.

³¹⁷ Ovde nisu uzete u obzir emisije poput „Šljivik“ i „Žikina šarenica“ u kojima se predstavljaju folkorna društva i (donekle, ponekad, narodna kultura).

kulture i umetnosti se emituju na drugom kanalu u terminima koji zavise od događaja percipiranih kao važniji za širu javnost (najčešće skupština ili sport).

Ovakav širi kontekst u kome se odvija određivanje vrednosti u javnoj politici i dostupnost sadržaja koji omogućavaju formiranje stavova šire javnosti direktno se reflektuje na razvoj kulture. Pritom, kao što se iz dosada napisanog vidi, država je na sebe preuzela ulogu sufinansijera, što bi dakle trebalo da znači i uspostavljanja kriterijuma u pogledu kvaliteta podržanih aktivnosti. Kao što radovi domaćih etnologa i antropologa ukazuju, u javnu politiku u domenima društvenih delatnosti uvezena je revizorska kultura koja brojanjem vrednuje efikasnost. Đukić dodaje da to što se se efektivnost ne meri oličava konceptualizaciju kulturne politike kao politike kojom se razvija „spoljašnja“ kultura. Pritom, razvijanje spoljašnje i nerazmišljanje o „unutrašnjoj“ kulturi zapravo rezultira odsustvom značajnije podrške kulturi uopšte te poteškoćama samih aktera u sferi kulture da uvide svoje šanse.³¹⁸ Shvatanje spoljašnje i unutrašnje kulture Đukić bazira i na opažanjima Sapira o „zbiljskoj / stvarnoj“ (eng. genuine) i „podmetnutoj“ (eng. spurious) kulturi. Razvijanje zbiljske / stvarne kulture treba videti kao „rast teško savitljive biljke na kojoj se i najudaljeniji list i šibljika organski hrani sokom koji dolazi iz srži. (...) Kultura koja sebe ne gradi na centralnim interesima i željama svojih nosilaca je spoljašnja kultura. (...) Zbiljska kultura je unutrašnja, radi od pojedinaca ka ishodom.“³¹⁹ Pritom, Sapir ističe da ideal zbiljske kulture nema nužno veze sa efikasnošću. „Društvo može biti zadivljujuće efikasno u smislu da su njegove aktivnosti brižljivo planirane s ukazateljima ishoda koji su maksimalno korisni za društvo u celini, ne mora da toleriše prazan hod, pa ipak može biti inferioran organizam kao nosilac kulture. Nije dovoljno da ishodi aktivnosti budu društveno zadovoljavajući, da svaki član društva na nejasan način oseti da radeći svoj deo posla doprinosi opštim društvenim benefitima. (...) zbiljska kultura odbija da pojedinca vidi (...) kao entitet čiji je jedini razlog postojanja da služi kolektivnim svrhama kojih ne mora biti svestan ili koje imaju daleke veze sa njegovim interesima i težnjama. Glavna aktivnost pojedinca mora direktno da zadovolji njegove kreativne i emocionalne impulse, uvek mora biti nešto više od sredstva za stizanje do cilja.“³²⁰

³¹⁸ Privatna prepiska sa dr Đukić povodom projekta *Kulturno – umetnički amaterizam* realizovanog u Zavodu za proučavanje kulturnog razvitka, 5. 12. 2012.

³¹⁹ Sapir, E. „Culture, Genuine and Spurious“, *The American Journal of Sociology* Vol. 29 No 4 Jan 1924, 412

³²⁰ *ibid*, 411

Ilustracija ovih opažanja Sapira (i Đukićeve) može se naći u projektu „Srbija u Srbiji. Kultura u p(re)okretu“ koji je krajem 2008. godine pokrenulo a do kraja 2012. i realizovalo Ministarstvo kulture i informisanja. Naime, cilj projekta pompezno najavljivanog na bilbordima tipa „Vinča u Tršiću“ ili „Tesla u Gamzigradu“ bio je da se građani Srbije, koji kada dođu u Beograd i/ili Novi Sad ni ne pomisle da obiđu neki nacionalni muzej ili galeriju ili pogledaju predstavu u Narodnom pozorištu ili Srpskom narodnom pozorištu, upoznaju sa sadržajima nacionalnih institucija kulture u (s obzirom na mesto boravka) lokacijski bližim gradovima i opštinama (ili što bi se reklo „ako neće breg Muhamedu, Muhamed će bregu“). Odnosno, cilj projekta bio je da se na osnovu identifikovanih potreba (velika disproporcija u kulturnoj ponudi naročito u Beogradu ali i u Novom Sadu s jedne strane i ostatka Srbije s druge) potakne decentralizacija u kulturi, što je jedan od prioriteta koji je postavilo Ministarstvo kulture još 2001. godine. Konstelacija Ministarstva kulture (u periodu od 2007. do aprila 2008. godine) je počela sa planiranjem decentralizacije u kulturi i početkom 2008. godine je formirana Komisija za decentralizaciju kulture koja je pak relativno brzo sačinila „Nacrt strategije decentralizacije kulture“. U ovom Nacrtu predložene su dve faze decentralizacije, svaka u trajanju od po pet godina. Pritom je izneto „upozorenje da bi, s obzirom na to da resursi lokalnih samouprava u Srbiji nisu dovoljno razvijeni i da kultura nije visoko na listi prioriteta rukovodstava lokalnih samouprava, prenošenje političkih i fiskalnih ovlašćenja na gradove i opštine u ovom trenutku moglo imati negativne posledice na kulturnu decentralizaciju.“³²¹ Stoga bi u prvoj petoleći fokus bio na kulturnoj decentralizaciji (uključujući i depolitizaciju) bez fiskalne i političke. To pre svega znači da treba raditi na podizanju kapaciteta lokalnih samouprava, gradskih, odnosno opštinskih uprava za kulturu, ustanova kulture, nevladinih organizacija i drugih lokalnih aktera kulturne politike u unutrašnjosti zemlje. Način na koji bi se to trebalo ostvariti podrazumeva „ustanovljenje strateškog pristupa kulturnim delatnostima na lokalnom nivou, unapređenje resursa kulturnih institucija/organizacija i aktivnosti usmerene na depolitizaciju kulture.“³²² Druga faza bi bila preuzimanje odgovornosti od strane lokalnih i regionalnih vlasti i strategija kulturne decentralizacije sa političkom i fiskalnom decentralizacijom. U okviru prve faze predloženo je, ali kao moguća dopunska aktivnost koja bi pratila razvijanje strateškog pristupa i depolitizaciju kulture,

³²¹ Cvetičanin, P. „De/centralizacija u kulturi“, 6

³²² ibid

da bi kao na primer u Švedskoj i Škotskoj nacionalne institucije trebale da idu na turneje po unutrašnjosti i tamo upoznaju građane sa sadržajima koje čuvaju i nude. Cvetičanin, koji je „Nacrt strategije“ tekstualno uobličio, bio je uveren da je dolaskom nove konstelacije u Ministarstvo kulture (posle izbora 2008. godine) ovaj nacrt završio u nečijoj fioci.³²³ Da to nije bio slučaj pokazuje dakle projekat „Srbija u Srbiji“. Prema „Nacrtu strategije decentralizacije“, da ponovim, najpre je trebalo raditi na podizanju kapaciteta lokalnih ustanova i organizacija kako bi se one aktivno uključile u razvoj kulture na lokalnu i kasnije dale doprinos razvijanju kulture na nacionalnom nivou a tokom tog procesa bi se (verovatno) došlo i do identifikacije problema i dilema za čije je prevazilaženje od koristi upoznavanje sa radom nacionalnih ustanova (što bi uključivalo i prikaz rada nacionalnih ustanova za šta bi bili zainteresovani i građani / pasivni konzumenti kulture u lokalnim zajednicama). Ipak, iz „Nacrta“ je izdvojena eventualna prateća aktivnost i od strane donosioca odluka promovisana kao inicijalni način za ostvarivanje decentralizacije kulture. Donošenjem odluke da se najpre većem broju građana Srbije predstavi rad nacionalnih ustanova u izvesnoj meri podseća na projekat demokratizacije kulture koji je '60-tih godina sprovodio tadašnji (i prvi) ministar kulture Francuske, Malro a koji je uključivao predstavljanje vrhunskih dela francuske umetnosti i kulture u lokalnim ustanovama koje su u tom periodu otvarane širom Francuske. Iako često ocenjivan kao uticajan, ovaj Malroov pokušaj se pokazao kao neuspeh a na to su kod nas ukazivali recimo Majstorović i Prnjat.³²⁴ U tom smislu, projekat „Srbija u Srbiji“ zapravo jeste pokušaj da se decentralizacija nametne „odozgo“ pri čemu je dakle ispušten možda važniji aspekt decentralizacije a kao što je ohrabrivanje inicijativa „odozdo“. Odabir da prvi korak u decentralizovanju kulture ipak budu nastupi nacionalnih ustanova u gradovima i mestima u unutrašnjosti potvrđuje opažanje Đukićeve o odsustvu strateškog planiranja³²⁵ (jer je na osnovu u procesu jačanja kapaciteta identifikovanih poteškoća bilo lakše i efektivnije planirati nastupe

³²³ ibid, 5. Shodno takvom mišljenju Cvetičanin je objavio rad „De/centralizacija u kulturi“ koji ovde navodim.

³²⁴ Prnjat je recimo pisao: „Križa velikih reprezentativnih kulturnih ustanova pokazala je da sam način sučeljavanja vrhunske kulture i građana ne vodi neizbežno razvoju kulturnih potreba za njenim sadržajima.“ Prnjat, Branko (2006) *Uvod u kulturnu politiku*. Novi Sad: Stilos, 74 Majstorović je, kao zagovornik samoupravljanja (koje se pak i danas smatra inovativnim pristupom u razvijanju kulture), smatrao da Malroov pokušaj nije uspeo pre svega zato što je nametan odozgo a da je demokratiju kulture pre svega moguće ostvariti omogućavanjem inicijativa odozdo. Videti: Majstorović Stevan, (1977) *Kultura i demokratija*. Beograd: Prosveta, 54 – 55, 110-112

³²⁵ Iznetih u knjigama *Tranzicione kulturne politike i Država i kultura*.

nacionalnih ustanova, odnosno videlo bi se da li je na primer u Loznici u prvom trenutku korisnije predstaviti rad nekog nacionalnog muzeja i tako doprineti razvoju muzejske delatnosti ili je u Kraljevu potrebnije steći znanja u vezi sa pozorišnom produkcijom i sl. te bi i sam program predstavljanja rada nacionalnih ustanova bio i korisniji). Takođe, odabir da se prvo ide na turneju umesto da se jačaju kapaciteti potvrđuje i mišljenje da se u Srbiji pre svega razvija spoljašnja kultura ali i Cvetičaninova opažanja o „vulgarnosti politizacije kulture“. Projekat je okončan odlukom Ministarstva kulture krajem 2012. godine bez posebnog obrazloženja.³²⁶ Evaluacija projekta „Srbija u Srbiji“ nikada nije urađena. Stoga nije poznato ni na primer koliko je ljudi iz unutrašnjosti koji nisu kročili u neki muzej uopšte videlo izložbe ili predstave Narodnog pozorišta ili SNP (odnosno da li su na predstave i izložbe dolazili ljudi koji inače u svojim gradovima idu na kulturna dešavanja ili je tu bilo i onih koji retko kada participiraju u kulturnom životu grada i sl.), niti je poznato tačno koliko je ovaj projekat koštao poreske obveznike u Srbiji³²⁷, niti je poznato koliko se novca vratilo u državnu kasu a na ime recimo PDV-a kroz eventualno povećan broj prodatih ulaznica za predstave ili muzeje i galerije. Imajući u vidu dakle da efekti projekta nisu nigde prikazani te da je projekat obustavljen bez posebnog obrazloženja, projekat „Srbija u Srbiji“ se može smatrati neuspehom. Taj neuspeh slikovito govori i o tome da se o budućnosti mnogo ne razmišlja te čini dodatni primer Žikićevom zaključku prema kome bi svrha „rangiranja“ ili vrednovanja bila „... rad na konstantnom unapređenju društva, u smislu osposobljavanja njegovih pojedinačnih članova, ne samo za odgovarajuće profesionalne delatnosti, već i za aktivno učestvovanje u razvoju društva, u smislu uticaja i kontrole nad društvenim i kulturnim procesima i ustanovama, odgovornog i dogovornog odnosa prema zajedničkim interesima, razmatranja,

³²⁶ Informacija je prenetu u okviru obrazloženja zašto je budžet za kulturu u 2013. godini smanjen. Konkretnije u tekstu „Budžet za kulturu izazvao burne reakcije“ objavljenom 20. 11. 2012. godine u dnevnom listu „Novosti“ (<http://www.novosti.rs/vesti/kultura.71.html:406879-Budzet-za-kulturu-izazvao-burne-reakcije>) pomoćnica ministra kulture za finansije gđa Jokanović je istakla da se projekat ukida a da će se sredstva preusmeravati lokalnim institucijama kulture. Na sajtu Ministarstva nema informacije o okončanju projekta.

³²⁷ U Informatoru o radu Ministarstva kulture, informisanja i informacionog društva datiran na 08. 08. 2011. koji je bio dostupan na sajtu Ministarstva (download-ovan 6. 12. 2011. godine) navedeno je da je u budžetu za 2011. godinu bilo predviđeno 11.000.000,00 dinara. Projekat je okončan krajem 2012. godine kada je Ministarstvo kulture odlučilo da ga obustavi (o ovome videti na primer: iz novina). Projekat je dakle trajao od 2009. do kraja 2012. i koliko je ukupno novca izdvojeno za ovaj projekat nije poznato. Pritom treba imati na umu da recimo iznajmljivanje bilborda na beogradskom Brankovom mostu na mesečnom nivou nije jevtino a s obe strane mosta kod autobuskih stajališta Brankov most makar dva meseca stajao je po jedan bilbord kojima je projekat promovisan.

prihvatanja i korišćenja novih ideja, bile one iz domena tehnike i tehnologije, nauke, prava ili međuljudskih odnosa, te mogućnosti sporazumnog razrešavanja potencijalnih konfliktnih situacija i adekvatnih odgovora na različite pretnje sociokulturnom ustrojstvu. Ignorisanje ili potcenjivanje toga od strane političke i upravljačke elite može značiti jedino da ti društveni krugovi žele nepismene, neobrazovane, netolerantne i, u krajnjem slučaju, nesposobne podanike, kojima bi vladali, a ne građane, u čijem najboljem interesu bi izvršavali ono što im je povereno, a što je od značaja za društvenu dobrobit, te njegov kulturni, naučni i svaki drugi razvoj, tačnije – sve ono što jednu ljudsku zajednicu može učiniti konkurentnom i kompetativnom u odnosu na druge takve zajednice, odnosno što joj može doneti unutrašnju ravnotežu i zadovoljstvo, a spoljašnje prepoznavanje i poštovanje.“³²⁸

Projekat „Srbija u Srbiji“ kao projekat Ministarstva kulture nije prolazio procedure koje prate raspodelu sredstava za projekte i programe ne samo nevladinih organizacija već i samih ustanova. Naime, kada je reč o ustanovama one plan svojih programa i projekata dostavljaju obično krajem avgusta a u nekom trenutku krajem novembra / decembra dobijaju odobrenje određenog iznosa traženih sredstava (može biti ceo traženi iznos ali je najčešće reč o delu) a novac počinje da pristiže od marta sledeće godine. S druge strane, kako bi raspodela sredstava drugim akterima u kulturi bila transparentna, Ministarstvo kulture je, kao i druga ministarstva³²⁹, 2001. godine uvelo proceduru javnih konkursa za sufinansiranje programa i projekata najpre u 10, potom u 13 te najzad, od 2012. godine u 23 oblasti kulturno – umetničkog delovanja³³⁰.

³²⁸ Žikić, B. „Pogled na kulturu revizije iz ugla univerzitetskog nastavnika etnologije i antropologije“, *Etnološko – antropološke sveske* 13, (n.s.) 2, 2009, 73

³²⁹ na primer Ministarstvo nauke. Videti: Pavićević, A. „Revizionistička ideološka matrica“, *Antropologija* 8, Beograd, 2009

³³⁰ Najpre su dakle, a prema Kompendijumu kulturne politike Srbije (profil ažuriran oktobra 2008. godine), raspisivani konkursi za umetničku produkciju (izvođačke umetnosti, muzika, vizuelne umetnosti i multimedija); manifestacije i festivali; međunarodna saradnja; kinematografija; izdavaštvo, bibliotekarstvo, periodiku u domenu kulture, akvizicija za muzeje, naučnoistraživački i obrazovni projekti u kulturi i kulturno – umetnički amaterizam. Zatim je došlo do izvesne modifikacije pa su prema Kompendijumu kulturne politike ažuriranom oktobra 2010. godine konkursi raspisivani za književne manifestacije i nagrade; izdavaštvo (periodika); muzičko stvaralaštvo; likovna i vizuelna umetnost; primenjena umetnost i arhitektura; stvaralaštvo nacionalnih manjina; stvaralaštvo osoba s invaliditetom; stvaralaštvo dece i omladine; stvaralaštvo Srba u inostranstvu; izvođačke umetnosti; kinematografija i audio-vizuelno stvaralaštvo; naučnoistraživački i obrazovni rad u kulturi; folklorno stvaralaštvo i zaštita

Za potrebe odlučivanja o tome koji će projekti dobiti finansijsku podršku obrazuju se komisije posebne za svaku oblast za koju se konkurs raspisuje. U samim raspisima konkursa istaknuti su formalni zahtevi koje je neophodno zadovoljiti a kako bi komisije uopšte razmatrale predloge te neki od opštih ciljeva čijem ostvarivanju predloženi programi i projekti treba da doprinesu (najčešće je reč o doprinosu razvoju određene oblasti). U domaćoj literaturi posvećenoj kulturnoj politici ima podataka o tome šta bi evaluacija trebala da podrazumeva³³¹ i šta bi kriterijumi trebalo da podrazumevaju: „precizno formulisane indikatore za merenje postignutih rezultata u odnosu na planirane ciljeve i prioritete, kao i aktivnosti sprovedene tokom implementacije strateškog plana. Kriterijumi se grupišu vezano za više vremenskih tačaka preseka tokom perioda na koji se plan odnosi, kao i na dve vrste evaluacije – unutrašnju i spoljašnju. Unutrašnja evaluacija podrazumeva kvalitativnu analizu ostvarenja akcionog plana i finansijskog plana sa stanovišta efikasnosti organizacije, a spoljašnja kvalitativno vrednuje ostvarene rezultate sa stanovišta okruženja: idejnog koncepta i ciljeva. Obe vrste evaluacije predstavljaju indikacije za sledeći ciklus strateškog planiranja.“³³² Kriterijumi kojima se komisije rukovode u odabiru programa i projekata koji će dobiti finansijsku podršku precizirani su „Pravilnikom o načinu, kriterijumima i merilima za izbor projekata u kulturi koji se finansiraju i sufinansiraju iz budžeta Republike Srbije“ koji je istaknut i na sajtu Ministarstva kulture.³³³ Pre svega, a shodno članu 5 ovog Pravilnika projekti moraju da zadovolje makar tri od četrnaest ponuđenih kriterijuma (kao što su kvalitet, značaj i

nematerijalnog kulturnog nasleđa. Najzad, prema članu 4 „Pravilnika o načinu, kriterijumima i merilima za izbor projekata u kulturi koji se finansiraju i sufinansiraju iz budžeta Republike Srbije“ konkursi se raspisuju u 24 oblasti s tim da je tačka 12 brisana tako da je zapravo reč o 23 oblasti kulturno – umetničkog delovanja: zaštita, očuvanje i prezentacija kulturnog nasleđa (nepokretno kulturnog nasleđa; arheološko nasleđe; muzejsko nasleđe; arhivska građa; nematerijalno kulturno nasleđe); zaštita, očuvanje i prezentacija stare i retke bibliotečke građe; bibliotečko-informacione delatnosti; otkup publikacija za biblioteke; književne manifestacije i nagrade; izdavačka delatnost - periodične publikacije iz oblasti umetnosti i kulture; izdavačku delatnost - kapitalna dela koja se objavljuju na srpskom jeziku iz oblasti kulture i vredna dela iz oblasti domaće i prevodne književnosti; prevođenje reprezentativnih dela srpske književnosti u inostranstvu; muzika (stvaralaštvo, produkcija, interpretacija); likovna i vizuelne umetnosti; primenjene umetnosti, arhitektura i multimedije; scensko stvaralaštvo i interpretacija (oblast: drama, opera, balet i ples); kinematografija i audio-vizuelno stvaralaštvo; izbor projekata u oblasti naučnoistraživačke i edukativne delatnosti u kulturi; amatersko kulturno i umetničko stvaralaštvo, izvorno narodno stvaralaštvo i očuvanje nematerijalnog kulturnog nasleđa; kulturne delatnosti nacionalnih manjina u Republici Srbiji; kulturne delatnosti Srba u inostranstvu; kulturne delatnosti osoba sa invaliditetom; kulturne delatnosti dece i za decu i mlade.

³³¹ o tome govori na primer gore navedeni citat Dragičević-Šešić i Stojkovića.

³³² Đukić, *Država i kultura*, 128-129. Vrednovanje efikasnosti bi dakle trebalo da bude fokusirano na efikasnost u postizanju željenih efekata a ne efikasnost koja proizvodi (bilo kakve) efekte.

³³³ Pravilnik o načinu, kriterijumima i merilima za izbor projekata u kulturi koji se finansiraju i sufinansiraju iz budžeta Republike Srbije, Službeni glasnik RS br. 57/10, 90/11 <http://www.kultura.gov.rs/pravilnik-o-nacinu-kriterijumima-i-merilima-za-izbor-projekata-u-kulturi-ko-i-se-finansira-u-i-sufinansiraju-iz-budzeta-republike-srbije>

sadržajna inovativnost ponuđenog projekta; održivost projekta, dugoročnost projekta, realan finansijski plan i različiti oblici finansiranja; povezanost sa događajima / jubilejima u kulturi, da je autor, odnosno organizator projekta izvršio svoje ranije obaveze prema učesnicima u dosadašnjim projektima i Ministarstvu, itd.) Detaljnija merila koja pokazuju mogućnost ispunjavanja ovih kriterijuma su navedena ponaosob za svaku oblast u kojoj se konkurs raspisuje (s tim da su u „Pravilniku“ data merila za pet grupa kulturnog nasleđa a godišnje se raspisuje jedan konkurs za oblast kulturnog nasleđa pri čemu se u formularu naglašava tačna vrsta kulturnog nasleđa na koju se projekat odnosi). Nešto praktičnije, a na osnovu ličnih saznanja³³⁴, prilikom evaluacije predloženih programa i projekata počinje se od bazičnih parametara kao što su realna izvodljivost (opis aktivnosti s obzirom na plan realizacije i finansijski okvir), ciljna tačka (dodirne tačke ciljeva projekta i ciljeva (poslovne politike) finansijera, kome je projekat namenjen, koji su percipirani rezultati / efekti projekta i (možda najvažnije pitanje) koja je održivost projekta), programska iskustva „izvođača“ radova (dotadašnji realizovani projekti, učešće organizacije ili članova tima u drugim projektima, ostvareni rezultati iz prethodnih aktivnosti: „biografije realizatora projekta i stručnih saradnika uz konsultovanje recenzija i uzimanja u obzir ko je recenziju napisao/la (veza sa oblašću za koju se aplicira)) i finansijska iskustva (da li predlagač(i) projekta mogu da dokažu da su u stanju da se izbore sa administrativno – birokratskim procedurama i sl). Detaljnije ocene podrazumevaju odmeravanja stepena iskustva u skladu sa naznakama finansijera da li prednost žele da daju „početnicima“ (organizacijama bez naročitog iskustva u obavljanju kulturne ili umetničke delatnosti) ili „prekaljenima“ (organizacijama sa većim iskustvom), što opet zavisi od percipirane važnosti i količine raspoloživih sredstava i sl. Pritom, reference i odgovore na pitanja održivosti projekta (kao indikatore efekata) treba pažljivo čitati i ukrštati.

Iako prema Pravilniku komisije koje obavljaju pregled prijavljenih projekata donose odluke o tome koji će projekti dobiti finansijsku podršku, u praksi je najčešće slučaj da one daju predloge (koji bi projekti trebali da dobiju finansijsku podršku) a da se konačne odluke donose na „višim instancama“.³³⁵ To pak ostavlja otvorenim pitanje

³³⁴ Ovde bih istakla zahvalnost dr Vesni Đukić koja je kao direktorka Zavoda za proučavanje kulturnog razvitka a nastojeći da se istraživači Zavoda vežbaju evaluaciji između ostalih i meni dala „zadatak“ evaluiranja studentskih vežbi pri beogradskom AAOM i OSI Budapešt pri čemu je ukazivala na neke od osnovnih tačaka u procesu evaluiranja „projekata“.

³³⁵ Ova tvrdnja počiva na neformalnim informacijama.

koliko zapravo komisije obavljajući povereni im posao mogu da utiču da efektivnost i efikasnost u postizanju željenih (proklamovanih) ciljeva prevagnu nad efikasnošću u postizanju bilo kakvih efekata (pa čak i ako se može naslutiti da bi neki efekti dugoročno ne bi bili dobro rešenje). Najzad, činjenica da konačne odluke ipak donosi ministar baca senku na nastojanja da se raspodela sredstava vrši na transparentan način.

Istraživanja u vezi sa javnom politikom ne samo u kulturi već i u obrazovanju, turizmu pa i nauci bi trebala da budu osnova za formulisanje predloga unpređenja javne politike po domenima.³³⁶ U domenu kulture do 2009. godine sprovedena su dva veća istraživanja: istraživanje Đukić-Dojčinović „Kulturna politika Srbije 1989/2001“ i Cvetičaninovo istraživanje kulturnih potreba, navika i ukusa građana Srbije i Makedonije. Pored ovih istraživanja poslednjih godina je objavljeno i više radova proisteklih iz istraživanja manjeg obima a posvećenih različitim pitanjima relevantnim za kulturnu politiku: na primer Tadić³³⁷, Dinulović i Brkić³³⁸ Brković³³⁹, itd. Objavljeni (istraživački) radovi omogućavaju uočavanje i praćenje trendova i tendencija u kulturnoj politici u Srbiji što se donekle prenosi i u (ranije u ovom poglavlju pomenuti) program Saveta Evrope pregleda nacionalnih kulturnih politika a koji je predstavljen na Internet stranici culturalpolicies.net.

Procedura uključivanja u ovaj program podrazumevala je izradu nacionalnih izveštaja – jednog sačinjenog od strane domaćih eksperata i drugog sačinjenog od strane nezavisnih eksperata SE. Sledeći ovu proceduru, „Nacionalni izveštaj o kulturnoj politici u Srbiji“ sačinjen je tokom 2002 godine. Savetu Evrope je predat maja 2003. a Savet ga je predstavio na Trećoj plenarnoj sednici održanoj od 6. do 8. oktobra 2003.

³³⁶ Mada se rezultati istraživanja pa i preporuke koje iz njih proizilaze često ignorišu a o čemu svedoči na primer gore izneta opaska Cvetičanina o završavanju „Nacrta strategije decentralizacije kulture“ u nečijoj fioci. Takođe videti i Đukić *Država i kultura* posebno strane 380-404.

³³⁷ Tadić, Dimitrije. *Art colonies in Serbia (2002-2008)*. Belgrade, 2009.
<http://www.kreativnaekonomija.net/wp-content/uploads/2012/08/Tadi%C4%87-D-Likovne-kolonije-u-Srbiji-Konkurs-ministarstva-kulture-2002-2008.pdf> i Tadić, Dimitrije: *Contemporary visual arts and multimedia (open contest of the Ministry of Culture of the Republic of Serbia 2003-2008)*. Belgrade, 2009
<http://www.kreativnaekonomija.net/wp-content/uploads/2012/08/Tadi%C4%87-D-Vodi%C4%8D-kroz-proceduru-konkursa-za-vizuelne-umetnoti-i-multimedije-i-likovne-kolonije-Konkurs-Ministarstva-kulture-Republike-Srbije.pdf>

³³⁸ Dinulović, R. and Brkić, A. (editors): *Theatre-Politics-City*. Belgrade: YUSTAT, 2007.

³³⁹ Brković, navedeno delo

godine u Strazburu.³⁴⁰ Ovi izveštaji prate formu koju je Savet Evrope uspostavljajući „službu“ za praćenje kulturnih politika artikulirao.³⁴¹ U izveštaju nezavisnih eksperata pažnja je pre svega posvećena konkretnim pitanjima koja su ekspertima upućena posebno od strane Ministarstva kulture, a kao što su decentralizacija, kulturna raznolikost i pitanjima u vezi odnosa kulture i tržišne ekonomije.³⁴² Izveštaj koji su sačinili domaći eksperti pak pruža informacije o tome koje su načela, ciljevi i tendencije u procesima sprovođenja kulturne politike u samoj državi. Ažuriranje podataka pre svega iz ovog segmenta nacionalnog izveštaja sprovodi se kroz Kompendijum kulturne politike. Pošto je struktura izveštaja i kompendijuma kulturne politike u principu ista, poređenjem izveštaja i potonjih verzija Kompendijuma kulturne politike u Srbiji³⁴³ moguće je pratiti promene do kojih je u kulturnoj politici u Srbiji došlo. Pitanje koje se nalazi u izveštaju ali ne i u Kompendijumu (zato što je preduslov za ulazak u program koji se dalje razvija kroz Kompendijum) je da li kulturni ciljevi reflektuju principe Saveta Evrope. Autori izveštaja smatraju da je to u velikoj meri slučaj ali da i dalje postoje sektori i instrumenti kulturne politike koji još uvek nisu uzeti u obzir a kao što su princip produžene ruke u procesu donošenja odluka, učestvovanje u kulturnom životu i pitanje zapošljavanja. Što se tiče principa kao što su decentralizacija, multikulturalizam, rodna pitanja i promocija umetničke kreativnosti, oni se razvijaju u skladu sa finansijskim mogućnostima. Ukazano je da okruzi, gradovi i opštine imaju ovlašćenja da kreiraju i sprovode sopstvene kulturne politike ali da ta sloboda ima svoje pozitivne i negativne strane koje se ogledaju u tome da ako grad ili opština prepoznaje kulturu kao važnu oblast onda su instrumenti i mehanizmi finansiranja na lokalnom nivou dobro razvijeni; međutim, posebno u manjim opštinama kulturni život je

³⁴⁰ Ovaj izveštaj dostupan je na Internet stranici Saveta Evrope, http://www.coe.int/t/dg4/cultureheritage/culture/reviews/CDCULT2003-1ASerbia_EN.pdf Na izradi Nacionalnog izveštaja domaćih eksperata radila je radna grupa u sastavu prof dr Dragičević – Šešić, prof dr Vesna Đukić – Dojčinović, Aleksandra Jovičević, Branka Anđelković, Branka Šekarić, Branka Prpa, Jovan Despotović, Ljiljana Stojiljković, Miroslava Đurović i Sreten Ugričić.

³⁴¹ Videti: Kleberg, C. – J. „National Cultural Policy Review. A Method to Discuss and Improve Cultural Policies, izlaganje sa The Second International Conference On Cultural Policy Research, Wellington, New Zealand“ 2002

³⁴² Cultural Policy in Serbia and Montenegro. Part I Experts' Report. Report prepared by Bill Dufton. Steering Committee for Culture CDCULT(2003)1B, 5 September 2003, 7

³⁴³ Ovde su u obzir uzeti: Nacionalni izveštaj koji su sačinili domaći eksperti i verzija Kompendijuma ažurirana decembra 2011. godine s tim da su pojedini podaci proveravani i u verzijama Kompendijuma ažuriranih 2008. i 2010. godine.

zapostavljen a nema nacionalnog mehanizma koji bi doprineo poboljšanju takvog stanja. Ovo opažanje o decentralizaciji i dalje stoji.

Do promena nije došlo kada je u pitanju model kulturne politike. On se i danas, kao i 2002. godine, opisuje kao kombinacija državnog (državno telo na republičkom nivou, Ministarstvo kulture, kreira i sprovodi nacionalnu kulturnu politiku) i demokratskog (činjenica da se sredstva za podršku projektima i programima u sferi kulture raspodeljuju na osnovu konkursa a odluke donose nezavisna stručna tela). Takođe, nije došlo ni do promene po pitanju nacionalne definicije kulture. Pojam kultura se određuje na osnovu tri smisla: u užem smislu se podrazumeva opis nadležnosti Ministarstva kulture (procedure kreiranja i implementacije politike, mreža ustanova i organizacija, projekti, kulturno nasleđe, itd). U nešto širem smislu pod kulturom se podrazumeva i obrazovanje u oblasti umetnosti, istraživanja u oblasti kulture i umetnosti i kulturni turizam. Najzad, u najširem smislu pod kulturom se podrazumevaju stilovi života, vrednosti i vizije multi-etničkog društva u Srbiji.³⁴⁴ Prioriteti su se od 2001. godine neznatno menjali a s obzirom na promene konstelacije Ministarstva kulture. Tako su u 2001. godini prioriteti su bili decentralizacija i deetatizacija kulture uz promovisanje jednakosti; stvaranje okruženja za rad ustanova na tržišnim principima; harmonizacija zakona sa evropskim standardima; multikulturalizam; obnavljanje regionalne saradnje, saradnja u procesima evro-integracija. Do danas zajedničke tačke su decentralizacija (podizanje nivoa učešća građana u kulturnim i umetničkim aktivnostima i ravnomeran kulturni razvitak u svim krajevima Srbije), razvoj kreativnosti, zaštita kulturnog nasleđa i digitalizacija. S obzirom na prioritete formulisani su i zadaci Ministarstva kulture. Neki zadaci Ministarstva kulture su ostvareni (na primer Srbija je 2003. godine postala članica Saveta Evrope a 2011. godine i kandidat za članstvo u EU), a neki prioriteti kao što je na primer decentralizacija još uvek nisu izvedeni.

Do promena je došlo na planu legislative (2009. godine je usvojen „Zakon o kulturi“, sledeće, 2010. godine „Zakon o zadužbinama i fondacijama“ a tokom 2011. godine zakoni koji se tiču bibliotekarske delatnosti i knjiga). Takođe, unapređena je i statistika tako da su podaci koji su u izveštaju bili nedostupni (na primer sredstva koja

³⁴⁴ Cultural Policy in Serbia: National Report, 7 Isto je i u Compendium of Cultural policy: Country Profile Serbia, 6 - 7

se izdvajaju za kulturu prema nivoima uprave, potrošnja na kulturu po glavi stanovnika) danas dostupni.

Sumirajući period pet godina posle 5. oktobra Dragičević – Šešić je istakla: „Na osnovu evaluacije kulturne politike Saveta Evrope (septembar 2003.) trebalo je prići izradi strateškog razvojnog plana u domenu kulture, ali je i ta evaluacija ostala nepoznata širokom krugu kulturnih radnika. A o strateškom razvojnog planu se nije ni razgovaralo, jer je vidokrug svake vlasti i njihov horizont očekivanja sveden na četiri godine mandata (kako prve dve protiču u ‘upoznavanju’ i ‘snalaženju’, nakon toga im se ne čini svrsishodnim ulaganje u strategiju koju će koristiti ‘neko drugi’).”³⁴⁵

Uopšte uzevši, i izveštaj i kompendijumi predstavljaju važne izvore informacija o trendovima u kulturnoj politici. Završno poglavlje kompendijuma jeste spisak izvora na kojima počivaju informacije. Kada se ovo poglavlje ukrsti sa opcijom koju sajt culturalpolicies.net omogućava – „ažurirani profil”³⁴⁶ može se videti da je, u slučaju Srbije, u poslednje dve verzije pre svega reč o ažuriranjima vezanim za ekonomiju kulture, kreativni sektor i (savremenu) umetnost i mobilnost umetnika i njihovih dela, odnosno svežiji podaci su dati za one oblasti kulturne politike u kojima članovi ekspertske grupe pre svega rade.³⁴⁷

Kompendijum, kao pregled trendova u kulturnim politikama, naravno nije mesto za detaljisanje oko kulturne politike niti je ukrštanje „apdejta“ i spiska literature citatometrija. Međutim, fokusiranost na teme koje su ekspertima koji kompendijum ažuriraju bliskije može rezultirati i nedovoljnim ukazivanjem na relativno važne trendove koji utiču na kulturnu politiku. Na primer u poslednje dve verzije poglavlje koje se odnosi na multikulturalnost i interkulturalni dijalog bazirano je na primerima o kojima je pisala Đukić.³⁴⁸ Sama Đukić je ovoj temi pisala pre svega u kontekstu

³⁴⁵ Dragičević – Šešić, Vidljiv, ali nedovoljan pomak“ B92 specijal „5 godina posle 5. oktobra“

³⁴⁶ eng. profile updates. Reč je po polju (tab) na koji kada se klikne otvara se strana šta je u odnosu na prethodnu verziju dopunjeno / promenjeno.

³⁴⁷ Videti poglavlje 9 Kompendijuma kulturne politike na sajtu www.culturalpolicies.net Iako je izvesno da su članovi ekspertske grupe koja ažurira kompendijum kulturne politike Srbije povremeno angažovani i u procesima donošenja odluka nije poznato u kojoj meri su lična saznanja stečena angažovanošću prisutna u kompendijumima kulturne politike Srbije.

³⁴⁸ Đukić, *Država i kultura*, 310-314

razmatranja o inovativnim strategijama savremenih kulturnih politika. Ona smatra da multikulturalnost (kao kulturni pluralizam savremenih društava) implicira istovremeno postojanje više elemenata, u ovom kontekstu – više različitih kultura. Interkulturalno prožimanje jeste nova mogućnost i korak prema zbližavanju i razumevanju različitih ljudi i kultura, mogućnost koja treba da upućuje na dinamiku, toleranciju i dijalog. U tom kontekstu Đukić je navela primere a kao što su projekat Dah teatra posvećen ohrabrivanju dijaloga i sproveden u autobusu na liniji 26 beogradskog javnog prevoza, izložbu Muzeja Vojvodine „Živeti zajedno“, ali i nedostatke u vezi sa Centrom za multikulturalnost.³⁴⁹ Međutim, multikulturalnosti bavili su se i antropolozi te su na primer Brković ali i Milenković³⁵⁰ ukazali da je Ustavom Republike Srbije multikulturalnost konstitucionalizovana. U samom kompendijumu iz 2010. godini u poglavlju posvećenom pravnim aktima relevantnim za sprovođenje kulturne politike je (verovatno na osnovu oblasti rada i delovanja ekspertskeg tima) ukazano na promenu Ustava a ovlaš su istaknute i njegove kritike (da na primer umeseto građanskog preovlađuje nacionalni ton). Milenković i Brković su pokazali da Ustav propisuje multikulturalizam pri čemu su date veoma problematične odrednice kao što su na primer da je identitet urođen³⁵¹ te da je etnička grupa izjednačena sa kulturnom (i shodno tome se ne ističe prepoznavanje drugih vidova kulturnog ili potkulturnog identiteta) ali se pak ne uspostavlja okvir u kome bi se kretalo „upravljanje“ identitetima i konstruktivno rešavala pitanja eventualnih kolizija. Drugim rečima, Ustav prepoznaje urođenost identiteta i vidi ga statičnu kategoriju koja se tokom rasta i sazrevanja deteta pretvara u svest o pripadnosti određenoj etničkoj grupi (nacionalnoj većini ili nacionalnoj manjini); nacionalnim manjinama se garantuje sloboda odlučivanja po pitanjima važnim za njihovu zajednicu (osim ekonomskih pitanja jer i pripadnici manjina i pripadnici većine uglavnom dele zajedničku sudbinu nezavidnog ekonomskog položaja) uključujući i (dalje razrađeno u „Zakonu o kulturi“) razvijanje njihove kulture ali garantujući te slobode u izvesnom smislu je zagantovana getoizacija nacionalnih manjina jer nisu ni predviđeni ni razrađeni mehanizmi podrške interkulturalnom dijalogu kroz koji se i

³⁴⁹ Naime, Đukić ukazuje da ovaj Centar po svom nazivu nema misiju da bude medijator u uspostavljanju interkulturalnog dijaloga i razmene, što je tendencija savremenih evropskih kulturnih politika i nekih pokrajinskih državnih organa u Evropi, kao na primer u Italiji.

³⁵⁰ Milenković, M. „Problemi konstitucionalizacije multikulturalizma. Pogled iz antropologije“, *Etnoantropološki problemi* n.s. god. 3 sv. 2 (2008)

³⁵¹ stav 2 člana 64 Ustava RS kaže da „Svako dete (...) ima pravo da očuva svoj identitet.“ Detaljnije o ovome videti: Milenković, navedeno delo, 53

različite kulture koje na prostoru Srbije žive bolje upoznaju i razumeju te zajednički rade na ostvarivanju zajedničkih interesa.

Uloga akademske zajednice u procesima formulisanja i plasiranja predloga javne politike jeste velika jer ona kao okosnica stručne javnosti ima kredibilitet da iznosi predloge a i (ujedinjena oko značajnih zajedničkih pitanja) snagu da izdejstvuje da se makar u nekoj meri predlozi pretoče u odluke. Konkretnije, kao što je ukazano i u radovima Žikića, Pavićević i Milenkovića³⁵² ali i vidljivo iz opažanja Đukić o spoljašnjoj i unutrašnjoj kulturi, brojanje i određivanje vrednosti (pr)ocenama efikasnosti iz različitih razloga nailazi na nezadovoljstvo profesionalaca. Slaganje postoji da je vrednovanje kvaliteta potrebno. Međutim, rascepkana akademska zajednica koja se ne okuplja oko pitanja koja je se neposredno tiču upravo doprinosi opstanku kulture revizije i njenom etabliranju kao „najobjektivnijeg“ pristupa u davanju vrednosti.³⁵³

Akademska zajednica jeste kanal komunikacije i deo civilnog društva, naravno ukoliko se na umu ima da univerziteti uživaju izvesnu autonomiju (doduše donekle ograničenu revizorskom kulturom) te da je veliki broj stručnjaka (bio) angažovan u aktivnostima različitih nevladinih organizacija i najzad, značajna uloga akademske zajednice u formulisanju javne politike i uopšte i po domenima u brojnim zapadnim državama. Međutim, u izlaganju na konferenciji „Ključna pitanja kulturne politike u tranziciji“ Dragičević – Šešić je istakla: „Kad kažem kulturni model, ne mislim na promene kulturnog ambijenta u opštem smislu, ne mislim na promene vrednosti itd, ja govorim o modelu kulturne politike, a to znači upravo sledeće: o tome ko su nosioci odlučivanja u ovoj zemlji o pitanjima kulture; da li se i u kojoj meri o pitanjima kulture

³⁵² Videti: Žikić, „Pogled na kulturu revizije iz ugla univerzitetskog nastavnika etnologije i antropologije“, Pavićević „Revizionistička ideološka matrica. Spoljni ili unutrašnji neprijatelj antropološkog promišljanja stvarnosti?“, Milenković, „O brojanju i merenju (drugih ljudi) za novac“

³⁵³ Može se navesti više primera koja pokazuju da ujedinjena stručna javnost itekako može uticati na odlučivanje i ishode javne politike. Zadržala bih se na primeru koji su izneli Donan i Mekfarlejn u radu posvećenom antropologiji i javnoj politici u Severnoj Irskoj. U Belfastu je 1995. godine organizovana konferencija na kojoj su učestvovali predstavnici različitih disciplina i predstavnici donosioca odluka a rezultat toga i jeste bilo poboljšanje razumevanja kako među predstavnicima akademske zajednice međusobno tako i među predstavnicima obe grupe (akademska zajednica i donosioci odluka). Pored zvaničnog dela pauze za kafu/ručak su bile prilike da se u neformalnom tonu (ili kako su to Donan i Farlejn formulisali „gossip talks“) razmene mišljenja i informacije. Konačan ishod jeste bio bolje razumevanje i doprinos unapređivanju pristupa u formulisanju predloga koji su kasnije uzimani u obzir prilikom donošenja odluka u pogledu unapređenja javne politike. Videti: Donnan Hastings and McFarlane Graham (1997) Anthropology and policy research. The view from Northern Ireland. In Anthropology of Policy. Critical perspectives on governance and power. (eds) Shore Chris and Wright Susan. London and New York: Routledge, 265-266

javno odlučuje, kada, kako i koliko, ko utvrđuje investicione prioritete u kulturi? Da li su investicioni prioritete u narednoj godini biblioteke, da li su investicioni prioritete muzeji, da li su investicioni prioritete nešto treće? Mi o tome nismo nikada bili pitani kao kulturna javnost, kao što nismo bili ni pitani za prioritete Ministarstva prosvete kao obrazovna javnost. Kod Ministarstva prosvete je makar jasno da su investicioni prioritete osnovne škole, a ne visoko, a još manje umetničko obrazovanje. Tako mi na Univerzitetu znamo da krov Fakulteta muzičkih umetnosti nećemo dobiti u narednih pet godina, da nećemo dobiti zgradu Fakulteta primenjenih umetnosti i da nećemo opraviti zgradu Fakulteta likovnih umetnosti. Niko nas ne pita gde i kako ćemo držati nastavu. Jednostavno se kaže da je prioritet Ministarstva osnovno školstvo. Možda je to u redu, ali ipak se čini da je javna rasprava neophodna. Možda je u redu da i u Ministarstvu kulture postoje unapred zadati prioritete. Oni nisu jasno iskazani, ako ih uopšte ima, ali ja mislim da su i to stvari o kojima treba da se debatuje.“³⁵⁴

Koliko se mišljenje stručnjaka i njihove ekspertize uzimaju u obzir jeste ukazatelj načina na koje se dolazi do konačnih verzija predloga za unapređenje javne politike u različitim domenima. Odnosno, veće učešće akademske zajednice i stručne javnosti u procesu formulisanja predloga javne politike u određenom domenu može da umanji eventualna lutanja donosioca odluka. S druge strane, može se dogoditi i obrnuta situacija – da različita mišljenja stručnjaka podspeše konfuziju rezultirajući odbacivanjem predloga i donošenjem odluka baziranih na (diskutabilnim) odlukama administratora.³⁵⁵ Međutim, demokratijama jesu potrebni stručnjaci. Razmatrajući pitanje „problema sa stručnjacima“ i zašto su oni potrebni demokratijama Šadson je došao do zaključka da „Demokratija bez stručnjaka ili neće uspeti u tome da se stvari urade ili neće uspeti da se stvari urade tako da zadovolje građane.“³⁵⁶ Takođe, „U interesu demokratije jeste da stručnjaci imaju podršku u njihove profesionalne zajednice da bi na najbolji način tragali za istinom, da bi javna kultura razumela i slavila ne-amaterizam u upražnjavanju profesionalnih ocenjivanja, da vlada obezbedi zaštitu za

³⁵⁴ Đukić-Dojčinović, *Kulturna politika Srbije 1989 / 2001*, 2002: 21

³⁵⁵ Primer tome može biti i odbacivanje predloga dva zakonska rešenja u oblasti kulturnog nasleđa a o čemu je već bilo reči u prethodnim poglavljima

³⁵⁶ Schudson, M., „The Trouble with Experts – and Why Democracies Need Them“, *Theory and Society*, Vol. 35, No. 5/6 (Dec., 2006), 504-505

zviždače³⁵⁷ koji rade u državnoj službi, i da uopšte stručnjacima bude teže da se zaplaše ili zavedu od strane političara ili birokrata za koje rade.³⁵⁸

U antropološkim debatama u proteklih 40-ak godina uočavaju se dva toka razmišljanja. Jedan se odnosi na mogućnosti upotrebe antropoloških znanja u procesima javne politike a drugi na načine na koje su se antropolozi angažovali / mogu angažovati u procesima relevantnim za javnu politiku u različitim domenima.

Bernard³⁵⁹ i Hinšo su ukazali da znanja akumulirana u antropologiji pa i drugim društvenim naukama imaju uglavnom skromnu ulogu u procesima kreiranja javne politike i donošenja odluka a da se razlozi tome mogu pronaći u normativnim konfliktima. Normativni konflikt se ogleda i u tome što je nauka privržena etici racionalnosti dok je javna politika privržena praktičnosti, pragmatičnom donošenju, branjenju i sprovođenju odluka. „To ne znači da se donosioci odluka ponašaju iracionalno zanemarujući naučne nalaze sa kojima zapravo mogu biti saglasni. (...) Ali na nivou dubljem od političarske zabrinutosti za ekspeditivnost, stvar je u tome da pitanje 'znati kako' češće sledi nego što prethodi 'znati da'”.³⁶⁰

S druge strane, kao što je napomenuto, pojedini stručnjaci u Srbiji proteklih dvanaest godina povremeno bili u poziciji da sugerišu pravce delovanja. Međutim, primer Nacionalnog saveta za kulturu, odnosno činjenica da je ideja data ali očigledno nedovoljno objašnjena, pri čemu bi detaljnije objašnjavanje bilo hod na tankoj žici između uplitanja i neuplitanja a prevagu je, makar tako deluje, ipak imala akademska orijentisanost ka neuplitanju (kao mogućem izvoru kompromitovanosti). U tom smislu, iskustva antropologije mogu biti izuzetno poučna. Naime, angažovanje antropologa u procesima javne politike može se pratiti od samog nastanka discipline isto kao i kritike koje su jedni antropolozi upućivali na račun drugih antropologa koji su se angažovali u na primer različitim procesima javne politike ili razvojnim projektima međunarodnih organizacija. Relativno skoriji prikaz angažovanja antropologa u različitim arenama javne politike dale su Okongvu i Menčer u tekstu „The Anthropology of Public Policy: Shifting Terrains”. Ukratko, antropolozi uspeli da obznane svoja mišljenja: a)

³⁵⁷ eng. *whistle blowers*. Pojam se odnosi na osobe koje ukazuju na nepravilnosti u radu ustanova.

³⁵⁸ *ibid*, 506

³⁵⁹ H. R. Bernard, „Scientists and policy makers: An ethnography of communication“. *Human Organization* 33(3) (1974):261 - 76

³⁶⁰ Hinshaw, R., „Anthropology, Administration, and Public Policy“. *Annual Review of Anthropology*, Vol. 9 (1980), 503

dokumentujući stanja ljudi koje proučavaju ili drugih siromašnih ljudi, i delujući kao njihovi advokati kao na primer svedoci - eksperti u korist obespravljenih; b) analizirajući, pišući i objavljujući efekte državnih politika i predlažući alternativne politike; c) radeći sa ili protiv izabраниh zvaničnika; d) nastojeći da utiču na članove agencija za pomoć u njihovim raznovrsnim ulogama i/ili radeći iz unutra ovih agencija da bi tačno istakli kritična pitanja; e) radeći sa migrantima, bilo prinudnim bilo dobrovoljnim u terminima i politika koje se bave migrantima i razmatranja kulturnih prestonica i njihovog presecanja sa formalnim i neformalnim tržištem rada; i f) proučavajući strategije otpora i kako rad antropologa može informisati i pomoći obespravljenima koji su (bili) predmet antropoloških istraživanja.³⁶¹ U svakom slučaju, svako nastojanje antropologa da se umešaju u procese vezane za formulisanje i sprovođenje javne politike u bilo kom domenu pratile su (povremeno žustre) rasprave unutar same discipline pre svega u pogledu etičnosti takvih angažmana. Možda najradikalniji u zagovaranju učestvovanja bio je Gudinaf koji je istakao da neučestvovanje a naročito ono koje počiva na „prigovoru savesti“ (etičkom argumentu) doprinosi da se beda produbljuje. Iako bi se Gudinafovom mišljenju moglo uputiti više zamerki poenta jeste da članovi akademske zajednice treba da budu dovoljno mudri da sagledaju kada i kako treba da (kako je to formulisao Borofski) izađu iz vlastitih zona komfora.³⁶² Pritom, kao što se vidi i u navedenom citatu Dragičević-Šešić, a što se vidi i iz knjige Đukić „Država i kultura“ potrebno je i da se akademska zajednica i to ljudi iz različitih disciplina okuplja i debatuje o temama i dilemama relevantnim kako za unapređivanje kulturne politike tako i javne politike uopšte i da u tome ne čeka na podstreke tela zaduženih za kreiranje i sprovođenje javne politike u različitim domenima.

³⁶¹ Okongwu, A. F. and Mencher, J. P., “The Anthropology of Public Policy: Shifting Terrains”, *Annual Review of Anthropology*, Vol. 29, (2000), 108 – 109

³⁶² Videti: Goodenough, W. „Intercultural Expertise and Public Policy”. In *Anthropology and the Public Interest*. Peggy R. Sanday, ed. pp. 15-23. New York: Academic Press (1976) Za kritike ovog mišljenja pri čemu se zamerke tiču, na primer, da Gudinaf nije obraćao posebnu pažnju na sistem(e) upravljanja videti na primer Willner, D., „For Whom the Bell Tolls: Anthropologists Advising on Public Policy” *American Anthropologist*, New Series, Vol. 82, No. 1, (Mar., 1980), pp. 79-94

Kulturno – umetnički amaterizam

Brojna amaterska društva u Srbiji okupljaju različite generacije oko ideje da se slobodno vreme može provoditi kreativno i fizički aktivno. Uprošćena formulacija koja se može čuti u svakodnevnom govoru je da na primer dete „ide na folklor“, a to govori o činjenici da je fokus najvećeg broja amaterskih društava upravo na narodnoj kulturi - narodnom stvaralaštvu i njegovom umetničkom ispoljavanju.

Narodna kultura jeste tradicionalno posmatrano predmet etnologije fokusirane na „narod“, te u domaćoj etnologiji i antropologiji postoji duga i bogata tradicija njenog proučavanja.³⁶³ Među raznovrsnim temama koje uključuje proučavanje narodne kulture je i folklor, i to kako onaj iz prve tako i onaj iz druge ruke.³⁶⁴ U ovom trenutku ne bih detaljnije ulazila u problematiku folkloru i folklorizma (više o tome kasnije) ali bih istakla Žikićevo skretanje pažnje na jedan od stavova Hatera i Uitena iznetih u tekstu posvećenom folkloru u *Encyclopedia of Anthropology*: „folklor kao autobiografska etnografija koja obezbeđuje jedinstvenu sliku naroda i to više sa unutrašnje nego sa spoljašnje strane...“³⁶⁵ U tom smislu, rad kulturno – umetničkih društava se može videti kao rad na stvaranju (auto)biografskih etnografija čije scensko predstavljanje javnosti upotpunjuje sliku o narodima i narodnostima³⁶⁶ te o njihovom stvaralaštvu u Republici Srbiji.

³⁶³ Narodnom kulturom bavili su se rodonačelnici srpske etnologije – V. S. Karadžić, T. Đorđević, J. Erdeljanović, i dr. Tokom 20. veka sproveden je veliki broj istraživanja i objavljen veliki broj radova posvećenih raznovrsnim elementima narodne kulture kao i promenama koje su se u njoj odigravale. Videti na primer radove D. Bandića, R. Rakića, N. F. Pavkovića, B. Čupurdije, P. Vlahovića, D. Antonijevića, itd. O dekonstrukciji i demistifikaciji „naroda“ kao homogene celine koja deli „tradicionalnu kulturu“ videti: D. Bandić, *Neke novije promene u životu i kulturi stanovništva okoline Beograda*, Etnografski institut SANU, Beograd 1979, Pavković, N. F. “Novi običaj – stari bricolage”, *Etnološke sveske* V, 1984, Čupurdija, B. “Nastanak, razvitak i funkcije amaterskih horova i orkestara u Subotičkom srezu šezdesetih godina XX veka” *Etnološke sveske* IX, 1988, Vlahović, P. “Shvatanje pojmova etnos, narod, nacija u etnologiji”, *Gledišta : časopis za društvenu kritiku i teoriju*. Vol. 24.1983, 1/2, p. 41-48, Antonijević, D. “Folkloristika u Srbiji”, *Etnološke sveske* II, 1980, Antonijević, D. “Borba protiv folklorizma, jedan od uslova stvaralačkog razvitku savremenog folkloru”, *Rad XII kongresa Saveza folklorista Jugoslavije*, Celje, 1965, Antonijević, D. *Ogledi iz antropologije i semiotike folkloru*, Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet, 2010, itd.

³⁶⁴ Prema Moseru, folklorizam je folklor iz druge ruke. Videti: Moser, H, „Vom Folklorismus in unserer Zeit“. *Zeitschrift für Volkskunde*, Stuttgart, 58, 1962, 177 - 209

³⁶⁵ Žikić, B. *Folklorizam kao koncept i posledice njegovog delovanja na savremenu narodnu kulturu*, Diplomski rad, Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet, Odeljenje za etnologiju i antropologiju, Beograd, 1993, 6

³⁶⁶ Iako je izraz „narodi i narodnosti“ socijalistički arhaizam mislim da je ipak zgodan za opisivanje multikulturalnih društava kao što je društvo u Srbiji.

Poslednjih decenija u međunarodnoj zajednici poraslo je interesovanje da se očuva nematerijalno kulturno nasleđe, odnosno oni neopipljiviji ali govornjivi, pevljivi, razgovornjiviji i sl. kulturni elementi koje pojedinci, grupe i zajednice smatraju delom svog kulturnog nasleđa. Umetnički (re)interpretirajući elemente narodne kulture amaterska društva čine doprinos umetnički aktivnih građana u brizi o nematerijalnom kulturnom nasleđu. Imajući sve ovo na umu, proučavanje da li i kako kulturna politika u Srbiji radi u oblasti kulturno - umetničkog amaterizma, posebno za etnologa i antropologa, čini bitan izvor saznanja o mestu i značaju tzv. „tradicionalne“ narodne kulture u procesima kulturnog razvoja.

Poglavlje koje sledi je koncipirano kao svojevrsna SWOT analiza u kojoj je određivanje pojma uzeto kao indikator prednosti koje su (ne)prepoznate u javnoj politici i u domenu kulture; slabosti kao indikator kako kulturna politika radi; mogućnosti koje leže naročito u međuresornom povezivanju; i pretnji koje leže u odstustvu delovanja. Pre nego što pređem na „SWOT“ ukazala bih na kontekste u kojima se do Milenijuma kulturno – umetnički amaterizam razvijao.

Kontekst u kome se razvijao kulturno – umetnički amaterizam

Kulturno-umetnički amaterizam omogućava ljudima kojima kultura i umetnost nisu profesija da se kreativno izražavaju, a još i većem broju građana (počevši od porodica i prijatelja ljudi koji na različite načine aktivno zadovoljavaju svoje kulturne potrebe i svoj rad predstavljaju javnosti do šire javnosti svih zaljubljenika u tradicionalnu kulturu) da učestvuje u kulturnom životu i stvaralaštvu pre svega u svojim sredinama. U Srbiji, kulturno-umetnički amaterizam ima dugu tradiciju. Rečenica poput „Amaterizam (ili folklorno društvo ili neka druga forma kulture i umetnosti kojom se amateri bave, prim. MV) ima dugu tradiciju...“ je rečenica koja se često sreće na prezentacijama i u dokumentima a koji se tiču amaterizma u svim državama koje su u ovom radu uzete u razmatranje. Tom rečenicom podseća se na kontinuitet i tradiciju. Prema Božoviću, „tradicija nije samo konzervirana vrijednost nego, daleko više od toga, osnova za stvaranje novih vrijednosti. (...) svaki istinski kompletan napredak obavezno

podrazumijeva oslanjanje na ranije stvorene vrijednosti kao što podrazumijeva i njihovo kritičko preispitivanje što ne znači i njihovo negiranje.³⁶⁷

Prema Tapušковиću, neke reference za ono što će diferencirati amaterizam i profesionalizam u umetnosti i kulturi mogu se u izvorima pratiti još od 12. veka³⁶⁸. Ipak, do procvata amaterizma u kulturi, kakvim ga danas znamo, došlo je tek s formiranjem moderne srpske države u 19. veku i od tada je moguće kontinuirano pratiti njegov razvoj.

Obnova amaterizma i narodnog stvaralaštva u narodnooslobodilačkoj borbi prema Majstoroviću ima značenje kulturne revolucije i sastavni je deo oružane borbe i političke revolucije. „Vizija drugačijeg, pravičnijeg i humanijeg društva pothranjuje kulturnu glad masa i daje podsticaj njegovom stvaralaštvu. Probuđena želja masa za znanjem i kulturnim ispoljavanjem neposredno je povezana sa buđenjem revolucionarnih energija koje je probudila Komunistička partija, mobilisući mase i pridobivši ih za ostvarivanje opšte – revolucionarnog cilja – izgradnje novog društva. U ovom slučaju imamo primer produžavanja i aktiviranja tradicije i njenih kulturnih oblika, njihovog spajanja sa revolucionarnim težnjama i političkim ciljevima. Kulturni oblici u kojima se izražavaju vekovne nezadovoljene težnje masa utelovljuju se u revolucionarne da bi tako postali duhovno oružje u jednoj istoj revolucionarnoj borbi. Obnavljanje tradicije i narodnog stvaralaštva s ovim novim značenjem bilo je moguće u okviru širokog programa revolucionarnih promena, tj. ne samo kao kulturna promena, ili samo politička, nego kao jedinstvo menjanja starih odnosa u izgradnji novog društva. U prvim posleratnim godinama, ovo jedinstvo kulturne i političke revolucije se u etastičkim odnosima privremeno razlučuje. Preuzete od građanskog društva, kulturne ustanove ne menjaju bitnije svoju organizaciju i način delovanja, one sačinjavaju 'kulturni sektor' kome se posvećuje mnogo veća pažnja nego masovnim kulturnim delovanjima. Profesionalno stvaralaštvo dobija apsolutnu prevagu nad amaterskim, masovni kulturni pokret postepeno jenjava. Osporeno u revoluciji, građansko poimanje kulture doživljava privremenu konsolidaciju. Razvoj samoupravljanja obnavlja tradiciju NOB i ponovo stavlja na dnevni red uspostavljanje jedinstva kulturne i političke akcije

³⁶⁷ Božović, R.R. „Kultura između tradicije i progresa. Kulturne vrijednosti tradicije i progresa“, *Sociologija. Časopis za sociologiju, socijalnu psihologiju i socijalnu antropologiju* XLII 1/2000

³⁶⁸ Reč je o Nomokanonu svetoga Save. Videti: Tapušковиć, V., „Amaterizam u kulturi“. U: *Istorija srpske kulture*, Dečje novine Gornji Milanovac i Udruženje izdavača i knjižara Jugoslavije Beograd, 1994, 1

u integralnom, revolucionarnom menjanju društva. Ovaj novi proces nagoveštava obnovu masovnog kulturnog pokreta, kao organskog dela samoupravnog socijalističkog pokreta, kao i potvrdu novog, socijalističkog i samoupravnog shvatanja kulture, u čijem je središtu ideja o čoveku kao i novi odnosi u oslobođenom radu.³⁶⁹

Posle rata, širom Srbije i Jugoslavije, s radom počinju kulturno-prosvetne zajednice, a osnovan je i Savez kulturno-umetničkih društava, dok je Savez amatera Srbije oformljen 1972. godine. Uvođenje sistema samoupravnih – interesnih zajednica (SIZ-ova za kulturu)³⁷⁰ 70-ih godina 20. veka bilo je posebno blagotvorno u ovom domenu jer je njime omogućeno da se na nivou lokalnih zajednica uspostave različite organizacione forme koje podržavaju delatnost amatera. Amaterizam se intenzivno razvijao kao odraz nastojanja „da se kod stanovništva, a naročito onog dela seoskog stanovništva koje je migriralo u gradove, a nije usvojilo gradske kulturne obrasce, razvije aktivan odnos prema kulturnom stvaralaštvu i istovremeno umanji ekspanziju elitizma tradicionalnih ustanova kulture.“³⁷¹ O razvoju amaterizma posebno su brinule kulturno–prosvetne zajednice koje su „predstavljale 'davaoce' amaterskih kulturnih i umetničkih programa i sadržaja, dok su profesionalne ustanove kulture negovale profesionalno kulturno i umetničko stvaralaštvo i predstavljale 'davaoce' profesionalnih kulturnih i umetničkih programa i sadržaja. Amatersko i profesionalno stvaralaštvo su bili ravnopravni pri konkurisanju za finansijska sredstva za obavljanje redovne programske delatnosti, a sredstva su se dodeljivala na osnovu Sporazuma sa SIZ-om kao posrednikom u distribuciji sredstava. U jednom periodu, međutim, amaterizam je čak imao prioritet sa stanovišta kulturne politike. To je bilo zato što je amaterizam definisan kao 'kreativna samodelatnost' koji je, u skladu sa trendom kulturne demokratije, omogućavao svakom građaninu aktivan odnos prema kulturi i umetnosti u okviru brojnih sekcija kulturno-umetničkih društava što je predstavljalo pluralizam kulturnih modela i vrednosti (čitaj: kultura za svakog). Prioritet kulturne politike tog vremena je bio ne samo da se 'autentične' kulturne vrednosti približe građanima, već da postanu deo njegovog 'društvenog bića'. Zato se amaterizmu tih godina pripisivala 'korektivna' uloga u odnosu na institucionalizovani profesionalizam i birokratizaciju

³⁶⁹ Majstorović, navedeno delo, 351-352

³⁷⁰ Samoupravne – interesne zajednice (SIZ-ovi) bile su paradržavna tela zadužena i da brinu o razvoju kulture.

³⁷¹ Đukić, navedeno delo, 224

kulturne i umetničke produkcije.³⁷² Podsticanje amaterskog stvaralaštva je rezultiralo i visokim kriterijumima u pogledu kvaliteta rada, čime je granica između profesionalaca i amatera postala maglovita. Međutim, početkom 21. veka situacija se promenila i sa njom pozicija kulturno – umetničkog amaterizma u Srbiji.

Prednosti kulturno – umetničkog amaterizma: određivanje pojma i važnosti

Tokom (posebno novije) istorije volonterski aktivizam je imao veoma važnu ulogu u preoblikovanju sveta. Ako se na umu imaju čak i samo različiti pokreti od Francuske revolucije, trgovinske i industrijske revolucije,³⁷³ ne bi bilo prejako reći da je volonterski aktivizam oblikovao svet kakvim ga danas znamo. Društveni pokreti originalno bazirani na volonterskom aktivizmu bili su predmet interesovanja velikog broja autora iz različitih disciplina.³⁷⁴ U velikom korpusu objavljenih radova ovde su od značaja oni koji se odnose na pitanje profesionalizacije unutar društvenih pokreta.³⁷⁵ Kako Kleidman ukazuje, u studijama posvećenim efektima profesionalizma u volonterskom aktivizmu sreću se tri osnovna obrasca prema kojima profesionalizam utiče na volonterski aktivizam: profesionalci inhibiraju ili nagrizaju volonterski aktivizam³⁷⁶; zamenjuju ga³⁷⁷; ili ga olakšavaju. Kulturno – umetnički amaterizam bi na

³⁷² *ibid*, 227-228

³⁷³ na primer tekovina Francuske revolucije jeste „sloboda, bratstvo, jednakost“ što je kao slogan korišćeno i u brojnim protestima organizovanim i održanim u drugoj polovini 20. veka; zalažući se za prava žena suferžetkinje su rodonačelnice feminizma; sindikalni pokret i danas živi kroz brojne organizacije koje se zalažu za prava radnika; pa i protesti za mir koji su se krajem '60-ih godina 20. veka odigravali širom planete; itd. Svaka od tekovina počiva na volonterskom aktivizmu.

³⁷⁴ Videti na primer: Boyte, H. C. *The Backyard Revolution: Understanding the New Citizen Movement*. Philadelphia: Temple University Press, 1980; Gusfield, J. R. “Social movements and social change: Perspectives of linearity and fluidity.” *Research in Social Movements, Conflict and Change* 4, 1981, 317-339; Whittier, N. *Feminist Generations: The Persistence of the Radical Women's Movement*. Philadelphia: Temple University Press., 1994, Solo, P., *From Protest to Policy: Beyond the Freeze to Common Security*. Cambridge, Mass.: Ballinger, 1988, Morris, A. D. *The Origins of the Civil Rights Movement*. New York: Free Press, 1984.

³⁷⁵ Veliki broj organizacija osnovanih s misijom da podrže inicijative u različitim oblastima poput na primer Green Peace, WWF, pa čak i UNESCO zapošljavaju osoblje čiji se zadaci kreću od artikulisanja problema do organizacije i realizacije konkretnih akcija. Videti takođe: Oliver, P., “The mobilization of paid and volunteer activists in the neighborhood movement.” *Research in Social Movements, Conflicts and Change* 6, 1983, 133-170, Jenkins, J. C., “Nonprofit organizations and policy advocacy.” In *The Nonprofit Sector: A Research Handbook*, ed. Walter W. Powell, 296-318. New Haven: Yale University Press, 1987.

³⁷⁶ Obrazac koji ističe inhibiranje ili nagrizanje počiva na Veberovoj teoriji birokratije i Majklsovom viđenju gvozdene ruke oligarhije. Profesionalci inhibiraju ili nagrizaju volonterski aktivizam tako što obeshrabruju učestvovanje volonterskih aktivista u internim procedurama organizacija koje vode društvene pokrete ili tako što izbegavaju političke strategije koje zahtevaju mobilizaciju „odozdo“

osnovu ovih opažanja oslikavao obrazac u kome profesionalci olakšavaju volonterski aktivizam. Olakšavanje može biti a) indirektno ili slučajno (održavajući ideale i ciljeve pokreta tokom perioda ograničene političke mogućnosti i slabog volonterskog aktivizma i pojačavajući aktivizam kada političke prilike postanu povoljnije); i b) direktno ili namerno kroz zajednički rad plaćenog osoblja i malog broja volontera (čime se pomaže u održavanju opozicionih kultura i ideala kao i u povezivanju i obučavanju volonterskih aktivista).³⁷⁸ Budući da se veći deo literature posvećene profesionalizmu u kontekstu društvenih pokreta tiče pre svega pokreta koji se tiču kulture u širem smislu (na primer ekologija, ljudska prava i sl) a u manjoj meri kulture u užem / umetničkom smislu, određivanje pojma kulturno – umetničkog amaterizma jeste način da se ova vrsta aktivizma diferencira u odnosu na druge vrste delovanja, a što otvara mogućnost za ispitivanje kako se savremena javna politika u Srbiji odnosi prema društvenim pokretima. Takođe, određivanje kulturno – umetničkog amaterizma u Srbiji ukazuje na (ne)prepoznate prednosti aktivizma.

Kulturno – umetnički amaterizam jeste svojevrsan oblik volonterskog aktivizma fokusiran pre svega na umetničko stvaralaštvo ali sa značajnom refleksijom na razvoj kulture u širem smislu. Tešnja određivanja amaterizma u literaturi ali i u svakodnevnom jeziku povezano je sa određivanjem profesionalizma kao s jedne strane suprotnosti i s druge komplementarne forme delovanja. Suprotnost amaterizma i profesionalizma ogleda se u dve ključne razlike: jedna je količina vremena koja se troši na upražnjavanje aktivnosti koje proističu iz ličnih interesovanja (uz polaznu pretpostavku da se osoba profesionalno bavi određenim poslom zato što između ostalog ima i lična interesovanja vezana za oblast rada), odnosno profesionalci troše više vremena za upražnjavanje aktivnosti i usavršavanje potrebnih veština; a druga je da li se za upražnjavanje aktivnosti koje proističu iz ličnih interesovanja dobija novčana nadoknada i koliko (u teoriji je uvreženo mišljenje da profesionalac ostvaruje makar 51% svojih prihoda obavljanjem aktivnosti koje su u vezi sa ličnim interesovanjima).³⁷⁹ Komplementarnost amaterizma i profesionalizma ogleda se u principima na osnovu kojih se određuju

³⁷⁷ Zalažući se za određene ciljeve profesionalci mogu delovati umesto određenog broja volonterskih aktivista.

³⁷⁸ Detaljnije videti: Kleidman Robert, „Volunteer Activism and Professionalism in Social Movement Organizations“. *Social Problems*, Vol. 41, No. 2 (May, 1994), 257 - 259

³⁷⁹ Stebbins, R. „The Amateur: Two Sociological Definitions“, *The Pacific Sociological Review*, Vol. 20, No. 4 (Oct., 1977), 585

profesionalci (profilisani pojedinci i grupe koji doteruju nestandardizovane produkte; imaju veća znanja o specijalizovanim tehnikama; usavršili su generalizovanu kulturnu tradiciju; kroz institucije validiraju obučenosť i naučne kompetencije; naglašavaju standarde i usluge pre nego materijalnu nadoknadu koju dobijaju; klijenti ih prepoznaju zbog profesionalnog autoriteta zasnovanog na znanju i tehnikama.) i amateri (principi na osnovu kojih se određuju profesionalci se uz ograničenja mogu primeniti i na amatere). I profesionalci i amateri svoj rad predstavljaju publici, grupi ili grupama ljudi sa zajedničkim interesovanjima. Publika je funkcionalno povezana sa profesionalcima i amaterima makar na pet načina: ona kao naknadu za usluge obezbeđuje finansijsku podršku profesionalcima, a ponekad i amaterima; ona obema grupama obezbeđuje povratne reakcije o adekvatnosti usluga; ona daje ili uskraćuje podršku; ona ponekad može učestvovati u uslugama kao što su na primer neke vrste predstava; i najzad, umetnici pri stvaranju dela mogu razmišljati i o publici kojoj delo namenjuju.³⁸⁰

Ove tri kategorije (profesionalci, amateri i publika) su međusobno funkcionalno povezane i time što: amater može postati profesionalac³⁸¹; profesionalci mogu učestvovati u obuci amatera³⁸², a ponekad ta obuka i/ili njeni rezultati mogu biti predstavljeni publici³⁸³; amateri su specijalna vrsta publike na profesionalnim događajima koja svojim reakcijama može doprineti s jedne strane unapređenju rada profesionalaca (razmenom iskustava a zato što amateri nisu toliko zaokupljeni usavršavanjem tehnika pa mogu imati u nekim pogledima šira znanja od profesionalaca) i s druge strane širem auditorijumu tako što amateri mogu da pruže dodatna obaveštenja u vezi sa prezentovanim ostvarenjem profesionalaca i utiču na negovanje (dobrog ukusa).

Supek smatra da je amaterizam spontana kulturna delatnost koja se tako zove jer ne postoji s motivom sticanja sredstava za život, „nego je izraz unutrašnje motivacije i potrebe čovjeka da djeluje, da se izražava kulturno-umjetnički, ali da se izražava ne samo zbog unutrašnje potrebe, nego i zbog društvene potrebe; jer ta djelatnost ima dva bitna aspekta da udovolji jednom interesu i jednoj kreativnoj potrebi, i s druge strane da

³⁸⁰ Videti: Stebbins, navedeno delo, 585 - 586

³⁸¹ Na primer poznati glumci Miodrag Petrović Čkalja, Mija Aleksić, Zoran Radmilović su na počecima svojih karijera stvarali u „Loli“, Jelisaveta Seka Sabljčić i Miloš Žutić su potekli iz omladinskog pozorišta Dadov, itd

³⁸² Na primer u ansamblu „Kolo“ radili su brojni istaknuti dirigenti i kompozitori kao što su Zoran Hristić, Josip Slavenski, Darinka Matić Marović je držala obuku amaterskih horova, itd

³⁸³ na primer otvoreni časovi, završne predstave posle pozorišnih, muzičkih ili plesnih seminara

je ona izraz spontane manifestacije društvenosti.³⁸⁴ Majstorović je pak smatrao da je umesto pojma amaterizam mnogo prikladniji pojam čovekova samoaktualizacija „jer ovaj pojam ukazuje na značenje kulturnih oblika za one koji ih stvaraju ili upražnjavaju, kao i na povezanost tih oblika sa društvenim sadržajem.“³⁸⁵ Takođe, taj pojam otelovljuje jedinstvo dokolice i rada u kome se čovekova egzistencija osmišljava celovito i u ukupnim uslovima.

Pokušaji samo-određivanja amatera koja se mogu pročitati u (doduše malobrojnoj) domaćoj literaturi posvećenoj kulturno – umetničkom amaterizmu reflektuju i funkcionalnu povezanost amatera i profesionalaca ali i opažanja Supeka i Majstorovića. Polazeći od toga da se koren reči amater nalazi se u latinskoj reči *amator* – onaj koji voli, Vujović predlaže sledeću odrednicu amatera: „[amateri su oni ljudi] koji se posvećeno i iz ljubavi bave umetničkim radom, postavljajući sebi visoke zahteve u umetničkim zadacima kojih se prihvataju pod rukovodstvom profesionalnih dirigenata, koreografa, reditelja, slikara, itd., koji svojim znanjem i radom s amaterima postižu vrhunske rezultate i time potvrđuju svoj autoritet stečen u radu na profesionalnim scenama.“³⁸⁶ Amaterizam se na osnovu ovakvog mišljenja amatera određuje kao „stvaralački proces čiji su rezultati projekti stručno i studiozno realizovani u mnogim oblastima umetničke znatiželje.“³⁸⁷ Prema Vujoviću amaterizam treba vrednovati „kao *delatnost od posebnog interesa u oblasti kulture* s obzirom na njegov značaj i doprinos opštem kulturnom razvoju društvu u Srbiji. Amateri imaju, uslovno rečeno, privilegiju da se mogu izdignuti iz kolotečine svakodnevnog, nekreativnog, i uživati u svom stvaralačkom činu. Oni umeju ljubiteljima lepog i poučnog da približe umetnost, da i drugi oseće lepotu tog njihovog rada čija je najveća nagrada – aplauz.“³⁸⁸ Retorika ovih nastojanja da se amateri (samo)odrede reflektuje fantazmu, gotovo romantičarsku idealizaciju kakva se mogla sresti u ranim određivanjima muzeja³⁸⁹ a koja je bila podržavana i u kulturno – umetničkom amaterizmu praktično do pre

³⁸⁴ Supek, R. „Sociološki značaj amaterizma“. *Kultura* 26, Beograd, 1974, 8

³⁸⁵ Majstorović, navedeno delo, 359

³⁸⁶ Vujović, S. „Amaterizam je nešto prvo“, *Prosvetni pregled*, Beograd, 2006. Citirano iz Rabrenović, M. *Amaterizam u kulturi*, Mala biblioteka Srbija 21 – Novi početak, Demokratska stranka / Istraživačko – izdavački centar, Beograd, 2008, 6

³⁸⁷ Rabrenović, navedeno delo, 7

³⁸⁸ Vujović, S., navedeno delo. Citirano iz Rabrenović, navedeno delo, 7

³⁸⁹ Muzejske zbirke su nastale kao odraz zaljubljeničtva dobrostojećih ljudi u umetnost. Videti na primer: Hooper – Greenhill, E., *Museums and the Shaping of Knowledge*, London – New York: Routledge 1992, Šola, T. *Marketing u muzejima ili o vrlini i kako je obznaniti*, Beograd: Clio, 2002

nekoliko godina (a o čemu će više reći biti u odeljku posvećenom sušastvenim problemima u kulturno – umetničkom amaterizmu).

Ova određivanja amatera u kojima se akcenat stavlja na stvaralaštvo bez želje za zaradom je do skoro (2011 / 2012) preovlađivalo i u Ministarstvu kulture, odnosno amateri su (i dalje) deo sektora za savremeno stvaralaštvo. Međutim, poslednjih par godina i u Srbiji dolazi do jačanja interesovanja za zaštitu i promociju nematerijalnog kulturnog nasleđa (u čemu su se i amateri našli) što je rezultiralo pomeranjem amatera od sektora (za savremeno stvaralaštvo) ka sektoru (za kulturno nasleđe). Ovo pomeranje je s jedne strane je vezano za to što su sami amateri (donekle pod uticajem medija) počeli sebe da vide kao „čuvare baštine“³⁹⁰, odnosno kako amateri pokušavaju da se pozicioniraju u kulturnoj politici. Pomeranje je postalo očitije otkako je prema „Pravilniku o načinu, kriterijumima i merilima za izbor projekata u kulturi koji se finansiraju i sufinansiraju iz budžeta Republike Srbije“ amaterizam povezan sa očuvanjem i promocijom nematerijalnog kulturnog nasleđa, te se na konkursu 2012. godine (od koga je Pravilnik počeo da se primenjuje) veliki broj amaterskih društava aplicirao i u sektoru za kulturno nasleđe i u sektoru za savremeno stvaralaštvo.³⁹¹ S druge strane, ova pomeranja među sektorima ministarstva kulture pokazuje šta je u kulturnoj politici prepoznato kao prednost amaterizma a šta nije ili makar ne na potpuniji način.

Kao što je u uvodu ovog poglavlja rečeno, poslednjih decenija u međunarodnoj zajednici sve je jače nastojanje da se očuva, zaštiti i promoviše nematerijalno kulturno nasleđe a posebno s obzirom na njegovu ulogu u procesima formiranja i razvijanja kulturnog identiteta. Uloga umetnosti u duhovnom životu pojedinaca, grupa i zajednica ogleda se u tome što ona doprinosi konceptualizaciji stavova i materijalizaciji i/ili

³⁹⁰ Tome je pomoglo promovisanje kroz televizijske emisije poput emisije na RTS “Šljivik” čija je ekipa sprovedila audicije za takmičenje “Čuvari narodne baštine”. O emisiji Šljivik videti: <http://www.rts.rs/page/rt/sr/Muzicka+produkcija/story/1690/Emisija+%C5%A0ljivik/941028/Emisija+%C5%A0ljivik.html>. Emisija je prenošena i na satelitskom programu RTS a kako bi se takmičenje nalik inostranim takmičenjima “Idol” prenelo i Srbima u dijaspori. Videti: <http://xn--p1acc.xn--90a3ac/page/rt/sr/Dijaspora/story/1518/Vesti/1190846/%C4%8Cuvari+narodne+ba%C5%A1tine+na+pozornici.html> Takođe videti na primer tekst „Čuvari baštine“, Politika, 27. 02. 2007., <http://www.politika.rs/rubrike/Srbija/t20847.lt.html>

³⁹¹U tački 20 člana 4 Pravilnika kaže se da će se posebna komisija obrazovati „za amatersko kulturno i umetničko stvaralaštvo, izvorno narodno stvaralaštvo i očuvanje nematerijalnog kulturnog nasleđa”. S druge strane, nedovoljna upoznatost sa ovim Pravilnikom je rezultirala relativnom iznenađenošću kako predstavnika Sektora za savremeno stvaralaštvo Ministarstva kulture tako i članova komisija za dodelu sredstava na osnovu konkursa za programe i projekte u oblasti nematerijalnog kulturnog nasleđa. S obzirom na to da procedura raspodele sredstava još uvek traje, preklapanja će biti analizirana u sklopu projekta Zavoda za proučavanje kulturnog razvitka “Nematerijalno kulturno nasleđe u Srbiji i kako se ono promoviše kroz delovanje amaterskih društava” a koji je planiran za ovu, 2013. godinu.

vizualizaciji i/ili ozvučavanju (u smislu govora i muzike) koncepata i simbola koje oni nose, a koji su zajednički za jednu grupu i/ili zajednicu. Rezultati tih aktivnosti i procesa mogu biti materijalno opipljivi i materijalno neopipljivi, ali ipak postojeći. Opstajući kroz generacije oni formiraju ono što nazivamo kulturno nasleđe. U folklorističkoj teoriji sagledavanje veze narodnog stvaralaštva i identiteta je, prema Oringu³⁹², prošlo nekoliko faza koje je on sumirao na „artefakte“, „umetnost“ i „manufakturu“. U suštini, reč je o fazama koje reflektuju prelazak ka shvatanju narodnog stvaralaštva i identiteta kao dinamične kategorije.

Načini na koje nastaju bilo materijalni, opipljivi artefakti, bilo oni nematerijalni, pevljivi/svirljivi/govorljivi oblici izražavanja, rezultat su kombinacije iskustava koja delimično proističu iz prošlosti, a delimično su stvar sadašnjeg trenutka. Ta i prošla i sadašnja iskustva koja se otelotvoruju u kulturnom nasleđu važan su faktor u stvaranju, negovanju i razvijanju onih osećanja koja me čine da ja budem ja i da mi budemo mi, odnosno ličnog, ali i kolektivnog identiteta. Za identitet je važno što se on, kao i osoba ili društvo, menja i razvija i na taj način on podržava i lični i grupni razvoj.³⁹³

Kulturno-umetnički amaterizam je često tesno povezan sa prenošenjem različitih elemenata koji čine kulturno nasleđe: pesme, igre, kostimi, nakit i drugi artefakti koji se na nastupima koriste a koji su rezultat tradicijom prenošenih i generacijama modifikovanih/unapređenih umetničkih delatnosti. S druge, najčešće te materijalne strane na kojoj nastaju opipljivi proizvodi, umetnički amaterizam je povezan i sa savremenim stvaralaštvom u oblasti likovnih i primenjenih umetnosti, ali i književnosti, u kojima se tradicionalna kultura može naći kao izvor inspiracije.³⁹⁴ I samo narodno stvaralaštvo je upravo nastajalo, modifikovalo se i prenosilo kroz amaterizam.

³⁹² Oring, E., „The Arts, Artifacts, and Artifices of Identity“, *The Journal of American Folklore*, Vol. 107, No. 424 (Spring, 1994), pp. 211-233

³⁹³ Veza kulturnog nasleđa i identiteta detaljnije je prikazana u poglavlju „Kulturna politika u oblasti kulturnog nasleđa“. Ovde treba reći da nematerijalno kulturno nasleđe utiče na odabir elemenata koje pojedinac i njegove/njene grupe koriste u formiranju i razvijanju svojih identiteta. Razvijanje svojih identiteta može ići i u pravcu odbijanja tradicijskih elemenata i prihvatanja neke druge opcije koja može biti vezana za podneblje ali i ne mora. Mogućnost prihvatanja druge opcije a s obzirom na muzička interesovanja prikazano je u omnibus dokumentarnom filmu „Beogradski zvuk“ nastalog u produkciji Centra za vizuelne komunikacije „Kvadrat“ 2000 / 2001 (Kelti kroz grupu Orthodox Celts s čim u vezi je činjenica da su Kelti nekada naseljavali prostore Balkanskog poluostrva, Argentina i Latinska Amerika kroz grupu BelTango te rege i Jamajka kroz grupe Eyesburn i Kanda, Kodža i Nebojša kao primeri identifikovanja sa geografski udaljenijim kulturama).

³⁹⁴ Tako se na primer motiv sa pirotskog ćilima našao na platnim karticama; motivi sa narodnih nošnji su korišćeni u izradi savremenih upotrebnih predmeta kao što su torbe za lap top, itd.

Delovanje amatera u kulturi i umetnosti, pre svega u lokalnim zajednicama na planu nasleđa i identiteta, ogleda se u tome što se u velikom broju amaterskih aktivnosti teme pronalaze u nasleđu koje neguje (lokalni, kulturni) identitet. Međutim, koristeći motive tradicionalne kulture, pored toga što ih čuvaju, amateri u interpretacije unose nove, sebi svojstvene elemente koji su u vezi i sa ličnim doživljajem (ako je na primer reč o interpretaciji postojećeg umetničkog dela) i sa novitetima koji proističu iz tehničkog i tehnološkog razvoja. Na taj način se i nasleđe i identitet razvijaju rezultirajući novim, lokalno jedinstvenim i unapređenim, oblicima. Takođe, nastupajući na raznovrsnim manifestacijama i događajima, amateri i amaterska društva te svoje interpretacije predstavljaju raznolikoj publici u kojoj se neretko nalaze i profesionalci u datim oblastima, a sve to rezultira sinergijom koja dalje stvara nešto što pretenduje da postane nasleđe, konsekvntno delujući na razvoj i unapređenje identiteta.³⁹⁵

Kao segment savremenog stvaralaštva kulturno – umetnički amaterizam se dovodi u vezu sa zadovoljavanjem kulturnih potreba građana Srbije. Supek je, kao što je već navedeno, amaterizam video kao omogućavanje čoveku da deluje kako u zadovoljavanju svojih potreba tako i u cilju ostvarivanja društvenosti. Kulturno-umetničke amaterske organizacije i udruženja omogućavaju lokalnom stanovništvu, odnosno svojim članovima, da zadovoljavaju svoje stvaralačke porive. Takođe, plaćenim i/ili volonterskim angažovanjem bilo profesionalaca u određenim oblastima, bilo obrazovanih/iskusnijih amatera, organizacije i udruženja svojim članovima nude mogućnost stručnog i kreativnog usmeravanja koje vodi i ličnom napretku, ali i napretku cele grupe.

Istraživanje kulturnih navika, potreba i ukusa građana Srbije pokazalo je da građani Srbije ne posećuju baš često kulturne događaje i nemaju razvijene kulturne navike.³⁹⁶ Jedan od rezultata istraživanja jeste i da je bavljenje umetničkim aktivnostima nepopularno.³⁹⁷ Ovaj rezultat je iznenadio istraživače tako da razlozi te nepopularnosti ostaju u sferi nagađanja. Ipak, odgovori na pitanje „da li se ispitanik bavi umetnošću i da li su se njegovi preci bavili umetnošću“ su pokazali da je „grupa onih koji se

³⁹⁵ U UNESCO „Konvenciji o zaštiti raznolikosti kulturnog izraza“ je na primer takođe sugerisano da nasleđe nastaje, razvija se i delimično živi kroz savremeno stvaralaštvo.

³⁹⁶ Cvetičanin, P. *Kulturne potrebe, navike i ukus građana Srbije i Makedonije*, 124

³⁹⁷ *ibid*, 69

amaterski ili profesionalno bave nekom formom umetnosti srazmerno mala, ali da se iz generacije u generaciju njihov broj i procenat povećava.³⁹⁸

Cvetičanin kaže da „Kulturne potrebe predstavljaju deo ljudske motivacione strukture – to su težnje koje se zadovoljavaju kroz simboličku komunikaciju.“³⁹⁹ Drugim rečima, pojam „kulturne potrebe“ se, zapravo, odnosi na nastojanje da se ostvaruje duhovni razvoj i na ličnom, tj. individualnom nivou i na nivou grupe, odnosno zajednice. Kulturne potrebe se daju zadovoljiti na različite načine, a oni se mogu sumirati na pasivno i aktivno zadovoljavanje potreba. Pasivno zadovoljavanje kulturnih potreba upražnjava se kroz konzumaciju u medijima (na primer televizijske emisije, specijalizovani programi i kanali, dnevna štampa i periodika, knjige), ustanovama kulture i/ili nekim drugim prostorima koji nude sadržaje iz oblasti kulture (promocije knjiga, pozorišne predstave, bioskopske projekcije, izložbe, koncerti itd). S druge strane, aktivno zadovoljavanje kulturnih potreba implicira samostalno (autorsko) stvaranje umetničkog dela ili učestvovanje u grupnom činu stvaranja različitih umetničkih dela (što uključuje i interpretacije postojećih dela). Kulturne potrebe podrazumevaju (ili bi njihovo shvatanje iz ugla kulturne politike trebalo da podrazumeva) različitost – i fotografija i folklor i hor i tapiserija, itd. U tom smislu izvesna konfuzija koja je nastala oko konkursa Ministarstva 2012 i za koji sektor amateri treba da se prijavljuju amaterizam čini mikro primerom nepovezanosti javne politike u različitim domenima i u domenu kulture.

Zadovoljavanje kulturnih potreba kroz stvaralaštvo i nastojanja da se očuva i promoviše pre svega nematerijalno kulturno nasleđe jesu prepoznate prednosti kulturno – umetničkog amaterizma. Međutim, reč je o segmentima dva šira aspekta čija je važnost prepoznata u (savremenim evropskim) kulturnim politikama a koja su u Srbiji prepoznata pre načelno i formalno nego potpunije i suštinskije: stariji / davnije prepoznat je razvoj civilnog društva i prepoznavanje doprinosa koje ono može dati u razvoju kulture i društva uopšte; mlađi / skorije prepoznat je podsticanje kulturne participacije, odnosno učestvovanja u procesima kulturnog i društvenog života. U oba ova aspekta amaterski aktivizam u sferi kulture može pružiti značajan doprinos.

Širi okvir u kom rade organizacije i udruženja koja se bave kulturno-umetničkim amaterizmom nalazi se u civilnom društvu. Prostor između državnog i privatnog sektora

³⁹⁸ ibid, 124

³⁹⁹ ibid, 40

zauzima veliki broj grupa i zajednica koje nastaju svojevolumnim udruživanjem različitih osoba koje dele zajednička interesovanja i motivaciju da na određene načine učestvuju u interpretiranju i transformisanju obrazaca društvenog i kulturnog delovanja te omogućavanju interakcija među različitim akterima socio-ekonomskog i političkog života. Taj prostor između državnog i privatnog sektora poznat je pod nazivom civilno društvo. Civilno društvo radi na neprofitnom principu a činjenica da zauzima prostor koji nije ni državni ni privatni čini ga otvorenim za nastajanje i sprovođenje inicijativa građana, a po različitim pitanjima⁴⁰⁰ uključujući i pitanja vezana za unapređivanja delovanja pre svega državnog/javnog sektora. Takođe, kao što je već napomenuto, društveni aktivizam u najrazličitijem obliku, veoma često je u svojoj suštini amaterski, pa se tako veliki broj projekata u oblasti stvaralaštva osoba sa invaliditetom, ili koji se bave rodnom ravnopravnošću, mogu svrstati u pokušaje entuzijasta da dovedu do promene u društvenoj stvarnosti. Najzad, udruženja građana (ili nevladine organizacije) upravo zato što nisu ni državne ni privatne omogućavaju eksperimentisanje i isprobavanje novih pristupa, što je tradicionalnim ustanovama često onemogućeno. U tom smislu, civilno društvo može biti kanal za podsticanje zajedničkog delovanja različitih aktera okupljenih oko ostvarivanja zajedničkih (i javnih) interesa te kanal za podsticanje međuresorne saradnje. Međutim, iako se iz javnih fondova (budžeta) podržavaju programi i projekti udruženja građana (jer je to, između ostalog, to nalaže i „Evropa“) uloga civilnog društva te amaterskih društava kao njegovog dela i kako ono može da doprinese razvoju kulture i društva uopšte nije baš prepoznato ili tačnije, amaterska društva se ne vide kao potencijalni partneri u ostvarivanju projekata i programa koji mogu rezultirati razvojem kulture u širem smislu pojma kultura.⁴⁰¹

⁴⁰⁰ Isticanje folklora kao distinktivne etničke i kulturne tradicije činilo je važan segment u brojnim pokretima posvećenim ostvarivanju ravnopravnosti a koji su u nezanemarljivoj meri uticali na razvoj multikulturalnosti i interkulturalnog dijaloga. Na primer pokreti za ravnopravnost afroamerikanaca iz '50-ih i '60-ih godina uključivali su i prikazivanje sačuvanih afričkih folklornih tradicija i sl. (na primer pevačica Džoan Beaz je na Civil Rights March on Washington 1963. godine izvela afro-američku pesmu iz doba ropstva „Oh Freedom“). Detaljnije o vezi folklora i pokreta za ljudska prava videti na primer: Mieder, W. „Do Unto Other as You Would Have Them Do Unto You’: Frederic Douglass’s Proverbial Struggle for Civil Rights“, *Journal of American Folklore* 114 No. 453 (Summer 2001), 331 – 357, Carawan, G. and C. Carawan (eds) *Sing for Freedom: The Story of the Civil Rights Movement through the Songs* Bethlehem, Pa: Sing Out Publications, 1990 McKinney, D. S., „Brer Rabbit and Brother Martin Luther King Jr.: The Folktale Background of Birmingham Protest“, *Journal of Religious Thought* 46 no 2 (1989 – 90), 42 – 52; Watts L, *Encyclopedia of American Folklore*, Infobase Publishing, 2006

⁴⁰¹ Uključenost udruženja građana u finansiranje iz javnih fondova (budžeta) ne samo u sferi kulture već i u drugim sferama socio-ekonomskog i političkog života istaknuto je u zakonima o budžetu (o čemu će više reči biti u narednom poglavlju posvećenom evaluaciji). S druge strane, u korespondenciji sa ljudima

Pravo na kulturu, odnosno učešće u kulturnom životu jedno je od ljudskih prava. Značaj učestvovanja u kulturnom životu zajednice ogleda se pre svega u tome što je to put ka potpun(ij)oj društvenoj inkluziji. Ako se osoba ili povezana grupa već angažuje u jednoj oblasti društvenog života, lakše se odlučuje na učestvovanje u nekim drugim sferama jer je angažovanjem razvijenija svest o značaju aktivnog pristupa u različitim sferama i procesima društvenog života bilo na lokalnom, regionalnom, nacionalnom ili internacionalnom nivou. Takođe, učestvovanje u radu amaterskih društava naročito mladima omogućava da se socijalizuju i razvijaju svoje komunikacijske veštine čime jačaju samopouzdanje i ličnu svest o sopstvenoj važnosti u društvenim procesima.

Shvatajući da pospešivanje učestvovanja vodi ka potpunijoj društvenoj inkluziji i koheziji različitih društvenih grupa, podsticanje učestvovanja je u mnogim evropskim državama postalo važan segment različitih javnih politika kao što su obrazovna politika, omladinska politika, kulturna politika, socijalna politika, politika prema manjinama, itd. Takođe, uviđajući da učestvovanje pospešuje inkluziju i koheziju, Evropska unija ohrabruje države članice po pitanju implementacije javne politike u različitim domenima a koje uključuju podsticanje učestvovanja. Pritom, tela Evropske unije nastoje da tim ohrabrivanjem pospeše i širenje i prihvatanje zajedničkih evropskih vrednosti, odnosno koheziju na evropskom nivou.

Imajući na umu da upravo kultura omogućava kvalitetnu i potpuniju inkluziju, u izveštaju iz 2008. godine *Pristup mladih ljudi kulturi* koji je pripremila Interarts Foundation⁴⁰² istaknuto je da je jedan od glavnih ciljeve država članica Evropske unije upravo podsticanje još većeg učešća mladih u kulturi. Autori ovog izveštaja ukazuju da se na regionalnim i lokalnim nivoima u državama članica u ostvarivanju ovog cilja prioriteta donekle razlikuju te se može razlikovati nekoliko pravaca u kojima se ostvarivanje prioriteta kreće. Među njima su podrška tzv. „tradicionalnoj“ kulturi i folkloru (muzika, ples, običaji, lokalne proslave i simboli), kao i podrška amaterskoj umetnosti i umetnosti lokalnih zajednica.

Istraživanja koja su prethodila izradi „Nacionalne strategije za mlade“ pokazuju da je kultura aktivnog učestvovanja mladih u društvu nedovoljno razvijena.

koji su aktivni u trećem sektoru u kulturi uočljivo mi je bilo da se, na primer, amaterska društva vide eventualno kao kanal za zadovoljavanje potreba ali ne i kao deo civilnog društva koje može da napravi promenu.

⁴⁰² Access of Young People to Culture. Final report Interarts Foundation EACEA/2008/01 (OJ 2008/S 91-122802)

Samo je trećina mladih (32%) u Srbiji barem jednom uzela učešće u nekoj akciji kojom je rešavan neki lokalni problem. Prema podacima istraživanja svakodnevne mladih u Srbiji koje je 2007. godine sproveo Institut za psihologiju uz podršku Ministarstva omladine i sporta, samo 2,5% mladih u Srbiji bavi se nekom vrstom kulturno-umetničkog stvaralaštva⁴⁰³. Kulturno-umetnički amaterizam se, ne samo u toj Strategiji već i u drugim tekstovima posvećenim istoj temi vidi kao način da se energija mladih preusmeri sa destruktivnog (droge, kriminal, i sl.) ka kreativnom delovanju u društvu.

Brojna istraživanja pokazuju i da u pospešivanju učestvovanja važnu ulogu ima porodica. Prema podacima koje je na Međunarodnoj konferenciji posvećenoj aktivnom učestvovanju u kulturi u Evropi, a održanoj od 8. do 11. juna 2011. u belgijskom gradu Gentu izneo van den Broek, šanse za uključivanje mladih se udvostručuju ako su roditelji aktivni.⁴⁰⁴

Za učestvovanje u kulturnom životu i aktivnost ljudi u oblasti amaterizma takođe značajnu ulogu ima lokalna zajednica. Ljudi se lakše odlučuju na učestvovanje u aktivnostima koje se odvijaju u njihovoj sredini nego što to čine ako se aktivnosti odvijaju dalje od njihove sredine; što su izvesne forme izražavanja koje su specifične za određeno podneblje izglednije da privuku lokalce (pojedince i grupe) dok su „autsajderi“ uglavnom retki izuzeci, iz različitih razloga zaljubljenici. Pojedinačno ili grupno nastupajući na raznovrsnim manifestacijama i događajima, amateri demonstriraju mogućnosti koje učestvovanje pruža i na jedinstven način pozivaju i druge na učestvovanje. Takođe, na svojim nastupima posebno van zajednice u kojoj žive i rade, amateri demonstriraju aktivnost u svojoj zajednici. Zato je kulturno-umetnički amaterizam važan i kao angažujući faktor i kao pokazatelj aktivizma/angažovanja lokalne zajednice. Takođe, kao što je analizirajući funkciju amaterskih smoti u subotičkom srezu '60-ih godina 20. veka Čupurdija pokazao, priredbe amaterskih grupa pozitivno deluju „na integraciju lokalnog društvenog sistema u tokove globalnog sistema.“⁴⁰⁵

⁴⁰³ podatak preuzet iz Nacionalne strategije za mlade, Beograd: Ministarstvo omladine i sporta Republike Srbije, 21

⁴⁰⁴ videti: van den Broek, Generations in Amateur arts, prezentacija na sajtu <http://www.amateurkunsten.be/activiteiten/detail/75>

⁴⁰⁵ Čupurdija, B. „Nastanak, razvitak i funkcije smotre amaterskih horova i orkestara u subotičkom srezu šezdesetih godina XX veka“, *Etnološke sveske IX*, Beograd – Novi Pazar, 1988, 4

Slabosti kulturno-umetničkog amaterizma

Sumirano posmatrano (ne)prepoznate prednosti pokazuju da se briga o nematerijalnom kulturnom nasleđu prepoznaje i s njom u vezi delovanje amaterskih društava, da se mogućnost doprinosa amaterizma u ostvarivanju inkluzije donekle prepoznaje, uloga amaterskih društava u zadovoljavanju kulturnih potreba se donekle prepoznaje, ali širi kontekst se pre nazire nego što se vidi. Stepem prepoznavanja stoga reflektuje partikularnost kulturne politike o kojoj je pisao Prnjat, partikularnost koja je vezana za državne interese.⁴⁰⁶ Praktični problemi amaterskih društava (slabosti kulturno – umetničkog amaterizma) danas reflektuju parcijalnost vezanu za interese upravljača i koliko ta parcijalnost utiče na pristupe njihovom rešavanju. Takođe, značajno je što praktični problemi reflektuju „rupe“ u podacima koje utiču na formulisanje strategije delovanja kulturne politike u oblasti kulturno – umetničkog amaterizma.⁴⁰⁷

Stavljanje napored jeste jedna od tehnika koja može biti indikator za buduće etnografske projekte⁴⁰⁸ kroz koje bi / će se prikupiti građa na osnovu koje istraživač(i) „pomoću različitih tipova analize, pisanjem i objavljivanjem, transformisati [građu] u znanje o nekoj konkretnoj zajednici, kulturi, temi, fenomenu, itd.“⁴⁰⁹ U oblasti kulturno – umetničkog amaterizma etnografska građa je potrebna za analizu i formiranje znanja o konkretnoj zajednici (amatera) i njenom mestu u širem društvenom kontekstu, temi (na primer kulturna participacija), fenomenu (amaterizam kao društveni pokret).

Objavljeni radovi iz oblasti etnologije, kao što je već rečeno, čine bogat izvor znanja u pogledu folkora i folklorizma, te su u velikoj meri polazište za specifičan praktičan problem amaterskih društava: istraživanja neophodnih za ostvarivanje programske delatnosti amaterskih društava. Naime, manifestacije na kojima se scenski izvode narodne pesme i igre (koje se prethodno uvežbavaju na probama kulturno – umetničkih društava) su prema Bošković – Stuli⁴¹⁰, jesu prezentacije folklorizma. Koliko su izvedbe blizu ili daleko od „izvornog“ narodnog stvaralaštva zavisi od

⁴⁰⁶ Videti: Prnjat, navedeno delo, 42

⁴⁰⁷ Istraživanja koja sam 2011. i 2012. godine sproveda jesu zapravo: prva sistematizacija podataka prikupljenih od 2002. godine i prvi (naučno -)istraživački poduhvat u oblasti kulturno – umetničkog amaterizma u Srbiji u poslednjih dvadeset godina.

⁴⁰⁸ Videti: Marcus and Fischer, *Anthropology as cultural critique*, 1999, 160

⁴⁰⁹ Milenković, M. „Idealni etnograf“, *Glasnik Etnografskog instituta SANU*, br. 54, Beograd, 2006, 162 - 163

⁴¹⁰ Bošković – Stuli, M. *Usmena književnost nekad i danas*, Biblioteka XX vek, Beograd, 1983: 236 – 244

stepena u kome su umetnički rukovodioci angažovani u etno-muzikološkim istraživanjima (koreografija i načina sviranja u određenom kraju).⁴¹¹ U razgovorima sa predstavnicima kulturno – umetničkih društava sporadično je isticana potreba za istraživanjima koja bi pokazala gde se šta i kako igra i peva, a što se percipira kao način za unapređenje kvaliteta rada. S tim u vezi istaknuta je i potreba za popularizacijom istraživanja te širim prezentovanjem rezultata sprovedenih istraživanja.

Istraživanja vezana za obavljanje konkretne delatnosti nisu samo potrebna kada je reč o folkloru već i kada je reč o formama savremenog stvaralaštva kao što je ono u okviru primenjenih umetnosti, kinematografije, pozorišta. U ovim granama amaterskog delovanja „rukovodioci“ nastoje da budu u toku sa novijim tendencijama (i u zemlji i u inostranstvu) te u skladu s ličnim mogućnostima budu prva ruka u prenošenju znanja, ali to pre ublažava nego što umanjuje potrebu za daljim i dubljim istraživanjima⁴¹².

U vezi sa etnološkim i antropološkim istraživanjima u literaturi je primetno odsustvo radova posvećenih kulturno – umetničkom amaterizmu kao svojevrsnom društvenom pokretu (na primer koliko je amaterizam blizu ili daleko od društvenog pokreta). Takođe, teorijski okvir antropologije javne politike omogućava testiranje kako primenjeni modeli rade, što u kontekstu kulturno – umetničkog amaterizma može značiti doprinos unapređenju javne politike u različitim domenima, što čini još jednu moguću temu za buduća etnološka i antropološka istraživanja.

Stavljanje napored istraživanja Zavoda za proučavanje kulturnog razvitka iz 1980. i 2009-12. pokazuje i oskudnost statističkih podataka. Naime, Zavod za proučavanje kulturnog razvitka je krajem 1970-ih i početkom 1980-ih realizovao istraživačke projekte na teritoriji grada Beograda. Rezultati tih istraživanja predstavljeni su u izdanjima *Dosije kulture Beograda*. Kulturno–umetnički amaterizam bio je jedna od tema *Dosijea* za 1980. godinu. U to vreme u Beogradu je funkcionisalo 90 kulturno – umetničkih društava sa ukupno 35.816 članova. Podaci o članstvu su razloženi s obzirom na stepen aktivnosti (aktivni, pomoćni i počasni članovi), uzrast, vrstu

⁴¹¹ Prema saznanjima stečenim u razgovorima sa predstavnicima kulturno – umetničkih društava ovakva istraživanja su retka i malobrojna, uglavnom sprovedena u okviru projekata Muzikološkog instituta SANU. Među izuzecima je istraživanje koje je inicirano u Rumuniji a u kome su učestvovali saradnici Odseka za folklor pri Pedagoškom fakultetu u Kikindi.

⁴¹² Dublja istraživanja bi mogla da se sprovede i u muzejima a s obzirom na fotografsku građu, pozorišnu građu, kinematografsku građu, itd

zanimanja⁴¹³, sekcije (vokalno – instrumentalne, igrачke, dramsko – recitatorske, likovne, mešovite, književne, likovne)⁴¹⁴. S obzirom na probleme sa kojima se danas suočavaju amaterska društva (a o kojima će više reći biti malo kasnije) najveći problem je bio fundus (nabavka nošnji i instrumenata). U *Dosijeku* je data i struktura prihoda (SIZ-ovi, sopstvena sredstva, DPO, itd) i rashoda (lični dohodci, nadoknade, troškovi gostovanja i nastupa, itd). Takođe, prikazana je i struktura kadrova s obzirom na stepen i vrstu stručne spreme te načine angažovanja (stalno angažovani, povremeno angažovani, dobrovoljci).

Detaljnije razloženi podaci danas uglavnom nisu dostupni, a oni koji su dostupni su ili oskudni ili neprecizni. Nepreciznost statističkih podataka ogleda se pre svega u tome što se ne zna čak ni tačan broj amaterskih društava u Srbiji. Krovne organizacije, na čije se podatke pozivaju i autori koji se bave kulturno–umetničkim amaterizmom u Srbiji, pri navođenju podataka neizostavno koriste reči „oko“, „skoro“, „više od“, „preko“. Cifre sa kojima se izlazilo u javnost su, prema Savezu amatera Srbije, 3.500 udruženja koja deluju u oblasti pozorišta, folkora, muzike, književnosti i likovnih umetnosti sa preko 450.000 članova.⁴¹⁵ Prema podacima koje iznosi g. Vujović, sekretar Saveza kulturno-umetničkih društava Beograda, u Beogradu radi 114 društava sa 40.000 članova.⁴¹⁶ U Vojvodini, a prema Portalu kulture u Vojvodini⁴¹⁷, u 1.855 organizacionih oblika (sekcije u školama, udruženja, i sl.) aktivno je 250.000 ljudi. Osnovna matematika onda govori da je u ostatku Srbije (dakle bez Vojvodine i Beograda) amaterski angažovano 160.000 ljudi. Sumirano, kada je reč o vrstama umetnosti najčešće su folklor, muzika, književnost, likovne umetnosti, fotografija i film. Na osnovu dostupnih podataka najzastupljeniji oblik amaterizma je folklorno stvaralaštvo u selima, „zatim skoro 1.000 ansambala narodnih igara, oko 70 horova u gradovima,

⁴¹³ Najviše aktivnih članova je bilo uzrasta od 16 do 25 godina a najmanje starijih od 46 godina). Shodno tome, najveći broj aktivnih članova su bili učenici i studenti, sledili su radnici a najmanje je bilo poljoprivrednika.

⁴¹⁴ Najveći broj članova se bavio muzikom, zatim je sledio ples a najmanje je bilo članova književnih sekcija.

⁴¹⁵ Videti tekst „Likvidacija amaterizma“ Večernje novosti, 4. 01. 2010.

<http://www.novosti.rs/vesti/kultura.71.html:261515-Likvidacija-amaterizma>

⁴¹⁶ Videti tekst: „Amateri nisu diletanti“, Večernje novosti, 21. 01. 2010.

<http://www.novosti.rs/vesti/kultura.71.html:263008-Amateri-nisu-diletanti>

⁴¹⁷ Videti Internet stranicu Portala kulture Vojvodine: http://www.kultura-vojvodina.org.rs/index.php?option=com_content&task=view&id=348&Itemid=179

preko 200 amaterskih pozorišta i dramskih sekcija, oko 130 likovnih klubova, oko 90 foto/kino klubova i preko 70 književnih klubova.“ (kurziv dodat)⁴¹⁸

Zavod za proučavanje kulturnog razvitka je od 2002. godine do danas u nekoliko navrata nastojao da prikupi detaljnije podatke o amaterskim društvima, pre svega o kulturno–umetničkim društvima i amaterskim pozorištima. Tako je u bazi koja sadrži podatke prikupljane u periodu od 2002. do 2009. godine bilo evidentirano 695 amaterskih društava⁴¹⁹. 2009. godine u bazi se našlo 701 amatersko društvo a ponovnim ažuriranjem 2011. godine u bazi se našlo 769 amaterskih društava ne računajući Beograd za koji se podaci trenutno prikupljaju. Međutim, pošto nisu sva udruženja dostavila podatke o članstvu teško je reći koliko je uopšte ljudi amaterski aktivno u Srbiji. Evidentno je pak da se broj amatera iz godine u godinu ipak povećava. Naime, promene u broju članova u periodu od 2007. do 2009. godine prijavilo je 146 kulturno umetničkih društava i reč je o povećanju za 2.388 članova: od 16.720 u 2007. na 19.108 u 2009. godini s tim što je u periodu 2007 – 2008. porast bio za 1.141 člana dok je u periodu 2008. – 2009. porast bio nešto veći - 1.247 članova. O detaljnijoj strukturi članstva, na primer starosnoj ili polnoj ili obrazovnoj, na osnovu podataka iz ovih baza se ne može govoriti. Takođe, nije moguće ni izneti podatke o sekcijama i ansamblima te o članstvu po sekcijama, što ukazuje na oskudnost podataka.

U okviru istraživanja *Lokalne kulturne politike i Kulturne politike na nivou okruga Srbije* sprovedeno je 208 intervjua sa predstavnicima kulturno-umetničkih društava, dok je mapirano postojanje od oko 800 takvih udruženja, a tom broju treba dodati i oko 150 udruženja, poput amaterskih pozorišta, strukovnih udruženja i sl. Teškoće u prikupljanju tačne brojke udruženja javile su se usled nemogućnosti stupanja u kontakt sa jednim brojem društava, ali i utvrđivanja da li su zaista i aktivni u onome što rade u trenutku istraživanja. Kada je reč samo o kulturno-umetničkim društvima podaci o njihovom funkcionisanju prikupljeni su i putem standardizovanih upitnika, pa su podaci prikupljeni (pismenim i usmenim putem) preko 60%. Na osnovu tih intervjua i upitnika identifikovani su konkretni problemi sa kojima se udruženja koja okupljaju amatere u Srbiji u svom radu suočavaju. Najčešće su isticali pitanje prostora, finansija i

⁴¹⁸ Rabrenović, navedeno delo, 20

⁴¹⁹ Spisak amaterskih društava kojima su 2002. godine poslani upitnici sačinjen je na sledeći način: od Saveza amatera Srbije je dobijen adresar. Potom su istraživači Zavoda telefonski kontaktirali amaterska društva iz adresara ali i domove kulture po opštinama koji su davali dodatne informacije i kontakte sa predstavnicima društava iz njihove opštine.

s njima u vezi nastupa i gostovanja, opreme, ljudskih resursa, te uloge krovnih organizacija. Nešto ređe istican, ali ipak važan problem, čine kriterijumi na osnovu kojih se dobija finansijska podrška bilo za rad udruženja bilo za gostovanja van matične sredine.⁴²⁰

Problem **prostora** se može razložiti na nedostatak prostora uopšte i nedostatak adekvatnog prostora. S druge strane, problem prostora se može razložiti na nedostatak prostora za rad i vežbu i nedostatak prostora za nastupe. Sumiran zaključak, a u vezi sa problemom prostora ukazuje na dve vrste problema koji se zapravo odnose na ukupnost kulturnog života građana: nedostatak prostora za nastupe/izlaganja implicira i nedostatak prostora za građane koji bi da konzumiraju kulturu i umetnost; i nedostatak prostora za rad i vežbu koji se odražava na kvalitet izvedbi koje utiču na formiranje ukusa „konzumenata“ posebno u manjim sredinama. Rešavanje problema prostora zavisi od toga koliko je lokalna zajednica prepoznala značaj kulture i kulturno – umetničkog amaterizma i koliko je u mogućnosti da pomogne na primer dajući besplatno ili uz simboličnu nadoknadu na korišćenje bilo slobodne prostorije ustanova kulture (najčešće polivalentnih centara za kulturu, a ređe biblioteka, pozorišta i muzeja) bilo drugih prostora u vlasništvu opštine ili grada.

Problem **nastupa i gostovanja** je u razgovorima sa predstavnicima amaterskih udruženja često istican zato što nastupi bilo u matičnim sredinama bilo van njih jesu način za upoznavanje šire javnosti sa radom udruženja, ali i, što je podjednako važno, zato što su nastupi na smotrama i manifestacijama način za uspostavljanje kontakata i razmenu iskustava sa kolegama iz drugih udruženja. Kada je reč o nastupima u matičnoj sredini, problem se pre svega vidi kao pitanje reciprociteta u odnosu na pozive koji stižu iz drugih krajeva zemlje i/ili iz inostranstva: „ne možeš da te stalno zovu, a da ti nikada ne pozoveš na domaću manifestaciju“. Nastupi van matične sredine najčešće podrazumevaju prevazilaženje dve pre svega finansijske prepreke: prva se ogleda u tome što većina društava svoje nastupe van matične sredine samofinansira, što s obzirom na prihode članova i/ili roditelja, nije mala stavka; druga se može nazvati „nedostatak vozila“.

Problem **finansiranja** ogleda se u tome što nedostatak finansijskih sredstava utiče na slabljenje kvaliteta rada, na nemogućnost da se svi željeni programi ostvare, na

⁴²⁰ Ovde ću ukratko izložiti praktične probleme a detaljniji podaci su dostupni u Vukanović, M. *Kulturno-umetnički amaterizam. Snaga kulture*. Beograd. Zavod za proučavanje kulturnog razvitka, 2012.

nemogućnost da se obnovi oprema (pre svega nošnje i instrumenti), te na nemogućnost nastupanja. Na osnovu baza podataka u Zavodu za proučavanje kulturnog razvitka, evidentno je da amaterska društva prihoduju od lokalne samouprave, apliciranjem na konkursima, ostvaruju sopstvene prihode, sponzorstva i donacije. Iako učešće sopstvenih prihoda, sponzorstava i donacija ukupno uzevši nije mali, očigledno je da kulturno – umetnički amaterizam najveću finansijsku podršku dobija iz budžeta jedinica lokalne samouprave.⁴²¹ Međutim, najčešće zbog siromaštva lokalnih zajednica ta podrška je često uglavnom nedovoljna. Takođe, u više intervju sa predstavnicima udruženja u opštinama istaknuto je da pri raspodeli sredstava koja dodeljuju Republika i AP Vojvodina prednost imaju gradovi dok se seoska udruženja zapostavljaju. U Vojvodini raspodela sredstava iz pokrajinskog budžeta vrši se preko Saveza amatera Vojvodine. Samostalni prihodi najčešće se ostvaruju članarinama i preko ulaznica. Međutim, članarine se u mnogim društvima ne naplaćuju, a ako se naplaćuju, one moraju biti primerene primanjima tako da je na godišnjem nivou reč uglavnom o skromnim sredstvima. Isto važi i za ulaznice, s tim što pri raspodeli novca dobijenog od prodaje ulaznica najveći procenat zadržava organizator događaja. Precizniji podaci o donacijama i sponzorstvima nisu dostupni.

Problem **fundusa**, odnosno nedostatak opreme, a naročito nošnji i instrumenata je problem koji se najčešće povezuje sa problemom finansija jer da bi se oprema obnovila potreban je novac. Retko koji KUD poseduje instrumente i oni su uglavnom privatno vlasništvo svirača. Kada je reč o nošnjama i kostimima problem se najčešće premošćava tako što se KUD-ovi međusobno razmenjuju i pozajmljuju. Nešto ređe članovi društava se aktiviraju u šivenju bilo samostalno bilo uz pomoć recimo tzv. „etno sekcije“, odnosno radionica u čijim se okvirima izrađuju artefakti koji se mogu koristiti i u nastupima.⁴²²

⁴²¹ Na osnovu podataka iz baza Zavoda za proučavanje kulturnog razvitka, koje usled toga što veliki broj amaterskih društava nije dostavljao ažurne i potpune upitnike treba uzeti s rezervom, u **2008. godini** sopstveni prihodi 121 KUD-a i 7 amaterskih pozorišta su činili 19,29% prihoda ovih amaterskih društava, sponzorstva su činila 7,74%, budžeti opština 46,55%, sredstva iz budžeta gradova 5,82%, sredstva iz budžeta pokrajine 4,72%, iz republičkog budžeta 0,61%, donacije 5,2%, fondacije 3,49%, dok su prihodi iz drugih izvora činili 6,59%. U **2009. godini** u 125 KUD-ova i 6 amaterskih pozorišta sopstveni prihodi činili su 20,5% budžeta ovih amaterskih društava, sponzorstva su činila 7,89%, budžeti opština 45,31%, sredstva iz budžeta gradova 5,55%, sredstva iz budžeta pokrajine 4,99%, iz republičkog budžeta 0,28%, donacije 5,23%, fondacije 4,53%, dok su prihodi iz drugih izvora činili 5,72%.

⁴²² To je na primer slučaj u jednom kikindskom društvu. U Jagodini, na primer, lokalna uprava je obezbedila sredstva za materijale, a udruženja su se postarala za šivenje. Razmena nošnji među

Problem **ljudskih resursa** ogleda se pre svega u nedostatku stručnih kadrova koji rade/bi radili sa članstvom pri čemu se takođe ističe potreba za licenciranjem kadrova koji rade sa članstvom s obzirom na činjenicu da se neretko radi sa decom i omladinom. Stručno usavršavanje se vidi kao mogućnost ali se kao problemi u vezi s tim ističu nedovoljna obaveštenost o seminarima i visoke kotizacije. Drugi aspekt u oblasti ljudskih resursa u vezi je sa funkcionisanjem organizacija. Naime, ističe se potreba da udruženja imaju makar jednu stalno zaposlenu osobu koja bi se bavila koordinisanjem aktivnosti i administracijom. Ta osoba bi, s obzirom na neophodnost iznalaženja dodatnih izvora finansiranja, trebalo da bude obučena i za projektno pisanje i apliciranje na konkursima.

Problem **organizacione koordinacije**. Stvaraoci i organizacije koje deluju u oblasti likovnih umetnosti i književnosti širom Republike Srbije rado ističu povezanost, i to bilo da je u pitanju povezanost same organizacije ili nekih njenih članova sa organizacijama kao što su Udruženje likovnih umetnika Srbije i Udruženje književnika Srbije. Povezanost sa tim organizacijama doživljava se kao neka vrsta priznanja za rad i zalaganje.

U oblasti folkora i amaterskih pozorišta veza sa nekom mrežom retko kada je eksplicitno istaknuta. Ipak, iz razgovora je očigledno da neka veza sa krovnim organizacijama, kao što su Savez amatera Srbije i Savez amatera Vojvodine, postoji. Odsustvo isticanja veze sa organizacijama koje bi trebalo da budu krovne⁴²³ za

amaterskim društvima je jedna od opcija koje se koriste ali pošto veliki broj društava nastupa na istim manifestacijama, ta mogućnost je retko kada izvodiva opcija.

⁴²³ U engleskom jeziku koristi se termin „umbrella organization“. Smatrala sam da je u srpskom jeziku prikladniji termin „krovna organizacija“. U poslednje vreme se pak za organizacije poput Saveza amatera Srbije koristi i termin „referentna organizacija“. Savezi amatera, kao krovne organizacije, imaju dva osnovna zadatka. Pre svega, zadatak krovne organizacije je da povezuje, usmerava i podstiče programsku delatnost udruženja koja okupljaju amatere. To konkretnije znači da savezi amatera na lokalnom nivou treba da pomažu udruženjima koja deluju na njihovoj teritoriji, upoznavajući ih sa novinama relevantnim za konkretan rad. Drugi zadatak je organizacija pre svega takmičarskih priredbi na svojoj teritoriji. Pritom treba imati na umu da manifestacije (smotre i festivali) koje savezi amatera organizuju imaju funkciju negovanja i unapređivanja kvaliteta rada amaterskih društava: na nižim nivoima takmičenja stručne komisije ocenjuju nastupe i na kraju takmičenja u zajedničkom razgovoru daju mišljenja i sugestije u pogledu unapređenja kvaliteta izvedbi. U okviru tog zadatka savezi amatera, ukoliko sami nisu organizator, treba da pruže tehničko-administrativnu pomoć udruženjima organizatorima. Regionalni i republički savezi, pored tih zadataka imaju još jedan a to je da organizuju regionalna odnosno republičke takmičarske priredbe. U Srbiji deluju Savez amatera Srbije, Savez amatera Vojvodine, Savez amatera Kosova i više lokalnih saveza među kojima posebno mesto, s obzirom na značaj prestonice, ima Savez KUD-ova Beograda. U promenjenim uslovima koji su od ranih 2000-ih nastupili u Srbiji, Savez amatera Srbije očigledno se nije najbolje snašao. Konkretnije, iako je Ministarstvo istaklo da će finansirati samo organizaciju republičkih manifestacija (a u skladu i sa tada važećim „Zakonom o delatnostima od opšteg interesa u oblasti kulture“) do 2009. godine posebnim odlukama su izdvajana sredstva za rad Saveza.

određene segmente koje kulturno-umetnički amaterizam pokriva ukazuje na nejak položaj postojećih krovnih organizacija. Očigledno je da te krovne organizacije ne mogu ili nisu u mogućnosti da u odgovarajućoj meri pruže odgovarajuću podršku. Ovde nije reč samo o finansijskoj podršci, već pre svega o stručnoj podršci koja je u vezi sa programskim aktivnostima kao i o administrativnoj podršci koja je u vezi s činjenicom da se veliki broj organizacija u cilju obezbeđivanja sredstava mora baviti apliciranjem na konkurse i sl.

Problem **kriterijuma**. U većini gradova i opština, posebno u užoj Srbiji, krovne organizacije, ako uopšte i postoje, pokazuju značajnu neravnomernost u radu. Ove neravnomernosti se odražavaju i na nepostojanje ili nepoznavanje i/ili nerazumevanje kriterijuma na osnovu kojih se ocenjuje rad udruženja koja okupljaju amatere i shodno kvalitetu rada raspodeljuju sredstva dobijena od organa lokalne samouprave. Postojanje jasnih kriterijuma na osnovu kojih se ocenjuje rad udruženja, ali i raspodeljuju sredstva, omogućava da se udruženja orijentišu u svom radu: da dalje razvijaju dobro ocenjene aktivnosti i da ulože više napora u poboljšanja onih slabije ocenjenih aktivnosti. Samo pitanje kriterijuma na osnovu kojih se ocenjuje rad udruženja te raspodeljuju sredstva nije toliko često eksplicitno isticano kao problem. Međutim, prema ispitanicima koji su na taj problem ukazali, nepoznavanje i/ili nerazumevanje kriterijuma za ocenu rada i raspodelu sredstava, te nemogućnost da se članstvu objasni zašto su „oni“ dobili prednost a ne „mi“, odražava se na slabljenje motivacije članstva.

Opisani problemi su međusobno povezani i utiču jedan na druge. Njihovom rešavanju se pristupa parcijalno, i to uglavnom u zavisnosti od raspoloženja u lokalnim samoupravama, što govori o kulturnoj politici i na lokalnom i na republičkom nivou. Đukić je na primer ukazivala da odsustvo republičke strategije razvoja kulture utiče na neusklađenost lokalnih strateških planova (odnosno onih koji su nastali u gradovima i

Međutim, nisu bili preduzimani koraci da se Savez restrukturira i da se status reši. Kada je 2009. godine Ministarstvo donelo odluku da finansira samo manifestacije Savez je zapao u krizu koju je produbilo potraživanje nekadašnjih zaposlenih na ime zaostalih zarada. Savez amatera Vojvodine je pripojen pokrajinskom Zavodu za kulturu i restrukturisao se u mrežu koja okuplja aktore koji se na nivou opština i gradova bave amaterima (opštinske saveze amatera, preživele kulturno-prosvetne zajednice, domove kulture, biblioteke, predstavnike opštinskih vlasti).

opštinama u kojima je došlo do prepoznavanja važnosti kulture). U tom smislu, (ne)rešavanje ovih praktičnih problema čini da se kulturno – umetnički amaterizam može uzeti kao primer vođenja implicitne kulturne politike. Takođe, kulturno – umetnički amaterizam ukazuje na još jedan značajan problem – parcijalnost javne politike u različitim domenima. Ta parcijalnost se najeksplicitnije oslikava u zakonskoj osnovi za delovanje amaterskih društava. Naime, zakoni i podzakonska akta u savremenim pravnim državama čine osnovu za delovanje u različitim oblastima društvenog života. U oblasti kulturno–umetničkog amaterizma zakoni imaju važno mesto u prepoznavanju važnosti tog oblika kulturno-umetničkog stvaralaštva, kao i u njegovom finansiranju jer se raspodela sredstava iz budžeta sprovodi s obzirom na zakone o budžetu.

Kulturno-umetnički amaterizam je u domaćim zakonima eksplicitno obrađen samo u „Zakonu o kulturi“ (Službeni glasnik RS 72/2009), s tim što su neke naznake date i u „Nacionalnoj strategiji za mlade“ (Službeni glasnik Republike Srbije 101/07) koja je operacionalizacija „Zakona o mladima“ (Službeni glasnik Republike Srbije 50/2011).

U Zakonu o kulturi na amaterizam se odnosi član 72 u kome se kaže:

Amatersko kulturno i umetničko stvaralaštvo obuhvata aktivnosti lica ili grupe lica koja se bez materijalne nadoknade bave stvaranjem ili izvođenjem dela iz oblasti kulturne i umetničke delatnosti.

Lica i grupe lica iz stava 1. ovog člana mogu se udruživati u amaterska kulturno-umetnička društva i njihove saveze saglasno propisima o udruživanju građana.

Udruženja iz stava 2. ovog člana imaju status subjekta u kulturi.

Jedinica lokalne samouprave obezbeđuje prostorne uslove za rad amaterskih kulturno-umetničkih društava, odnosno saveza i amaterskih grupa koji realizuju amaterske kulturne programe i obezbeđuju sredstva za realizovanje programa koji su od lokalnog i regionalnog značaja.

Kulturno-umetnička društva se mogu udruživati u saveze na nivou više opština, grada, Pokrajine i Republike radi ostvarivanja sistema takmičenja u amaterskim programima, edukacije i programa razvoja amaterizma shodno odredbama zakona.

Iako se među amaterima ukazuje da u ovom članu nije prepoznata potreba za postojanjem republičke referentne organizacije, ovaj član predstavlja i svojevrsnu malu

pobedu aktera u oblasti kulturno umetničkog amaterizma.⁴²⁴ Pored ovog eksplicitnog člana na kulturno-umetnički amaterizam se odnose i član 3 u kome su istaknuta načela kulturne politike, član 6 u tačkama 2, 18, 19 i 20 stava 1 u kojima je istaknuto stvaranje uslova za podsticanje kulturnog i umetničkog stvaralaštva kao i podsticanje kulturnog i umetničkog stvaralaštva amatera, dece i omladine kao i osoba sa invaliditetom te članovi 7, 10, 11, 76 i 77 kojima su regulisane organizacione i finansijske obaveze republike, pokrajine i nivoa lokalne samouprave po pitanju ostvarivanja uslova i podsticanja kulturnog i umetničkog stvaralaštva. Takođe, članom 5 istaknuto je da Nacionalni saveti manjina imaju zadatak da sprovode kulturnu politiku u svojim grupama, što uključuje i brigu o amaterskim društvima nacionalnih manjina. Najzad, prema članu 55 udruživanje subjekata koji deluju u oblasti kulture i umetnosti regulisano je aktima iz oblasti udruživanja građana.

Primedbe koje se mogu čuti na račun „Zakona o kulturi“ ukupno uzevši (naročito kada se zajedno stave članovi 4, 6 i 72) jeste da je nedovoljno istaknuta stvaralačka dimenzija te da se građani Srbije pre svega „vide“ kao konzumenti kulture.

Kada je reč o propisima čije je sprovođenje povereno Ministarstvu za sport i omladinu, „Zakon o mladima“, a posebno „Nacionalna strategija za mlade“, ističu značaj pospešivanja učestvovanja mladih u društvenom životu, uključujući i kulturu i umetnost, te značaj kulture i umetnosti za kvalitet slobodnog vremena mladih, a u vezi sa ciljevima kao što su podsticanje volonterizma i aktivizma, podržavanje i motivacija mladih da stvaraju u oblasti kulture i umetnosti, unapređivanje kvalitetnog sprovođenja slobodnog vremena, dostupnost kulturnih sadržaja, i sl. Pa tako, strategija predviđa niz različitih mera koje bi trebalo da doprinesu ostvarivanju tih ciljeva. I zakon i strategija predviđaju finansijsku podršku za udruženja i organizacije koje svojim predlozima programa i projekata doprinose ostvarivanju tih ciljeva. Kulturno-umetnički amaterizam prepoznat je kao oblast delovanja koja doprinosi ostvarivanju ovih ciljeva i u tome leži mogućnost za ona udruženja i organizacije koje okupljaju mlade amatere.

Najzad, kada je reč o regulativi u oblasti obrazovanja, kultura i umetnost su u potpunosti marginalizovani i dovode se u vezu sa formiranjem stavova, uverenja i sistema vrednosti pre svega o nacionalnom identitetu i to uglavnom kroz nastavu srpskog jezika. U marginalnoj meri, posle nauke i tehnologije, kultura i umetnost se

⁴²⁴ videti tekst: „Amateri hoće u zakon o kulturi“, Politika, <http://www.politika.rs/rubrike/Drustvo/t51043.lt.html>

dovode u vezu sa sticanjem kvalitetnih znanja i veština.⁴²⁵ Ove činjenice pak ukazuju da se u reformi školstva napustio koncept škole kao kulturne ustanove, što pak uzrokuje dosta problema ali o tome će biti reči kasnije.

Imajući u vidu da se kulturno – umetnički amaterizam ne tiče samo kulture već da čini i deo šireg društvenog delovanja, amateri su (uz podršku Nacionalnog saveta za kulturu) inicirali izradu „Zakona o amaterima“. Međutim, ovde treba imati na umu da zakon nije čarobni štapić te da donošenje zakona ne mora značiti da će se problemi rešiti, a o čemu svedoče slučajevi da se zakoni donose pa ne primenjuju (a o čemu je bilo reči u poglavlju „Zakoni i zakonodavna aktivnost u sferi kulture“). Pešikan i Đukić smatraju da analiza „Zakona o kulturi“ i „Zakona o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja“ pokazuje da „postoji prostor za uspostavljanje različitih institucionalizovanih i formalizovanih oblika saradnje između resora kulture i obrazovanja, ali ne postoji usklađenost osnovnih zakona u ovim oblastima, kao ni zakonska regulativa koja bi bila podrška kontinuiranom razvoju, održivosti i efikasnosti u sprovođenju međuresorne saradnje.“⁴²⁶

Mogućnosti za kulturno – umetnički amaterizam

Rad amaterskih društava se često odvija po sekcijama koje se formiraju prema užoj oblasti i prema uzrastu. Prema užoj oblasti u amaterskim društvima se formiraju na primer muzičko – instrumentalna sekcija, igračka sekcija, pevačka sekcija, itd, koje saraduju u pripremi nastupa. U tom smislu, kroz amaterska društva se zapravo odvija dodatno pre svega umetničko obrazovanje. Takođe, rad se odvija u grupama koje su organizovane prema uzrastu - od predškolskog uzrasta do veterana. U tom smislu, amaterska društva različitim generacijama omogućavaju da svoje slobodno vreme provode razvijajući interesovanja u oblasti umetnosti i (naročito tzv. „tradicionalne“) kulture. Stoga kulturno - umetnički amaterizam omogućava jačanje spona među različitim domenima javne politike – obrazovne, kulturne i omladinske politike. Činjenica da sama ministarstva koja sprovode javnu politiku u ovim domenima retko

⁴²⁵ videti tačke 2 i 14 stava 1 člana 4 „Zakona o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja“, Službeni glasnik Republike Srbije 72/09

⁴²⁶ Pešikan, A. i Đukić, V. „Kultura i obrazovanje: Kako ka efikasnoj međuresornoj saradnji“, 113

kada saraduju jeste i mogućnost za amatere (da se postave kao spona) ali i pretnja (jer ministarstva retko kada saraduju, ali o ovome će više reći biti u narednom odeljku).

Imajući u vidu da amaterske izvođačke umetnosti, i iz ekonomskog ugla, mogu biti značajne za jačanje turističkog potencijala lokalnih (posebno onih ruralnih) zajednica i podsticanje njihove atraktivnosti, uključivanje amaterskih društava u formiranje kulturno – turističkog proizvoda jeste značajna mogućnost za amatere. Iako neka amaterska društva (često) učestvuju u raznovrsnim manifestacijama kao što su na primer „Kulturno leto“⁴²⁷ i sl. na osnovu razgovora sa amaterima stiče se utisak da se ona češće uključuju u završnom činu nego u prvom činu kada se artikuliše „izgled“ manifestacije⁴²⁸. U tom smislu, treba razmotriti načine da se amaterska društva uključe i u ranijim (idejnim) fazama pripreme manifestacija kao i u procesima formiranja (lokalnog) kulturno – turističkog proizvoda, što pak zahteva jačanje kapaciteta a o čemu će nešto više reći biti malo kasnije.

Još jedna mogućnost leži u činjenici da brojna amaterska društva rade sa mladima. U tom smislu, razvijanje projekata koji bi bili vezani za ostvarivanje „Nacionalne strategije za mlade“ jeste jedna od konkretnijih mogućnosti. Prema informacijama dobijenim iz (beogradske) Kancelarije za mlade, fokus ovih kancelarija je pre svega na pospešivanju zapošljavanja. Pritom, sporadično se kreiraju i sprovode edukativni programi koji bi za rezultat trebalo da imaju doedukaciju mladih kako bi se samozapošljavali pa je recimo (beogradska) Kancelarija za mlade krajem 2012. godine organizovala i kurs za fotografiju a s obzirom na to istakla i interesovanje da se u budućnosti eventualno organizuju programi usmereni ka samozapošljavanju osoba koje su završile društvene i umetničke fakultete. S tim u vezi amaterska društva bi mogla da iniciraju projekte povezivanja kako sa kancelarijama za mlade tako i sa Nacionalnom službom za zapošljavanje da upravo oni budu „prva šansa“⁴²⁹ za one mlade ljude koji su se školovali u oblastima umetnosti i društvenih nauka a pre svega književnosti.

⁴²⁷ Manifestacije pod ovim nazivom se organizuju širom Srbije

⁴²⁸ Ovo opažanje amatera sam iskustveno proverila radeći na projektu BELEF-a „Upoznaj Srbiju“ koji je bio realizovan u okviru Univerzijade 2009. godine. Koncept je kreiran a onda su pozvana amaterska društva da se uključe praktičnoj izvedbi zamisli.

⁴²⁹ Nacionalna služba za zapošljavanje je u saradnji sa Ministarstvom ekonomije 2009. godine otpočela sa projektom „Prva šansa“ a cilj ovog projekta je da se sufinansiraju privrednih subjekata a kako bi se otvorila nova radna mesta. Uključivanje amaterskih društava pa čak i lokalnih ustanova koje se ili bi se bavile amaterizmom u svom gradu / svojoj opštini nije moguće jer se program odnosi na privatni sektor. Međutim, mogućnost leži u eventualnim nastojanjima da se kroz ovaj program otvori i mogućnost za udruženja građana.

Mogućnost za amatere jeste i povezivanje sa kreativnim industrijama. Naime, specifična znanja i veštine koja su se amaterski negovala ili se u nekim krajevima Srbije i dalje amaterski neguju (vez, štrikanje, heklanje, obrada drveta) su na različite načine povezana sa modnom industrijom a to je uključivalo ohrabrivanje rada (neformalnih) amaterskih društava.⁴³⁰ Takođe, motivi koji se nalaze u tradicionalnoj kulturi (odnosno onim njenim delovima u čijem očuvanju najvažniju ulogu imaju upravo amateri) do sada su našli primenu u raznolikim dizajnerskim rešenjima. Prenosjenje specifičnih znanja i veština, i kao deo zaštite i očuvanja nematerijalnog kulturnog nasleđa, jeste mogućnost za amaterska društva koja mogu da okupe nosioce specifičnih znanja i veština i tako uključi u razvoj kreativnih industrija.

Pretnje. Suštaveni problemi kulturno-umetničkog amaterizma u Srbiji.

Ostvarivanje mogućnosti i rešavanje praktičnih problema sa kojima se amaterska društva u svom radu suočavaju u mnogome zavisi od (raz)rešenja suštavenih problema koje smo dakle percipirali kao „pretnje“. Konkretnije reč je o razrešenju dva ključna problema: odnos prema kulturno – umetničkom amaterizmu i osposobljavanje krovne ili referentne organizacije. Za razmatranje ovih problema potrebno je i (donekle) rekapitulirati, da iskoristim naziv emisije na kanalu Nacionalne geografije, „sekunde do debakla“ te u skladu s tim istaći i ideje za rešavanje pomenutih problema.

Proces tranzicije, kako je u uvodu disertacije ukazano, jeste proces koji je zapravo počeo da se odvija '80-ih godina 20. veka⁴³¹. Praktično od 2001. godine počeo je proces transformacije, prelazak ka pre svega društvenom i ekonomskom modelu u kome je tržište glavni motor razvoja.⁴³² Pritom, u Srbiji je postojala široka mreža ustanova i organizacija u sferi kulture koja je tokom decenija u mnogome birokratizovana i finansirana iz budžeta Republike. Imajući u vidu da održavanje takve mreže predstavlja veliko opterećenje za budžet te da je delovanje velikog broja tih

⁴³⁰ Na primer dizajneri poput Igora Todorović i modni kreatori poput Verice Rakočević su u svom radu koristili motive iz tradicionalnog veza te stoga ostvarivali saradnju sa veziljama što je uključivalo i doedukaciju vezilja kako bi radile sa različitim materijalima. Prepiska sa H. Mikić (koja se bavi kreativnim industrijama i učestvovala je u velikom broju projekata i programa ciljanih ka podspješivanju kreativnog sektora u Srbiji), 5. 12. 2012.

⁴³¹ S tim da na primer Đukić period '90-ih naziva „blokiranom tranzicijom“. Videti: Đukić – Dojčinović, *Kulturna politika Srbije 1989 / 2001*, 10

⁴³² Donekle analogno sa avionima, moguće je postojanje i rad više motora. Kultura bi mogla / trebala da bude jedan od motora.

ustanova i organizacije pre svega u funkciji lokalnog razvoja kulture, doneta je odluka (čiji je egzekutor bilo Ministarstvo kulture) da se finansiranje ustanova i organizacija (s izuzetkom onih navedenih u tački 2 člana 2 „Zakona o delatnostima od opšteg interesa u oblasti kulture“) prebaci na nivo lokalnih samouprava, odnosno na „režim“ sufinansiranja. Pri donošenju i sprovođenju ove odluke međutim iz vida su ispuštene dve važne činjenice.

Pre svega, reč je o tome da različite lokalne samouprave na različite načine percipiraju značaj kulture, što rezultira time da se u onim opštinama u kojima lokalna samouprava jeste prepoznala da je kultura važna problemi lakše rešavaju a kultura koliko toliko podržava, dok u onim opštinama u kojima to nije bio slučaj problemi se gomilaju i teže se odlučuje na pokretanje ka njihovom rešavanju.⁴³³ Odnosno, rezultat je neujednačenost razvoja kulture na nivou Republike i posebno produblјivanje jaza između grada i sela, jer se ionako skromna sredstva čak i u opštinama (i/ili gradovima) u kojima je prepoznat značaj kulture sredstva najpre preusmeravaju na urbane sredine pa šta preostane ide za ruralne. Sve to takođe rezultira i nemogućnošću prenošenja dobrih praksi, odnosno eventualnog primenjivanja recepata za rešavanje nekih konkretnih problema.⁴³⁴ S obzirom na to, Republika bi trebala da među lokalnim samoupravama sprovede svojevrstne kampanje podizanja svesti o značaju kulture.

Druga činjenica je da poput odnosa prema kulturi u različitim opštinama u Srbiji, ni civilno društvo nije ravnomerno razvijeno. Civilno društvo, pre svega nevladine organizacije su u pojedinim krajevima Srbije (ne računajući Beograd posebno u delovima zapadne Srbije i Vojvodine) počeli da se razvijaju tokom '90-ih a kao deo aktivnosti pojedinih (tada opozicionih) političkih partija. Pritom, principi rada nevladinih organizacija koji podrazumevaju i projektno funkcionisanje jesu donekle bili poznati i predstavnicima amaterskih društava ali stepen u kome su ti principi mogli eventualno biti primenjeni zavisili su od povezanosti sa akterima iz nevladinih organizacija i njihovim aktivnostima. Nedovoljno poznavanje principa projektnog

⁴³³ Na to da je ovaj „transfer“ trebalo pažljivije izvesti ukazano je i na strani 6 *Nacionalnog izveštaja o kulturnoj politici u Srbiji*, u čijoj su izradi učestvovali i predstavnici Ministarstva kulture a koji je pripremljen 2002. godine za Savet Evrope. Izveštaj je dostupan na Internet stranici http://www.coe.int/t/dg4/cultureheritage/culture/Reviews/Serbia_EN.asp

⁴³⁴ Ilustrativan je primer kada smo razgovarajući sa predstavnicima amaterskih društava iz različitih krajeva Srbije ukazali na to da je na primer u Jagodini problem prostora rešen dobili odgovore od predstavnika koji nisu iz Jagodine „Pa da, kod njih je lokalna samouprava prepoznala da treba da se krene u rešavanje problema a ovi naši razumeju da problem postoji ali ništa da urade da on počne da se rešava.“

funkcionisanja i načina apliciranja i dalje čine jednu od prepreka za mnoga amaterska društva. U tom smislu, prema informacijama dobijenim u Ministarstvu kulture, jedna od aktivnosti koju Ministarstvo priprema upravo jeste jačanje kapaciteta lokalnih organizacija da apliciraju za sredstva. Te akcije bi trebalo da uključe i ohrabrivanje lokalnih organizacija da više insistiraju na svom uključivanju u svim fazama pripreme lokalnih manifestacija kao i u svim fazama pripreme lokalnog kulturno – turističkog proizvoda.

S druge strane, država kao sufinansijer treba da uspostavi kriterijume evaluacije među kojima će biti i kriterijum kvaliteta kako bi uloženi novac bio efektivan. Međutim, kako ukazuju i stručnjaci, efektivnost se uopšte ne meri, niti vrednuje, za razliku od efikasnosti koja se meri brojevima. Tako konceptualizovana kulturna politika koja više vrednuje spoljašnjost od unutrašnjosti ne može pružiti veću podršku amaterizmu, a i on sam teže vidi gde su njegove šanse.

Prelaskom na „režim“ sufinansiranja organizacije poput Saveza amatera Srbije i Kulturno – prosvetne zajednice Srbije⁴³⁵ su se našle u relativno nezavidnoj poziciji. Naime, iako je u slučaju Kulturno – prosvetne zajednice Srbije Republika još 1992. godine eksplicitno istakla da će finansirati **programe** ove organizacije⁴³⁶ te istakla spremnost da finansijski podrži najznačajnije manifestacije u oblasti kulturno-umetničkog amaterizma i manifestacije izvornog narodnog stvaralaštva (čiji je najveći broj organizovao Savez amatera Srbije)⁴³⁷ činjenica je da su gotovo do kraja prve decenije 21. veka ove organizacije dobijale veću finansijsku podršku. Ta činjenica je pak verovatno uticala na izvesnu uljuljkanost, mišljenje da će se takva i tolika podrška i dalje dobijati. Iako je u sklopu prebacivanja ustanova i organizacija na finansiranje od strane lokalnih samouprava, odnosno projektnog sufinansiranja najavljeno da će

⁴³⁵ Kulturno – prosvetna zajednica Srbije *de jure* nije ugašena ali osim povremenog mada retkog pojavljivanja u medijima kako ona *de facto* deluje i funkcioniše nije poznato. Poznato je na primer da se KPZ Srbije prijavila na konkursu za dodelu statusa ustanove od nacionalnog značaja u oblasti kulture o kome se odlučivalo krajem januara 2013. godine i tada je komisija razmatrala da KPZ Srbije dobije status ustanove od nacionalnog značaja iako nije zadovoljila formalne kriterijume „ali je [njen] značaj neosporan.“ Međutim, konačni rezultati ovog konkursa još uvek nisu objavljeni. Videti: „Koje su institucije značajne za RS?“ http://www.b92.net/kultura/vesti.php?nav_category=1087&yyyy=2013&mm=02&dd=09&nav_id=685364 i „Koje će ustanove imati status nacionalnog značaja“, Politika, 8. 2. 2013., <http://www.politika.rs/rubrike/Kultura/Koje-ce-ustanove-imati-status-nacionalnog-znacaja.sr.html>

⁴³⁶ Videti tačku 4 člana 2 „Zakona o delatnostima od opšteg interesa u oblasti kulture“, Službeni glasnik RS br. 49/92

⁴³⁷ Tačka 16 člana 2 „Zakona o delatnostima od opšteg interesa u oblasti kulture“

Ministarstvo kulture sprovesti i reorganizaciju Saveza amatera Srbije⁴³⁸ kako bi se ova organizacija prilagodila i prebacila na novi „režim“ funkcionisanja, zapravo nema dokaza da je to zaista i učinjeno. Naime, i amateri i Ministarstvo kulture se slažu u tome da se od strane Ministarstva kulture dat nagoveštaj o promeni režima ali se slažu i u tome da nekih konkretnijih koraka kao na primer bazična obuka o projektnom pisanju ili kako aplicirati za sredstva ne samo kod Ministarstva kulture nego i kod drugih potencijalnih finansijera nije bilo. S druge strane, imajući u vidu primedbu dobijenu od strane Ministarstva kulture da neke organizacije jednostavno nisu uspele da se prilagode uslovima koje je nametnula tranzicija, korisno je parafrazirati Ginzbergovu misao da se stari maestro ne može lako naučiti novom zvuku. Drugim rečima, Ministarstvo je moralo da u saradnji sa relevantnim akterima razmotri bilo restrukturiranje Saveza amatera Srbije⁴³⁹ bilo da osmisli stvaranje nove organizacije / tela koje bi se bavilo koordinacijom rada amaterskih društava i jačanjem kapaciteta organizacija i na lokalnom i na regionalnom nivou.

Osposobljavanje krovne ili referentne organizacije na republičkom nivou je među amaterima takođe percipirano kao važan korak na putu razvijanja kulturno – umetničkog amaterizma. U ovom trenutku ideja je kopiranje „vojvođanskog recepta“ na republički nivo.⁴⁴⁰ „Vojvođanski recept“ zapravo podrazumeva restrukturiranje Saveza amatera Srbije u mrežu koju čine „centrala“, lokalne organizacije i amaterska društva. Pritom, lokalne samouprave ne bi morale da osnivaju nove ustanove već bi trebale da delegiraju neku postojeću ustanovu koja će se na njihovoj teritoriji baviti amaterima (kao što je u delu o Savezu amatera Vojvodine pomenuto u Vojvodini su to opštinski / gradski savezi amatera, preživele kulturno – prosvetne zajednice, domovi kulture, pa i biblioteke i odeljenja za društvene delatnosti u lokalnim samoupravama). Ministarstvo kulture bi, poput Pokrajinskog sekretarijata za kulturu i javno informisanje koji obezbeđuje osnovna sredstva za rad Saveza amatera Vojvodine (priključenog pokrajinskom Zavodu za kulturu), obezbeđivalo osnovna sredstva za rad Saveza amatera Srbije. Imajući u vidu iskustva Slovenije i Hrvatske u kojima su organizacije nalik Savezu amatera ili Kulturno – prosvetnoj zajednici najpre ukinute a zatim

⁴³⁸ Mogućnost restrukturiranja Saveza amatera Srbije istaknuta je i na strani 17 Nacionalnog izveštaja o kulturnoj politici u Srbiji

⁴³⁹ Finansijska blokada Saveza amatera Srbije čini ovu mogućnost malo verovatnom.

⁴⁴⁰ Ovu ideju mi je detaljno opisao i obrazložio g. Mučibabić, predsednik Saveza amatera Vojvodine i Saveza amatera Srbije u intervjuu održanom 3. 12. 2012.

obnovljene, ali i iskustva Austrije i Švajcarske⁴⁴¹, ovakav scenario jeste mogućnost koju bi trebalo ozbiljno razmotriti. Mišljenje da bi pored lokalnih samouprava i Republika trebala da snosi deo troškova rada u ovom slučaju republičke krovne (ili referentne) organizacije dele i stručnjaci koji se bave kulturom. U tom smislu, Ministarstvo kulture i refrentna krovna organizacija treba da promisle i precizno definišu obaveze i odnose.

Stručnjaci koji se bave menadžmentom u kulturi smatraju da bi se time rešio samo deo problema te da je neophodno raditi na podspešivanju menadžerskih sposobnosti kako rukovodstava amaterskih društava tako i osoblja referentnih krovnih organizacija. S tim u vezi potrebno je da amateri zajednički osmisle „proizvod“ sa kojim amateri mogu izaći na tržište i to ne samo kulturno već i i turističko, obrazovno, istraživačko i sl. Pritom treba imati na umu da „proizvod“ nije sinonim za komercijalizaciju, što je jedan od strahova amatera. Kvalitet rada kroz koji se povezuju / prelamaju obrazovanje, kulturna participacija, razvijanje kulturnih navika i kulturnih potreba, briga o mladima ali i o onima koji su u tzv. „trećem dobu“ jeste svojevrsan proizvod koji bi amatere mogao da postavi kao stvarnu snagu kulture u Srbiji. Kreiranje takvog „proizvoda“ podrazumeva i promišljanja o tome kako osmisлити atraktivne programe za koje će se naplaćivati ulaznica i raditi marketing i PR (uključujući i obrazovni PR kroz odnose sa medijima) kako u publici ne bi bila samo rodbina i prijatelji, već svi zainteresovani građani koji žele da upoznaju lokalno kulturno-umetničko stvaralaštvo. To zato podrazumeva da se aktivno istražuje lokalna kulturna i umetnička baština i prezentuje u izvornom obliku, a takođe koristi i kao inspiracija za stvaranje proizvoda i usluga kulturne industrije i kreativne ekonomije koji se mogu prodati na tržištu. S jedne strane, retorika koja se koristi u samo-određivanju amatera te odbijanje države da pomogne Savezu amatera Srbije na način koji bi to želelo rukovodstvo SAS, sugerišu da je promena razmišljanja i usklađivanje sa savremenim principima rada potrebno. S druge strane, pak, treba imati na umu da je prenošenje modela razmišljanja (usvajanje menadžerskih pristupa) nije čarobni štapić koji može da promeni odnos (i samih amatera i donosioca odluka) prema amaterizmu. Drugim rečima, rukovodstva amaterskih organizacija i osoblje krovnih organizacija mogu naučiti da pišu projekte sa kojima će aplicirati kod različitih finansijera, mogu naučiti da prave i održavaju atraktivne prospekte i interaktivne Internet prezentacije, ali to ne znači

⁴⁴¹ Detaljnije videti: Vukanović, M. *Kulturno – umetnički amaterizam. Snaga kulture*. 50 - 74

da će biti reflektivni u odnosu na svoj rad i rad drugih (amaterskih društava) čime se može doći do konstruktivnih pomaka ili da će doći do promene odnosa drugih aktera kulturnog i društvenog života prema amaterizmu. To naprosto može samo da obogati argumentaciju „zašto mi a ne oni“ ili „zašto jedni a ne drugi“. Takođe, kao što je MekGjuigan ukazao, menadžerijalizam jeste svojevrsna opčinjenost mitom tržišta, ali brendirane galerije i šareni prospekti u stvari i maskiraju učešće sredstava iz javnih fondova koja i dalje premašuju sredstva ostvarena iz drugih izvora.⁴⁴²

Potez Ministarstva kulture kojim je finansiranje lokalnih ustanova i organizacija u kulturi prebačeno na lokalni nivou te potom ukinuto finansiranje Saveza amatera Srbije, osim za organizaciju republičkih takmičenja pokazuje eksplicitnost u tome da se prema kulturno – umetničkom amaterizmu vodi implicitna kulturna politika. U tom smislu ovi potezi su mogli / trebali bi da budu podsticajan za to da sami amateri razvijaju kreativniji odnos prema amaterizmu a da se to ipak u izvesnoj meri desilo pokazuju nastojanja amatera da pre svega budu fokusirani na to kako da se unapređuje kvalitet rada samih društava. Takvi napori pak mogu da omoguće platformu za razvoj unutrašnje kulture, one koja je ističe efekte, ali bi u tom smislu trebalo animirati i druge aktere iz sfere kulture, stručnu i akademsku javnost, i medije.

Među najvećim pretnjama jeste što kultura van kulturnih krugova uglavnom nije u dovoljnoj meri prepoznata kao razvojna šansa za društvo u Srbiji. Kao što to odeljak posvećen zakonskoj regulativi koja se tiče (ili se može ticati) kulturno – umetničkog amaterizma pokazuje, Minstarstvo omladine i sporta donekle prepoznaje značaj kulture i u tom smislu preko kancelarija za mlade podržava recimo i lokalne projekte iz sfere kulture. Potpuno neprepoznavanje kulture kao razvojne i obrazovne dimenzije društva sreće se u sferi prosvete.⁴⁴³ Pritom, dodatni problem čini i to što je u Srbiji od početka 2000-ih napušten koncept koji se u Srbiji razvijao još od nastanka moderne srpske države u 19. veku i koji je svoj značaj potvrdio u više navrata tokom poslednjih 200

⁴⁴² MekGjuiganovo opažanje da sredstva iz javnih fondova uprkos na primer brendiranim galerijama i dalje čine najveći deo prihoda ustanova kulture u Velikoj Britaniji (videti: McGuigan, *Rethinking Cultural Policy*, 45) proverila sam u neformalnom razgovoru posle predavanja na seminaru Tačke kulturnog kontakta sa g. Braunom (Goefry Brown), direktorom EUCLID –a, 9. 6. 2011. godine. Tom prilikom g. Braun mi je rekao da je tek od te (2011.) godine britanska vlada počela sa (novim) pritiscima na ustanove kulture da povećaju učešće sredstava iz drugih izvora. Pritom, u Velikoj Britaniji značajna sredstva za kulturu ostvaruju se iz Britanske lutrije. Videti: The National Lottery <http://www.national-lottery.co.uk/player/p/goodcausesandwinners.ftl>

⁴⁴³ Kao što je ukazano u „Zakonu o osnovama obrazovanja i vaspitanja“ kultura i umetnost se samo uzgred prepoznaju, a za razliku od recimo nauke (tj. prirodne nauke) i sporta.

godina - škola kao kulturna ustanova. Razmatrajući mogućnosti efikasnije međuresorne saradnje kulture i obrazovanja, Pešikan i Đukić su istakle dva ključna problema u saradnji resora kulture i obrazovanja: „...nerazvijena edukativna funkcija kulturnih organizacija i neobučenosť zaposlenih u kulturi za edukativni rad; ... [drugi ključni problem] položaj i uloga umetničkih sadržaja u školskom sistemu (pre svega, neadekvatna zastupljenosť umetničkih sadržaja i neadekvatno korišćenje njihovih potencijala u vaspitno-obrazovne svrhe). Oba problema imaju važne reperkusije na demokratizaciju kulture, na razvoj kulturnih potreba i navika kako dece i mladih, tako i odraslih građana, ali i na položaj i tretman umetnosti, i šire kulture, u društvu.“⁴⁴⁴ U otklanjanju ove pretnje, a s obzirom na trenutno stanje, Ministarstvo kulture i amateri bi trebali da se udruže oko projekta podizanja svesti o značaju kulture i kulturno – umetničkog amaterizma za društvo u celini

Analizirajući položaj tradicionalne kulture u savremenom društvu Rihtman-Auguštin je ukazala na četiri faze u odnosima savremenog društva prema tradicionalnoj kulturi od Drugog svetskog rata: Prva faza se odvijala za vreme same revolucije i u godinama neposredno nakon nje. „Revolucija, odnosno oslobodilački rat odvijao se u okviru tradicionalnih kulturnih obrazaca i umnogome se oslanjao na tradicionalne vrednote. Partizanski gerilski rat se vrlo dobro može voditi jedino uz seljačka, pretežno autohtona gospodarstva, a vjekovne vrednote otpora i ratovanja uklopile su se u programe oslobodilačkoga rata i revolucionarnog pokreta i povezale s ciljevima društvenog preobražaja i modernizacije.“⁴⁴⁵ Druga faza se odvijala neposredno nakon oslobođenja i nju su obeležile velike migracije iz sela u grad u kojima je iz sela na gradske ulice i pozornice donet izvorni folklor; Treća faza trajala je tokom '50-ih i '60-ih godina 20. veka. „S jedne strane, industrijalizacija koja dovodi do silnih pomjeranja stanovništva iz sela u grad, i to stanovništva koje pošto – poto želi da postane gradsko i izbriše sve tragove svog porijekla. S druge strane, politički centralizam koji negira nacionalne i regionalne osobitosti. Sve je to utjecalo na to da se društvo – bilo pojedinci,

⁴⁴⁴ Pešikan, A. i Đukić, V., navedeno delo, 115

⁴⁴⁵ Rihtman – Auguštin, „Položaj tradicionalne kulture u savremenom društvu“, *Narodna umjetnost* 8, Zagreb 1971, 7

bilo grupe, bilo institucije, zastidjelo vlastitih korijena ocjenjujući tradicionalnu kulturu kao primitivizam, a 'narodnu umjetnost' i folklor kao nedovoljno progresivne izraze društvenog života.⁴⁴⁶ Četvrta faza je počela krajem '60-ih godina a karakteriše je decentralizacija političkog, odnosno demokratizacija društvenog života i određena revitalizacija nacionalnih osećanja. „Karakterizira je i djelovanje tržišta u ekonomskim odnosima, Osim toga, mnogobrojno naglo urbanizirano stanovništvo, koje je preko noći bilo prerezalo sve niti povezanosti sa svojom jučerašnjicom, sada je u potrazi za nekim čvrstim vrednotama koje je nekad posjedovalo ali koje su se izgubile u usamljenoj gomili velikoga grada. Mnogi stoga pribjegavaju vrednotama tradicionalne kulture. Tržište koje se javlja uz bok planiranju u privredi stvara pak tendencije da folklor postane roba (u turizmu i industriji zabave): razvija se folklorizam i počinje prilično neskrupulozno iskorištavanje 'folklornih' resursa.“⁴⁴⁷

Dodatno, Đukić-Dojčinović je ukazala na važan aspekt koji je pratio posebno prve tri faze – nastojanje da se poništi razlika između sela i grada. „[od 1945.]...ispod proklamovane humanističke orijentacije da se 'likvidira kulturna zaostalost' sela, postojala [je] namera da kulturne delatnosti budu onaj homogenizujući agens koji će poništiti idelološke, na prvom mestu, a zatim i ekonomske, socijalne i kulturne razlike između sela i grada, ostvarujući 'savez' između seljaka i radnika (proletera). Naime, ideja o 'ukidanju' suprotnosti selo-grad i 'savez' seljaka i radnika, uporišne su tačke klasičnog marksizma koje su preuzete iz marksističke teorije i integrisane u politički program Partije.“⁴⁴⁸ Međutim, „Na kulturni razvoj seoskih sredina odlučujući uticaj nije imao seljak (ni poljoprivrednik ni seljak radnik) kao 'subjekt' u kreiranju kulturnog aktiviteta njegove sredine, već slojevi gradskog stanovništva koji nisu poznavali lokalne kulturne potencijale, kulturne tradicije i kulturne potrebe sela i njegovih stanovnika ili, ako su ih i poznavali, onda ih nisu uvažavali. Može se reći da je ovo korespondiralo sa političkim interesom Partije da kulturni život seoskog stanovništva organizuje oko 'pretpostavljenih', a ne stvarnih kulturnih potreba, što je i bio način da se prekine kontinuitet tradicionalne seoske kulture i osujeti njen dalji uticaj na formiranje ponašanja i mišljenja seoskog stanovništva, a naročito mladih generacija na selu.“⁴⁴⁹

⁴⁴⁶ ibid

⁴⁴⁷ ibid, 7-8

⁴⁴⁸ Đukić – Dojčinović, *Pravo na razlike selo grad*, 19

⁴⁴⁹ ibid, 34-35

Podsticanje amaterizma posebno od '70-ih godina, zapravo je orbitiralo oko pretpostavke da će naglo urbanizovano stanovništvo koje je počelo da traga za čvršćim vrednostima moći da lakše razvije aktivan odnos prema kulturnom stvaralaštvu oko obrazaca koji potiču iz (u tom trenutku još uvek sveže u sećanju) tradicije. Pritom, kao kreativna samodelatnost u čijem su podsticanju i razvijanju značajnu ulogu imale ličnosti koje su se na različitim nivoima etablirale kao autoriteti u različitim oblastima umetničkog i kulturnog stvaralaštva jeste doprinosila i razvijanju interesovanja za novije tendencije u na primer izvođačkim umetnostima pa i u re-interpretiranju književnog nasleđa a s obzirom na savremene tokove.

S druge strane, nastojanja da se izbrišu razlike između sela i grada tokom decenija svele su se na donekle recipročno finansiranje ustanova (kao što su bile kulturno-prosvetne zajednice) i organizacija (amaterska društva), što je formiralo veliku mrežu na nivou Republike čije je finansiranje posebno od gašenja SIZ-ova zaista teško održivo. Pritom, od '90-ih godina nisu pravljene planovi na osnovu kojih bi se raspodela sredstava odvijala tako da se podstiče relativno ravnomeran lokalni i regionalni razvoj učvršćen na održivim projektima i programima. Umesto toga, čak i posle promena 2000. godine organizacijama poput Kulturno-prosvetne zajednice Srbije i Saveza amatera Srbije davana je lažna nada oličena u većem obimu finansiranja u odnosu na odredbe „Zakona o delatnostima od opšteg interesa u oblasti kulture“ čime je zapravo pothranjivana inertnost ovih organizacija rezultirajući njihovom nespremnošću da se prilagode uslovima uspostavljenim posle 2000. godine. Takođe, negativan efekat do sada vođene kulturne politike prema kulturno – umetničkom amaterizmu oličen je u urušavanju mreže ustanova i organizacija koje su delovale u oblasti kulturno – umetničkog amaterizma.

Amaterska društva su kroz svoj rad uključivala veći broj stanovnika u procese kulturnog života što je omogućavalo i da ona budu korektivni faktor u odnosu na institucije kulture. Takođe, s obzirom na činjenicu da je gotovo 80% stanovništva Jugoslavije bilo seljačko okupljanje je uglavnom išlo oko obrazaca tradicionalne kulture i narodne umetnosti. Obe ove funkcije koje su amaterska društva imala korespondiraju sa dve tendencije koje poslednjih decenija jačaju u međunarodnoj zajednici, a o kojima je već bilo reči. Jedna tendencija vezana je za prepoznavanje značaja nematerijalnog kulturnog nasleđa u procesima razvoja društva. Konkretnije, nematerijalno kulturno

nasleđe čini veliki broj (neopipljivih) kulturnih elemenata koji prenoseći se sa generacije na generaciju obezbeđuju izgradnju i razvijanje kulturnog identiteta. Druga tendencija je vezana za podsticanje kulturne participacije. Kao što je rečeno, među akterima koji deluju u kulturnoj politici došlo je do parcijalnog prepoznavanja, odnosno prepoznavanja segmenata ove dve tendencije. Međutim, odsustvo delovanja kulturne politike u oblasti kulturno – umetničkog amaterizma te nepovezanost javne politike u različitim domenima prikazuju zapravo nove „običaje“ i stari brikolaž. Drugim rečima, tvorcima i učesnicima „u svom ’domaćem majstorisanju’ posežu za ’materijalom’ kako iz već razgrađenih sistema vrednosti i ponašanja u prošlosti, tako i iz najnovijih.“⁴⁵⁰ Kulturno – umetnički amaterizam jeste tema o kojoj se razmišlja⁴⁵¹ te na koji način će se teorijski modeli istaknuti u UNESCO konvencijama, radovima iz različitih disciplina i interdisciplinarnih pravaca i praktični pristupi drugih država (koje takođe treba videti kao teorijske modele) pretočiti u domaću praksu ostaje tema za buduća istraživanja u kojima će posebno značajna biti ona iz oblasti antropologije javne politike (kako se teorijski modelu susreću sa nepredviđenim okolnostima).

⁴⁵⁰ Pavković, N. F. „Novi običaji“ – stari „bricolage“, *Etnološke sveske* V, 1984, 84

⁴⁵¹ Na osnovu razgovora sa predstavnicama Sektora za savremeno stvaralaštvo Ministarstva kulture a s obzirom na istraživanja posvećena kulturno – umetničkom amaterizmu početkom marta 2013. godine formulisan je projekat Zavoda za proučavanje kulturnog razvitka „Nematerijalno kulturno nasleđe – kako se čuva i promoviše kroz delovanje amaterskih društava“.

Zaljučak

*Neko pliva u Savi
neko živi u Rumi,
neko raste u travi,
a vuk živi u šumi.
U školi ga ne vide,
nema ni maturu.
**U muzeje ne ide -
prezire kulturu!**
Vuče, vuče, bubo lenja,
šta će reći pokolenja?
**Vodio si život buran
a ostao nekulturan.**
Dečja pesma „Vuče, vuče, bubo lenja“*

Pitanje koje je pokrenulo rad na ovoj disertaciji je kako javna politika u domenu kulture u Srbiji radi i zašto ponekad ne radi onako kako zamišljaju donosioci odluka (ali) i stručna (kulturalna) javnost. Tokom izrade disertacije podsticajna je bila dečja pesma „Vuče, vuče bubo lenja“ a posebno naglašeni stihovi. Naime, ovi stihovi reflektuju dva značajna aspekta do sada u Srbiji vođene kulturne politike (a posebno one iz poslednje dve i po decenije). Prvi je čvršće vezivanje kulture za institucije, odnosno reflektuje shvatanje koje se tokom decenija uvrežilo široj javnosti – da je kultura ono što živi i izlaže se u ustanovama.⁴⁵² Pritom, na primer za stalne postavke muzeja se često na skupovima muzejske zajednice moglo čuti mišljenje da je koncept koji je primenjivan u gotovo svim muzejima u Srbiji „od Noja do AVNOJ-a“⁴⁵³ davno prevaziđen i dosadan / neprivlačan široj (potencijalnoj) publici. Drugo, stihovi ove pesme sugerišu da je „život buran“ veoma lako ostvariv i bez poseta pozorištu, bioskopu, muzeju i sl.⁴⁵⁴ Iako je i u svetu život buran promovisan kao lep i gotovo poželjan još od '60-ih u Srbiji je naročito

⁴⁵² Na primer muzej kao elitni hram kulture, o čemu je pisala Gavrilović, 2007, 7.

⁴⁵³ Izuzetke su činili „specijalizovani“ muzeji kao što su na primer Muzej savremene umetnosti ili Muzej naivne umetnosti ili Muzej afričke umetnosti i sl.. Formulaciju „od Noja do AVNOJ-a“ čula sam različitim prilikama u društvu muzealaca (na primer u makar tri navrata od gđe. Nede Jevremović, višeg kustosa, šefa odeljenja za dokumentaciju Narodnog muzeja u Beogradu). O tome da su svi muzeji izgledali isto i da je svako ko je jednom kročio u muzej uglavnom unapred znao/la šta ga/je čeka videti i Gavrilović, 2009, 8

⁴⁵⁴ Istraživanje „Kulturni život studenata“ pokazalo je da se samo 2.2% studenata bavi umetnošću i odlazi u neku instituciju kulture, da 3.3% studenata čini redovnu pozorišnu publiku, da su muzeji institucije kulture koje studenti najmanje posećuju: 41% nikada, a 42.5% 2-3 puta godišnje, redovno 2.4%. Detaljnije videti: Mrđa, S. *Kulturni život studenata*, Beograd: Zavod za proučavanje kulturnog razvitka, 2010.

tokom '90-ih „lepota“ / „poželjnost“ burnog života je bila u ekspanziji.⁴⁵⁵ U tom smislu razumljiv je rezultat istraživanja kulturnih potreba, navika i ukusa koje je sproveo tim predvođen Cvetičaninom da su među građanima Srbije kulturne navike nerazvijene i da se shodno tome kulturne potrebe zadovoljavaju pre svega konzumacijom televizije (gde se život buran može voditi iz sopstvene zone komfora) i (eventualno) Interneta. Međutim, puko zadovoljavanje kulturnih potreba, kako je Đukić ukazala, ne treba da bude glavni i jedini cilj kulturne politike, već ona treba da omogući i da se kulturne potrebe zadovoljavaju ali i da se one razvijaju i bogate.

Budući da je kulturna politika tema kojom su se u Srbiji bavili pre svega menadžeri u kulturi, sociolozi i politikolozi cilj disertacije je da pruži antropološko viđenje savremene kulturne politike u Srbiji – kako se javna politika odnosi prema sferi kulture, koji su diskursi u pozadini delovanja aktera i donošenja odluka, kako se ti diskursi manifestuju u donetim odlukama i vrednovanju preduzetih koraka. Teorijski i metodološki okvir nađen je u relativno novom pravcu antropologije, antropologiji javne politike. Naime, antropolozi okupljeni oko gledišta da javna politika u savremenim zapadnim državama postala važna gotovo kao i tradicionalni koncepti kao što su porodica i društvo ukazivali su na to da se javna politika (koja se sprovodi u različitim domenima) retko kada odvija kroz linearne procese nalik fabričkim trakama i da se veoma često susreće sa nepredviđenim okolnostima koje navode na nepredviđene tokove delovanja. U tom smislu antropologija javne politike može pomoći u prevazilaženju tri dominantne tendencije u sagledavanju javne politike. Prva tendancija je da se javna politika tretira kao „neproblematična datost, bez referenci na socio-kulturne kontekste u kojima je ona utkana i shvaćena. Paradigma pozitivizma nastavlja da dominira u literaturi i pristupu studija javne politike. Antropologija obezbeđuje neophodnu korekciju ovih nedostatnosti i uvodi refleksivniju perspektivu javne politike i kao ideja i kao skupa procesa.

Drugi je dominacija ideoloških diskursa kao što su globalizacija, demokratizacija i privatizacija u javnoj politici i debatama koje ih prate. (...) Naglašavajući interakcije i

⁴⁵⁵ Od kraja '60-ih buran život je postao gotovo sinonim za zanimljiv život. Podsetimo se na primer parole „Živi brzo, umri mlad“ (i budi lep leš, dopisano na jednom zidu, videti: Andrić, D. *Graffiti international*, Beograd: Narodna knjiga: Biblioteka Grifon, 1985); kada je 2010. godine preminula pevačica Amy Winehouse oživljena je priča o tzv. „klubu 27“ (umetnici koji su vodeći život buran preminuli u 27.-oj godini života) kao reprezentu „živi brzo...“, itd. O modifikovanoj formi ovog modela u Srbiji '90-ih govori dokumentarni film J. Baljaka „Vidimo se u čitulji“ iz 1995. godine

međusobne veze strana u političkom procesu antropologija može obezbediti protivtežu ovim diskursima.

Treći trend u čijem sprečavanju antropologija može pomoći je upotreba naprslih dihotomnih diskursa kao što su država nasuprot privatnom, mikro nasuprot makro, odozgo na niže nasuprot odozdo na više, lokalno nasuprot globalnom, centralizovano nasuprot decentralizovanom a koje u javnoj politici preovlađuju. Ovi okviri pre teže da zamrače nego da osvetle rad političkih procesa. Analizirajući kontrukcije i cigle javne politike (aktere i organizacije i njihove aktivnosti kao i tačke artikulacije) antropologija može da se uhvati u koštac sa kompleksnošću, dvosmislenošću i zbrkom procesa javne politike. U rapidno menjajućem svetu antropološko oslanjanje na etnografiju kao pomoći u konstruisanju varijabli koje se proučavaju i njen fokus na interakcije u kojima se stranke koje procesi javnih politika angažuju (bez obzira na to da li one učestvuju svojevolumeno ili namerno ili vide sebe kao 'stranke') je još krucijalnije. Antropološka analiza može raspetljati ishode koji su proizvedeni i može pomoći u objašnjavanju kako i zašto one često kontriraju iskazanim namerama kreatora javne politike [u različitim domenima].

Antropologija javne politike ne bi trebala samo da doda sušastvenim znanjima o načinima na koje se svet menja već bi trebalo da omogući kritičku korekciju uprošćenih modela koji dobro funkcionišu u časopisima i udžbenicima a koji često ne uspevaju da podstreknu teoretski i metodološki razvoj koji ojačava i antropologiju i interdisciplinarnu studiju javne politike.⁴⁵⁶

Kulturna politika jeste problematična datost. Ona je datost zbog još uvek neumanjenog i nezamenjenog značaja koji javna politika u savremenim društvima ima. Problematična je iz dva ugla. S jedne strane samo određivanje pojma „kultura“ je zamršen posao, o čemu svedoči i veliki broj definicija pojma „kultura“, a zamršenost posla puno duguje činjenici da je kultura možda najheterogenija sfera života. S druge strane, javna politika u domenu kulture za ultimativni cilj ima da podstiče razvoj kulture u njenom najširem smislu odnosno te kompleksne celine koja je od Tejlorovog doba razvojem tehnologije i komunikacija postala još kompleksnija. To podrazumeva upravljanje raznovrsnim oblastima (uže shvaćena kultura kao skup oblasti / sektora) koje, razvijajući se, pružaju oslonac za razvoj kulture u širem smislu. Ostvarivanje

⁴⁵⁶ Wedel et all, navedeno delo, 43-44

upravljanja u tako heterogenom domenu kao što je kultura, možda i više nego u drugim domenima u kojima javna politika čini srž upravljanja, zavisi od ostvarivanja balansa između raznorodnih potreba, interesa i ideja i njihovih nosilaca. Stoga je pristup primenjen u izradi disertacije pre svega podrazumevao tretiranje dokumenata i izjava različitih aktera u medijima te podataka prikupljenih istraživanjem kao etnografske građe koja je potom bila analizirana u skladu sa pitanjima koja postavlja antropologija javne politike (kako javna politika i u domenu kulture radi i zašto ponekad ne radi onako kako je zamišljeno, kako se upravlja „subjektima“ kako se implementiraju granice između različitih vrsta „subjekata“, koje su uloge i eventualni ulozi različitih aktera, kako pružiti kritičku korekciju ponuđenih modela, itd).

„Vodio si život buran, a ostao nekulturan“ je stih koji u stvari podupire mišljenje koje je istakla Golubović – „Treba nam nova kulturna paradigma!“⁴⁵⁷ Dragičević – Šešić je tome dodala opažanja da bi ta nova kulturna paradigma trebala da uključi glasove sa margina koji omogućavaju iznalaženje alternativnih predloga i za unapređivanje javne politike (i) u domenu kulture.⁴⁵⁸ Međutim, donekle analogno sa neuspehom „Lisabonske strategije“⁴⁵⁹, deklarativna podrška proklamovanim prioritetima i ciljevima i slaba istinska privrženost donosioca odluka i to ne samo iz domena kulture već posebno iz domena ekonomije⁴⁶⁰ ka ostvarivanju postavljenih ciljeva u oblasti kulturne politike u Srbiji proteklih desetak godina pokazuje određenost dometa javne politike i u domenu kulture.

⁴⁵⁷ Golubović, *Kultura i preobražaj Srbije*, 121

⁴⁵⁸ Videti: Dragičević – Šešić, „Građani Srbije...“

⁴⁵⁹ U evaluaciji „Lisabonske strategije“ (strateškog plana razvoja Evrope u periodu 2000. – 2010) istaknuto je na primer da je samo deklarativno isticanje privrženosti ciljevima ove strategije velikog broja država razlog relativno slabog uspeha ove strategije. Videti: Conclusions of the Council and of the Representatives of the Governments of the Member States, meeting within the Council, on the role of the development of skills and competences in taking forward the Lisbon goals, Official Journal of the European Union C 292, 24. 11. 2005; Opinion of the European Economic and Social Committee on ‘The road to the European knowledge-based society — the contribution of organised civil society to the Lisbon Strategy’, Official Journal of the European Union C 65/94, 17. 3. 2006; Implementation of the Community Lisbon Programme, Communication from the Commission to the Council and the European Parliament, The Contribution of Taxation and Customs Policies to the Lisbon Strategy, COM (2005) 532 Final

⁴⁶⁰ Budući da ekonomisanje u različitim domenima zavisi od odluka donetih u domenu fiskalne politike, reč ovih donosioca odluka može biti krucijalnija od reči donosioca odluka u drugim domenima. O ulozi donosioca odluka iz domena finansija ilustrativan je i tekst D. Vujadinovića, predsednika Balkankult fondacije, „Najlakše je nešto ukinuti“, *Politika*, 4. 9. 2012. Tekst je napisan povodom mogućnosti da se Zavod za proučavanje kulturnog razvitka ukine kao „nepotrebna agencija“, a u tekstu je autor ukazao na to „da vlast neveruje (...) u kulturu uopšte“ te podsetio na ulogu donosioca odluka iz domena ekonomije što je ilustrovao primerom uvođenja PDV-a u kulturi.

Kao što je Fuko dokazivao, diskursi su moćni pokretači za delovanje u raznovrsnim aspektima odlučivanja. Kulturna politika u oblasti kulturnog nasleđa pružila je mogućnost da se identifikuju diskursi koji leže u pozadini delovanja aktera i u formulisanjima ciljeva. S obzirom na razmatranja o diskursima u kulturnim politikama⁴⁶¹ te izjave i nastupe u medijima i donosioca odluka u sferi kulture i stručnjaka i u javnoj politici (i u domenu kulture) u Srbiji uočavaju se tri ključna diskursa: diskurs države, diskurs tržišta i diskurs civilnog društva odnosno komunikacije. Od nastanka savremene srpske države u kulturnoj politici Srbije dominira diskurs države. Država (SFRJ) je '70-ih godina 20. veka započela proces decentralizacije u kome su telima kao što su bili SIZ-ovi preneti neka ovlašćenja, ali je ovaj proces početkom '90-ih obustavljen. Tokom '90-ih država je sebi (ponovo) dodelila ulogu glavnog junaka a od promene 2000. godine taj deo se nije promenio. Štaviše, (a kao što je pokazano u poglavlju „Zakoni i zakonodavna aktivnost u sferi kulture“) ona je donošenjem „Zakona o kulturi“ čak i pojačala svoje nastojanje da kontroliše ustanove i organizacije koje deluju u sferi kulture.

Diskurs tržišta i diskurs komunikacije odnosno civilnog društva u Srbiji tokom '90-tih su se razvijali i zajedno radili kao oponenti dominirajućem diskursu države. Ova dva diskursa su se razvijala su kroz delovanje malobrojnih nevladinih organizacija koje su u Srbiji '90-tih uspevala da rade (dakle, civilno društvo).

U suštini diskursa tržišta nalazi se ideja da bi ustanove i organizacije koje deluju u sferi kulture trebale da „rade“ / „posluj“ kao privatna privredna preduzeća koja (treba da) ostvaruju profit. Pritom, Mek Gjuigan je recimo dosta pažnje posvetio ukazivanju kako se omiljena kategorija liberalnog kapitalizma – poreski obveznici kroz diskurs tržišta preobraćuju u „deoničare“ koji ulažući u kulturu ulažu u sebe u nešto nematerijalnijem smislu kao na primer obogaćivanje duhovnog i društvenog života. Nastojanja da se na marketinški povoljan način prikaže rad ustanova i organizacija oličavaju delovanje diskursa tržišta a to se i u Srbiji može videti u na primer brošurama (najčešće kreiranim za posebne događaje), Internet prezentacijama i drugim propagandnim materijalima koji se odnose na delovanje ustanove⁴⁶² ili organizacije.

⁴⁶¹ Naročito je eksplicitan bio McGuigan u knjizi *Rethinking Cultural Policy*

⁴⁶² Videti na primer izdanja Zavoda za proučavanje kulturnog razvitka *Lokalne kulturne politike i Kulturne politike okruga u Srbiji* u kojima su podaci predstavljeni u formi slikovnica (šarene excell pite, tabele i grafikoni) pri čemu su jedini upotrebljivi sveži podaci zapravo dati na sajtu Zavoda (adresar manifestacija) i na posebnom zavodskom sajtu *E-kultura* (adresar ustanova).

Nastojanje da se „pogura“ učešće privatnog sektora tako da i ovaj sektor pruži podršku ostvarivanju planova koji bi trebalo da doprinesu razvoju kulture, pak, doveo je do stvaranja zabluda koje tek poslednjih godina počinju da se razotkrivaju i to pre svega kroz delovanje civilnog društva i akademske zajednice (čiji su članovi inače aktivni i u delovanjima nevladinih organizacija).⁴⁶³

Diskurs komunikacije, odnosno civilnog društva zahvaljujući tome što zauzima prostor koji nije ni privatni ni državni može da deluje kao korektivni faktor i kanal komunikacije između druga dva sektora. Delovanje civilnog društva širom (zapadnog) sveta a u poslednjih četrdesetak godina posebno, pokazuje da je civilno društvo imalo značajnu ulogu u na primer ojačavanju marginalnih grupa ili povezivanju ideja usmerenih ka ostvarivanju promena po različitim pitanjima relevantnim za razvoj društva. Uopšte posmatrano, diskurs civilnog društva je u Srbiji od promena 2000. godine imao značajnu ulogu u usmeravanju javnog diskursa u Srbiji jer su predstavnici malobrojnih nevladinih organizacija u uslovima sankcija tokom '90-ih i nerazvijenosti Interneta bili među retkima koji su uspevali da izlaze iz zemlje i stiču (nova) znanja. Međunarodna reputacija koju su od '80-tih uspeali da izgrade malobrojni domaći stručnjaci tokom '90-ih je doprinela stvaranju (u nedostatku bolje reči) kružoka koji su počeli da deluju nalik diskurzivnim društvima o kojima je pisao Fuko.

U Srbiji koja se nalazi u procesu transformacije iz nekada socijalističke države u svojevrsnu formu kapitalizma baziranog na delovanju tržišta, reformisanje ustanova (ne samo u sferi kulture) jeste jedan od značajnijih zadataka. U tom smislu, „klasične“ ustanove kulture kao što su muzeji i zavodi za zaštitu spomenika predstavljaju primer na kome se može videti i delovanje četvrtog diskursa – diskursa reforme. Naime, kao što je Fuko dokazivao, gde postoji neslaganje retorika proklamovanih ciljeva i političke racionalnosti (kroz koju se upravljanje u stvari sprovodi) otvara se prostor za diskurs reforme. Tako, iako donekle motivisani nastojanjem da se kulturno nasleđe približi građanima⁴⁶⁴ naponi profesionalne zajednice koja se bavi kulturnim nasleđem odjekuju diskurs reforme koji je diskurs svojstven ustanovama koje kroz svoj rad disciplinuju građane. Kao supstanca, događaji na kojima se susreću diskursi a kao što su skupovi

⁴⁶³ Ilustrativan je pomenuti tekst prof. dr Rajića „Sedam mitova o sponzorstvu kulturi“ objavljen u kulturnom dodatku Politike 31. 10. 2009. Takođe videti i Dragičević – Šešić, „Za kulturu. Protiv kreativnih industrija“

⁴⁶⁴ Rad s publikom je u preko 50% muzeja među prvih pet prioriteta u radu; u slučaju zavoda za zaštitu spomenika kulture gotovo u polovini zavoda rad sa korisnicima je među prvih pet prioriteta u radu.

profesionalnih zajednica jesu prilike da se istaknu mišljenja vezana za preduzete i planirane tokove delovanja, te prilika da se diskutuje o smeru i obimu reforme. Takođe, prisustvo dominantnih diskursa (kao što je u Srbiji diskurs države) ove skupove čini mogućnošću za isticanje spoljnih zahteva, tj. izvesno namtanje eksternog „subjektifikovanja“ pojedinaca odnosno profesionalnih zajednica kao specifičnih grupa pojedinaca. S tim u vezi, razmatranje reformi (a posebno iz perspektive upravljanja) reflektuje „tehniku sebe“, internu subjektifikaciju profesionalnih zajednica a s obzirom na zahteve nametnute spolja (prelaz ka modelu društva i države u kome dominantnu ulogu ima tržište). Međutim, stavljajući napored zaključke dva skupa uglavnom iste profesionalne zajednice održanih u razmaku od sedam i po godina uočava se fokusiranost struke na reformisanje unutrašnjih principa rada te samo delimično prihvatanje aspekata drugih diskursa (kroz na primer teme približavanja ustanova široj publici što se percipira izvodljivim kroz poboljšanje marketinga, a što je deo diskursa tržišta ili kroz na primer nastojanja da se država privoli da ne izbegava svoje obaveze) kao i razmatranje pre svega kako da se struka reformiše tako da kulturno nasleđe može da se aktivnije integriše u tokove društvenog ali i ekonomskog razvoja. Zbog toga što se akcenat pre stavlja na ono što profesionalna zajednica vidi kao oblasti rada koje treba reformisati nego na reformu koju donosioci odluka, zastupnici dominantnog diskursa države, žele, diskurs reforme u ustanovama koje obavljaju delatnost u oblasti kulturnog nasleđa može se videti i kao svojevrsna strategija otpora.

Diskursi deluju kroz reči i postupke ljudi koji ih prenose (aktera). Iz antropološke perspektive, pitanje zakona i zakonodavne aktivnosti je značajno za sagledavanje kako se stvaraju subjekti i kako se implementiraju granice među različitim vrstama subjekata. U tom smislu, analiza zakona omogućava da se sagleda kako se kroz Ustav RS te zakone u sferi kulture (posebno „Zakon o kulturi“ ali i „Zakon o zadužbinama i fondacijama“) definišu „subjekti“, kako se multikulturalnost konstitucionalizovala ali se interkulturalni dijalog nije ozakonio već je zapravo potaknuta getoizacija. Analiza zakonodavne aktivnosti u sferi kulture u Srbiji a koja prati proces donošenja zakona (od identifikacije tema koje treba zakonski regulisati do usvajanja konačnog teksta zakona i podzakonskih akata od strane Narodne skupštine) ukazala je da pored profesionalnih zajednica koje su po prirodi zakona koji (će) se na nju odnose (odnositi) u izvesnoj meri uključene u proces formulisanja zakonskih rešenja

(pre svega u fazi priprema zakona), izuzetno važnu ulogu imaju još dve grupe aktera: akademska zajednica (civilno društvo) i „nameštenici“ (lica postavljena pre svega od strane političkih partija na vlasti a na mesta direktora ustanova i članova upravnih odbora a koja mogu imati značajnu ulogu u kanalisanju predloga ustanova te narodni poslanici). Neuspeh pre svega akademske zajednice da se predlozi koji su od nje potekli prihvate shodno kontekstima na osnovu kojih su predlozi nastali, za šta je najočigledniji primer odluka da Nacionalni savet za kulturu bude savetodavno telo a ne telo sa ovlašćenjem da donosi odluke, rezultirali su delimičnim povlačenjem u akademsku sferu delovanja a u koju „upliv“ imaju i članovi profesionalnih zajednica koje deluju u različitim oblastima kulture (što omogućava da se u saradnji akademske zajednice i profesionalnih zajednica dođe do određenih predloga koji se prenose donosiocima odluka). Time ja pak drupa aktera „nameštenika“ dobila veći prostor za kanalisanje predloga koji su (i) u funkciji ostvarivanja partijskih zadataka.

Takođe, za sprovođenje kulturne politike od značaja su i zakoni koji se odnose na sve domene javnog života koji podležu zakonskom regulisanju. Tako se na primer finansijska sredstva namenjena i sprovođenju kulturne politike sprovode na osnovu zakona o budžetu. Prikaz rashoda za sprovođenje javne politike u različitim domenima pokazuje da je kultura nisko kotirana u društvu u Srbiji.⁴⁶⁵ To pokazuje i da donosioci odluka i u sferi kulture ali i u drugim domenima kulturu i dalje vide u skladu sa marksističkim shvatanjem – kao nadgradnju.

Uloga akademske zajednice kao dela civilnog društva (naglašeno činjenicom da su članovi akademske zajednice aktivni i kroz delovanje nevladinih organizacija) ogled(al) se i u tome da se diskursi iz inostranstva prevode u Srbiji. Međutim, prevođenje diskursa iz inostranstva u Srbiji od strane donosioca odluka (a naročito u domenu ekonomije) a bez (naročitog) uzimanja u obzir mišljenja i opažanja stručnjaka koji deluju u domenima jeste uticalo i na to da se glas akademske zajednice utiša. Zbog toga što nameće „trku“ za bodovima⁴⁶⁶ utišavanju glasa akademske zajednice doprinelo je „uvoženje“ tzv. „revizorske kulture“, odnosno audit culture koja je nastala u Velikoj Britaniji krajem '70-ih i početkom '80-ih, u doba konzervativističke vlade predvođene

⁴⁶⁵ To je pokazano u poglavlju „Na slovo, na slovo... recimo E. Evaluacija, efikasnost, efekti, etika“

⁴⁶⁶ Na skupu Etnološko-antropološkog društva Srbije održanom 29. i 30. 11. 2012. godine Pavićević je napravila paralelu između profesionalca u akademskim ustanovama i naučnim institutima i tenisera koji idu s turnira na turnir i prikupljaju bodove.

gđom. Tačer. Reč je o transferu principa i tehnika finansijske revizije u druge sfere radnog života (pre svega u visokoškolskom obrazovanju, ali i u nauci, kulturi, zdravlju, itd). Inicijalni podsticaj za stvaranje revizorske kulture bila je „ogovornost prema novcu poreskih obveznika“⁴⁶⁷ a to se izrodilo u uspostavljanje efikasnosti kao osnovnog principa u vrednovanju rada pojedinaca (profesionalaca u različitim oblastima) i ustanova. Sama evaluacija, kao postupak značajan za unapređivanje javne politike u različitim domenima pak podrazumeva vrednovanje u korelaciji efikasnost i efektivnost, odnosno koliko se efikasno postižu željeni (a ne bilo kakvi) efekti. Nastojanje da se Srbija što pre približi „Evropi“, odnosno da što pre ostvari zahteve koji joj se postavljaju (posebno od strane Evropske komisije i tela zaduženih za procese evro-integracija) u očima donosioca odluka iskalo je da se reforme sprovode pre svega efikasno. Jedan od važnih aspekata reforme u sferi kulture, još krajem 2001. godine formulisan kao jedan od ciljeva kulturne politike, jeste decentralizacija u kulturi. Kako bi se ovaj složeni proces efikasno „pogurao“ pokrenut je projekat „Srbija u Srbiji“.⁴⁶⁸ Ovaj projekat s jedne strane pokazuje da je u prevođenju ispušten važan aspekt „audit culture“ u Velikoj Britaniji – odgovornost u trošenju novca poreskih obveznika.⁴⁶⁹ S druge strane iako je ovaj projekat možda imao određene efekte (da se građani Srbije koji prilikom poseta Beogradu i Novom Sadu ne uspevaju da vide neku izložbu, predstavu ili koncert / scenski nastup upoznaju sa radom nacionalnih ustanova kulture) on nije uspeo da ostvari osnovni cilj zbog koga je i pokrenut – da inicira decentralizaciju u kulturi.⁴⁷⁰

⁴⁶⁷ Odnosno, pošto se veliki deo sredstava u javnim fondovima ostvaruje time što fizička i pravna lica plaćaju poreze, konzervativci predvođeni gđom Tačer su sprovodeći predizbornu kampanju i imajući u vidu „velikodušna izdvajanja za visokoškolsko obrazovanje“ (videti McGuigan, *Rethinking Cultural Policy*, 40) postavila pitanje kako se troše novci poreskih obveznika. Smatrajući se obaveznim da predizborna obećanja ispune (jer od toga zavisi uspeh na narednim izborima), konzervativci koji su formirali vladu inogurisali tzv. „audit culture“.

⁴⁶⁸ Ideja da nacionalne ustanove kulture na turnejama po zemlji upoznaju veći broj građana sa svojim radom u „Nacrtu strategije decentralizacije u kulturi“ istaknuta je kao eventualna dopunska aktivnost u prvoj fazi čija bi okosnica trebalo da bude jačanje lokalnih kapaciteta za učestvovanje u razvijanju kulture na republičkom nivou. Detaljnije videti: Cvetičanin, *De/centralizacija u kulturi*.

⁴⁶⁹ Nije poznato koliko je tačno ovaj projekat koštao poreske obveznike u Srbiji, poznato je na primer da je u 2010. godini za njegovu realizaciju izdvojeno 11.000.000,00 dinara ili oko 116.000,00 evra u doba usvajanja budžeta za 2010. godinu. Iako nije reč o ogromnom novcu, za sferu kulture za jednu godinu to su ipak značajna sredstva. Paralela se može naći i u tome da je u budžetu za 2013. godinu predviđeno 11.000.000,00 dinara (što je danas malo više od 98.000,00 evra) za sufinansiranje više od 180 projekata u oblasti nematerijalnog kulturnog nasleđa.

⁴⁷⁰ Evaluacija ovog projekta nije urađena pa stoga nije ni tačnije poznato kakve je efekte imala realizacija ovog projekta. Gašenje projekta bez obrazloženja ali uz naznaku da će se sredstva koja su planirana (koliko je tačno sredstava planirano na osnovu izjave pomoćnice ministra kulture za finansije gđe Jakanović prenete u tekstu „Budžet za kulturu izazvao burne reakcije“ ostaje nejasno. Videti: *Novosti*, 20. 11. 2012. <http://www.novosti.rs/vesti/kultura.71.html:406879-Budzet-za-kulturu-izazvao-burne-reakcije>

Nastojanje da se racionalizuje javna potrošnja posebno iz republičkog budžeta rezultirala je urušavanjem mreže ustanova i organizacija koje su delovale u oblasti kulturno – umetničkog amaterizma, a što se odražava i na proces decentralizacije jer zahteva mnogo više sredstava i napora nego što bi to bio slučaj da je mreža koliko toliko održavana. Takođe, naglašavanje efikasnosti i ne razmišljanje o efektivnosti takođe rezultira i time da se razvija spoljašnja kultura a zapostavlja unutrašnja.⁴⁷¹

Kako se kulturna politika odnosi prema razvijanju unutrašnje kulture i tzv. „tradicionalnoj“ kulturi pokazuje analiza aktuelnog stanja u oblasti kulturno – umetničkog amaterizma. Kao prednosti ove vrste delovanja u kulturi donekle se prepoznaju zadovoljavanje kulturnih potreba i inkluzija različitih društvenih grupa te očuvanje i promocija nematerijalnog kulturnog nasleđa. Međutim, praktični problemi (slabosti) i suštavni problemi (pretnje) kulturno – umetničkog amaterizma ukazuju na nepovezanost javne politike u različitim domenima (na primer kulturne politike, politike obrazovanja, omladinske politike, politike u oblasti medija⁴⁷², pa i ne prepoznavanje kulturne politike kao politike razvoja) koja se reflektuje na razvoj kulture u širem smislu pojma kultura. Pre svega važan problem na koji je istraživanje kulturno – umetničkog amaterizma ukazalo je to što škola više nije kulturna ustanova, na šta su, polazeći od Burdijeove teorije kulturnog kapitala ukazivale i Pešikan i Đukić⁴⁷³. Takođe, rečenicu „škola nije kulturna ustanova i to je veliki problem“ eksplicitno su izgovarali i amateri u razgovorima obavljenim u okviru istraživanja *Kulturno – umetnički amaterizam. Snaga kulture*. Mogućnost učestvovanja u dodatnim školskim aktivnostima (koji bi mogli biti i obavezni kao što je na primer bio slučaj krajem '80-ih kada sam završavala osnovnu školu) jeste povremeno isticana i od strane amatera i od strane stručnjaka koji su razmatrali potrebu međuresorne saradnje obrazovanja i kulture.⁴⁷⁴ U vezi s tim da škola nije kulturna ustanova stoji i razmatranje prihvaćenosti jedne od dve tendencije u savremenim kulturnim politikama - čuvanje i promocija nematerijalnog kulturnog

za realizaciju aktivnosti u vezi sa decentralizacijom preusmeravana lokalnim institucijama kulture ukazuje na to da projekat nije uspeo ni da potakne decentralizaciju u kulturi..

⁴⁷¹ O spoljašnjoj i unutrašnjoj kulturi videti: Sapir, navedeno delo i na primer Đukić – Dojčinović, *Pravo na razlike: selo - grad*

⁴⁷² Iako je formulisanje i sprovođenje politike u oblasti medija takođe povereno Ministarstvu kulture i javnog informisanje, taj sektor ministarstva je sa drugim sektorima istog ministarstva povezano kao dve različite firme pod jednim krovom.

⁴⁷³ Videti na primer Đukić, *Država i kultura* i Pešikan i Đukić, navedeno delo, 115. Videti i: Burdije, P., *Nacrt za jednu teoriju prakse*, Beograd: Zavod za udžbenike, 1999

⁴⁷⁴ Videti: Pešikan i Đukić, navedeno delo, 118

nasleđa, što jeste od skoro prepoznato i u Srbiji ali ako se u školama ne sprovodi dodatno umetničko obrazovanje (uključujući i obrazovanje o narodnoj umetnosti) te se rukovodioci sekcija povremeno i parcijalno doedukuju, čuvanje i promocija nematerijalnog nasleđa je onda *ad hoc* aktivnost koja zavisi od stepena p(r)osvećenosti rukovodioca sekcija, a *ad hoc* aktivnosti mogu ugroziti ovu vrstu nasleđa. Druga tendencija u savremenim kulturnim politikama je podsticanje kulturne participacije kao načina za ostvarivanje inkluzije i interkulturalnog dijaloga te podsticanje društvene kohezije, pored uključivanja škola, zahteva i bližu saradnju različitih aktera / ustanova i organizacija. Istraživanje u oblasti amaterizma pak pokazuje da pored toga što država nije posvećivala pažnju amaterima, ni organizacije civilnog društva koje su se, na osnovu dugogodišnjeg rada i stečenog iskustva, etablirale kao svojevrsna NVO elita ulogu amaterskih društava retko kada vide dalje od omogućavanja da se kulturne potrebe zadovoljavaju i pritom neguje folklor, odnosno amaterska društva se ne vide kao potencijalni partneri na projektima razvijanja kulture posebno u širem smislu pojma kultura.

Na kraju, tokom rada na izradi ove disertacije uočene su teme koje bi mogle biti predmet budućih istraživanja i iz antropološke perspektive. Pre svega, kao što je u poglavljima „Kulturna politika u oblasti kulturnog nasleđa“ i „Zakoni i zakonodavna aktivnost u sferi kulture“ ukazano u proceduri je nekoliko zakona, na primer „Zakon o izdavaštvu“ čeka svoj red u Skupštini, u proceduri izrade je zakonska regulativa u oblasti kulturnog nasleđa. Stoga, kako će se ovi zakoni odraziti na kulturnu politiku i razvoj kulture u širem smislu jesu teme za buduća istraživanja. Takođe, kako su umetnički pokreti uticali na razvoj kulture i umetnosti u prošlosti jeste tema kojoj je posvećen veliki broj radova iz različitih disciplina, da li postoje, koji su i kako deluju umetnički pokreti danas i kako oni deluju je sporadično razrađivana tema; da li bi se kulturno – umetnički amaterizam mogao smatrati pokretom nije razjašnjena tema te se stoga otvara još jedna mogućnost za dalja istraživanja; koja je uloga sindikata u sferi kulture je još jedna od tema kojoj bi buduća istraživanja mogla biti posvećena, itd. Takođe, oskudna su i istraživanja o delovanjima političkih partija u oblasti kulture –

odnosno govorilo se i i dalje se govori o politizovanosti kulture ali kako političke partije programski pristupaju kulturi u poslednjih desetak godina nije istražena tema.⁴⁷⁵

U budućim istraživačkim poduhvatima, a kao što je ukazano u više radova i domaćih etnologa i antropologa⁴⁷⁶ treba negovati refleksivnost u kojoj se makar u maloj meri nagoveštava preispitivanje sopstvene uloge i doprinosa istraživača a s obzirom na eventualne dogovorene strategije akademske zajednice kao skupa predstavnika različitih disciplina i interdisciplinarnih pravaca humanističkih nauka. Takođe, a imajući u vidu da komparativne analize u različitim vremenskim tačkama čine jednu od metoda prospektive⁴⁷⁷, pravljenje kvalitetnih etnografija omogućava ne samo da se pojave prate kroz vreme (i prostor) već i da se sagledavaju konteksti u kojima se formulišu predlozi i donose odluke relevantne za unapređenje javne politike i u domenu kulture.

⁴⁷⁵ Đukić – Dojčinović je sprovedla analizu 2001. godine ali od tada takve vrste analize nisu rađene. Nezavisna kulturna scena Srbije jeste 2012. godine sprovedila akcije upoznavanja građana s tim kako političke partije u svojim programima tretiraju kulturu, ali novija podrobija istraživanja nedostaju.

⁴⁷⁶ Videti na primer Baćević, navedeno delo, Žikić, navedena dela, Milenković „Šta je (bila) „refleksivnost“ u antropologiji?“

⁴⁷⁷ Videti: Dragičević – Šešić i Stojković, navedeno delo, 70 te Đukić, *Država i kultura*, 117 - 118

Literatura:

- Anderson, B., *Imagined Communities*, London – New York: Verso, 1991
- Arantes, A. „Diversity, Heritage and Cultural Politics“, *Theory Culture Society* 2007 24, pp. 290 - 296
- Apthorpe, R. „Writing development policy and policy analysis plain or clear. On language, genre and power“. U Shore C. and Wright, S. (eds) *Anthropology of Policy. Critical perspectives on governance and power*, London and New York: Routledge, 1997, pp.43-58
- Bačević, J. „Od trga do tržnice: antropologija, kritike obrazovanja i njihov značaj za Srbiju“, *Etnoantropološki problemi* n.s. god 1, sv. 2 (2006), 209 - 230
- Bennett, T. „The Political Rationality of the Museum“. U Lewis J. and Miller, T. (eds) *Critical Cultural Policy Studies*, Blackwell Publishers Ltd, 2003 pp. 180 – 187
- Blake, J. „On defining cultural heritage“, *The International and Comparative Law Quarterly*, Vol. 49, No. 1, January 2000, 61 - 85
- Bošković – Stuli, M. *Usmena književnost nekad i danas*, Beograd: Biblioteka XX vek, 1983
- Božović, R.R. „Kultura između tradicije i progresa. Kulturne vrijednosti tradicije i progresa“ *Sociologija. Časopis za sociologiju, socijalnu psihologiju i socijalnu antropologiju* XLII 1/2000
- Brković, Č. „Upravljanje osećanjima pripadanja: Antropološka analiza „kulture“ i „identiteta“ u Ustavu Republike Srbije“, *Etnoantropološki problemi* n.s. god. 3. sv. 2 (2008), 59 - 76
- Brubejker R i F. Kuper, „S onu stranu identiteta“, Prevod: Jelena Stakić. *Reč. Časopis za književnost i kulturu i društvena pitanja*, br. 69, 2003, 405 - 451 Izvornik: Rogers Brubaker and Frederick Cooper „Beyond identity“, *Theory and Society*, 29: 1-47, 2000.
- Burstein, P. „Policy Domains: Organization, Culture and Policy Outcomes“, *Annual Review of Sociology*, Vol. 17 (1991), pp. 327 - 350
- Burchell, G. „Liberal government and techniques of the self“, *Economy and Society*, 22 (3), 1993, 267 – 282
- Campbell John L. „Ideas, Politics and Public Policy“. *Annual Review of Sociology*, Vol. 28 (2002), pp. 21-38
- Cerulo, K. „Identity Constructions: New Issues, New Directions“, *Annual Review of Sociology* Vol. 23 (1997) pp. 385 – 409
- Cochrane, G., Aronson, D. R., Borthwick, M., Bozzoli De Wille, M. E., Bredahl-Petersen, F. E., Chambers, E, Charsley, S. R., Clammer, J., Davis, S. H., Mathews, R. O., Epstein, T. S., Heinen, H. D., Kushner, G., Morauta, L., Sharma, D., Wolfe, A. W., „Policy Studies and Anthropology [and Comments and Reply]“, *Current Anthropology*, Vol. 21, No. 4 (Aug. 1980), pp. 445 - 458
- Cvetičanin, P. *Kulturne potrebe, navike i ukus građana Srbije i Makedonije*, Odbor za građanski inicijativu, Niš, 2007
- Cvetičanin, P. „De/Centralizacija kulture u Srbiji“. Tekst je dostupan na Internet stranici www.decentralizacija.org.rs
- Cvetković, M. „Etnomuzikološka dokumentacija – pomaci i trendovi“, u: Gavrilović, Lj. i Stojanović, M. (ur.) *Muzeji u Srbiji: Započeto putovanje*, Beograd: Muzejsko društvo Srbije, 2008, 117–121.

- Ćupurdija, B. „Nastanak, razvitak i funkcije smotre amaterskih horova i orkestara u subotičkom srežu šezdesetih godina XX veka“, *Etnološke sveske IX*, Beograd – Novi Pazar, 1988
- Dimić Lj., *Agitprop kultura. Agitpropovska faza kulturne politike u Srbiji 1945 – 1952*. Beograd: Izdavačka radna organizacija “Rad”, 1988.
- Dimić, LJ. *Kulturna politika Kraljevine Jugoslavije 1918 – 1941*, Beograd: Stubovi kulture, 1996
- Donnan H. and McFarlane G, „Anthropology and policy research. The view from Northern Ireland“. In Shore C. and Wright S. (eds) *Anthropology of Policy. Critical perspectives on governance and power*. London and New York: Routledge, 1997. pp. 265-266
- Dosije kulture Beograda za 1980. godinu*, Zavod za proučavanje kulturnog razvitka, Beograd, decembar 1981
- Dragičević – Šešić, Vidljiv, ali nedovoljan pomak“ B92 specijal „5 godina posle 5. oktobra“, <http://www.b92.net/specijal/5.oktobar/kultura.php>
- Dragičević – Šešić, M. i Stojković, B. *Kultura. Menadžment, animacija, marketing*. Peto dopunjeno izdanje, Beograd, Clio, 2007
- Dragičević – Šešić, M. „Građani Srbije, kulturna politika i kulturne prakse“, http://www.academica.rs/academica/Milena-Dragicevic-Sesic_Gradjani-Srbije-kulturne-politike-i-kulturne-prakse.pdf
- Dragičević – Šešić, M. “Za kulturu, protiv kreativnih industrija” 2012. Preuzeto sa sajta http://www.madmarx.rs/DragicevicSesicMilena_Za-kulturu-protiv-kreativnih-industrija_2012.pdf
- Đukić – Dojčinović, V. *Pravo na razlike, selo – grad*. Beograd: Zadužbina Andrejević, 1997
- Đukić – Dojčinović. *Kulturna politika Srbije 1989 / 2001*. Beograd: Zavod za proučavanje kulturnog razvitka (www.zaprokul.org.rs) 2002
- Đukić – Dojčinović, V. *Tranzicione kulturne politike – Konfuzije i dileme*, Beograd: Zadužbina Andrejević, 2003
- Đukić, V i Todorović M. „Kulturni turizam - Most između kulturne i turističke politike“. Beograd: *Zbornik radova Fakulteta dramskih umetnosti* 13-14, 2008, 265 - 283
- Đukić, V. *Država i kultura. Studije savremene kulturne politike*. Beograd: Institut za pozorište, film, radio i televiziju. Fakultet dramskih umetnosti, 2010
- Fuko, M. *Poredak diskursa*, [1970], Loznica: Karpos, 2006
- Fuko, M. *Istorija seksualnosti I* [1976], Loznica: Karpos, 2006
- Gavrilović, Lj. *Kultura u izlogu: ka novoj muzeologiji*, Beograd: Posebna izdanja Etnografskog instituta SANU knjiga 60, 2007
- Gavrilović, Lj., *O politikama, identitetima i druge muzejske priče*, Beograd: Posebna izdanja Glasnika Etnografskog muzeja knjiga 65, 2009.
- Gavrilović, Lj. „Nomen est omen – baština ili nasleđe – (ne samo) terminološka dilema“. *Etnoantropološki problemi* 5(2), Beograd, 2010,
- Geertz, C *Local Knowledge. Further Essays in Interpretative Anthropology*, Basic Books, USA 1983
- Gessner, V. „Law as an Instrument of Social Change“ *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences* ISBN: 0-08-043076-7, 8492 - 8496
- Gilbert, P. *Cultural Identity and Political Ethics*, Edinburgh University Press, Edinburgh, 2010

- Golubović, Z. i Jarić, I. *Kultura i preobražaj Srbije*, Beograd: Res publica i Službeni glasnik, 2010
- Goodenough, W. „Intercultural Expertise and Public Policy”. In Sanday, P. R. (ed.) *Anthropology and the Public Interest*. New York: Academic Press (1976) pp. 15-23.
- Hinshaw, R., „Anthropology, Administration, and Public Policy”. *Annual Review of Anthropology*, Vol. 9 (1980), pp. 497 - 522
- Hobart, M., *After culture: anthropology as radical metaphysical critique*. Yogyakarta: Duta Wacana University Press, 2000
- Hodder, I. „Cultural Heritage Rights: From Ownership and Descent to Justice and Well being“ *Anthropological Quarterly*, Vol. 83, No. 4 (Fall 2010), 861 – 882
- Jelinčić D. A., *Kultura u izlogu. Kratki vodič za upravljanje kulturnim dobrima*. Zagreb: Meandar media Biblioteka Intermedia knjiga 29, 2010
- Kaplan, M, „The Social Role of the Amateur“, *Music Educators Journal*, Vol. 40, No. 4 (Feb. - Mar., 1954), pp. 26-28
- Kleberg, C. – J. „National Cultural Policy Review. A Method to Discuss and Improve Cultural Policies, izlaganje sa The Second International Conference On Cultural Policy Research, Wellington, New Zeland“, 2002 <http://www.coe.int/t/dg4/cultureheritage/culture/reviews/Kleberg.pdf>
- Kleidman Robert, „Volunteer Activism and Professionalism in Social Movement Organizations“. *Social Problems*, Vol. 41, No. 2 (May, 1994), pp. 257- 276
- Klimazsewski C., Bader E. G. and Nyce M. J, „Studying up (and down) the cultural heritage preservation agenda. Observations from Romania“. *European Journal of Cultural Studies* 15, 2012, 479 - 495
- Kostiner, I., “Evaluating Legality: Toward a Cultural Approach to the Study of Law and Social Change”. *Law & Society Review*, Vol. 37, No. 2 (Jun., 2003), pp. 323-368
- Kovačević, I. *Mit i umetnost*, Srpski geneološki centar, Umetnička grupa „Bazaar“ i Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu, Beograd, 2006
- Kroeber, A.L and Kluckhohn, C. *Culture: A critical review of concepts and definitions*. Harvard University Peabody Museum of American Archeology and Ethnology Papers 47, 1952
- Lewis, J. and Miller, T. „Introduction“ U: Lewis, J. and Miller, T. (eds) *Critical Cultural Policy Studeis. A Reader*. Blackwell Publishing Ltd. 2003, pp. 1 - 9
- Marcus G. E. and Fischer, M. M. J., *Anthropology as cultural Critique*, Second Edition; Chicago and London: The Chicago University Press, 1999
- Majstorović, S. *Kultura i demokratija*. Prosveta, Beograd, 1977
- Majstorović S., *La politique culturelle en Yugoslavie*, Paris: UNESCO, 1980
- McGuigan, J. „Cultural Policy Studies“ u Lewis, J. and Miller, T. (eds) *Critical Cultural Policy Studeis. A Reader*. Blackwell Publishing Ltd, 2003. pp. 23 - 42
- McGuigan, J., *Rethinking Cultural Policy*, Open University Press, 2004
- M. del Carmen Aguilar, „Heritage: the Survival of Cultural Traditions in a Changing World“. *International Journal of Music Education* os-37,2001, 67 - 71
- Merry, S. E. „Law: Anthropological Perspective“. In: *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*, pp. 8489 - 8492
- Mezey, N. „Law as culture.“ *The Yale Journal of Law & the Humanities*, Vol.13(2001) p.35-67
- Mezey, N. “The Paradoxes of Cultural Property”, *Columbia Law Review*, Vol. 107, No. 8 (Dec., 2007), pp. 2004 - 2046

- Milenković, M. „Problemi konstitucionalizacije multikulturalizma. Pogled iz antropologije“, *Etnoantropološki problemi* n.s. god. 3 sv. 2 (2008), 45 - 57
- Milenković, M. „Idealni etnograf“, *Glasnik Etnografskog instituta SANU*, br. 54, Beograd, 2006, 161 - 172
- Milenković, M., „Šta je (bila) antropološka „refleksivnost“? Metodološka formalizacija.“, *Etnoantropološki problemi* n.s. god. 1 sv. 2 (2006), 157 - 184
- Milenković, M. „O brojanju (ljudi) za novac, *Antropologija* 8, Beograd, 2009, 33 - 52
- Mitchell, R. Cultural Policy Evaluation as a Means of a Schemata Construction and as a Policy Instrument. Rad predstavljen na The Second International Conference on Cultural Policy Research, Te Papa, Wellington, New Zeland, 23-26 January 2002, Session 1 National Studies, 1 – 2
<http://www.culturalpolicies.net/web/files/137/en/mitchell.pdf>
- Mitrović, M. (2008) “Muzejski informacioni sistem Srbije i zaštita narodnih igara u dokumentacionom smislu”. U: Gavrilović, Lj. i Stojanović, M. (ur) *Muzeji u Srbiji: Započeto putovanje*, Beograd, Muzejsko društvo Srbije, 107–113;
- Moss D. „Anti-social anthropology? Objectivity, objection, and the ethnography of public policy and professional communities“ *Journal of the Royal Anthropological Institute (N.S.)* 12, 935-956
- Mrđa, S. *Kulturni život studenata*, Beograd: Zavod za proučavanje kulturnog razvitka, 2010.
- Mucica, D., *Cultural Legislation Why? How? What? Stage Project DGIV/CULT/STAGE(2003)4 Cultural Policy and Action Department Directorate General IV – Education, Culture and Heritage, Youth and Sport*,
[http://www.coe.int/t/dg4/cultureheritage/culture/Completed/STAGE/DGIV_CULT_STAGE\(2003\)4_EN.pdf](http://www.coe.int/t/dg4/cultureheritage/culture/Completed/STAGE/DGIV_CULT_STAGE(2003)4_EN.pdf)
- Okongwu, A. F. and Mencher, J. P., “The Anthropology of Public Policy: Shifting Terrains”, *Annual Review of Anthropology*, Vol. 29, (2000), pp. 107 – 124
- Oring, E., „The Arts, Artifacts, and Artifices of Identity“. *The Journal of American Folklore*, Vol. 107, No. 424 (Spring, 1994), pp. 211-233
- Paley J. „Toward an Anthropology of Democracy“, *Annual Review of Anthropology* Vol. 31 2002 pp. 469 - 496
- Pavićević, A. „Revizionistička ideološka matrica. Spoljni ili unutrašnji neprijatelj antropološkog promišljanja stvarnosti?“, *Antropologija* 8, Beograd, 2009, 69 - 79
- Pavković, N. F. „Novi običaji“ – stari „bricolage“, *Etnološke sveske* V, 1984, 83 – 90
- Pešikan, A. i Đukić, V. „Kultura i obrazovanje: kako ka efikasnoj međuresornoj saradnji“, *Tehnologija, kultura i razvoj*, ur. prof. dr Vlastimir Matejić, *Zbornik radova* 18, Beograd: Udruženje Tehnologija i društvo, 2011, 110-123
- Prnjat, B. *Uvod u kulturnu politiku*, Novi Sad: Stylos, 2006
- Rabrenović, M. *Amaterizam u kulturi*. Demokratska stranka / Istraživačko – izdavački centar, Beograd, 2008
- Rihtman – Auguštin D. „Položaj tradicionalne kulture u suvremenom društvu“, *Narodna umjetnost* 8, Zagreb, 1971. 3-17
- Sabatier, P. „Political Science and Public Policy“, *PS: Political Science and Politics*, Vol. 24, No 2, (Jun 1991), pp. 144 - 147
- Sapir, E. „Culture, Genuine and Spurious“, *The American Journal of Sociology* Vol. 29 No 4 Jan 1924, 401 - 429
- Schudson, Michael, The Trouble with Experts – and Why Democracies Need Them, *Theory and Society*, Vol. 35, No. 5/6 (Dec., 2006) pp. 491 - 506

- Scott, D. „Culture in Political Theory“, *Political Theory* Vol. 31 No 1 (Feb. 2003), pp. 92 - 115
- Shore C. and Wright S. „Policy. A new field of anthropology“ In: Shore C. and Wright S. (eds.) *Anthropology of Policy. Critical perspectives on governance and power*, London and New York: Routledge, 1997, pp. 3 – 39
- Shore, C., „Audit Culture and Illiberal Governance: Universities and the Politics of Accountability“, *Anthropological Theory* 8, 2008, pp. 278 – 298
- Simić, M. „Izlaganje narodnosti kao tradicionalne kulture u Etnografskom muzeju u Beogradu: Istraživanje muzejske modernističke prakse“. U: Gavrilović, Lj. i Stojanović, M. (ur) *Muzeji u Srbiji: Započeto putovanje*, Beograd: Muzejsko društvo Srbije, 2008, 47 - 69
- Smith, A. „A Europe of Nations. Or the Nation of Europe?“, *Journal of Peace Research*, Vol. 30, No. 2, May 1993, pp. 129 - 135
- Supek, R. „Sociološki značaj amaterizma“ *Kultura* br. 26, Beograd, 1974, 8 - 16
- Tapušević, V. „Amaterizam u kulturi“. U: *Istorija srpske kulture*, Dečje novine Gornji Milanovac i Udruženje izdavača i knjižara Jugoslavije Beograd, 1994
- Todorović M. *Trenutno stanje i mogućnosti razvoja arheološkog turizma na lokalitetu Feliks Romuliana (Felih Romuliana)*, Beograd: Zavod za proučavanje kulturnog razvitka, 2011
- Tylor, E. *Primitive Culture. Volume 1*, London: John Murray, 1871
- Vukanović, M. „Muzeji Srbije – aktuelno stanje“, *Kultura*, br. 124, Beograd, 2009., 243 - 257
- Vukanović, M. *Kulturno – umetnički amaterizam. Snaga kulture*. Beograd: Zavod za proučavanje kulturnog razvitka, 2012.
- Weeden, L., „Conceptualizing Culture: Possibilities for Political Science“, *The American Political Science Review* Vol. 96, No. 4 Dec 2002, pp. 713 -728
- Wedel, J, Shore C, Feldman, G. and Lathorp, S, „Toward an Anthropology of Public Policy“, *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Sciences*, 2005, pp. 30 - 51
- Williams, R. “Moving from High Culture to Ordinary Culture” In: N. McKenzie (ed.), *Convictions*, 1958
- Williams, R., *Keywords: A Vocabulary of Culture and Society*. London: Fontana, 1976
- Willner, D., „For Whom the Bell Tolls: Anthropologists Advising on Public Policy“. *American Anthropologist*, New Series, Vol. 82, No. 1, (Mar., 1980), pp. 79-94
- Wright, S. „The Politicization of 'Culture'“ *Anthropology Today* Vol. 14, No. 1 (Feb., 1998), pp.
- Young, R. (ed) *Untying the Text*, London: Routledge, 1981
- Zechenter, E. M. „In the name of culture: Cultural Realivism and the Abuse of the Individual“, *Journal of Anthropological Research*, Vol. 53 No. 3 Universal Human Right Versus Cultural Relativity (Autumn 1997), pp. 319 - 347
- Žikić, B. *Folklorizam kao koncept i posledice njegovog delovanja na savremenu narodnu kulturu*, Diplomski rad, Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet, Odeljenje za etnologiju i antropologiju, Beograd, 1993
- Žikić, B. „Druga strana revizorske kulture. Studija primera odnosa obaveza i opterećenja univerzitetskih nastavnika“. *Antropologija* 8, 2009, 99 - 120
- Žikić B. „Pogled na kulturu revizije iz ugla univerzitetskog nastavnika etnologije i antropologije“, *Etnološko – antropološke sveske* 13, (n.s.) 2 (2009), 69 - 73

Dokumenti:

Access of Young People to Culture. Final report Interarts Foundation EACEA/2008/01 (OJ 2008/S 91-122802)

Informator o radu Ministarstva kulture i informisanja

<http://www.kultura.gov.rs/informator-o-radu-ministarstva-kulture-informisa-i-informacionog-drustva>

Informator o radu Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja

<http://www.mpn.gov.rs/sajt/page.php?page=18>

„Nacionalna strategija za mlade“, Službeni glasnik Republike Srbije 101/07

Cultural policy in Serbia, Report, European Programme of National Cultural Policy

European Programme of National Cultural Policy Reviews. MOSAIC PROJECT. Cultural Policy in Serbia: National Report CDCULT(2003)1A, 23 May 2003

European Programme of National Cultural Policy Reviews. MOSAIC PROJECT. Cultural Policy in Serbia and Montenegro. Part I: Republic of Serbia. Experts' Report. Report prepared by Bill Dufton CDCULT(2003)1B, 5 September 2003

http://www.coe.int/t/dg4/cultureheritage/culture/reviews/serbia_EN.asp

IVth European Conference of Ministers responsible for Cultural Heritage, Helsinki, 30 – 31 May 1996, *Report by the Secretary General submitted in pursuance of paragraph 8 of Resolution (71) 44 of the Committee of Ministers* CMD009211, http://www.circulation-biens.culture.gouv.fr/pdf2/Helsinki_1996_EN.pdf

UNESCO

„Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage“, UNESCO, Paris, 16 Novembre 1972, <http://whc.unesco.org/archive/convention-en.pdf>

„Convention for Safeguarding of Intangible Cultural Heritage“, UNESCO, Paris, October 2003, <http://unesdoc.unesco.org/images/0013/001325/132540e.pdf>

„Convention on the Protection and Promotion of the Diversity of Cultural Expressions“, UNESCO, Paris, October 2005

<http://unesdoc.unesco.org/images/0014/001429/142919e.pdf>

Zakoni koji važe u domenu kulture u Srbiji:

- Zakon o kulturi, Službeni glasnik RS 72/2009
- Zakon o zadužbinama i fondacijama, Službeni glasnik RS 88/2010
- Zakon o kinematografiji, Službeni glasnik RS 99/11
- Zakon o bibliotečkoj i informacionoj delatnosti, Službeni glasnik RS 52/11
- Zakon o obaveznom primerku publikacija, Službeni glasnik RS 52/11
- Zakon o staroj i retkoj bibliotečkoj građi, Službeni glasnik RS 52/11
- Zakon o izdavanju publikacija, Službeni glasnik RS 37/91, 53/93, 67/93 i 48/94
- Zakon o kulturnim dobrima, Službeni glasnik RS 71/94

- Zakon o Matici Srpskoj, Službeni glasnik RS 49/92
- Zakon o Srpskoj književnoj zadruzi, Službeni glasnik RS 20/97
- Zakon o obnovi kulturno-istorijskog nasleđa i podsticanju razvoja Sremskih Karlovaca, Službeni glasnik RS 37/91, 53/93, 67/93 i 48/94
- Zakon o osnivanju Muzeja genocida, Službeni glasnik RS 49/92, 53/93, 67/93 i 48/94

Podzakonska akta:

- Pravilnik o ulaganjima u oblasti kulture koja se priznaju kao rashod, Službeni glasnik RS 9/2002
- Uredba o bližim uslovima i načinu dodele priznanja za vrhunski doprinos nacionalnoj kulturi, odnosno kulturi nacionalnih manjina Službeni glasnik RS 36/10
- Pravilnik o sadržini i načinu vođenja centralne evidencije ustanova kulture osnovanih sredstvima u javnoj svojini, sa sedištem na teritoriji Republike Srbije, Službeni glasnik RS 38/10
- Uredba o uslovima, kriterijumima i načinu sticanja, odnosno oduzimanja statusa ustanove kulture od nacionalnog značaja, Službeni glasnik RS 40/10
- Pravilnik o utvrđivanju sastava i načina rada Komisije za utvrđivanje reprezentativnosti udruženja u kulturi i bližih uslova i načina utvrđivanja i prestanka statusa reprezentativnog udruženja u kulturi (Službeni glasnik RS 57/10)
- Pravilnik o načinu, kriterijumima i merilima za izbor projekata u kulturi koji se finansiraju i sufinansiraju iz budžeta Republike Srbije, Službeni glasnik RS br. 57/10 , 90/11
- Pravilnik o kriterijumima za sticanje statusa istaknutog umetnika, odnosno istaknutog stručnjaka u kulturi, Službeni glasnik RS 58/12
- Uredba o republičkim nagradama za poseban doprinos razvoju kulture Službeni glasnik RS 91/10
- Rešenje o utvrđivanju teritorije arhiva (Službeni glasnik RS, br. 7/96)
- Pravilnik o načinu vođenja evidencije registraturskog materijala koji uživa prethodnu zaštitu (Službeni glasnik RS, br. 28/96)
- Pravilnik o registrima arhivske građe (Službeni glasnik RS, br. 24/97)
- Rešenje o određivanju biblioteka koje obavljaju matične funkcije u bibliotečkoj delatnosti (Službenom glasniku RS, br. 46/94)
- Pravilnik o bližim uslovima za čuvanje bibliotečke građe (Službeni glasnik RS, br. 63/94)
- Pravilnik o sadržini i načinu vođenja registra biblioteka (Službeni glasnik RS, br. 63/94)
- Pravilnik o nadzoru nad stručnim radom u bibliotekama (Službeni glasnik RS, br. 63/94)
- Pravilnik o registrima starih i retkih knjiga (Službeni glasnik RS, br. 51/96)
- Pravilnik o evidenciji bibliotečke građe (Službeni glasnik RS, br. 7/95)
- Pravilnik o vrsti stručnih poslova u biblioteci, vrsti i stepenu stručne spreme potrebne za njihovo obavljanje (Službeni glasnik RS, br. 63/94)
- Pravilnik o obrascima za dokumentaciju koja se vodi o arheološkom iskopavanju i istraživanju (Službeni glasnik RS, br. 19/95 i 102/2006.)

- Rešenje o utvrđivanju nadležnosti muzeja prema vrstama umetničko-istorijskih dela i prema teritoriji (Službeni glasnik RS, br. 28/95.)
- Pravilnik o registrima umetničko-istorijskih dela (Službeni glasnik RS, br. 35/96)
- Rešenje o utvrđivanju teritorije zavoda za zaštitu spomenika kulture (Službeni glasnik RS, br. 48/95.)
- Pravilnik o načinu vođenja evidencije o nepokretnostima koje uživaju prethodnu zaštitu (Službeni glasnik RS, broj 19/95)
- Pravilnik o podacima koji se upisuju u registar, načinu vođenja registra i centralnog registra nepokretnih kulturnih dobara i o dokumentaciji o ovim kulturnim dobrima (Službeni glasnik RS, br. 30/95 i 37/95.)
- Pravilnik o stavljanju oznaka na nepokretna kulturna dobra (Službeni glasnik RS, br. 51/96)

Zakoni u proceduri:

- Nacrt zakona o izdavaštvu
- Nacrt zakona o arhivskoj građi i arhivskoj službi

Za kulturu relevantni zakoni:

- Zakon o porezu na dobit pravnih lica (Službeni glasnik RS 18/10)
- Zakon o porezu na imovinu (Službeni glasnik RS 26/01, 42/02, 45/02, 80/02, 135/04, 61/07)
- Zakon o porezu na dohodak građana (Službeni glasnik RS 24/01, 80/02, 135/04, 62/06, 65/05, 10/07, 7/08)
- Zakon o lokalnoj samoupravi (Službeni glasnik RS 129/07)
- Zakon o utvrđivanju određenih nadležnosti AP Vojvodine (Službeni glasnik RS 99/09)
- Carinski zakon (Službeni glasnik RS 73/03, 61/05, 85/05, 62/06)
- Krivični zakonik (Službeni glasnik RS 85/05, 88/05, 107/05)
- Zakon o budžetskom sistemu (Službeni glasnik RS 9/02, 87/02, 61/05, 66/05, 62/06, 85/06, 86/06)
- Zakon o nacionalnim parkovima (Službeni glasnik RS 39/93, 44/93, 53/93, 67/93, 48/94, 101/05)
- Zakon o planiranju i izgradnji (Službeni glasnik RS 47/03 i 34/06)
- Zakon o akcizama (Službeni glasnik RS 22/01..... 61/07)

Biografija autora

Rođena 1975. godine u Beogradu. Diplomirala (2000), magistrirala (2008) i prijavila doktorsku disertaciju na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Beogradu, Odeljenje za etnologiju i antropologiju.

Tokom '90-ih se bavila (pretežno dokumentarnim filmom). Snimila 10 autorskih filmova prikazanih na brojnim domaćim i međunarodnim festivalima od kojih su pet osvajali nagrade a jedan je uvršten u *Katalog kratkometražnih dokumentarnih filmova* jugoslovenskog Instituta za film. Kao saradnik učestvovala u produkciji još 70-ak filmova među kojima takođe ima nagrađivanih.

Od 2001. godine najpre volonterski a zatim i kao stalno angažovana kao istraživač u Zavodu za proučavanje kulturnog razvitka. Vodila i realizovala projekte u oblasti kulturnog turizma, zakona i finansiranja u sferi kulture, istraživanja muzeja i kulturno – umetničkog amaterizma.

Sarađivala sa nevladinim organizacijama na projektima koji su obuhvatali organizaciju različitih događaja – filmski festival, letnji kursevi i etnološka terenska istraživanja. Sarađivala sa domaćim (na pr. BELEF centar) i međunarodnim (na pr. Magistrat 7 für Kultur City hall of Vienna kao član stručnog komiteta i moderator sesija na *International Congress Cultural Heritage and New Technologies*) institucijama. Učestvovala na više domaćih i međunarodnih skupova i konferencija.

Za sada objavila: dve monografske publikacije (projekti Zavoda za proučavanje kulturnog razvitka) kao i rad u posebnoj publikaciji Zavoda, 11 članaka u domaćim i međunarodnim časopisima, pet članaka u elektronskim izdanjima sa međunarodnih konferencija. U pripremi su i zbornici sa dva međunarodna i jednog domaćeg skupa održanim tokom 2012. godine u kojima će se ukupno naći tri samostalna rada i jedan rad u koprodukciji.